

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A MAGYAR NEMZETISÉGI KÉRDÉS A TÖRVÉNYEK ÉS TERVEZETEK TÜKRÉBEN

(1790—1918)

Az utolsó negyedszázad eseményeiből nyilvánvaló, hogy a modern nemzetiségi kérdés középpontjában kettős probléma áll: 1. miképpen oldható meg a nemzet és nemzetiség egymáshoz való viszonya, 2. miként oldható meg az európai nemzetiségek, nemzetkisebbségek, avagy nemzeti kisebbségek ügye. A XX. század nemzetiségi kérdése kilépett a doktrinák síkjából s a fogalmi mérlegelés helyébe a politikai célkitűzés, a sürgős és reális megoldás mikéntje került.

Napjainkban nem vitás többé, hogy a nemzet fogalmának szerves követelménye az állami hatalom gyakorlása, míg a nemzetiség fogalmán Jászi 1912. évi meghatározásának (A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés) módosításával olyan egyazon nyelvet beszélő, szervezett és faji-nemzeti öntudatára ébredt embercsoportot értünk, mely magát jogi és politikai tekintetben az államnéptől külön személyiségnek vallja.

Tanulmányunkban fenti meghatározás értelmében nem a megoldottnak tekinthető fogalmi vagy szellemtörténeti vizsgálattal foglalkozunk, hanem vázlatos politikai fejlődéstörténetét igyekszünk bemutatni a törvények, nemzetiségi tervezetek és javaslatok mérlegén a magyarországi nemzetiségi ügy közel másfélszázados alakulásának.

A probléma vizsgálatában így a kérdés mindenkorai politikai helyzetképe kerül előtérbe, azoknak a jogszabályoknak, törvényeknek és rendeleteknek, illetve azoknak a nemzetiségi törekvéseknek kapcsán, melyek a magyarországi nemzetiségi kérdés történeti fejlődését befolyásolták és meghatározták.

1. A magyarországi nemzetiségi kérdés politikai kezdetei

A magyarországi nemzetiségek politikai története az 1790—91. évi országgyűléssel kezdődik. Mindaz, ami előbb történt, a társadalmi vagy kultúrtörténet lapjaira tartozik. Kétségtelen, hogy nemzetiségi probléma korábban is létezett, de nem tudatosan, vagy nyelvi és politikai kívánalmak rögzítése nélkül jutott kifejezésre bizonyos települési és egyházi kiváltságokban, mint az Andreánumban, lipóti diplomákban stb. Az 1790—1791. évi emlékeztető országgyűlésen azonban már a nyelvi és politikai jogok diétai és uralkodói elismerését követelik a rendek s hasonló célból a Diéta elé érkezik véleményezés végett az 1790. évi temesvári szerb kongresszus határozata és az erdélyi országgyűlésre az első román nem-

zetiségi felirat, mely *Supplex libellus Valachorum* néven ismeretes a politikai irodalomban. Ugyancsak az 1790—91. évi magyar országgyűlés foglalkozik a horvát-szlavón megyék követeinek elvi feliratával, a *Declaratio*-val is, mely a magyar nyelvi követelések ellentétéleként a latinitás, a latin közigazgatási nyelv fenntartását követeli. 1790 tehát nevezetes fordulópont a dunai népek történetében. Ettől kezdve beszélhetünk par excellence nemzetiségi politikáról a Dunavölgyében.

A magyar nyelvkérdés szellemi szálai Bessenyei-ig nyúlnak vissza, aki már 1777-ben (Holmi) „tisztá magyar akadémiát“ sürget. Politikai gyökere, mint az a nemzetiségi feliratokban is kifejezésre jut, a józsefi nyelvrendelet (1784) nyomán támadt visszahatásból sarjadt, mely először ezen az országgyűlésen juthatott kifejezésre. Az irodalmi és politikai érdekek csak 1825 után olvad egybe, addig a rendiség képviselte osztálynacionálizmus és a nyelvújításban újjászülető irodalmi nemzeteszme párhuzamos, de nem mindenben egyező vonalakon halad. Értjük ezen, hogy az irodalmi megújulás előkészítői (Kazinczy, Kölcsey, Kisfaludyak) a racionálista államelvől kiindulva ugyan kezdettől félreértik az ú. n. franciás nemzeteszmet s így a nemzet és állam viszonyát, de ezek az írók, költők és nyelvújítók sohasem tanúsítottak türelmetlenséget vagy érzelmi ellenszenvet a Hazában élő másajkúak iránt. A rendi állam képviselői kevésbé irodalmi eszközökkel, de annál hangosabban küzdenek a nemzeti nyelv, mint államnyelv elismertetéséért, viszont ebben a politikai párharcban, mely az ébredő nemzet-tudat és az osztrák államnacionálizmus között zajlik — a horvát rendek magatartásán kívül — nem találkozunk nemzetiségi ellenvetéssel. A magyar államnyelv ügyében hozott határozatokat (1791 : XVI. és 1792 : VII. t.-c.-ek) egyébként sem tudják hasznosítani a kevés diplomáciai érzékkel rendelkező rendek s így a nyelvkérdés ügye 1805-ig a gyakorlatban fel sem merült. Pedig az 1791 : XVI. t. c., az első magyar nyelvtörvény, mely Izdenczy József báró, a magyar kérdések udvari előadójának politikai aknamunkája ellenére, a kormány magyarérezelmű tanácsadójának, Pászthory Sándor fiumei kormányzónak ügyes átszövegezésében emelkedett törvényerőre, alkalmas lett volna a magyar nyelv természeti jogainak biztosítása mellett a későbbi szertelen nyelvvita káros következményeinek elhárítására is.

Az idézett törvénycikk kritikai szövege a következő:

„Hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar pedig megtartassék, Őfelsége biztosítja a karokat és a rendeket, hogy bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv nem fog használatni, hogy pedig a magyar hazai nyelv jobban terjedjen és csinosodjék, a gimnáziumokon, akadémiákon és az egyetemen a magyar nyelv- és írástan számára külön tanár fog beállíttatni, hogy azok, akik e nyelvet nem tudják s meg akarják tanulni, vagy akik azt már tudják s magukat tökéletesíteni kívánják benne, alkalmat nyerjenek bármely irányban kívánságuk teljesedésére. A kormányzéki ügyek pedig most még latin nyelven lesznek tárgyalandók.“

A törvénycikk utolsó mondatában rejlő utalás („most még“) jelentőségét a rendek félreértették és tiltakoztak ellene. Pedig Pászthory az udvari törekvésekkel szemben éppen azt akarta biztosítani ezzel, hogy a következő országgyűlés a törvénycikkből kiolvasható királyi ígéretre hivatkozva, a magyar nyelvnek az iskolázásban és közigazgatásban érvényt szerezzen. A rendek később sem értették Pászthory finom taktikáját, amint azt az 1792. évi országgyűlés eseményei mutatják. Ez alkalommal

a követek nem kérnek mást, mint a magyar nyelvnek kötelező tantárgyként való elfogadását, valamint a helytartótanács és a magyarul tárgyaló megyék magyarnyelvű levelezését s végül — horvát felszólalás alapján — a magyar nyelvnek rendkívüli tantárgyként való bevezetését a társországokba. Bécs a szűkre fogott kívánásokhoz sem akart hozzájárulni, mire Pászthory közvetítő javaslatot készített az uralkodó számára, mely szerint a helytartótanács ügyvitelének nyelvét a részletes tárgyalások során döntik el, ellenben engedélyeztessék az országgyűlési feliratok kétnyelvű felterjesztése. Ez a rendkívül jelentős javaslat viszont a politikailag nem iskolázott rendek ellenállásán hiúsult meg, mivel a követek éppen a kétnyelvű feliratok ügyét vetették el, mondván, hogy azok eredetije ugyanis latinul készül. Az 1792:VII. t. c. ilyenformán csonka és értelmetlen lett, a helytartótanács továbbra is latinul válaszolt a vármegyéknek és a rendek feliratai szintén latinul készültek. A törvénycikk ugyan kimondja a magyar nyelv, mint rendkívüli tantárgy oktatását a „kapcsolt részek“-ben, azonban ezt senki sem tartotta számon, tehát a magyar nyelvkérdés ügye továbbra is rendezetlen maradt. Az egyetlen eredmény is félmunka lett: a pesti egyetemen 1792-ben felállított magyar tanszéken nem Révay Miklós, a nyelvtudós és nyelvújító, hanem a dilettáns Vályi András tartja — teljes részvétlenség mellett — nyelvművelő előadásait.

Ehhez a két korai nyelvtörvényhez fűződik a horvát rendek első jelentős nemzetpolitikai ellenvetése, a *Declaratio*, mely a felirat szerzője (Skerlec) és országgyűlési védelmezője (Bede Kovics) passzív érvelésében is a tudatos horvát nemzeteszme első elvi jelentkezésének minősíthető. A társországi követeknek nem ez az első nemzetiségi megnyilatkozásuk. A horvát-szlavón rendek már az 1681. évi országgyűlésen tiltakoztak az ellen, hogy az udvar a környező népek s nem a maga birtokállományából ad kiváltságokat a szerbeknek. Száztíz évvel később pedig a latin közigazgatási nyelvet védve arra hivatkoznak, hogy Magyarország alkotmányos nyelve a latin, tehát a magyar követek alkotmányellenesen akarják „kierőszakolni“ a magyar államnyelvet az országban. Hangoztatják, hogy a főországnak nincs joga a társországra rákényszeríteni akarátát, de arról nyilván megfélemedkeznek, hogy a latin közigazgatási nyelv merev védelmével valósággal a társország akarátát kényszerítik a magyar belügyekre. A horvát országgyűlési emlékirat passzív állásfoglalásában is figyelemre méltó. Ha nem osztjuk is Marczali nézetét, aki a *Declaratio* körül kialakult horvát közjogi vitát már a „nagyhorvát“ eszme fejlődési vonalába állítja, meg kell állapítanunk, hogy a horvát rendek tudatos fellépése egy új, eddig nem tapasztalt nemzetiségi magatartás kiindulópontja, mely a Diétán a latinitás elvi védelmezőjeként jelentkezik, az országgyűlésen kívül azonban rövidesen a faji gondolat előharcosa lesz. Már Bede Kovics követ is kijelenti az országgyűlési napló kétnyelvű kiadása körüli vitában, hogy a magyart azért nem vezethetik be még nem kötelező tantárgyként sem a társországokban, mert a horvát éppoly törzökös nemzet, mint a magyar s „nagy gyalázat volna, ha idővel elvesztvén nyelvét, megszűnne külön nemzet lenni“. Egy névtelen szerzőtől származó és Erdődy János gróf, akkori horvát bánhoz intézett egykorú politikai vitairás (*Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae trium sororum recursus ad novum Pro-Regem etc.* 1791) pedig azt írja, hogy a magyar nyelv „oly kezdetleges“, hogy még honi használatra sem alkalmas.

A szándékos félreértésnek ezzel a jellegzetes formájával a nem-

zetiségi kérdés történeti fejlődése során ismételtén találkozunk, amikor megokolt magyar törekvéseknek azokkal szöges ellentétben álló értelmezést adnak — szembenálló részről. Az 1790—91. évi magyar nyelvi javaslattal foglalkozó horvát Declariatiót viszont nem ebből a szempontból kell vizsgálnunk. A horvát emlékirat politikai jelentősége abban rejlik, hogy Skerlec Miklós, a szerző és a horvát-szlavón megyék követői a horvát „nemzet”, mint politikai személyiség nevében tiltakoznak a magyar javaslat ellen s ennek védelmében kérik a nyelvi status quo fenntartását. Ez a korai nemzettudat viszont még nem állandó jellegű, hiszen 1792-ben a horvát rendek többsége önként hozzájárul ahhoz, hogy a magyar nyelv nem kötelező tantárgyként bevezetessék a társországokban.

A magyarországi szerb politikai nemzeteszmé, mint öncélú nemzetiségi kérdés nem az 1790. évi temesvári „illyr” (szerb) kongresszuson és az 1790—91. évi országgyűlésen jelentkezett, de kétségtelen, hogy ekkor mutatkozott be először határozott formában. Mint ismeretes, a magyarországi szerb nemzetiség különleges jogait uralkodóházi kiváltságlevelek egész sora biztosította, melyek közül az ú. n. Lipót-Diploma (1690 aug. 21.) a magyar királyok adományozta korábbi kiváltságokon kívül teljes vallásszabadságot, a szerb lakta területeken saját bíraskodási jogot és egyházi joghatóságot, tized- és általános adómentességet, egyházpolitikai szuverénitást és jelképes vajdaválasztást biztosít. Ennek kiegészítéseként az uralkodó 1690 dec. 11-én a magyar kancellária útján „Oltalmi Irat”-ot ad ki az augusztusi diplomában foglalt szerb privilégiumok hatósági elismertetése tárgyában. 1695 március 4-én a bevándorolt szerbek letelepítésével foglalkozó újabb császári diploma hangoztatja, hogy a szerbeknek adott kiváltságok a török elleni katonai szolgáltatással kapcsolatosak, amiért 1699 júniusában J. Lipót utasítására megszervezik a tiszá—marosvidéki szerb határőrvidéket, melynek helyére az 1741 : XVIII. törvény-cikkben központi közigazgatási szervként az illyr udvari deputációt (Illyrische Hofdeputation), katonai szervként külön dekrétummal az ú. n. „sajkás kerületet” (1763 jan.) állítják. Ezek a kiváltságok, melyek az 1690. évi „nagybevándorlás” idején beköltözött szerbségnek felekezeti, nyelvi, katonailag és gazdaságilag, tehát politikailag valósággal „ország az országban” helyzetet biztosítanak, azonban együttvéve és egészükben összefügnék az 1691 augusztus 20-án a magyar kancellária útján kiadott császári pátenssel, mely a szerb egyház előjogait kiterjesztve, annak az óhajának ad kifejezést, hogy az általános hadi helyzet változásával a szerb nemzet mielőbb visszatérhessen ősi hazájába, saját állami- és közigazgatási keretei közé.

Az 1790. évi temesvári szerb kongresszus, melyre a főpapságon és katonai vezetőkön kívül az alsópapság, szerb kisbirtokosság és városi polgárság is meghívást kapott, ezt az ad hoc kiváltságos helyzetet a fenyegető török veszély elmúltával is véglegesnek tekintette. Ennek alapján követeli Schmidfeld tábornok, királyi biztos sugalmazására Sečujác határőrtábornok a katonai és papi vezetőkkel egyetértve s a Tököli Száva vezetésével felvonult magyarbarát szerb tábor leszállásával az illyr (szerb) udvari kancelláriát, a korábbi kiváltságok mellett akkori települési területükön „szerb nemzeti terület” megállapítását, a szerb nemzet jogi személyiségének elismerését és a határőrvidék változatlan fenntartását az udvari haditanács felsőbbségével.

A történeti előzményekből és császári kiváltságlevelekből következően a temesvári szerb kongresszus kívánságai magyar részről alkot-

mányosnak csak addig a mértékig voltak minősíthetők, ameddig azok nem jelentették egyben az ország alaptörvényeinek, területi egységének és alkotmányos jogainak felborítását. Eddig a határig a magyar rendek el is mentek. Így az 1791: XXVII. t. c. elismeri a magyarországi szerbség birtok- és hivatalyszerzési jogát, az ország többi kiváltságos honpolgáraival egyazon elbánás alá vonását, de elvben tiltakozik az udvari szerb kancellária, mint a magyar országgyűléssel utólag közölt, „alkotmányellenes“ intézmény létrehívása ellen.

Az 1791: XXVII. t. c. megszavazásakor a rendek az udvari „illyr“ kancellária ügyében felterjesztéssel fordultak a királyhoz, melyben a többi között a következő lényeges elvi megállapítást teszik:

„Nem igaz, hogy mi a szerbeket nem szeretjük. Mi velök mint idegenekkel soha nem bántunk, hiszen törvényeinkben megosztottuk velök minden jogunkat.“

Az udvar öncélú, a dunatáji nemzetek egyenetlenségére építő nemzetiségi politikájára jellemző, hogy a temesvári szerb kongresszus határozataiból éppen az udvari „illyr“ kancellária felállítását tartotta megvalósítandónak, mely 1791 végén megkezdte működését az aulikus Balassa Ferenc gróf vezetésével, kifejezetten magyarelles célzattal.

Azzal azonban Bécs sem számolt, hogy a magyarországi szerb kérdés már a XVIII. század végén kinőtt az uralkodóházi „reálpolitika“ keretéből, mely az egymásra utalt és békés együttélésre rendelt kisépek közötti ellentétek szításával igyekezett biztosítani főhatalmát a Duna-völgyén. A szerb nemzeteszmé már hét évvel a temesvári kongresszus egybehívása előtt megtalálta nyelvi és politikai kifejezőjét Obradović Dositej, a szerb nyelvi és irodalmi megújulás előfutára személyében, aki már hét évvel a temesvári kongresszus összehívása előtt a „Józan ész tanácsai“ (1783) című munkája bejelentésében pontosan körvonalazta azt a nemzetfogalmat, mely a későbbiek folyamán délszláv eszmé néven jelentkezik a politikai történetben. E bejelentésben ugyanis a következőket olvassuk:

„Ki ne tudná — írja Obradović —, hogy Montenegró, Dalmácia, Hercegovina, Bosznia, Szerbia, Horvátország, Szlavónia, Szerémség, Bácska és Bánát lakói (a kaj-horvátok és rumének kivételével) ugyanazt a nyelvet beszélnek? Amikor e népekről beszélek, akik ezekben az országokban, vagy tartományokban laknak, egyformán értem rajtuk a görög és latin egyház követőit, nem zárva ki magokat a boszniai és hercegovinai „törököket“ (mohamedánokat) sem, minthogy a vallást és hitet meg lehet változtatni, a fajtát és nyelvet sohasem. A boszniai és hercegovinai „törököt“ vallása után nevezik töröknek, de nemzetisége és nyelve szerint, amik ősapáik voltak, azok lesznek utolsó unokáik is: bosnyákok és hercegovinaiak, amíg Isten fenntartja ezt a világot. Ők „töröknek“ nevezik magukat, amíg a törökök uralkodnak azon az országon, de mi-helyt a törökök visszatérnek hazájukba, ahonnan jöttek, a bosnyákok megmaradnak bosnyákoknak és azok lesznek, amik őseik is voltak. Én tehát az egész szerb nemzet számára fogom lefordítani a kiváló és igen bölcs emberek gondolatait és tanácsait, azt óhajtván, hogy mindenkinek haszna legyen belőle. Az én könyvem mindenkihez fog szólni, aki érti a mi nyelvünket és aki tiszta és igaz szívvel óhajta értelmét megvilágosítani és erkölcsait megjavítani. Legkevésbé sem fogom nézni, hogy ki milyen valláson és hiten van, ezt nem is nézik a mai felvilágosított korban.“

Obradović balkáni „szerb nemzete“, a fenti idézet tanúsága szerint, magában foglalja tehát a horvátországi, szlavóniai, szerémségi, bácskai és bánáti szerbséget is, mint a „hitre és felekezetre való tekintet nélkül“ egységes és oszthatatlan szerb nemzet tagjait. A kora előtt járó szerb reformerre a Herder—Hegel—Schlözer-i gondolkör, a szlávosság felemelkedésének és megtisztító hivatásának ábrándos germán elmélete, a szláv politikai röneszansz indítéka időben még nem hathatott, annál inkább a „felvilágosodott kor“ franciás tisztánlátása és racionalista egyszerűsége. Ezért őszinte, céljait reálisan és mellébeszélés nélkül megállapító s főleg ezért szenvedélymentes Obradović, a misztikus germán jövődöléseken felbuzdult nagyszláv látnokokkal, Kollárral és Gájjal szemben. Obradović, a „franciás nemzeteszme“ szerb felfedezője, a bemutatott idézet alapján ezen egészen mást értett, mint a fogalom legújabbkori szellemtörténeti magyarázóit. A politikai felismerés pillanatában akaratlanul is a gall realizmust választotta, annak tisztult egyszerűségével, akárcsak az egykorú, cseh-szláv nyelven megjelenő „Presspürské Noviny“ (Pozsonyi Hírlap) első szlovák hírlap szerkesztői: Tállyai Dániel és Štefan Leška, akik a felvilágosodás szellemében a magyarországi népek békepolitikáját hirdették. S a sarjadó szlovák irodalomban a „pozsonyiak“-on (Tállyai, Leška, Tablič) kívül másokra is hivatkozhatunk. Anton Bernolák, a „szlovák nyelvújítás atyja“ a szaktudomány keretei között ad hangot ennek az „aufklärista“ érületnek, mely a nyugati szlovák nyelvjárást ajánló nyelv-tana (Grammatica slavica, 1790) írásakor eltölti. Kétségkívül, hogy ez a tudat nyelv művelő társaságának (Towarišstvo litterného umena — Irodalomtudományi munkaközösség) elvi indokai között is szerepelhetett. Munkatársai egyikéről, Juraj Fándliról, az első szlovák kultúrpolitikusról pedig határozottan tudjuk, hogy mint gyakorlati aufklärista — Rousseau hatás alatt — komoly nemzetgazdasági tanulmányokat is folytatott. A nacionalizmus dunatáji jelentkezésekor tehát a később általánosan ismertté vált, germán ideológiai forrásokból táplálkozó szenvedélyes nagyszláv elméletek előtt volt egy franciás jellegű dunai szláv nacionalista kultúrkezdeményezés, mely a körülmények (a Martinovics-mozgalom bukása, a német politikai és tudományos irodalom hatása, a német egyetemek befolyása stb.) miatt nem tudott kibontakozni. Ezért a tizenkilencedik század első harmadában a germán hatás alatt importált misztikus szláv nemzeteszme kerül előtérbe, mely a magyarelles nemzétiségpolitikai vitairás mintáját is a német politikai irodalomból kölcsönzi, amint ez Kollár első anonim röpiratának (Über die Magyarisierung der Slawen in Ungarn), Heinrich Zschokke folyóiratában (Ueberlieferungen zur Geschichte unserer Zeit) olvasható egykorú előzménye mutatja. Ezidőtájt azonban még a rövidéletű francia hatás az erősebb, mely közvetett formában a kor legfontosabb politikai emlékiratán, az erdélyi románság által felterjesztett „Supplex libellus Valachorum“-on is megérződik.

Az erdélyi románság első történeti jelentőségű emlékiratát az ú. n. „Erdélyi Három Nemzet“ uniójának 1438 óta fennálló szociális visszassága és a józsefi reformrendeletek készítették elő. Az erdélyi magyar és román jobbágyság társadalmi helyzetének rendezésére ugyanis már 1437 július 6-án a jobbágyok és kisnemesek, illetve a főrangúak között kötött kolozsmonostori szerződésben kilátás nyílt. Azonban a történeti osztályok két hónappal később, 1437 szeptember 10-én, a kápolnai gyűlésen megszegték az ekkor tett ígéreteket s egyben kimondták a magyar, székely és szász nemesség, azaz az „Erdélyi Három Nemzet“ unióját, melyet

székely és román jobbágyság között, a magyar és székely szegénység a román jobbággal egyazon elbírálásban részesült. Az általános helyzetkép tehát az európaszerte bekövetkezett nemesi-feudalista berendezkedés következményeképp állt elő, melynek felelőssége az egykorú magyar köznépre, polgárságra vagy kismanességre éppúgy nem hárítható, mint ahogy a sokszázados történeti múlt folyamán az ú. n. történeti osztályok okozta érdekellentétekért nem vállalhatja a felelősséget a mai magyar társadalom.

Az erdélyi románságot a társadalmi felszabadulás vágyán kívül megerősítette politikai szándékaiban a józsefi reformpolitika, mely mint Paclişanu mondotta akadémiai székfoglalójában (Luptele politice ale românilor ardeleni din anii 1790—1792) „alapjaiban zúzta szét Erdély feudális alkotmányát“. A román történész által megállapított jelenség azonban nem annyira a gyakorlatban, mint a népszerűség, kivált az elnyomott erdélyi néposztályok érületében és gondolkodásmódjában ment végbe, mely a józsefi reformok hatása alatt felszabadult a rendi tekintély nyomása alól.

Az erdélyi népi rétegek felismerték emberi létjogaikat s ez elsőként a rendi alkotmányból kizárt románságnál zajlott le, mely a tragikus kimenetelű Hora-lázadás után a fennálló jogrendnek megfelelő alkotmányos formát keresett kívánságai előadására. Kedvező alkalomul szolgált erre, hogy a bécsi kancellária szolgálatában álló román értelmiségiek — egyházi és irodalmi vezetőemberekkel egyetértésben — megállapodtak abban, hogy a retrográd irányt vett politikai helyzetben — a józsefi rendeletek visszavonása és II. Lipót trónralépte után — sem szűnnek folytatni létharcukat az elnyomó rendiséggel szemben. Érvényt szerezni az erdélyi román nép alapvető kívánalmainak, ez volt a Supplex libellus Valachorum szerzőinek és benyújtóinak egyetlen törekvése.

Az első jelentős dunatáji nemzetiségi emlékirat szövegét, Sincai és Micu-Klein történeti adatainak felhasználásával, Méhesi József, Kozma János és Pap Áron bécsi román kancellisták állították össze. A „lucru neamului“-nak (a nemzet dolga) nevezett emlékiratot Bobb balázsfalvi és Adamovici szebeni püspökök támogatásával Darabont Ignác nagyváradi gör. kat. püspök küldötte fel Bécsbe, minden valószínűség szerint 1791 télutóján. Az emlékirat innen Teleki kancellárhoz, az erdélyi udvari kancellária vezetőjéhez került és annak véleményezésével 1791 májusában az erdélyi diétára, mely elzárkózott a benne foglaltak teljesítése elől.

Ez lenne a Supplex libellus Valachorum hivatalos útjának rövid története, melynél hatványozottan fontosabb, mit kértek az erdélyi románság vezetői első nagy politikai emlékiratukban és milyen megokolással utasította el a diéta a román kérelmet.

A „Supplex libellus“ sorsa az úttörő kezdeményezéseké, melyek a koreszmék elterjedését megelőzve vállalják a „forradalmi újítás“ szerepét. A kérelem egyébként alkalmatlan időben érkezett a Diétára, amikor az 1784. évi erdélyi népi lázadás emlékei még elevenen éltek a köztudatban s a magyar-szász rendi összefogás mereven elutasított minden, a rendi alkotmánnyal ellentétes törekvést. Nem kisebb nehézséget okozott a területi autonómiára vonatkozó alapvető kívánság, amely nemcsak Erdélyben vagy Magyarországon, hanem bárhol a korabeli Európában elképzelhetetlen lett volna önálló terület nélkül. Végül kedvezőtlen hangulatot teremtett az emlékirat zárószakaszának az a megállapítása, hogy ha az

uralkodó a beadványt megküldené az erdélyi diétának, ennek követői az emberi történeti és társadalmi jogok figyelembevételé nélkül a román nemzet és vallása iránti gyűlölettel vezetett (nationis et religionis odio inducti) eleve elutasítanák az erdélyi románság kívánságait.

A felsoroltakkal szemben kétségtelen, hogy a Supplex libellus az erdélyi románság első történeti és az 1848. évi balázsfalvi határozatokig egyetlen politikai jelentőségű megnyilatkozása — mint az a következőkben idézett elvi pontokból kitűnik — többségében olyan kívánságok teljesítését kéri, melyek a nemzetiséget egyházi és társadalmi tekintetben joggal megillették. Kétségtelen joga volt ugyanis az erdélyi románságnak, hogy Erdély negyedik nemzetévé való nyilvánítását és az erdélyi görög nemegyesült egyháznak a bevett felekezetek közé sorolását követelje. Hasonlóképpen jogos és méltányos volt az a kívánsága is, hogy a közigazgatásban, diétán, kancelláriáknál és kormányzásoknál arányos képviselést kérjen az „erdélyi román nemzet” számára — a meghatározás ez alkalommal jelentkezik először a dunatáji politikai irodalomban — s ennek társadalmi és erkölcsi megbecsülését a népek közötti együttműködés érdekében hangsúlyozza.

Mindezek a kívánságok és elvi posztulátumok a zárókérelem szövegében következőképpen hangzanak:

1. Azokat a gyűlöletes és sértő kifejezéseket, hogy megtűrt, csak beengedett, de a rendek közé be nem vett és hasonlókat, melyek külső foltként tapadtak jogtalanul és törvényes határozat nélkül az oláh nemzetre, mostantól kezdve mellőzzék és mint méltatlan és nyilvános sértéseket vonják össze és töröljék, így Ő felsége kegyéből az újjáéledt oláh nemzet helyezettessék vissza összes polgári és országos jogaiba.

2. A kérelmező nemzetnek adassék vissza az ország nemzetei között az a hely, melyet a multban elfoglalt az 1437. évi kolozsmonostori káptalani oklevél tanúsága szerint.

3. E nemzetnek a keleti egyházhoz tartozó papsága, tekintet nélkül arra, hogy a nyugati egyházzal mindenben egyetért-e vagy sem, úgyszintén nemessége, polgári és paraszt népe ugyanúgy tekintessék és kezeltessek, mint az erdélyi úniót alkotó nemzetek papsága, nemessége és népe s ugyanazon kiváltságokban (anyagi előnyökben) részesüljön.

4. A vármegyékben, székekben, kerületekben és más közületekben a tisztviselők és országgyűlési követek választásánál, továbbá az udvari kancelláriai és kormányzói hivatalok betöltésénél és előléptetéseinél e nemzetből egyenlő számú egyénekre igazságos gondoskodás legyen.

5. Azoknak a vármegyéknek és székeknek, kerületeknek és polgári közületeknek, melyekben az oláhok számbelileg fölülműlják a többi nemzeteket, elnevezése oláhhul is megadassék, amelyekben pedig a többi nemzetek vannak számbeli többségben, róluk (általuk) neveztessek el, vagy pedig közös magyar-oláh, szász-oláh nevet viseljenek, vagy pedig minden nemzeti elnevezés mellőzésével használják e vármegyék, székek és kerületek azt a nevet, melyet a folyókról vagy várakról eddig viseltek, hogy a fejedelemség összes lakói minden nemzeti vagy vallási különbség nélkül ugyanazon jogokat és kedvezményeket élvezzék és erejükhez képest ugyanazokat a terheket hordozzák.

Az 1791 augusztus 5-én felterjesztett rendi határozat, melyet a szász követek elfoglalt magatartása jelentékenyen befolyásolt, az erdélyi

rendi alkotmányra való hivatkozással elutasította a Supplex libellus Valachorumot. Ennek ellenére a diétai határozat megokolása több olyan megjegyzést tartalmaz, melyből a megbékélés iránti törekvés világosan kitűnik. Így a rendek tiltakoznak az ellen, hogy az erdélyi románság a „polgári joggal élés“ tekintetében megfosztatott volna azoktól a lehetőségektől, melyeket a rendi alkotmány a többi nemzetek számára tartalmaz. „Az oláh nemes a magyar nemessel és székellyel egyenlő szabadságban él, az oláh paraszt sincs inkább megterhelve, mint a más nemzetbeliek“ — írják a rendek. Az egyházi egyenjogúsítás kérdésében ugyan azt a naiv ajánlatot teszik, hogy az erdélyi görög nemegyesültek „magukat valamelyik bevett valláshoz kapcsolják“, de közvetve mégis feliratuk eredménye, hogy ennek alapján II. Lipót utódja, I. Ferenc bizonyos módosításokkal jóváhagyja a görög nemegyesültek szabad vallásgyakorlatáról szóló 1791 : LX. törvénycikket. Ez a törvényjavaslat, bár az uralkodó által kinevezett püspök fennhatósága alá rendeli a görög nemegyesült egyház tagjait, ugyanakkor kimondja, hogy „a közterhek viselésében és egyéb szolgáltatásokban nem szabad őket másoknál jobban terhelni“, ami egyedülálló intézkedés a kor elfogult valláspolitikáját tekintve. Meg kell még jegyeznünk, hogy az erdélyi diéta magyar követei az uralkodóhoz intézett felirat első szövegezésében hozzájárulnak ahhoz, hogy a Királyföldön élő erdélyi románokat ugyanazok a jogok illessék meg, mint a székelyföldieket, azonban a szász követek tiltakozása miatt ez a jelentős engedmény a felirat végső szövegéből kimaradt.

A Supplex libellusnak politikai és nemzetiségtörténeti fontosságán kívül különleges szellemtörténeti jelentősége is van: innen számíthatjuk az erdélyi román szakirodalom és nemzeteszme szerves egybefonódását a nemzetiségi mozgalommal.

2. A nyelvi küzdelem kora (1821—1848)

A XIX. század első felének magyarországi nemzetiségtörténete a nyelvkérdés körül alakult ki. Az államnyelvért folyó közel félszázados, kezdetben vontatott, később drámai feszültséggel telített s végül a 48-as szakításban tragikus párviadalhoz vezető küzdelem betölti a magyarországi nemzetiségek egész történetét. Joggal mondhatjuk, hogy a XIX. sz. első felének hazai nemzetiségtörténete nem más, társadalmi harccá fejlődő nyelvjogi vitánál, melyet a nacionalizmus koráramlata robbanásig érlel.

Ennek a nyelvjogi vitának központjában a magyar államnyelv ügye áll, mely másfél évtizedes veszteglés után 1807-ben mozdul ki holtpontjáról. Ekkor állítja össze a diéta országos bizottsága a magyar nyelv „tágabb körben való terjesztését“ célzó, tizenegy pontból álló átfogó nyelvi programját, mely a magyar nyelv rendszeres alsófoku oktatását, a gimnáziumokban, főiskolákon, törvényhatóságoknál és bíróságoknál a magyar, az országgyűlés összes ügyeinek tárgyalásánál a kettős (magyar és latin) nyelvhasználatot és az állandó magyar színház engedélyezését sürgeti. Az országos bizottság határozatát a politikai helyzetre jellemzően nem is nemzetiségi oldalról támadják, hanem az úgynevezett „alkotmányos ellenzék“ színmagyar származású tagjai, akik a latin konstitúció védelmében szembehelyezkednek az államalkotó nemzetet joggal megillető elemi kívánságokkal. Nemzetiségi ellenvetés csupán egy alkalommal hangzik el a horvát követek részéről a magyar törvénykezési nyelv beve-

zetésével szemben. A horvát követek ugyanis azt tartják, hogy „az egész magyar törvénykönyvben magyarul semmi sem olvasható az esküformán kívül. Az ország díszét eddig is csak az nevelte, hogy latinul tudtunk. Ennek révén lettünk ismeretesekké a többi nemzeteknél, e nélkül most is régi homályunkban maradtunk volna. Ki beszél egész Európában magyarul a mi országunkon kívül?” Az idézetből kitűnik, hogy egyelőre nem is arról van szó, hogy a magyar nyelv terjeszkedjék a történeti Magyarország területén, hanem arról, hogy az udvari konzervatívok (Igdenczyék) és a társországok képviselői rá akarják kényszeríteni a latinítást a magyarságra, hogy ezzel mintegy elejét vegyék a magyar államnyelvi mozgalomnak.

Az uralkodóház természetesen szívesen fogadja a váratlan támogatást. Az 1808 december 10-én kelt királyi leirat három sorban foglalkozik a magyar nyelv ügyével és kategórikusan kimondja, hogy a magyar nyelv terjesztése és művelése érdekében hozott eddigi intézkedések annyira elegendők, hogy újabb törvényekre nincs szükség. Az udvar megbízottai és az aulikus érzelmű magyar rendek ugyancsak eredményesen dolgoztak a latin nyelv további fenntartása érdekében, vagyis a magyar nyelv térhódítása ellen, ami annál visszatetszőbb, mert a napoleoni előretörés hatására a Bécsben élő diplomaták, az udvar jogászai és közirói nyíltan tárgyalnak arról, hogy az osztrák monarchia megmentésének egyetlen módja, hogy a Magyarországgal való közjogi és államisági viszonyt — engedmények árán is — szorosabbra fűzzék. Egy, az udvarhoz közelálló osztrák politikai köziró, Gentz Frigyes 1806 augusztus 4-én már arról ír, hogy „Bécsnek meg kell szűnnie székvárosként szerepelni, mert az osztrák államrészek csak mint mellék- és határszéli tartományok tekintendők. A kormány széke mélyen Magyarországra teendő át s ezen ország részére új alkotmányt kell készíteni.” Gentz tudományos szempontból annyit vitatott elgondolása mint időrendben első, reális dunaközföderációs elképzelés is figyelemre méltó, ha hitelességét elfogadjuk. Az udvari publicista szerint Magyarország mint központ körül kell tömörülniök a többi országoknak, tartományoknak és társországoknak, hogy a monarchikus államszerkezet egyáltalán kibírja a reázüduló megpróbáltatásokat. A magyar rendek viszont mit sem észlelnek az osztrák államválság effajta tüneteiből. Csak az 1811—12. évi országgyűlésen eszmélnek az elszalasztott óriási lehetőségekre, amikor újabb hét pontban követelik a helytartótanács és törvényhatóságok, törvényalkotás, kormányzások és bíróságok, valamint az iskolák magyar nyelvhasználatát, annak előrebocsátásával, hogy az előbbiekre tíz, utóbbiakra hat évi haladékat hajlandók adni.

De 1812 április 28-án I. Ferenc leirata az 1807. évi megokolással ismét mindent elutasít, külön is hangoztatva, hogy a magyar nyelv ügyében semmi újabb törvényt nem vél szükségesnek. A magyar nyelv-kérdés, melyet ezideig a legtisztább emberiség és méltányosság szellemében kezdeményeztek a diétákon, az újabb jogtalan elutasítás után elhallgat, hogy 1825-ben elemi erővel és nemzeti közkíváalomként lépjen fel. Nem kétséges, ha az udvari politika csak némi engedékenységet tanúsít ebben az elsőrendű nemzeti létkérdésben, a nyelvi visszahatás bizonyára kevésbé erélyes módszerekkel igényli a maga jogait a következő korszakban. Az abszolutista uralkodó azonban jobban bízott önkényes minisztereiben, Metternichben, Sednitzkyben, majd a nemzetiségeket céltudatosan magyarelles kezdeményezésekre sugalmazó Kolowratban,

mint a természeti és erkölcsi törvények erejére támaszkodó célszerű kompromisszumos politikában, mely mindkét irányban gátat vetett volna a túlzó nacionalista kilengéseknek.

Az 1825—27. évi országgyűlésen magyar részről két indítványt terjesztenek elő. A „radikálisok“ azonnali hatállyal követelik a magyar nyelv közigazgatási bevezetését, az iskolakérdést egyelőre figyelmen kívül hagyva. A mérsékelt álláspont hívei beleegyeznének a közigazgatási nyelvreform későbbi bevezetésébe is. Bécs azonban újra elutasítja a magyar javaslatokat s így egyetlen eredményként csupán az Akadémia alapításáról szóló törvényt (1827: XI. t.-c.) cikkelyezik be. Ezen az országgyűlésen siklott végleg radikális vonalra a magyar államnyelvért vívott küzdelem. A diétai követek jogos elégtelenségéhez csatlakozott a nemzeti közvélemény s a szélsőséges elemek a reformkorszak magyarságának lelkületébe olyan érzelmeket is oltottak, melyek a továbbiakban ismertetett fejlemények következtében amúgy is elmérgesedő nemzetiségi viszonyt a felemelkedő magyar és másajkú értelmiségi rétegek párharcában végleg megrontották.

Ebből az egészségtelen erjedésből 1830-ban, amikor az ez évi VIII. törvénycikkkel kimondják a helytartótanács, valamint a vármegyei hatóságok és bíróságok magyar nyelvhasználati jogát, még semmi sem volt érezhető. Sőt Varasd és Zágráb követei, akik 1825-ben még tiltakoznak a magyar nyelvi javaslatok felvetése ellen, most önként közlik a diétával a horvát tartománygyűlés engedékeny utasítását, mely szerint „A rendek belátják annak szükségét, hogy e királyságokban (Horvátország és Szlavónia) terjedjen a magyar nyelv, még pedig azért, hogy minél erősebb kötélekkel kapcsolódjanak a szövetséges Magyarországhoz. Ezért e királyságok meghagyják követeiknek: igyekezzenek, hogy a magyar nyelvnek, mint kötelező tantárgynak tanítása e királyságokban törvénytelen rendeztessék“.

Szükségesnek véljük külön megjegyezni, hogy az emlékezetes horvát tartománygyűlési utasítás korántsem magyar részről indult ki, hanem a kiváltságos turopoljei (turmezei) horvát nemesség osztályérdekből fogant indítványa volt, mely nem fedte az akkor már sarjadozó „illyr“ eszmék befolyása alá kerülő horvát értelmiségi rétegek véleményét. Az 1830. évi horvát tartománygyűlési utasítás tehát egy kiváltságos kisebbség egyoldalú véleményét tükrözi, mely csupán a társországi belső ellentétek kirobbanását gyorsította meg.

Egyoldalú felfogás jellemzi az államnyelvi harc következő fázisát is, mely 1832-től 1848-ig tartott. Az 1836: III. t.-c. még megelégszik a magyar törvénykezési nyelv bevezetésével. Az 1840: VI. t.-c. már kimondja, hogy a törvényhatósági feliratokat, helytartótanácsi levelezést, az egyházi és világi hatóságok egymásközi érintkezését magyarul kell intézni és hasonlóképpen magyarul kell vezetni az összes anyakönyveket, mely utóbbi — nemzetiségi területeken felette sérelmes — rendelkezés végrehajtására háromévi határidőt szabtak.

Nem véletlen, hogy Kollár és Gáj éppen ezidőtájt találkoznak a nemzetiségi nyelvi küzdelemben. A kezdeményező mindenesetre Gáj lehetett, aki nyilván ismerte Kollár 1821. évi politikai röpiratát (Über die Magyarisierung der Slawen in Ungarn) és hasonló kiadványok céljaira felajánlja zágrábi nyomdáját a nagy szláv kultúrpolitikusnak. Így jelent meg 1833-ban Gáj zágrábi nyomdájában a nyelvi vita leg-

híresebb röpirata (Sollen wir Magyaren werden?), melyet Horvatović Domoljub álnéven Kollár írt. A röpirat rendkívüli vihart támasztott a pozsonyi Diétán, ahol az év május 18-án Hertelendy torontáli követ a szerző személyének megállapítását és megbüntetését kívánja. A követi tábla azonban elutasította az indítványt, mivel jogütközést látott abban, hogy a sajj szabadságért küzdő magyar országgyűlés kérje egy hazai sajtótermék üldözését.

A nemzetiségi nyelvi mozgalom a negyvenes évek elején a Diétán is jelentkezik. Az 1843—44-iki országgyűlésen a horvát követek — nyilván a zágrábi tisztújításon (1842) győztes „illyristák“ utasítására — a készülő nyelvtörvény elleni tiltakozásul latinul szólalnak fel, de elvi tiltakozásuk eredménytelen marad.

Ezen az országgyűlésen mondták ki az 1844:II. törvénycikket, mely a magyar hivatali, közigazgatási és közoktatási nyelv bevezetéséről intézkedik és innen már csak egy lépés az erdélyi nyelvi vitát lezáró 1847:I. törvénycikkig, mely kimondja:

1. *A törvények ezentúl magyar nyelven szerkesztetnek.*
2. *Az országgyűlés nemcsak a jegyzőkönyv szerkesztésében, hanem királyi biztossali értekezésekben és Ő felsége elébe terjesztendő feliratokban is magyar nyelvet használand.*
3. *A királyi főkormány, királyi tábla és a királyi főkormány alá rendelt hivatalok, jegyzőkönyveik szerkesztésében, egymásközi és e nagyfejedelemség (Erdély) minden törvényhatóságaivali levelezésekben magyar nyelvet használódnak.*
4. *Minden törvényhatóság, valamint minden törvényszék és polgári közhatóság, mind tárgyalásaiban és jegyzőkönyvei szerkesztésében, mind tudósításaiban és kiadmányaiban a magyar és székely nemzet kebelében a magyar, a szász nemzet kebelében pedig német nyelvet (!) alkalmazand.*
5. *Az anyakönyvek oly helyeken, hol a szónoklatok magyar nyelven tartatnak, magyar nyelven fognak szerkesztetni és ugyanezen nyelv leendő használva ezen egyházi hatóságoknak a magyar és székely világi törvényhatóságokkal levelezéseiben; a Királyföldön, valamint a magyar nemzet kebelében létező ágostai hitvallású egyházi hatóságok továbbra is az eddig gyakorlott szokásban maradván.*

Így zajlott le a magyar államnyelv országgyűlési vitája, melyben nem is annyira a kivívott határozatok voltak sérelmesek a nemzetiségek szempontjából, hiszen a közoktatási nyelv ügyében a végső szót nem mondták ki 1848 előtt és az egyházi és területi önkormányzatokat tiszteletben tartották, mint az, hogy a horvátok és szászok kivételével megkérdésük nélkül döntöttek olyan kérdésekben, melyek a magyarság és a nemzetiségek viszonyát merőben új alapokra helyezték. És ezek az alapok, bármennyire alátámasztották is azokat alkotmány- és közjogi érvekkel, a rendiség építményei voltak, melyek a dunai népek forradalmát meghozó 48-as kavargásban nem bizonyultak többé tartósaknak.

A magyar rendi társadalom az állam és a nemzet fogalmainak azonosításával elintéztetnek vélte a magyarországi nemzetiségi kérdést. Kivételtes biztosságerzetében nem is gondolt arra, hogy a nemzetiségek a magyar államisági törekvésekkel szemben oly követeléseket is támaszthatnak — mint az rövidesen bekövetkezett — mely meghaladja a friss hajtású magyar nacionalizmus teherbíró képességét. A diétai követek, délibábos elképzeléseket kergető írók, a törvényeket is túllícitáló asszimiláns

hivatalnokok és a magyar nyelv ügye mellett a maguk érdekeiért buzgólkodó polgárok figyelmét nyilván elkerülte, hogy a nemzetiségi mozgalmakból megannyi nemzeti mozgalom született, melynek előőrsei, miután itthon — véleményük szerint — nem remélhették ügyük elintézését, az azonos nyelvű vagy rokonvérségű szomszédos társadalmakhoz fordultak és ezek körében teremtettek távoli elképzeléseket szolgáló kapcsolatokat.

Ezt a törekvést kiválóan elősegítette két egymással kapcsolatos politikai, illetve szellemtörténeti körülmény. Az egyik, hogy 1824 — ekkor jelent meg Kollár hőskölteménye, a „Slavy dcéra“ — és 1848 között a Dunatájon az itt élő szláv értelmiségieket elsodró erővel átcsapott a szláv kulturális eszmeiség hulláma, mely Gájt Kollárhoz, azt Prágához köti, akárcsak az Újvidékről idesiető Šafarikot s a 48-as nyugatszlovák felkelés vezéreit, Hurbant és Hodžát. A másik nemkevésbé fontos körülmény, hogy a nemzeti újjászületésük előjátékát élő dunai hűbérfejedelemségekben, a román vajdaságokban és Szerbiában ekkor zajlik le a közigazgatási, jogi és kulturális alapvetés, mely mégnesszerűen vonzza az azonos nyelven beszélő nemzetiségi szakembereket a Kárpátokon és a Száván túlra. Nem véletlen, hogy Kara György közoktatásügyi tanácsadója a déli szláv népek összefogását hirdető Obradović Dositei lett, Obrenović Miloš mellett pedig több mint egy évtizedig ott találjuk Vuk Karadžićot, a népdalgyűjtőt és nyelvújítót. Így kerül Lázár György Havaselvére, hogy Bukarestben megnyissa az első vajdasági felsőfokú iskolát, Pop Vazul, az erdélyi kutatóorvos, Fabian Bob, a matematikus és Murgu Euthym, a pesti egyetem jogtudora a jassy-i akadémiára, melynek betöltetlen tanszékeire a moldvai kultúrpolitika szervezője, Asachi hívja meg őket. És 1848 erdélyi történetéhez érdekes adalékként kell felemlítenünk a szászok ismert jogtudósának, Flechtenmachernek jassy-i szereplését, aki hivatalos felkérésre megszerkeszti az első polgári jogkönyvet és bevezeti Moldvában az Erdélyben szokásos igazságszolgáltatást. Ezek az előőrsök teremtik meg a kibontakozó új államalakulatokkal azt az összeköttetést, mely a század másik felében a magyarországi nemzetiségi mozgalmak hátterét adja.

3. A pozitív nemzetiségi programok (1848—1849)

A magyarországi nyelvi harc évtizedeiben több mint száz politikai röpirat jelent meg, melyek a hazai nemzetiségek helyzetével foglalkoztak. Ennek a kiterjedt röpirat-irodalomnak, mely Csaplovicsnak a magyarországi nyelvkérdésről 1814-ben, Zágrábban kiadott „Der Sprachkampf in Ungarn“ című füzetével kezdődik és Michal Miloslav Hodža 1848 őszén Prágában megjelent „Der Slowak“ című vitairatával zárult, vizsgálata nem tartozik tanulmányunk körébe. E röpiratok ugyanis többnyire nyelvi részletkérdésekkel foglalkozó kultúrpolitikai adalékokat sorakoztatnak fel, nagyrészt általánosító jellegű, sérelmi beállításban; a nemzetiségi kérdés rendezésére vonatkozólag alig találunk bennük konkrétumot. Jellemző tényként kell rámutatnunk viszont arra, hogy a csaknem kizárólag német nyelven kiadott röpiratok háromnegyedrésze Lipcsében lát napvilágot, holott Zágráb és Prága a nemzetiségi kérdés két gyűjtőpontja. Ezt a jelenséget nem elégséges azzal magyarázni, hogy a korabeli cenzúravizonyok következtében az írók külföldön kénytelenek megjelentetni politikai műveiket. A németországi kiadványok szellemében és érveiben felismerhető a hallei, jénai és göttingai egyetemek hatása, a Herder—Hegel—Schlötzer-féle szellemi indíték, melynek még oly pallérozott elme, mint Šafarik, sem tud ellentállani.

Az 1790/91. évi reformországgyűléstől és a Supplex libellus Valachorum felterjesztésétől pontosan egy félszázad telik el, míg az első konkrét nemzetiségi emlékirattal találkozunk. Ezt Jozeffy Pál tiszolci ev. lelkész és a hazai szlovák nemzetiség több vezetőfőfia küldöttségileg adják át Metternichnek. Az időrendben első szlovák nemzetiségi emlékirat egyetemi szlovák tanszék felállítását és szlovák cenzorokat kér, egyébként a latin nyelv visszaállítását sürgeti az egyházi közigazgatásban és az anyakönyvek vezetésénél. A pozsonyi országgyűlés megkerülésével átnyújtott szlovák kérelem József nádor közbelépése következtében elintézetlen maradt, pedig igen könnyen elképzelhető, hogy a szlovák nemzetiségi kérdés 1848-ban kedvezőbb fordulatot vesz, ha a Jozeffy-beadvány alapján teljesítik a szlovák kívánságokat. De a latin nyelv kultuszából az ellenkező véletbe sodródó rendek ezt épp úgy figyelmen kívül hagyják, mint Széchenyinek 1842 őszén elmondott óvintésszerű akadémiai beszédét s azt a szlovák szerzőtől származó klasszikus tömörségű emlékiratot, mely 1843 tavaszán elsőnek figyelmezteti a nemzetiségi béke előnyeire a magyarországi népeket. Békesy (Tomašek) Pál „A nyelvbéke Magyarorszában” című röpirat szerzője tanulmányában következőképp foglalja össze a nyelvi béke feltételeit:

1. *Magyarország lakosai, népei s népfajai akármiféle nyelveket beszéljenek, egymást testvéreknek tekintik, becsüléssel és szeretettel tartoznak egymáshoz.*

2. *Megnyugszanak abban, hogy a magyar nyelv diplomáciai léte gyanánt használtassék közügyekben. A testvéri szeretet azonban kíméllettel fog viseltetni azok iránt, kik azt nem tudják s körülményeikhez képest nem is tudhatják s kik helyhatósági jogait féltik.*

3. *Ámbár pedig diplomáciai jelleme által a magyar nyelv s így a magyar népfaj is elsőséget nyer a többi honi nyelvek s népfajok felett, mindazonáltal ez mégsem fogja oda terjeszteni jogát, hogy nyelvét általánossá tegye. Sőt meghagyatik minden népfaj háborítatlanul nyelve birtokában, s minden szántsándékos munkálás valamely nyelv megszüntetésére elmellőztetik, mint oly tény, mely a népek személyességéhez illő becsüléssel össze nem fér.*

4. *Tökéletesedés lőn földi pályánk céljául kitűzve s minden nép csak önsaját nyelve által tökéletesülhetvén, fejlődjék minden honi nyelv s általa minden honi népfaj akadály nélkül, rendeltetése szerint.*

Békesy előtt a francia felvilágosodás humán-politikája lebegett. A negyvenes évek nemzetiségi mozgalmainak előharcosai, a horvátok reálisabb eszközökhöz folyamodtak külön céljaik elérésére. Gájék az 1845. évi horvát tartománygyűlésen a Magyarországgal való közjogi-politikai kapcsolatot egyik legfontosabb szálát, az egyházi függést igyekeznek megszüntetni az úgynevezett négy „illyr” pontban, melynek lényege a következő:

1. *Horvát-Szlavónország egyházszerkezeti szempontból vétessék ki a kalocsai érsek fennhatósága alól. A horvát egyház legyen független a magyartól.*

2. *A zágrábi püspökség érseki rangra emeltessék.*

3. *Zágrábban állítsák fel ismét a horvát helytartótanácsot, amint az Mária Terézia alatt (1767—1779) fennállt.*

4. *A magyar udvari kancellária kebelében állítsanak fel külön horvát osztályt.*

Az 1845. évi horvát határozatokat nem a magyar országgyűlés, Bécs utasította el, melynek nyilvánvaló érdekében volt a horvát probléma

végsőkig való kiélezése. Gáj, aki 1845. őszén előzetes tárgyalásokat kezdeményez Kossuthékkal, egyébként röviddel később nem ura többé a helyzetnek. Zágrábban az uralkodóházzal szövetkező Jellačić vezetése alatt álló katonai párt a mértékadó, melynek álláspontját a későbbi bán 1848 júniusában, Bécsben nyíltan feltárja Batthyány Lajos első magyar felelős miniszterelnök előtt.

— Köztünk — mondotta ekkor Jellačić — nem partikuláris sérelmek kérdése forog fenn, melyet ki lehetne egyenlíteni. Önök Magyarországot szabad és független Magyarországnak akarják, én pedig az osztrák birodalom politikai egységére esküdtem. Ha ebbe Önök bele nem egyeznek, köztünk csak a kard határozhat.

A horvát nemzetiségi mozgalom tehát 1845 után elvált a Gáj-féle vegyes halmazállapotú illyr nemzeteszemtől és mindinkább katonai jellegűvé vált. Jellačić, a katona, az uralkodóházzal kötött érdekszövetséget fontosabbnak tartotta a közjogi-nemzetiségi küzdelemnél s ebből következik, hogy Zágrábnak 1848-ban csak harci elképzelései vannak, de a megegyezés alapjául szolgáló konkrét nemzetiségi programja nincsen, amint ez Mažuranič egykorú röpiratából is kitűnik.

Az 1848 március 25-én összeült zágrábi kongresszus 30 pontból álló határozati javaslata már államjogi követeléseket támaszt Szlavóniának, Dalmáciának és a katonai határvidéknek Horvátországhoz való csatolására vonatkozólag; független felelős minisztériumot, alkotmányozó nemzetgyűlést és „nemzeti gárdát“ követel, melynek hadai alig félévvel később Bécs zsoldjában megindulnak az évszázados rendiséget megdöntő demokratikus magyar kormányzat ellen.

Ha időrendben követjük az eseményeket, 1848 tavaszán ismét a szlovákok jelentik be elsőként pozitív nemzetiségi programjukat a 48-as szlovák politikai triász, Štur, Hodža és Hurban által összehívott liptószentmiklósi népgyűlésen. Az 1848 május 10-én szerkesztett szlovák követelések elvi pontjai a következők:

1. Követelik az országgyűlésen az anyanyelv használatát.
2. Külön nemzetgyűléseket és az etnográfiai határok megállapítását.
3. A képviselőket kötelezzék arra, hogy választóik megbízása értelmében működjenek.
4. A szlovák nyelv legyen a tárgyalások és gyűlések nyelve a szlovák néprajzi kerületben (Okolie).
5. Követelik szlovák tannyelvű iskolák és egyetem alapítását.
6. A szlovák nyelv más néprajzi kerületekben is taníttassék és vizsont.
7. Követelik szlovák nemzeti zászlók használatát és a szlovák nemzetőrség szlovák vezényleti nyelvét.
8. Sajtó, gyülekezési és gyűlési szabadságot.
9. A robot megszüntetését, a földbirtok és agrárkérdés rendezését.

A liptószentmiklósi program, mint a két utolsó pontból kitűnik, olyan kívánásokat is tartalmaz, melyeket a pesti forradalmat bejelentő márciusi 12 pont eleve kimondott. A szlovák tannyelvű iskolákra, a képviselői megbízatásokra és a közigazgatási szlovák nyelvhatározatra vonatkozó kérelmek is megoldhatók lettek volna a közvetlen tárgyalások révén. A külön néprajzi kerület, nemzetgyűlés és szlovák vezényleti nyelv mellett működő külön nemzetőrség azonban olyan jellegű követel-

lések voltak, melyek a korabeli magyar nemzetiségyszemlélet szerint megoldhatatlan kívánalmaknak minősültek, kivált a prágai szláv kongresszus (1848 jún.) és a nyugatszlovák felkelés (1848 szept.—nov.) lezajlása után. Ez a történeti magyarázata annak, hogy a magyar szabadságmozgalom és a szlovák nemzetiségi törekvések vezetői között 1848-ban érdemleges tárgyalásokra nem kerülhetett sor s a szlovák néprajzi kerület követelése, mely 1861-ben alapvető kiindulási pontja az egykorú, túrócszentmártoni programnak, végleg szeparalista jelle-gűvé teszi a szlovák nemzetiségi törekvéseket.

A magyarországi szerbség szellemi központja a század huszas éveitől Pest. Az itteni egyetemi nyomdában jelennek meg a szerb irodalom új alkotásai, az 1825-ben alapított pesti szerb Matica körül tömörül a szerbség szellemi elitje. 1848-ig a szerb vezető réteget a par excellence nemzetiségi kérdések helyett a szerb egyház, az egyházi kongresszusok és a nyelvújítás ügye érdeklik. Utóbbi az 1848-at megelőző negyedszázadban végérvényesen eldőlt, Vuk Karadžić népnyelvi reformja győz az egyházi vezetők által szívósan védelmezett szlaveno-szerb műnyelv felett. Mindez érthetővé válik, ha belátjuk, hogy a magyarországi szerbség az uralkodói kiváltságok birtokában mindazokkal a jogokkal rendelkezett, amelyek politikai, nyelvi, iskolai és gazdasági vonatkozásban egy mai modern nemzetiséget megilletnek. Ezért nem gyakorol különösebb vonzerőt a szerb hűbéres fejedelemség, melyet alkotmányi visszásságai miatt csaldóttan hagy el 1832-ben Karadžić, sem a déli szláv népek egyesülését sürgető 1844. évi Garašanin-terv a hazai szerbségre, mely az ifjú Miletic Szvetozár 1847. évi pozsonyi szereplését nem tekintve, először a pesti Tekelijánium udvarán tartott úgynevezett Tamás-vasárnapi gyűlésen (1848 márc. 17.) juttatta kifejezésre véleményét a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban. Ezen a gyűlésen, mely kétségkívül körvonalazza az újabb szerb nemzetiségi kívánásokat, egyetlen olyan követelés sem hangzott el, mely békés megbeszélés útján nem volna rendezhető. Sőt a gyűlés résztvevői a tárgyalások első napján rokonszenv-tüntetőt rendeznek a márciusi szabadságpontok kivívása alkalmából. Miként történhetett mégis, hogy alig két hónappal később a karlócai szerb kongresszus már elutasító magatartást tanúsít a magyar kormányzattal szemben és a karlócai határozatok nyomán rövidesen fellángol a nyílt ellenségeskedés, mely az 1848—49-iki szerb fölkelés ismert eseményeihez vezet. A tényállást ebben a vonatkozásban is tisztázta az oknyomozó történettudomány, mely a mindkét részről elkövetett hibák figyelembevételével kimutatja, hogy 1848-ban nem a magyar és szerb nép került egymással szembe, hanem miként a horvátokat egy katonai-uralkodóházi érdekszövetség, úgy a szerbséget saját reakciós felsőpapsága, a magyarságot a felelős minisztérium túlbuzgósága és Kossuth hevessége sodorták az oktan viszályba.

A magyar-szerb viszony megromlásának első fázisa kétségkívül az az incidens volt, mely 1848 április 9-én Kossuth és az újvidéki szerb küldöttség tagjai, Kostic Sándor és Stratimirovic György között lezajlott. Ez a sajnálatos esemény, melyet Kossuth emigrációs irataiban nyilvánvaló félreértésnek minősít, egymagában nem lett volna ok fegyveres viszályra, hiszen az újvidéki követjárás után Ergovic Uros pesti szerb publicista tollából megjelent röpirat (Szerb szózat a magyar nemzethez) erős kritikai hangja ellenére sem zárja ki a magyar-szerb nézeteltérés békés megoldását. A karlócai határozatokat és a további fejle-

ményeket azonban nyilvánvalóan súlyosabb politikai és szociális megmondások érlelték, melyek — Vasa Bogdanov vajdasági író szerint — úttörő szerepet szántak a magyarországi szerbségnek mindkét vonatkozásban. Ez a szerep többé nem a „kiváltságos nemzetiség“, hanem a „magyarországi szerb nemzet“ hivatása, mely politikai célkitűzéseit a status quora való tekintet nélkül kívánja megoldani. A karlócai kongresszus határozatai ezért voltak — a területi önkormányzat kérdését nem tekintve is — eleve elfogadhatatlanok a korabeli magyar politika számára.

A karlócai kongresszus a következő fontos határozatokat hozta:

1. *A szerb nemzet az ausztriai ház és a közös magyar korona alatt szabad és független.*

2. *A szerb Vajdaság (Vojvodina) a Szerémségből és a határőrvidékből, Baranya és Bács megyékből a csajkások kerületével, az egész temesi bánságból és annak határőrvidékéből áll.*

3. *A szerb Vajdaság a szabadság és egyenlőség alapján szoros kapcsolatba lép Horvát-, Szlavón- és Dalmátországgal.*

4. *A köztük való viszony részleteinek szabályozása céljából a Vajdaság részéről egy nagybizottmány (Odbor) választatik, mely szükség esetén a nemzeti kongresszust is összehívhatja.*

5. *A királyt megkéri, hogy a románok számára is biztosítsa a nemzeti szabadságot.*

6. *A magyar kormány által hirdetett egyházi gyűlést nem fogják megtartani.*

7. *A nemzeti ügy kezelésének költségeit a nagyválasztmány a pátriarchával egyetértésben, a nemzeti pénztárból fogja fedezni.*

8. *A nagyválasztmány és a pátriarcha küldöttséget fog kinevezni, mely e határozatokat a király elé terjeszti.*

9. *A nagyválasztmány a legközelebbi horvát országgyűlésre követeket fog kiküldeni, kik ott a szerb nemzet érdekeit képviselik.*

A bemutatott kongresszusi határozatból nyilvánvaló, hogy Rajačić tábora, mely a Stratimirović, Miletić, Radak és mások által szervezett szélsőnacionálista szerb értelmiségi ifjúságot csupán eszközként használta fel a maga hatalmi céljai támogatására, szántszándékkal elébe kívánt vágni a magyar kormány által hirdetett szerb egyházi gyűlésnek s ezzel a magyar békéltető ajánlatnak. A Horvátországgal való szoros kapcsolat a korábban már ismertetett bécsi politikai vonal egyenes következménye s ennek kihajtása a határozati pontok között szereplő román utalás. Ami pedig az 1848—49-iki szerb felkelés egyetlen látható eredményét, a Vajdaságot illeti, ez az önkormányzati terület valójában semmiféle autonóm tevékenységet nem fejtett ki több mint egy évtizedes névleges fennállása alatt. Nemcsak azért, mert Šuplikac István szerb határőrtábornok tizenkét napos vajdasága után nem töltik be többé a vajdai tisztelet, hanem, mert már 1850-ben minden vezető helyet, fontosabb közigazgatási hivatalt osztrák, illetve cseh-osztrák hivatalnokokkal töltött be a bécsi kormány. A magyarországi szerbség kezdettől fogva kifogást emelt a Vojvodina önkormányzati határai ellen, mivel a szerb nemzetiség egy része a véglegesen megállapított önkormányzati határokon kívül eső katonai határőrvidéken lakott. Így a lakosság harminc százalékát sem alkotó (309.855) szerbséggel szemben 414.947 román, 396.156 német, 256.164 magyar, 73.642 bunyevác és sokác, 23.014 horvát, 25.982 szlovák és 13.253 egyéb nemzetiségű, tehát összesen 1,214.329 nem szerb élt a vaj-

dasági területen, ami egymagában megoldhatatlanná tette a Vojvodina kijelölt határai közötti megvalósítását.

A magyar kormányt a karlócai, majd a fegyveres fejlemények ellenére mindvégig őszinte békeszándék vezette. Megnyilatkozik ez a katonai sikerek révén kedvező helyzetbe került honvédelmi bizottmány 1848. november 23-án kelt békefeltételeiben, melyek a magyarországi szerb államterület elfogadhatatlan követelését elutasítva, alábbi rendkívül jelentős engedményeket tartalmazták:

1. A magyar kormány amnesztiát biztosít a felkelésben résztvevő szerbeknek.

2. Reájuk vonatkoztatva is megerősíti az áprilisi törvényekben biztosított személyi és birtokszabadságokat.

3. A nemzetiségi és nyelvhasználat jogát biztosítja az egyházi, iskolai és községi ügyekben.

4. A szerbek saját nyelvükön fordulhatnak a hatóságokhoz és a központi kormányhoz s ugyanezen a nyelven kapnak választ, a törvényeket szerb nyelven is kihirdetik.

5. A görög nemegyesült egyház a többi egyházakkal egyenjogú lesz, egyházi és iskolai ügyeit évenként tartandó kongresszusán szabályozhatja, pátriarchát választhat, aki az országgyűlésen a primás után fog helyet foglalni.

6. A szerb nemzet vajdát fog kapni.

7. A szerbek kívánságára a kormány hajlandó a fennálló határrendszert eltörölni, ha pedig fenn akarják tartani, akkor a már közzétett engedmények: a föld tulajdonjoga, szabadosztozás, költözködés, ipar, kereskedelem, a tudomány szabad művelése és a robottól való mentesség megerősíttetnek.

Karlócán még érdemleges választ sem adtak a magyar békefeltételekre. Rajačić a honvédelmi bizottmány iratát egyszerűen megküldi Bécsnek és diplomáciai fegyverként használja az uralkodóházzal szemben a szerb Vajdaság engedélyezése érdekében, mely 1848 decemberében a korábban vázolt körülmények alapján, papíron létre is jött. A közigazgatási kerületté lefokozott Vojvodina ügyében azután hasztalan istanciáznak a szerb küldöttségek 1849 március 27-én és június 1-én Bécsben, az ifjú császár a minisztertanácsra hárítja az ügyet, ez pedig elejti. Az 1849. évi március 4.-iki kremsieri birodalmi alkotmány nem is érinti a magyarországi szerb kérdést. Amikor pedig 1849 júniusában Rajačić Bécs megkérdezése nélkül megkezdi a szerb közigazgatás bevezetését a Bácskában, Ferenc József július 11-én felmenti császári biztosi állásától és Bécsbe rendeli. Hazatérte után a pátriárcha szinte teljesen visszavonul a közügyektől és a szerb egyház belső önkormányzatának továbbfejlesztésével foglalkozik. A világosi fegyverletétel idején a szerb vezetők nagyrésze belátja, hogy végzetes történeti félreértés folytán kerültek szembe azzal a magyarsággal, mely a szabadságharc sikere esetén sokkal nagyobb kedvezményeket nyújtana a hazai szerbségnek, mint az öncélú bécsi politika.

A magyarországi németek és az erdélyi szászok nemzetiségi mozgalma szintén a nyelvi kérdéssel kezdődött a negyvenes évek második felében. Előbbinek egyetlen elszigetelt jelensége a háromnegyedszázaddal később „felfedezett” 1848. évi, ú. n. bogárosi petíció, a közigazgatási, nyelvi és iskolai követelések tárgyában.

A szász nemzetiségi politikát 1848 tavaszáig teljes iránytalanság és szemléletli bizonytalanság jellemzik. Találunk benne taktikai jel-

legű magyarbarát megnyilatkozásokat, ilyen Müller Gottfried szászvárosi ügyvéd Magyaren Spiegel-je, Friedrich Hannak, a szebeni Transylvania szerkesztőjének a készülő erdélyi-magyar uniót üdvözlő írásai és más közlemények. Az erdélyi szászok nagyobb táborra az erdélyi germán összefogásról ábrándozik, mint az Johann Friedrich Geltsch „erdélyi németek számára“ készült versfüzetéből, Max Leopold Moltke-nak szász népi (völkisch!) öntudatra hivatkozó felhívásából stb. kitűnik. Azok a politikusok, akik az 1848 évi szász magatartást végleg eldöntik, mint Franz Salmen, a szebeni comes, Stefan Ludwig Roth, a „Sprachkampf“ és az erdélyi szász gazdasági reformok hírdetője, főleg pedig Daniel Roth, a szász-dakoromán irányzat vezetője a túlhaladott szász kiváltságok, illetve a szász „népeszme“ megóvása érdekében a román-szász politikai és fegyverszövetség útjára léptek, eleve visszaesítve minden magyar kezdeményezést. Amikor az erdélyi országgyűlés az 1848 : I, a pozsonyi Diéta az 1848 : VII. törvénycikkben kimondják Erdély külön törvénykezési jogának fenntartásával az uniót, a kocka eldőlt; a Daniel Roth röpiratában (Von der Union und nebenbei ein Wort über eine mögliche dakoromanische Monarchie unter Oesterreichs Krone, Herrmannstadt. 1848) körvonalozott, kezdetben általánosan népszerűsített szász-dakoromán irányzat a szász Univerzitásnak — éppen a döntés hónapjaiban — hivatalos álláspontja lesz. Az unióellenes irányzat különböző politikai felfogású hívei — a szász „nemzetgazdasági iskola“ (St. L. Roth) kivételével — így találkoznak a magyarellenes szász-dakoromán felfogásban, míg ugyanakkor a szász Univerzitás Bécs utasításait követi, Stefan Ludwig Roth pedig öncélú erdélyi szász politikát hirdet Siebenbürger Bote című folyóiratában. A szebeni szász Univerzitás külön nemzetiségi programot nem tett közzé. 1848 május 15-én, a balázsfalvi román nemzetgyűlés napján kizárólag érdekvédelmi okokból támogatja a román határozatokat, július 3-iki emlékiratában távolabbi politikai célok helyett csupán a kiváltságos szász municipális törvények (statutumok) védelmére szorítkozik.

Az egyetlen engedmény, melyet a szászok a királyföldi románok felé tesz (1848 április 3) és később a gyakorlatban elsikkaszt, így hangzik:

1. *A szász Univerzitás elismeri a románok számára valláskülönbőség nélkül azt a jogot, hogy a szász közületek tagjainak választassanak és a Szászföldön hivatalt viseljenek.*

2. *Lehetővé teszik, hogy román tanulók szász iparosoknál elhelyezkedjenek és beléphessenek a szász szervezetekbe.*

3. *A görögkeleti egyházközségek számára földet vagy papi fizetést ígérenek.*

4. *A görögkeleti egyházközségek számára a bevett egyházak papjainak járó kedvezményeket helyezik kilátásba.*

Az a nemzetiség, mely 1848—49. duna-táji történetében a felsoroltaknál sokkal jelentősebb, nemzeti jellegű nemzetiségpolitikai szerepet játszott, az erdélyi románság volt. Az erdélyi román vezetők valóban céltudatosan, kész politikai elképzeléssel avatkoztak a 48-as eseményekbe, melynek mozgatói a dakoromán felfogás, a nyelvi, vallási és iskolai követelések és szociális kívánalmak voltak. Előjáróban meg kell állapítunk, hogy a magyar szabadságharc idején három irányzat küzd a felszín alatt az erdélyi román politikában, a Barnutiu csoportjához fűződő nemzeti mozgalom, mely az erdélyi román kérdés radikális rendezését a dakoromanizmus hatása alatt, de elvi okokból követeli, a Saguna-féle egyházi irányzat, mely

előbb színleg a magyarokkal tárgyal, hogy végül is az uralkodóház mellett kössön ki, megtagadva ezzel a román nemzetiségi törekvések eredeti célkitűzéseit s végül az emigráns frakció, melyet az oláhországi szociális mozgalom veresége következtében Erdélybe menekült Balcescu és Boliac képviselnek s amely úgy 1848—49-ben, mint a nyugati emigrációban a föderatív elképzelés alapján őszintén keresi a magyarsággal való megegyezést. Sajnálatosan ez az irányzat csak 1849 tavaszától került előtérbe, amikor a dunatáji szabadságharc ügye a külső beavatkozás következtében többé nem volt menthető.

Az 1848—49-iki erdélyi román-magyar viszály eseményeinek vizsgálata kívül esik tanulmányunk körén. Ezért, a vázolt hármás politikai tagozódás alapján az erdélyi helyzetkép megvilágítása céljából azokat a nemzetiségi programokat és részben magyar törvényjavaslatokat ismertetjük, melyek Barnuțiu, Saguna és az emigránsok felfogását, illetve az erdélyi román kérdésben elfoglalt magyar álláspontot tükrözik.

Az első konkrét román nemzetiségi program, melyet Barnuțiuék, 1848 május 16-án, a később „Szabadságmezőnek“ (Campul Libertății) nevezett helyen a balázsfalvi román nemzetgyűlés határozataiként hirdetnek ki, elvi pontjaiban a következőképp hangzik:

1. A román nemzet, a testvériség és szabadság elvére támaszkodva követeli politikai tekintetben való nemzeti függetlenségét, hogy mint román nemzet szerepeljen, számának megfelelő arányban legyen képviselve az országgyűlésen, hogy meglegyenek a maga tisztviselői a közigazgatás, igazságszolgáltatás és a katonai hivatalok minden ágában s hasonló arányban használtassék nyelve minden őt illető dologban, úgy a törvényhozásban, mint a közigazgatásban. Ezért követeli, hogy minden esztendőben nemzeti gyűlést tarthasson és (Suluțiu-féle pótszakasz) Erdély többi nemzetei saját nyelvükön ne oláhnak vagy walachnak, hanem románoknak nevezék a román nemzetet.

2. A román nemzet követeli, hogy a román egyház minden felekezeti különbség nélkül szabad és független legyen minden más egyháztól és továbbá egyenjogú a többi erdélyi egyházakkal. Kéri a román mitropolia felállítását és évenkénti általános szinódus tartását a régi jog szerint, azzal, hogy ebben az egyháziak mellett a világi küldöttek is résztvegyenek. Ugyanez a szinódus válassza meg a püspököket is szavattöbbséggel, minden jelölés nélkül.

3. A román nemzet öntudatra ébredve egyéni és emberi jogainak, kéri a jobbágyság haladéktalan eltörlését és pedig a parasztok részéről minden kárpótlás nélkül. Kéri egyúttal a dézsma eltörlését, mint oly fizetési eszközt, mely akadályozza a gazdasági fejlődést.

7. A román nemzet kívánja a szólás, írás és a sajtó szabadságát, ne legyen cenzúra és kaució.

8. A román nemzet kéri a személyes szabadság biztosítását és egyúttal a gyülekezési szabadságot is.

10. A román nemzet kéri az országnak úgy bel-, mint küllelenség-től való megvédelmezése szempontjából a nép felfegyverzését, azaz nemzetőrség felállítását s kéri, hogy a román katonaságnak tisztjei is románok legyenek.

11. A korábban román s most mások kezén lévő földek adassanak vissza, a Királyföldön s egyébütt lakó románok sérelmei orvosoltassanak.

12. A román nemzet kívánja, hogy az egész román klérus, épp úgy mint a többi nemzetek papsága, az állami pénztárból kapja fizetését.

13. A román nemzet kéri, hogy a falvakban és városokban román nyelvű elemi iskolákat állítsanak fel, valamint gimnáziumokat, technikai iskolákat, papnöveldéket és egy román nyelvű egyetemet s mind ezeknek költségeit az állam pénztárából fizessék az adózó nép számára nyának megfelelően; meghagyván a román népnek azt a jogát, hogy ő válassza az iskolák igazgatóit és tanárait, ő állapíthassa meg az oktatás rendszerét, s hogy az iskolákban tanszabadság legyen.

14. Adót és más közterhet mindenki arányosan viseljen.

15. A román nép kívánja, hogy Erdély számára új alkotmány készíttessék egy, az ország nemzeteiből összehívandó alkotmányozó nemzetgyűlés által, amely alkotmány a szabadság, egyenlőség, testvériség és igazság elveire legyen alapítva.

16. Végül a román nemzet kéri, hogy az országban lakó többi nemzet a Magyarországgal való uniót ne vegye addig tárgyalás alá, míg a román nemzet is nem lesz alkotmányos nemzet, tanácskozó és határozó szavazattal az ország törvényhozásában. Ha az erdélyi országgyűlés nélküle mégis belebocsátkoznék az unió tárgyalásába, úgy a román nemzet ünnepélyesen tiltakozik az ellen.

Mint a továbbiakból kitűnik, a balázsfalvi gyűlés határozata a magyar javaslatokkal és a pesti román előértekezlet (1848 máj. 21) kívánságaival az áthidalható elvi eltéréseken kívül, lényegileg az erdélyi románság nemzeti elismerése tárgyában ütközött. Magyar részről a rendi korszakból átvett alkotmány-közjogi felfogás szerint ez összeegyeztethetetlen volt a magyar politikai nemzet történeti elvével, azzal az elvvel, mely a legújabb időkig a föderatív elképzelések megbuktatója és a modern magyar nemzetiségi politika meghiusítója lett. Ha ebben a kérdésben egyezsége juthatott volna a magyar és románság, Erdély ügye már 48-ban mindkét félre megnyugtató rendezést nyer. De a balázsfalvi program e tekintetben közvetlen folytatása az 1791. évi Supplex libellusnak, a magyar álláspont a korábbi történetjogi felfogásnak s a kettő között kompromisszum nem volt lehetséges. Amit ezenkívül a 48-as magyar törvényhozás megtehetett, az benne foglaltatik Wesselényinek 1848 augusztus 25-én az erdélyi román kérdés tárgyában benyújtott törvényjavaslatában, illetve az 1848 szeptember 23-án, a magyar országgyűlés küldött bizottsága által készített „Törvényjavaslat az erdélyi románokról” című tervezetben. Ezek megszerkesztését, általában az erdélyi magyar-román viszony rendezését maga Kossuth is elsőrendű fontosságúnak tartotta, amint az 1848 július 21-én Wlád Alajosnak adott válaszából kitűnik.

— A magyarnak — mondotta Kossuth — az oláhval és az oláhnak a magyarral testvéri egyesülésben van boldog jövője, nem pedig, ha az egyik el hagyja magát ámitani, a másik elnyomására, mert akkor oly fegyverhez nyul, mellyel magát is sujtja.

Wesselényinek a „nemzetiségek megnyugtatója céljából” benyújtott felsőházi törvényjavaslata kizárólag az erdélyi román nemzetiség ügyével foglalkozik, megállapítva annak egyházi, közigazgatási és iskolai jogait. A nevezetes törvényjavaslat szószerinti szövege a következő:

Törvényjavaslat. A hon románajkú polgárainak nyilvánult aggodalmi s óhajtsái tekintetéből rendeltetik:

1. A görög egyesült s nemegyesült polgárok a többi keresztény vallásokkal s vallásbeliekkel az egész honban egyenlő jogokkal bírván, az eddigi Erdélyben is, úgy egyesült, mint nemegyesült vallásúak, egyházi

dolgaik felett a felelős minisztériumnak alkotmányos felügyelete alatt szabadon rendelkezessenek.

2. Ezen egyházi belügyek folytatásáról szóló jegyzőkönyveiket szerkesszék magyar és román nyelven.

3. Elemi iskoláikban is a tanítás nyelve román lehet, a magyar nyelv amellet taníttatván.

4. A románajkú községekben a falusi jegyzők által vezetett jegyzőkönyvek román és magyar nyelven szerkesztendők.

5. A román nyelven írt kér-, köt- s más magánoklevelek latin betűkkel és orthographiával írvák, mindenhol elfogadandók, ami a 2. és 4. §-ban érdekelt jegyzőkönyveket illetőleg is értendő.

A magyar országgyűlés kiküldött bizottsága által készített „Törvényjavaslat az erdélyi románokról” című, 1848 szeptember 23-án kelt tervezet, melyet az erdélyi román politikai bizottsággal (Saguna, Leményi, Bohetiel) folytatott tárgyalások után állítottak össze, Erdély román népének egész polgári állását felöleli. A három fejezetre szóló s a korabeli elmaradt európai nemzetiségi intézkedésekkel szemben egyedülállónak minősíthető törvényjavaslat külön foglalkozik a nemzetiség és a nyelv, a kormányzat és az igazságszolgáltatás és a nevelés kérdésével, megállapítva az alábbiakat:

Törvényjavaslat az erdélyi románokról

I. Fejezet. A nemzetiség és nyelvről

1. A románok nemzetisége és nyelve elismertetik és biztosítatik. Ennek következtében

2. A románok saját templomaikban, egyházi ügyeik igazgatásában, elemi és felsőiskoláikban, valamint papi növeldéikben saját román nyelveket háborítatlanul használhatják.

3. Azon megyék, vidékek és székekben, az úgynevezett Királyföldön, királyi- és mezővárosokban, ahol a románok is feles számban vesznek részt a tanácskozásokban, románul is lehet felszólalni. Egyházi területekben, úgy a románajkú községekben a jegyzőkönyvet román nyelven írassák ugyan, hanem a felsőséggeli megérthetés végett magyarul is. Azonban más, akár egyházi, akár polgári hatóságokkali levelezésüket csupán magyar nyelven tehetik.

4. A fentebbi értelemben román nyelven írt jegyzőkönyvi kivonatok, nemkülönbön kérelem-, köt-, biztosító s más oklevelek mindenhol elfogadandók.

5. Országos törvények királyi, miniszteri és más köztörvényhatósági kirrendeletek fordításban román nyelven is közléteendők ott, ahol románok is vannak.

6. Az 1848-iki 22. t.-c. a volt Erdélyországra is kiterjesztvén, a románokból alakult és alakulandó őrség vezényleti nyelve is magyar leend, de emellet a román nyelven is vezényletben is gyakoroltatik.

7. Mindazon jogokban és kedvezményekben, amelyekben a többi határőrök törvényileg részesítettetni fognak, a román határőrök is részesítendők.

II. Fejezet. A kormányzást és igazságszolgáltatást illetőleg

8. Az 1848-iki 16. t.-c. rendelete szerinti népképvisélet alapján alkotandó megyei szervezetben tanácskozó tagul választhatók az olyan románok is, akik a magyar nyelvet nem beszélik ugyan, de értik.

9. Az állományi közigazgatás minden ágában románok, képességük tekintetbe vételével, igazságos arányban alkalmazandók.

10. Minden királyi törvényszék mellett, ideértve a Királyföldön levőt is, a románajkú szegénynép ügyeinek ingyenes vezetésére egy-egy, az álladalom által fizetéssel ellátandó románajkú ügynököt fog a kormány kinevezni.

11. Mindennemű kinyomozó bizottságokban, ahol valamely román egyén vagy közönség érdeke forog fenn, román egyének is alkalmazandók.

12. Az erdélyi *approbata* és *compilata* törvényekben a románokat kisebbitő vagy terhelő bármilyen törvények eltöröltetnek.

III. Fejezet. A nevelést illetőleg

13. Az elemi iskolák, felsőbb tanodák és képző intézeteknek álladalmi költségen leendő felállításában és fenntartásában a románajkuakra nézve is éppen olyan tekintet lesz, mint az ország bármely másajkú lakosaira.

14. A magyar egyetemekenél román nyelv és literatúrai tanszékek állítatnak fel, valamint a román középtanodákban és felsőbb iskolákban a magyar nyelv és literatúra rendes tanulmány leendő.

15. A katonai fennálló és állítandó képezdékben román növendékek is fognak képeztetni.

16. Mindazon jogokban, kedvezményekben, melyeket e hon más nemzetei bírnak, vagy ezután törvényhozási úton nyerendének, a románok is részesítendők.

Íme a magyar országgyűlés 16 pontból álló válasza a balázsfalvi 16 pontra, annak a magyar-erdélyi unió politikájának szellemében, melyről a kezdetben Lafayette-re hivatkozó Barnuțiu kijelenti: „Az unió a magyarokra nézve élet, a románokra halál, a magyarokra szabadság, a románokra rabszolgaság“.

A balázsfalvi gyűlés — mint ismeretes — a román nemzeti komité elnökévé s a bécsi küldöttség fejevé Saguna Andrászt választotta. A püspök azonban tartott a következményektől és egyre halasztotta bécsi útját, amiért Barnuțiu, a *Gazeta de Transylvania* szerkesztője, az első román publicista így jellemzi: „Ez az ember elpártolt a nemzeti ügytől s csak száraz beszéddel és jelentéktelenségekkel kíván port hinteni a románok szemébe. Édes beszéde, amellyel előttünk hivalkodik, hogy mennyire szíven fekszik nemzeti ügyünk, hideg, számító és ravasz szívből fakad: ez Saguna mi előttünk“.

Saguna valóban nem volt az az eszmei nemzetpolitikus, amint azt a későbbi történeti munkák igazolni igyekeznek. De kétségkívül kiváló diplomata és nagyvonalú reálpolitikus, aki a tárgyalásai nyomán megnyilatkozó éles ellentmondások ellenére népe érdekeinek szogálatában mindvégig következetes maradt. Igaz, hogy Karlócát kijátszotta mint püspökhelyettes, a bányavidékiek „doamnját“ (Varga Katalin) a hatóságok kezére adja s a magyarosítás támogatójaként lép fel a püspöki süvegért. A balázsfalvi gyűlésen már a román nemzetiségi mozgalom mellé sodródik, majd a bécsi utat szándékosan halogatva — helyette Popaz brassói nemegyesült esperes vezető V. Ferdinánd elé a balázsfalvi küldöttséget — Kolozsvárt erdélyi magyar politikussal, Pesten Kossuthal tárgyal, s pontosan akkor érkezik Bécsbe, amikor a küldöttséget már elutasította az

uralkodó. A magyar államférfiakkal folytatott tárgyalásai során meggyőződött arról, hogy magyar részről súlyosan neheztelnek reá a történelemért, Becsben a küldöttség tagjai nem titkolt ellenszenvvel fogadják. Nem habozhat tovább, ha nem akar mindkét táborban népszerűtlenné válni. Az Innsbruckban időző uralkodó elé vezeti ismét a delegációt és eléri, hogy az 1848 június 23-án kelt királyi irat említést tesz a román nemzetiség jövőbeli elismeréséről, bizonyos iskolai engedményekről s egyben utasítja a küldöttséget a magyar minisztériummal való kapcsolatok felvételére, ami Saguna kifejezett kérelmére kerül a királyi leiratba. Pestre siet tehát, ahol görögkatolikus püspöktársával, Leményivel és Bohejmel Sándorral részt vesz az unió ügyében kiküldött regnicolaris bizottság tárgyalásain. 1848 június 30-án körlevelet intéz híveihez, melyben a magyar hatóságok iránti lojalitásra, a márciusi alkotmányjogok tiszteletben tartására, békés és tevékeny együttműködésre szólítja őket. Mivel a körlevél s a küldöttség hazatért tagjainak beszámolója a nemzetiségi vezetők körében ismét kedvezőtlen hangulatot támasztottak személyével kapcsolatban, még kívárja a felsőházi és országgyűlési — előbbieken ismertetett — nemzetiségi törvénytervezeteket, majd a horvát betörés következtében megváltozott politikai helyzetben, 1848 szeptemberében áruhában eltávozik Pestről, hogy most már fenntartás nélkül a magyarelles politikai ügyét szolgálja. Hónapokkal később hódoló körlevéllel köszönti az új császárt és Isten segítségét kéri az „ellenségei felett kivívandó győzelemhez“. 1848 december 28-án a nagyszebeni román-szász gyűlésen követeli, hogy Szeben és Brassó küldöttséget menesszen Lüders orosz tábornokhoz, amit Müller szász delegátus társaságában maga vállal. Mindebből kitűnik azonban Saguna kivételes reápolitikai érzéke is, melyre éppúgy jellemző, hogy negyedszázaddal később elsőként fordul szembe a nemzetiségi passzivitással.

1849 februárjában Saguna Olmützben terem és „erdélyi román“ küldöttséget vezet Ferenc József elé, melynek tagjai a helyi kérdéseket nem ismerő bukovinai és magyarországi románok voltak, amolyan alkalmi delegátusok, akiket az utolsó pillanatban nyer meg a követségben való részvételre. Ez alkalommal nyújtja át az uralkodónak az általa fogalmazott „olmützi 8 pontot“, melyben már nemcsak nemzeti elismerését kéri az erdélyi románságnak, hanem önálló erdélyi román közigazgatást, nemzeti főnököt és egyházfőt, román hivatalos nyelvet, az osztrák birodalmi gyűlésben való képviselést, a bécsi minisztériumban román ügyvivőt és évenkénti román nemzetgyűléseket igényel.

Az 1849 február 25-én átadott emlékiratban előterjesztett kérelmek szövege így hangzik:

A román nemzet hódolat- és bizalomteljesen kéri Felséged igazságosságától:

1. Az osztrák állam minden románjának egy egyedüli, önálló nemzeté történendő összeolvasztását Ausztria kormánya alatt, mint az összbirodalom kiegészítő részét;

2. egyházi és polgári tekintetben önálló nemzeti közigazgatást;

3. önszervezkedés végett az egész nemzet mielőbbi általános kongresszusát és pedig:

a) egy, Felséged által megerősítendő nemzeti főnök választására,

b) egy nemzeti közigazgatási tanács választására „román szenátus“ cím alatt,

c) egy, Felséged által megerősítendő önálló egyházfő választására, kinek a többi nemzeti püspök alárendeltetik,

d) a románok községi és kerületi igazgatása szervezésének meg-
állapítására,

e) az iskolaügy szervezésére és a szükséges képzőintézetek föl-
állítására.

4. Kérjük a románokat illető ügyekben a nemzeti nyelv behozat-
alát,

5. a nemzeti vidékek fölött időnként szükséges tanácskozás végett
az egész nemzet évenkénti általános gyülekezését,

6. a román nemzet képviselését számának arányához képest a
birodalmi általános gyűlésben,

7. a nemzeti érdekek képviselése végett a birodalmi minisztérium-
ban a nemzet egy közege alkalmazását,

8. Felsőged méltóztassék legkegyelmesebben ezentúl a „románok
nagyhercege“ címét viselni.

Az olmützi fogadáson az erdélyi kérdést nem ismerő Ferenc József
így válaszol Sagunának:

„ — A hű román nemzet kérését beható megfontolás tárgyává tes-
szem s legrövidebb idő alatt megelégedésükre elintéztetem.“

Az uralkodói intézkedés az 1849 március 4-én kiadott ú. n. oktro-
jált alkotmányban valóban megszületett: egy tollvonással áthúzva a ro-
mán nemzetiségi kívánalmakat, melyekről ezidőtájt a brassói román
emigránsok közvetítésével már részletes előkészítő tárgyalások folytak
a magyar kormány és erdélyi román nemzetiségi vezetők között. A csa-
pás mely Sagunát és körét érte kiheverhetetlen volt és kihatott az er-
délyi román nemzetiségi politikának a kiegyezésig tartó korszakára. Az
oktrojált alkotmány ugyanis a román kérelmekből semmit sem hagyott
jóvá, sőt a Királyföld területi jellegét is fentartotta, az itt élő román-
ságot a kiváltságos szász nemzetiség alá rendelve.

A Saguna-féle román nemzeti politikát a gyakorlatban meg-
buktató kremsieri 1849. évi március 4-iki birodalmi alkotmány 74. sza-
kasza ugyanis a következőképp rendelkezik:

*Erdély nagyfejedelemségének belszervezete és alkotmánya a
Magyarországtól való teljes függetlenségének és az országot lakó nem-
zetek egyenjogúságának elvei szerint a birodalmi alkotmánnyal össz-
hangzásban egy új országos szabályzat által fog megállapíttatni. A szász
nemzet jogai a birodalmi alkotmány határain belül fenntartatnak.*

Saguna még kétízben, március 12-én és 1849 áprilisában kísér-
letezett az erdélyi románságra valóban súlyosan sérelmes szakasz mó-
dosítását célzó beadványokkal. Előbbiben tiltakozik a nemrég még „szö-
vetségesnek“ elismert „bevándorolt szászok jogtalan előnyben részesi-
tése“ ellen, majd az udvart támogató szerb, horvát és szlovák politikusok
(Vraniczany, Kukuljevič, Mažuranič, Štur, Hodža és Hurban) április
15-iki feliratához csatlakozva, újabb kihallgatást kér a román ügyben,
de sem az uralkodó, sem Schwarzenberg és Bach nem fogadják többé.
Saguna több mint egy évtizedre elhallgatott s csak 1861-ben tűnik fel
ismét az erdélyi román nemzetiségi politika intézői között.

Az erdélyi román nemzetiségi kérdést tehát sem a balázsfalvi
programm, sem a Saguna-féle tárgyalások nem tudták révbe juttatni.
Erdélyt vérbe borították a felszított szenvedélyek s a testvérharcot, me-
lyet Bécs kezdeményezett, a hatalmi terveit keresztező erők szétugrasz-
tására, megrendülten szemlélték a mai szemmel szociálistáknak nevez-

hető Erdélybe menekült román emigránsok, akiknek nevében Pollac Cézár a felmentett Brassóban indított Expatriatul (A száműzött) hátsábjain drámai felhívást intéz az erdélyi románsághoz.

— „Román testvérek — mondja Boliac —, kik annyi töredékre hullottatok, hasson át titeket az igazság, hogy a jelenlegi háború nem egyes népek között folyik, nem ez vagy azon uralkodók között, hanem a szabadság és zsarnokság, a népek és trónok között. Amíg a román aludt szolgaságban és amíg a népek képmutató zsarnoka nevetett fájdalomán, látva, hogy gyenge és műveletlen, azalatt a magyar felemelkedett, felébresztette őt is letargiájából és felszabadította a jobbágysági szolgaságából. Földet adott neki és testvérévé fogadta a törvény előtt és szabadságot adott neki, hogy kifejtthesse képességeit. S ő ahelyett, hogy fölfegyverkezne, együtt küzdeni főlzabadjójával a közös ellenség ellen, minden erejével azon van, hogy ismét abba a szolgaságba jusson, ahol volt. Ó, milyen tévútra vezetés ez a pokoli kamarilla részéről.“

Boliac felvilágosító szózata — az 1848/49. évi magyar demokratikus szabadságmozgalom szellemi elismerése — nem hangzott el hiába. 1849 kora tavaszán Wlád Alajos, Buda Sándor, Pap Zsigmond és Dragos János magyarországi, illetve erdélyrészi román képviselők megkezdik az előkészítő tárgyalásokat a magyar kormánnyal és Kossuth Dragost bízza meg az erdélyi magyar-román békéltető tárgyalásokkal. A traktikus sorsú román politikusnak — aki Hatvani gerilla-örnagya felelőtlen-támadása következtében a legváltásosabb pillanatban elveszti a román nemzetiségi vezetők bizalmát és honfitársai áldozatául esik — gondosan szerkesztett béketervert ad Kossuth, mely mint a szabadságharckorabeli magyar nemzetiségi politika történeti dokumentum-írása különleges figyelmet érdemel. Ennek a béketervezetnek az erdélyi román nemzeti-ségi kérdés rendezését ígérő szakaszai így hangzanak:

I. *Ami a nyelvet illeti, sem én, sem a magyar nemzet másajkú polgártársaink nyelvét elnyomni nem akartuk soha, nem is akarjuk, mi csak annyit akartunk és akarunk, hogy valamint egy az ország, úgy annak diplomatikai nyelve országgyűlésen s országhormányzatban egy legyen, mert különben az ország fenn nem állhat. Emellett azonban minden nyelvnek és népiségnek nemcsak szabad használatot és fejlődést akarunk engedni, hanem ezen fejlődést a civilizáció érdekében elő is mozdítani s azért tudtul adhatja Ön bárkinek, hogy a román nép nyelvének szabad használatát úgy iskoláikban és egyházaikban és vallásos szertartásaikban, mint a községi életben is garantírozom, nemcsak, sőt amennyiben iskoláik jobb rendezésének s tudományos emelésének költségeit már létező saját alapítványaik nem bírják, a státusnak segedelméről szintazon mértékben biztosítom, mint amiképp bármely más nyelvű s vallású honpolgárok nevelésének költségeiről a státus gondoskodni fog.*

II. *Ezekén kívül biztosítom azt is, hogy aki nem ügyvéd által, hanem maga személyében intézend a kormányhoz folyamodást, azt bármi nyelven teheti. Az esküdtszéki és szóbeli eljárás büntető ügyekben belevén hozható, magát a törvényszék előtt élőszóval ki-ki védeimezheti s a kormány gondoskodni fog, hogy a törvények s kormányi körrendeletek a nép nyelvén is közhírré tétessenek s örömet fogok segédkezet nyújtani arra, hogy nyelvük magasabb tudományos kiművelése minden célszerű módokkal előmozdítottassék. Ami vallásukat illeti, a lelkiismeret szabadságát isteni jognak valloim és biztosítást adok, hogy a keleti egyház vagy görög nem-egyesültek vallásának papjai szinte azon ellátási*

segélyben részesülendének, mint akármely más vallások papjai s egyházi dolgaiknak a státus felügyelete mellett önmaguk általi szabad intézését garantírozom, miként ebbeli szándékom valóságát a legközelebbi időkből tettel is bizonyítom.

III. Valamint szintén gonddal leszek arra, hogy románajkú polgártársaink a jogegyenlőségnek alapján a státus polgári és katonai hivatalaiban minden részrehajlás nélkül érdem és tehetség szerint részesíttessenek, egyszóval közös jogi közös szabadság és törvények minden jótékonyságainak közös élvezete, nyelvöknek nemcsak szabad használata, hanem fejlesztése és ápolása, vallásoknak s egyházi szervezetöknek tiszteletben tartása, egyenlő oltalma és pártfogolása, ez az, amit a béke és kiengesztelődés indulatával ajánlok a román népnek. Aki többet akar, az el akarja darabolni az országot és zsarnok akar lenni mások felett, aki pedig azt akarja, azt a haza ellenségének nyilatkoztatom s vele mint ilyennel bánni, mint a nemzetnek elhatározott akarata, úgy nekem kötelességem.

A román demokrata emigránsok — mert határozott különbséget kell tennünk a bécsi udvar utasításait fenntartás nélkül követő aulikus emigráns ügynökök (Eliade Radulescu és Maiorescu, akinek a frankfurti parlamenthez intézett tervezete és tárgyalásai nem minősíthetők nemzetiség-történeti jellegűnek) és a brassói demokraták között — 1849 júniusában ismét s most már nem előkészítés, hanem megállapodás céljából közvetlen kapcsolatba lépnek Kossuth kormányával. Ez alkalommal Ghica Ion, az ötvenes évek román miniszterelnöke, Balcescu Nicolai történész és a korábban említett Boliac Cezár, egy, a magyar honvédsapattal együttműködő román légió tervével kapcsolatban törvénytervezetet dolgoznak ki a magyarországi román nemzetiség ügyében, melyet Balcescu a magyar kormányférfiakkal folytatott tárgyalásokon részleteiben megbeszél gróf Batthyány Kázmér magyar külügyminiszterrel, aki ezt végleges formába öntve, 1849 július 14-én megküldi a román politikusoknak.

A román-magyar közös nemzetiségi javaslat, mely végső formájában magában foglalja a két nép közötti „békekötési tervet“ (projet de pacification) az erdélyi románságra vonatkozólag a következő elvi döntéseket tartalmazta, egykorú szövegben:

1. Az oláhok külön nemzetiséget képezvén, jövőre a közokiratokban román név alatt lesznek említendőek.

2. A magyar kormány minden Magyarországon létező nemzetiségnek szabad fejlődést óhajtván, a románoknak a következő nemzetiségi garantiákat adja:

3. Minthogy a magyar nyelv diplomatikai használata csak a törvényhozásra, a közügyek igazgatására és a kormányzásra kell, hogy kiterjedjen és csak annyiban, mennyiben feltétlenül szükséges a magyar állam egységének fenntartására, következőleg a megyei igazgatás nyelve az lesz, melyet a lakosság többsége beszél.

4. Azon megyékben és kerületekben, melyek egészen románokból, vagy hol a többség e nemzetiségből telik ki, tárgyalásokra épügy használható a román, mint a magyar nyelv. A jegyzőkönyv azonban mindkét nyelven lesz szövegezve. Az országgyűléssel, kormánnyal és törvényszékekkel való levelezés nyelve a magyar, kivéve a törvényszékek egymás-közi levelezését, hol is két nyelv használandó. Ez esetben román nyelven is levelezhetni.

5. Minden iskolában, úgy azokban, amelyek már fennállanak, mint amelyeket az állam a jövőben fog a románok részére alapítani, a tan nyelv a román.

6. Azon esetben, midőn esküdtszéki vagy szóbeli eljárás foly(ik) az alsóbb törvényszékek előtt, a 4. pontban kifejezett elv kiterjesztetik a bírói eljárásra.

7. Minden románnak szabadságában áll kérvényeit saját nyelvén fogalmazva beadni.

8. A görög hitű románok egyházuk és iskolájuk autonóm igazgatása tekintetében ugyanazon jogokkal fognak bírni, mint a többi felekezet hívői. Következésképp függetlenek lesznek a szerb hierarchiától s szabadon fogják választhatni püspökeiket, kiknek feje pátriarchai címet fog viselni.

9. A közoktatásügyi minisztériumban egy külön osztály fog alakítani a görög rítusú hívők ügyeinek, kizárólag e felekezeten lévő románokkal.

10. E rítus iskolái és templomai élvezik mindazon előnyöket, melyeket a többi felekezetekéi nyerne.

11. Mint eddig, úgy a jövőben is maguk kezelhetik templomaik és iskoláik alapítványait.

12. A budapesti egyetemen theologiai fakultás fog részükre felállítani.

13. A románok előleges kijelentés és a kormány rendeletére évenként kerületi vagy egyetemi zsinatokra gyűlhetnek egyházuk és iskolájuk dolgában, a kormány kiküldöttjének felügyelete alatt.

14. Azon megyékben, hol a román nyelv túlnyomó, a nemzeti gárda vezényszava a román.

15. Minden államhivatal nyitva áll előttük, mint más állampolgárok előtt s e tekintetben a múlt soha senkire nézve akadályt nem képezhet.

A „projet de pacification“ további négy záró határozata a magyar-román fegyvernyugvás, illetve békekötés katonai feltételeivel foglalkozik s így nemzetiségpolitikai szempontból érdektelen. Annál fontosabb, hogy a magyar kormány működésének utolsó fázisában, amikor a szerb fegyverletétel és a román részleges megegyezés következtében még remélhető volt a szabadságharc elbukó ügyének valamelyes szövetkezési formában való megmentése, tárgyalásra tűzi ki a Szemere-féle nemzeti-ségi törvényjavaslatot, melyet a második felelős kormány elnöke még a májusi ülészakban kívánt a debreceni parlamenttel törvényerőre emeltetni, amiben a katonai események megakadályozták.

Ez a törvényjavaslat, mely joggal nevezhető az első, bár be nem cikkelyezett magyar nemzetiségi törvénynek, Horváth Mihálynak, a debreceni kormány kultuszminiszterének emigrációban megjelent könyve (Magyarország függetlenségi harcának története 1848-ban és 1849-ben, Genf 1865) tanúsága szerint 1849 július 28-án a szegedi országgyűlés által szentesített. Ha ettől a minden bizonnyal hiteles adattól el is tekintünk, minden kétséget kizáró történeti tény, hogy 1849 július 21-én Szegeden a magyar országgyűlés tárgyalja és megszavazza a „kisebb nemzetiségekről“ szóló nemzetiségi törvényt, melynek szószerinti szövege így hangzik:

A Magyarország határai közt létező minden nemzetiségek szabad kifejlődése a következő intézkedések által biztosítottatik:

1. A kormányzati, igazgatási, törvényhozási és katonai hivatalos nyelv a magyar marad; az országban divatos többi nyelvekre nézve a következő szabályok érvényesek:

2. a községi gyűléseken mindenki a maga anyai nyelvén szólhat, a jegyzőkönyv nyelvét a többség szabadon határozza meg.

3. A megyei gyűléseken, minden e joggal bírók tetszésük szerint magyarul vagy saját nyelvükön szólhatnak. Azon megyékben, melyekben valamelyik nemzetiség a lakosság felét meghaladja, a jegyzőkönyv, ha többség kívánja, ennek nyelvén vitetik. A levelezések azonban a kormánnyal s más hatóságokkal magyarul folynak.

4. Az esküdtszékeknél s első folyamodási bíróságoknál, midőn az eljárás szóbeli, a 3. pontban kimondott elv alkalmazandó.

5. A nemzetőrség vezényleti nyelve ugyanaz lesz, melyen a községi ügyek tárgyaltnak.

6. Az elemi iskolákban az oktatás mindig a község vagy az egyház nyelvén történik.

7. Az anyakönyvek s általában az egyházi ügyek nyelve mindig az egyházi község nyelve leend.

8. Folyamodásaikat a magánosok bármely hatósághoz tetszésük szerint bármi nyelven intézhetik.

9. Az óhitű egyház zsinata minden évben egybehivatik és oly szabadon határozhat minden vallási és iskolai ügyek felett, mint a többi vallások. A zsinat jogához tartozik megválasztani a püspököket és határozni azon kérdés felett: vajjon a szerb és román nemzet egyháziilag egyesülve maradjon-e, vagy különváljon egymástól?

10. Az óhitűek egyházi és iskolái mindazon előnyökben részesülnek, melyeket az állam a többi vallásbeliek egyházainak és iskoláinak engedményez.

11. Az óhitűek önmaguk igazgatják s kezelik egyházi és iskolai alapítványaikat.

12. Az óhitű egyházbeliek számára a budapesti egyetemnél theológiai tanítókar alapítatik.

13. A kinevezések mindennemű hivatalokra és méltóságokra egyedül érdem és képesség szerint történnek, minden tekintet nélkül a nemzetiségre és vallásra.

14. A kormány felhatalmaztatik s illetőleg köteleztetik az e törvényben kifejezett elveket foganatba venni.

15. A kormány felhatalmaztatik s megbizatik különösen atekintetben, hogy a szerbek és románok méltányos kívánatait meghallgatván, minden alapos sérelmeiket megszüntesse, akár saját hatalma, akár a nemzeti gyűlés elébe terjesztendő törvényjavaslat által.

16. Végre a kormány teljes hatalommal ruháztatik fel a nemzet nevében amnesztiát adni mindazoknak, kik a meghatározandó idő alatt a fegyvert leteszik s a nemzeti függetlenségre hitet tesznek.

Az első magyar nemzetiségi törvény, illetve törvényjavaslat végrehajtására az ismert események következtében nem kerülhetett sor. A világsi fegyverletétel (1849 aug. 12.) az első független demokratikus magyar állam megszűnését vonta maga után s az összeomlás romjai alatt maradt a magyarországi nemzetiségi kérdés végleges rendezése: a dunai béketerv. Az 1848/49-iki nemzetiségi törvényjavaslatok, tervezetek és tárgyalások mégis termékeny talajt nyújtottak az elvi alapkérdések tisztázása révén az emigráció dunai államszövetségi terveinek, melyek a

következő korszakban oly jelentős szerepet játszanak. A magyarországi nemzetiségi kérdés politikai újrafelvételére csak 1861-ben kerülhetett sor, sajátos módon és sajnálatosképen nem az 1849. évi eredmények alapján, hanem az 1848 eleji történeti-közjogi alapról kiindulva, ami a „politikai nemzet“ fikciójának még az eddiginél is szűkebb fogalmi bilincseiben a magyarországi nemzetiségi ügy reális megoldásának elveteléséhez vezetett.

4. Az alkotmánynélküli korszak nemzetiségi javaslatai

A magyar demokratikus szabadságmozgalom bukását megérezték a nemzetiségek is. Beigazolódott az egykorú határőrvidéki jóslat: a nemzetiségek azt kapták jutalmul, amivel a magyarságot sujtották. Mindehütt az osztrák katonai közigazgatás vette át a hatalmat s a katonabárók: Kellersperg Zágrábban, Wohlgemuth Erdélyben hallani sem akarnak külön nemzetiségi jogokról, akárcsak Mayerhofer a Vojvodina „Landeschefje“ aki az 1849 november 18-án rendeletileg felállított szerb Vajdaságban statáriummal fékezi a jogos elégtelenséget. Fonák helyzetbe kerültek a Béccset támogató nyugati szlovák vezetők is, Hurbánt és Hodzát rendőri felügyelet alá helyezik. Štur idegösszeomlással vonul vissza a politikától. Miután pedig a 48-as szakítás többi előidézői: Saguna, Iancu, Rajačić, Gáj, Jellačić különböző körülmények, de egy közös ok: a bécsi politikában és az uralkodóházban való csalódásuk következtében hátat fordítanak a közügyeknek, a legnagyobb elnyomatás idején egyszerre letisztul a nemzetiségi látóhatár s a közös jognélküliségbe döntött népek bukott vezetőik feje felett kezét nyujtanak egymásnak.

A bécsi kormányzat a győzelem heteiben hajlandónak mutatkozik néhány személyi kedvezményre. Kollár és Kuzmány, akik az ausztrószláv politika szelét Schwarzenberg vitorláiba fogják, tanszéket kapnak a bécsi egyetemen. Két lapengedély is születik a bécsi instanciázásból, Kollár cseh-szláv nyelven szerkesztett Slovenské Noviny-je és egy osztrák államköltségen kiadott ruszin hírlap, mely „Hírlap az osztrák birodalom ruszinjai számára“ (Vistnik dlja Rusinov Avstrivskoj Deržavy) címet viseli. Bécsben az időközben szintén elejtett Dobrjansky Adolf kárpátaljai politikus korábbi jelentései alapján nyilván úgy vélték, hogy ezekkel az „ártalmatlan“ engedményekkel sikerül a dinasztia számára biztosítani az ausztrószlávokat, aminek éppen fordítottja történt. Kollár 1852-ben bekövetkezett halála után nem akadt vezetője az udvart támogató szláv mozgalomnak. A csehek — bár hivatalnokosztályuk bő teret nyer az öt kerületre osztott Magyarországon, a Vajdaságban és a társországokban, tragikus sorsú politikai közirójuk, Karel Havliček Borovský izzón osztrákellenes cikkeinek hatása alatt tartózkodnak a Béccsel való együttműködéstől. A felsőmagyarországi szlovák szeparatistákat pedig az egyetlen posszibilis ausztrószláv, Thun Leó közoktatásügyi miniszter csehesítő iskolapolitikája kedvetleníti el, míg a bécsi ruszin kormánylap szerkesztőit, Holovackij Ivánt és Dedickij Bogdant állítólagos „nagyszláv“ magatartásuk miatt 1852 tavaszán karhatalommal távolítják el Bach közegei. Másfelől a nemzetiségi vezérek nem kérték a rendjelesöböl sem. Avram Iancu történeti jelentőségü visszautasítása elvágta az efféle megalázó „jutalmak“ útját.

A továbbiakban vázoljuk, hogy az uralkodóház szóvivői a katonai közigazgatási önkényuralmat lezáró látszatalkotmány: az októberi diploma és februári pátens idején, mint vélekedtek a nemzetiségek ügyéről.

Az önkényuralom kezdetéről egyetlen, a bécsi kormányzathoz intézett nemzetiségi programról tudunk, ezt is elvetették. A kérdéses tervezetet Dobrjansky buzdítására 1849 októberében terjesztette fel egy magát „rutén“-nek nevező küldöttség, mely pártfogójuk bukása után elvész a névtelenségben.

Bécsben ezután több mint egy évtizedig nem törődtek a rendezetlen nemzetiségi problémával. Az 1860 október 20-án kiadott diploma konkrétumok helyett ígéretet tesz a tartománygyűlések felett működő birodalmi tanács, a nemzetiségi részvételével összehívandó erdélyi értekezlet és a szerb Vajdaság belügyeinek rendezésével kapcsolatban. Az 1861 február 26-án megjelent pátens, mint előbbi kiegészítő, határozati utasítása a nemzetiségek szemszögéből még ennyit sem tartalmaz, csupán megszabja a birodalmi gyűlés alsóházának önkéntes cenzusát.

A diploma és pátens, de kivált az előbbi, vegyes visszhangot keltettek a nemzetiségek körében. Míg magyar részről az uralkodói kéziratok elindítják az aktív ellenállás korát, addig a nemzetiségek többnyire a status quo fenntartásában, ebben a nyilvánvaló negatívumban látják jelentőségüket. A román, szász és szerb nemzetiségi vezetők annyiban értékelik az októberi diplomát, amennyiben ez az unió tagadását, illetve a Vojvodina küszöbön álló felszámolásának elodázását jelenti. A horvátok messzemenő közjogi reményeket fűznek hozzá, amit Strossmayer zág-rábi püspök abban jelöl meg, hogy ezentúl a horvát nemzet egyenjogú nemzetként egyezkedhetik a magyarral és ez úton talán elérheti az 1850 április 7-én kelt és papíron élő nyelvjogi pátensben foglalt teljesítést és a horvát kancellária felállítását. A szlovákság, melynek korabeli protestáns politikai vezetőrétege az 1859 őszi kiadott s a protestáns egyházak autonómiáját megsemmisítő pátens következtében élesen szembe került a bécsi kormányzattal, nyíltan bizalmatlan volt annak kezdeményezései iránt, a ruténeknek pedig nem volt álláspontjuk ebben a kérdésben.

Ezzel szemben bizonyos, hogy a magyarországi és erdélyi nemzetiségi politika újjáéledésének számai kevés kivétellel az októberi diplomáig nyúlnak vissza. Ez készíti a románokat az 1861 január 13—16-a között tartott nagyszebeni értekezlet összehívására, melyen az egyházi vezetők, Sterca Sulufiu balázsfalvi grögkatolikus és Saguna görögkeleti püspökök elnöklésével elhatározzák, hogy sikra szállnak az erdélyi diétán való arányos képviselőtüket célzó választási törvénytervezetért, mely a hatvanas évek erdélyi román politikájának alapja lett.

Nyilvánvaló összefüggés fedezhető fel az októberi diploma és az 1861 március 21-én Karlócán tartott szerb nemzeti kongresszus határozatai között is, amennyiben Rajačić érsek, a kongresszus elnökének kívánságára az 1861 január 5-én visszacsatolt szerb Vajdaságot az októberi diplomában foglalt elvek alapján igénylik vissza. Még az 1862 tavaszán (március 8—12 között) megtartott szebeni szász ülésen is érezhető a diploma közvetett hatása, miután a résztvevők az unióellenes mozgalom célkitűzéseit támogatva, a szász közigazgatási terület újbóli megállapítását, illetve kiterjesztését kérik. Horvátországban az 1860 november 26-án tartott báni konferencia a nyelvjogokon kívül a nemzeti egyenjogúság megállapítását sürgeti, de ugyanakkor a megyekérdés rendezését a magyar-horvát politikai tárgyalások megkezdéséig külön, a horvát kérdéssel foglalkozó udvari bizottság kijelölését kérik a bécsi minisztériumtól.

A magyarországi nemzetiségi kérdés tehát kilendült évtizedes holtpontjáról s ezzel mindinkább meglazulnak azok a kötelékek, melyek a magyarság és a másajkú népcsoportok között időközben szövődtek. Ezek a kapcsolatok pedig a kölcsönös politikai és szellemi egymásrautaltság felismeréséből sarjadtak és kivirágzásukban részük volt azoknak a külső tárgyalásoknak, melyek a nemzetiségek, illetve a szomszéd államalakulatok politikusai és a magyar emigráció között 1849—1860 között lezajlottak.

Az abszolutizmus korának nemzetiségi politikája e társadalmi és kulturális kapcsolatok, valamint a nemzetiségekre vonatkozó kossuthi föderációs szakaszok ismertetése nélkül nem volna teljes s válasz nélkül hagyna olyan kérdéseket, melyek 1861-ben és 1868-ban visszatarthatatlannul fölmerülnek. A következőkben csupán a legjellemzőbb kulturális és emigrációs érintkezések, valamint a konföderációs tervekben előforduló közvetlen utalások bemutatására szorítkozunk, mint olyan adalékokra, melyek az önkényuralom éveinek magyar-nemzetiségi harmóniáját minden egyébnél hívebben tükrözik.

Nem véletlen ugyanis, hogy az 1852-ben Alessandru Roman, a pesti Federatiunea későbbi szerkesztője által alapított váradi olvasókör (Societate de Leptura) a román nyelv és irodalom művelése mellett a két nép közötti irodalmi összefüggéseknek és kapcsolatoknak kezdeményezője lett. Ezek a „lepturisták“ — Roman és munkatársi köre — frissítik fel a pesti Familiát, melynek szerkesztője, Josif Vulcan, 1866-ban elsőként közli a legnagyobb román költő, Eminescu verseit s akinek a Kisfaludy Társaság tagjává történt választását Greguss Ágost a következő megállapítással üdvözli:

„A nemzetiségek kérdését a szabadsággal kell megoldani, tért engedve mindenkinek, hogy tehetségeit kifejtse, lételét erejéhez képest s a maga módjára tanúsíthassa. Mert az eszmék is, mint a levegő, elzárva szétrobbantják az edényt, hol be akarják fojtani, ellenben kibocsátva, éltetőleg terjednek mindenfelé.“

De nemcsak a váradiaknak sikerül a dunai kultúrpolitika útján szűkebb hazájukban és Pesten jelentős lépést tenniök. Valóságos fénykorát éli ezidőtájt a magyar-szerb kultúr csere is. Csak néhány adatot sorolunk fel ennek bizonyítására. A Szerb Évkönyvek (Srpski Letopisi) 1858-ban hosszasan megemlékeznek egy szerb-magyar mecénás, bizonyos Tomori-Teodorović Anasztázzról, aki a szerb kultúra hatékony támogatása mellett emlékművet állított Katona Józsefnek és Kisfaludy Károlynak. A Hazánk című lapban ugyanakkor több ismertetést olvasunk Török János tollából a szerb irodalmi életről, Tekelijanumról, Maticáról. 1854-től az évtized végéig számos szerb irodalmi ismertetés és műfordítás lát napvilágot a magyar lapokban. Urházy György a Pesti Naplóban (1854) és a Magyar Sajtóban (1855) a szerb történetet és irodalmat méltatja. Jókai ugyanakkor a szerb művelődés részletes bemutatására buzdítja az írókat. A Pesti Napló hasábjain 1857-ben több ízben találkozunk egy elfelejtett lírikus, Kondor Lajos szerb műfordításaival. Jovan Zmaj Jovanović mintegy szellemi válaszként 1858-ban lefordítja Arany Toldiját, mely mindmáig a legjobb szerb műfordításnak számít. De nemcsak az irodalom, a tudomány és a nemzetiségpolitika művelői is ápolják a két nép közötti kapcsolatokat. A Matica folyóirata, a Letopis 1860-ban Széchenyi, a következő évben Teleki László elhunytá alkalmából igaz együttérzésről tanuskodó nekrológot közöl, utóbbiról megállapítva, hogy „a szerbekkel élén-

ken rokonszenvezett s szívből óhajtotta, hogy igazságos kérelmeik teljesítenek és sokat gondolkozott azon, miként lehetne nekik nemzeti jogukat széles körre kiterjesztve, a magyar nemzeti érdekek sérelme nélkül biztosítani.“ Ebben a hangulatban hangzik el 1861 márciusában a Srpski Dnevnik hasábjain Polit Mihály nagyfontosságú nyilatkozata, melyben a Vojvodina feloszlata és a februári pátens kiadása utáni, s az országgyűlés összehívását előző feszült várakozás heteiben kinyilvánítja, hogy a magyarországi szerbség elutasítja a diplomát és a pátent, ugyanakkor azonban a szerb nemzetiség ragaszkodik a magyar alkotmányhoz a Magyarországgal való megegyezés reményében. Polit nyilatkozatának, mint a kor egyik igen jellemző nemzetiségi megnyilatkozásának vonatkozó szakasza a következőket mondja:

A Reichsrat illetékességét a szerb ügyekben még abban az esetben sem volna tanácsos elismerni, ha a magyar országgyűlés a szerb kívánalmak tekintetében megfogalmazott kongresszusi kívánásokat teljes egészükben nem fogadná el. Egy ilyen elismerés ugyanis szerb részről a februári pátens melletti nyilatkozatot és a magyar alkotmányról való lemondást tartalmazná. Ez a pátens azonban kevés biztosítékot nyújt. Egy alaptörvény felelős minisztérium nélkül és annyi sok más fogyatékossgal, a modern államjog principiuma szerint nem nevezhető alkotmánynak, legfeljebb az alkotmány másolatának. A magyar alkotmány (ezzel szemben) teljes egészében szabadelvű alkotmány és a szerbeknek a választás tekintetében nem szabad ingadozniok. Magyarország megyei és törvényhatósági alkotmánya, mely kongregációival sokban megközelíti a svájci kantonok szuverénitását, a szerb jellemhez jobban hozzáilleszhető és a szerb nacionalizmus részére sokkal több biztosítékot tartalmaz, mint Ausztria többi részének bürokrata kis adminisztrációja, melynek béklyóiból ez — még egy szabadelvű alkotmány esetén is nehezen szabadulna. A szerbeknek egy Magyarországgal való megegyezés révén kellene követniök a választott utat, mert könnyen tévútra kerülhetnek, mint 1848-ban, amikor olyan állapotokat segítettek előidézni, amelyeket ők nemcsak, hogy nem kívántak, hanem el sem képzeltek volna“.

A szerb-magyar politikai kapcsolatok szorosabbra fűzése hatja át a korabeli belgrádi sajtót is. Popović Miloš, a belgrádi Vidov Dan szerkesztője, a korszak ismert szerb publicistája, 1865-ben „A szerb kérdés Magyarországon nemzetiségi szempontból“ című könyvében a többi között rámutat az időnként visszatérő szerb-magyar nézeteltérések indítékának, a szerb privilégiumokról vallott felfogásnak tarthatatlan voltára.

A magyarországi szerbségre nézve — írja Popović Miloš — ezek a kiváltságok a legnagyobb szerencsétlenségként tekintendők. Ezek a privilégiumok hintették el ugyanis a szerb és magyar nemzet közéletében a méreg magvát, amely állandóan és következetességgel tápláltatott és keserű, pusztító és ragályos méreggé érleltetett . . . Ki sem kételkedik már most abban, hogy a szándék nem volt egyéb, mint egy csapással a szerbeket és magyarokat is elejteni. Előbb az egyik oldalra mérni a csapást, hogy azután a másik rész is elgyengüljön.

A szlovák értelmiségnek abban a rétegében, mely a szabadságharc idején szembefordult a magyar célkitűzésekkel, szintén változás észlelhető a Bach-korszak alatt. A Thun-féle iskolapolitika érthető viszsztatetszést keltett a szlovák politikai triász hiveinél, akik közül csupán

M. M. Hodža tartott ki a doktriner elutasító magatartása mellett, míg Štur aszkétikus elvonultságban éli utolsó éveit, az 1848. évi nyugat-szlovák felkelés vezére, Hurban pedig 1860-ban, Bécsben kiadott verseskönyvében nyíltan hitet tesz a magyar-szlovák együttműködés gondolata jegyében. A korabeli szlovák értelmiség hangulatára felette jellemző a nagy népi költő, Andrej Sládkovič Detvan-jának költői utalása: „Nem élsz és nem haldokolsz, csupán kőről-kőbe ütközöl a sápadt idők vize mellett“. Ez a csalódott értelmiség két táborra különülve várta az új korszak kezdetét. Egy részük s ez bizonyult a jelentősebbnek, az 1848. évi túrócszentmártoni programnak a kerületi autonómiára (Okolie) vonatkozó pontját tette új magatartása alapjául, amiben jelentékenyen közrejátszott az a körülmény, hogy a Zágrárból hazaköltözött új beszercebányai püspök, Moyses, horvát módszerű, harcos nemzetiségpolitikára buzdította a szlovák társadalmat. Másrésztük a területi autonómia elvének feladásával általános nemzetiségi jogokat követelt, amint ezt Jan Palárik, az író, az 1861. évi második túrócszentmártoni nemzeti gyűlésen kifejti. Kétségtelen tehát, hogy az októberi diploma idején a magyar nemzetiségi politika irányát megszabó három nemzetiség: a románok, szerbek és szlovákok hajlottak a dunai békepaktum megkötésére s őszintébb lélektani pillanat, mint az 1861. évi országgyűlés megnyitásakor, aligha volt a dunavölgyi népek életében.

Ennek a békülékeny közhangulatnak kialakítására a kossuthi emigráció első időszakának tárgyalásai, ha közvetve is, jótékonyan hatottak. Kossuth, akinek nemzetiségpolitikai nézetei végső fokon az emigrációban tisztulnak le átfogó dunai szemléletté, már 1849 tavaszán, méginkább 1850—60 között érkezik el annak felismeréséhez, hogy a dunai népek jövőjét egyedül az egymásközötti állampolitikai szövetkezés oldhatja meg, mely egyszer s mindenkorra közömbösítené a nemzetiségi ellentéteket. Kossuth konföderációs terveinek tárgyalása nyilvánvalóan nem tartozik e tanulmány körébe. Azok az „értekezések“, melyek 1849 őszén Teleki László és Czatoryski Ádám párisi házánál folynak lengyel, román, szerb, horvát és cseh politikusok, közöttük nem kisebb személyiség, mint František Rieger, az ó-csehek későbbi vezére bevonásával, még tájékozódó jellegűek. A párisi vitaestek résztvevőit a közös balsiker és közös reménykedések hatják át, de korántsem a szövetkezés reálpolitikája. Ami egyáltalán nem csodálható, ha meggondoljuk, hogy Teleki László és Andrássy Gyula, Balcescu és Czatoryski, Lubomirski és Rieger mennyire mást és mást értenek a „dunai szövetkezés“ fogalmán.

Kossuthot a magyar kormány párisi követe, Teleki László figyelemzeti először a föderáció gondolatára 1849 március 7-én és május 10-én írt leveleiben. Kossuth 1850 június 15-én válaszol; levele s benne az „Éjszakkéleti szövetséges státusok“-ra vonatkozó tervezet az első, hiteles konföderációs tervnek számít. Ebben, a vizsgálódásunk szempontjából ez alkalommal érdektelen északkeleti (a Baltikumtól a Fekete-tengerig) szövetségi rendszert tárgyaló elképzeléseknél jóval fontosabb a hazai nyelvkérdésre és önkormányzatokra vonatkozó elvi program.

A dunatíji politikusok részéről egyetlen terv előzi meg a kossuthi programot. Ez a Balcescu—Ghica-féle délkelet európai (Dunai Szövetséges Államok) terv, mely megelégszik a magyar-román és délszláv nemzetek szövetségi kormánya és közös parlamentje kívánalmával, de

ezen belül a nemzetiségi kérdéssel, mint bármilyen dunai szövetkezés jövőjét eldöntő sorskérdéssel külön nem foglalkozik. Balcescu, a történész, kétségkívül helyesen látja az átfogó problémákat, de a „részletkérdésekkel“, mint az erdélyi, szélesebb értelemben a dunavölgyi nemzetiségi kérdéssel az ezeket közelebbről nem ismerő havasalföldi szakíró nem óhajt foglalkozni. Az emigrációban írt történeti művében (Istoria românilor sub Mihail — Voda — Viteazul) csupán nagy vonalakban, de ma is élő útmutatásként foglalkozik a kérdések kérdésével, Erdéllyel:

Erdélyben nem az volt és nem az a megoldandó probléma — írja Balcescu —, miként járjon el akár a román, akár a magyarság, szászág, vagy székelység, hogy csak ő maradjon egyedül ebben az országban s hogy miként űzze el a többi népeket, hanem az, hogy a jogegyenlőség mind az egyedekre, mind pedig a nemzetekre kiterjesztetvén, mindenki keresse az egymásközt való megegyezés lehetőségeit egy szövetségen alapuló (föderatív) állam keretében“.

Kossuth, akinek föderációs elképzelése nem zárja ki a történeti államegységet, talán éppen ennek megtartása érdekében részletesen foglalkozik a szövetkezés „punctum saliens“-ét jelentő nemzetiségi kérdéssel s mindenfajta megoldás kiindulópontjával, az önkormányzatok ügyével. A kossuthi közigazgatási szerkezet a községi és megyei, valamint az országos önkormányzatra, ezek keretében az egyéni, iskolai és egyházi jogokra épül, amint azt a Telekihez intézett 1850 június 15-i levélben a következőképp fejtegeti:

1. Megválasztatván a községi rendszert megállapító törvény értelmében a község képviselői, ezek elhatározzák, minő nyelven vezetendik jegyzőkönyveiket és igazgatandják községi ügyeiket. Azonban az egyének személyes szabadsága biztosítása végett fennmarad azon jog, hogy ki-ki a köztanácskozásokon azon nyelven nyilatkozhassék, amelyen tetszik, mint szinte folyamodását is a községnek bármely lakosa tetszés szerinti nyelven adhatja be.

2. Hasonló áll a megyékre nézve is. A megyét képező községi képviselők határozatától függ, minő nyelvet használnak a hivatalos nyelven kívül a megyei közigazgatásban, mindazáltal a köztanácskozásokban ki-ki azon a nyelven szólhat, amelyen akar, mint szinte ki-ki szerint folyamodhatik.

3. Az ország kormánya egyesektől, községektől, megyéktől bármely nyelven írott felterjesztéseket elfogad. A kormány hivatalos nyelve azonban a magyar, de normatív rendeleteit az ország törvényhatóságai által elfogadott minden nyelveken kiadja.

4. A törvényhozás hivatalos nyelve a magyar. De bármi nyelven petíciókat elfogad. A népképviselők és szenátorok tetszésük szerinti nemzetiségi osztályokba iktatják be magukat s ezen osztályok kötelesek minden törvénynek hiteles fordításáról gondoskodni, a kormány viszont köteleztetvén a törvényeket minden, az országban szokásos nyelven kihirdettetni.

A nevelést illetőleg:

1. A község nem lehet iskola nélkül. A községi iskolákban az oktatási nyelv az, mely a község hivatalos nyelvéül van megállapítva.

2. Azonban a lakosság minoritásának joga van, ha tetszik, külön iskolát állítani és annak oktatási nyelvét kiszabni.

3. Minden megyében egy felsőbb iskolának kell lenni, melynek oktatási nyelve az, mely a megyének hivatalos nyelvüül van megállapítva.

4. Azonban a megyebeli községeknek vagy lakosságnak szabadságában áll más nyelvű külön felsőbb iskolákat is alapítani.

5. Mint szinte több megyék együtt, ha tetszik, egyetemet (univerzitást) is alapíthatnak s annak oktatási nyelvét tetszésük szerint megállapíthatják.

6. Az országos főegyetemnél pedig az országban minden nyelvre nézve tanszékek állítandók.

7. A községi oktatókat a község, a megyei tanintézetekbeni oktatókat a megye nevezi ki és fizeti, a különböző vallásfelekezeteknek saját iskoláik körüli rendelkezési joga természetesen teljes tiszteletben feltartatván.

8. Minden nemzetiség számára elegendő számú népnevelő intézetelekről a státus gondoskodni tartozik.

Az egyházakat illetőleg:

9. Minden vallásfelekezetnek a Státus irányában egyenlő joga van.

10. A Státus a hit és vallás dolgaiba nem avatkozik. Mindenik egyházfelekezet a maga egyházi belügyeit tetszése szerint intézi és igazgatja, de . . . az egyházak szociális institutióknak tekintendők s mint ilyenek Státust a státusban nem képezhetnek.

Ezt a kész nemzetiségi-közigazgatási és művelődési tervezetet a „kutahyai alkotmány“-nak elnevezett részletes tervben (Magyarország alkotmányának alapvonalai, tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására) az egyén jogairól, a községek és megyék igazgatásáról s a törvényhozó hatalomról szóló fejezetek, nemkevésbé a közoktatásügy rendezésére vonatkozó utalások csak kibővítik.

Ezeket az általános utalásokat — külön figyelmet érdemlően kiegészítik az 1851. évi „alkotmány“ függelékeként közölt, Horvátországra, Erdélyre és a szerbségre vonatkozó megjegyzések. A társországokról (Horvát-Szlavón-Dalmátországok) szólva Kossuth kijelenti:

„E csatolt országok történelmileg mindig külön országok voltak, úgy lakosaik tömör nemzetisége, mint az általuk lakott területnél fogva. Sohasem voltak részei, hanem társországai Magyarországnak.

Ezen országokra nézve igazságosnak találom, hogy teljesen függetleneknek ismertessenek el Magyarország kormányától és törvényhozásától, beligazgatásuk szempontjából tekintve. Helyesnek tartom, maguk szervezkedjenek tetszésük szerint községeik, megyéik és törvényhozásukban, hogy bánjukat maguk nevezzék, maguk igazgassák magukat s oly függetlenek legyenek Magyarország kormánya és törvényhozásától, amily függetlenek egymástól az amerikai Unió souverain államai. Hogy a felső szövetségi kormány szorítkozzék ő rájuk nézve azon ügyekre, melyek őket Magyarországgal egyetemleg illetik. Ezen ügyeket fel kellene sorolni egy új szövetségi szerződésben (formai megoldását l. az 1868 XXX. tc.-ben!). Részemről a nevezett közös ügyek közé csupán a terület közös védelmét szárazon és tengeren, a külhatalmakkal való viszonyt, a határszéli vámokat, a kereskedelmi rendtartást és a tenger felé vezető közös közlekedési utakat foglalom be.

Ezt a pontosan körvonalazott államszövetségi programot az 1852 július 9-én kelt newyorki horvát proklamációban a közös fegyverszövetségtől teszi függővé Kossuth:

Hogy azonban már előzetesen is elejét vegyem mindenféle bizalmatlanságnak — hangzik Kossuth nyilatkozata a „horvát és szlavón nemzethez“ —, nemzetem nevében ezennel ünnepélyesen kijelentem s nemzetem ígéretemet szentnek fogja tartani, hogy a magyarok semmi egyebet nem kívánnak, mint hogy a horvátok és szlavónok segítsenek nekik a Habsburgok jármát lerázni. Mihelyst ez megtörtént, a magyarok készek a horvátokkal és szlavónokkal egyenlő államjogi alapon és független önkormányzat alapján, úgy, miként az amerikai Egyesült Államok vannak, szövetkezni, vagy pedig, ha a horvátok és szlavónok régi állapotukat megunták volna, akkor a horvátok és szlavónok történelmi és természetes területét, mint független szomszéd államot elismerni, azaz az egyetlen kikötéssel, hogy Fiume teljesen szabad maradjon s joga legyen választani, hogy független kereskedelmi város akar maradni vagy pedig a magyar, vagy horvát szuverénitásnak veti magát alá.

Erdélyt Kossuth külön országrészként tekinteni nem hajlandó s az itteni nemzetiségekre vonatkozólag a tervezetben foglalt általános alapelveken kívül további engedményekre — az államegység megóvása érdekében — nem utal. Inkább kész a szász Univerzitás túlhaladott önkormányzatának elismerésére, de egyéb tekintetben csakis az alkotmányos alapelvek és az 1848. évi közigazgatási unióban foglaltakra hivatkozik.

Erdély — vallja — nincs abban a helyzetben, melyben Horvátország. A nemzetiségek szempontjából nem képez tömör és magában elzárt nemzetet. Területi és történelmi szempontból sem mutatja fel magát, mint különvált és mellékelt ország... Erdélyi nemzetiség nem létezik. Eszerint itt nem lehet arról szó, hogy biztosítékokat keressünk az erdélyi nemzetiség számára Magyarországgal szemben, hanem arról, hogy az Erdélyben lakó nemzetiségek kölcsönös jogait megoltalmazzuk.

Különösen a szászokról és oláhokról van sok mondanivalónk.

A szász nemzetre vonatkozólag meg kell jegyeznem, hogy az általam javasolt tervezet mellett a nemzet nemcsak megtartá székeit (közigazgatási területeit) egész önhatóságukkal egyetemben, amint ezt a „Megyék szervezete“ című fejezetben leírtam. Mindaz, amit a megyékről mondtam, a szász és székely székekre is alkalmazandó... Azt mondom tehát, hogy a szász nemzet csak megtartaná székeit és vidékeit, hanem még azon szorosabb nemzeti egységét, azon közigazgatási egységét és önhatóságát is, melyet hajdan élvezett. Sőt ezt az autonómiát és egységet a szász területeken lakó lakó valamennyi lakosok jogegyenlősége és az általános szavazatjog alapján szabadon fejleszthetné és legfőbb tisztviselőjét teljes függetlenséggel maga választhatná. Hasonló autonómiában és képviselőben részesülne a székely nemzet is.

Ami az oláhokat illeti — fejezi be vitatható érvelését Kossuth —, meg vagyok győződve, hogy az általam javaslatba hozott alkotmány uralma alatt —, melynek lapjai: az általános szavazat, a jogegyenlőség, az önkormányzat a községben s megyében és az országgyűlésben való képviseltetés —, erdélyi oláh testvéreink mind a nemzetiség, mind a polgári és politikai viszonyok szempontjából maguk is óhajtanák Erdély és Magyarország közigazgatási unióját, ami 1848-ban kimondatott. Meg vagyok győződve, hogy lehetetlen nem óhajtaniok ezt az uniót, ha saját érdekeiket komoly megfontolás alá veszik.

Kossuth emigrációs szerb politikájáról a „kutahyai alkotmány“

mellékletében csak annyiban kapunk felvilágosítást, hogy Kossuth ugyanazt a békeszándékát tolmácsolja, mint hónapokkal előbb Garašanin szerb belügyi főnökhöz intézett leveleiben, akinek hitvese 1850 februárjában Szerbián át való szerencsés menekülését köszönheti. Kossuth szerb koncepciója csak 1854—58 évek között nő azzá a föderatív elképzeléssé, amit Obrenović Mihály délkeleteurópai vonatkozásban kívánt a hatvanas években megvalósítani és Ristić útján eredménytelenül ajánlott az ekkor már Ausztria irányában elkötelezett Andrássynak.

A kutahyai tervezetben Kossuth a Vojvodina korábban már ismertett nemzetiségi összetételének bírálatán kívül csupán a következő általános alapelvekre szorítkozik:

Szerb testvéreink össze vannak vegyülve más fajokhoz tartozó polgártársaikkal. Nem akarom, hogy bármely más faj rajtuk felsőbbséget gyakoroljon. Ellenben felteszem azt is, hogy méltányosságból ők sem kívánnak uralkodni másfajú polgártársaikon...

Kijelentem egyébiránt nyíltan, a bennem élő testvéri érzelem egész őszinteségével, hogyha azon polgártársaink, kiknek nyelve más mint a miénk, óhajokat táplálnának, melyek figyelmes kutatásomat kikerülték, az csak onnan származik, hogy azon óhajok nem jöttek tudomásomra. De legyenek, kérem, meggyőződve polgártársaink, hogy a magyar nemzet feledésbe (feledésbe) süllyesztette a hajdani kölcsönös sérelmeket, hogy testvéreileg nyújt nekik kezet, s hogy semmikép sem idegenkedik megadni mindent, mit testvér testvértől kívánhat.

Szakirodalmunkban az 1851. évi föderációs tervvel kapcsolatban az a közelebbről meg nem vizsgált általánosítás rögződött meg, hogy Kossuth kutahyai projektumát a magyarság elvben elfogadta és megálapításaihoz hozzájárult. Ezzel szemben tény az, hogy Kossuth tervezete, melynek részletét a tragikus kimenetelű székelyföldi (Mack) és duna-tiszaközi (Noszlopy) felkelési kísérleteket előkészítő emisszáriusok hozták Magyarországra, a forradalmi mozgalom legszűkebb vezetőségi körén kívül senkihez sem jutott el a két hazában. Miután pedig az ötvenes évek elejének forradalmi vezérkara, az „Évszaki rendszer“ gárdája 1852 és 1854 között elvérzett az osztrák önkényuralom kezén, kimondhatjuk, hogy a kutahyai tervezetről a magyar társadalomnak pontos adatai nem voltak, szövegét meg éppenséggel nem ismerte. Ez a körülmény kihatott a magyar nemzetiségi kérdés további alakulására is, mely Eötvös németnyelvű első értekezései, Kemény Zsigmond maradi óvásai és az aulikusok (Apponyi György későbbi konzervatív pártja) aknamunkája következtében még ezidőtájt lesiklott az 1849 tavaszán elfogadott alapelvekről az 1848. évi történeti-közjogi érvelés és a kompromisszumos megoldás irányában. Jellemző tényként kell kimutatnunk, hogy a Kossuthi programmal idehaza annyira nem voltak tisztában, hogy a szövetkezési elv egyetlen fennmaradt egykorú irománya, Károlyi Ede Foederált Hunniája (Kassa 1860) megelégszik a hazai népek valamiféle társadalmi szövetkezésével, a Teleki-levélben említett északkeleti, a kutahyai „alkotmányban“ körvonalazott délkeleti államszövetséget meg sem említve. Két Magyarország élt a világosi fegyverletétel és az 1861. évi országgyűlés, illetve az osztrák-magyar kiegyezés közötti időben. Az egyik a földrajzi, elalélt, nehezen ocsudó tényleges Magyarország, mely európai látókörű politikai vezetők híján nem ismerte fel önönhelyzetét. A másik az emigráció elképzelt Magyarországa, mely kivételes történeti

előrelátással a dunai népek szövetkezésének reális előkészítésében vélte felismerni az új magyar hivatást. A kossuthi konföderációs tárgyalások etekintetben bámulatos következetességet mutatnak. Amit 1851-ben az erdélyi nemzetiségek és a szerbség, 1852-ben a horvátság felé proklamál, azt vallja Kossuth 1854-ben és később a száműzött Obrenović Mihállyal folytatott londoni tanácskozásain, a Klapka közvetítésével intézett 1859. évi Cuza-féle román tárgyalások alkalmával, a Magyar Nemzeti Igazgatóság 1860 szept. 15-én közzétett turini emlékiratában, az 1861 januárjában Klapka útján Iassyban kötött magyar-román katonai egyezményben s 1862. évi átfogó dunakonföderációs tervezetében, a „Dunai Szövetség”-ben.

A történeti félreértés Kossuth és korabeli magyar társadalom között nem 1862-ben, a II. föderációs terv körül keletkezett, hanem több mint egy évtizeddel előbb, amikor Kossuth a gyakorlatban megbukott 1848. évi nemzetiségi politikáját a szabadságharc utolsó hónapjainak tárgyalásai, tervezetei és törvényjavaslata szellemében előbb a nemzetiségi egyenjogúság, majd a dunai együttműködés föderatív politikájával cserélte fel. Kossuth már az ötvenes évek kezdetén tisztán látta, hogy a dunatáji nemzetiségi kérdés csakis a szövetkezési elv jegyében oldható meg végérvényesen és megnyugtatólag. A magyar oknyomozó történetírás pedig mindmáig elhallgatta, hogy az 1861. évi országgyűlésen nem a Deák-féle felirati és a Tisza Kálmán vezette határozati párt formai vetélkedésén van a hangsúly, hanem azon, hogy valóságos ellenzék híján végső és visszavonhatatlan, elutasító döntést hoznak a kossuthi föderatív politika ügyében, mely egyedül lett volna alkalmas, hogy Magyarországot a zsákutcából szerencsésen kimentse. Ezt ezidőtájt csak ketten látják a magyar politikai glóbuszon: Kossuth, aki Turinból fegyvertelenül, a porosz beavatkozás (1854) és Cavour halála (1861) következtében reményeiben szárnyaszegetten szemléli a fejleményeket és Teleki László, aki inkább meghal, semhogy nevét odaadja annak a felemás ellenzékiségnek zászlajára, melyet a határozati párt örve alatt Tisza Kálmán képvisel.

Az elmondottakból következik, hogy éles választóvonalat kell vonnunk a kossuthi konföderációs politikai tervezetei, melyek 1862. évi végső szövegezésükben a magyar-román-délszláv államszövetség gondolatába torkollanak s amelyek természetüknél fogva kívül esnek e tanulmány érdeklődési terén, s a kossuthi tervekben felmerülő, nemzetiségpolitikai elképzelések között, melyek vizsgálódásunkhoz szorosan hozzátartoznak. Mint 1850 és 1851-ben, 1854 és 1859-ben, valamint 1860-ban három további alkalommal találkozunk Kossuth, illetve a Magyar Nemzeti Igazgatóság konkrét javaslatával a nemzetiségi ügyek rendezésére vonatkozólag.

Az elsőről, mely 1854-ben Londonban jött létre a magyar-szerb megegyezés ügyében Kossuth és Obrenović Mihály között, csak közvetett értesüléseink vannak. Kossuth e tárgyalásokról az Iratok első kötetében ezeket írja:

Mi a nemzetiségi kérdésben készek vagyunk a legvégső határig menni, melyet hazánk területi épségének s politikai egységének tekintete megenged. Közöltem a herceggel (Obrenović Mihály) e tekintetben nézeteinket, aki engedményeinket tökéletesen kielégítőnek találta; szavát adta, hogy az egyetértésnek előmozdítására minden lehető el fog kö-

vetni, s pozitív adatok alapján előre is biztosított, hogy e részben nem lesz nehézség.

Feltételezhető, hogy a londoni találkozón s az ezt követő további eszmecseréken a magyar és szerb száműzöttek ebben az elvi keretben mozogtak, legalább is a kutatás jelenlegi állása nem enged arra következtetni, hogy nemzetiségpolitikai vonatkozásban külön magyar-szerb elaborátum készült volna. Azonban — s ezt Jovan Ristić, az Obrenovićok nagy diplomatájának emlékezéseiből tudjuk, Obrenović Mihály a londoni megállapodást úgy nemzetiségpolitikai, mint föderatív vonalon tovább építette s erre két alkalommal is felhívta a magyarországi politikai intézőinek figyelmét. Előbb — mint jeleztük — 1861 márciusában, amikor megbízásából Garašanin és Ristić Bécsben Vay kancellárral, Pesten Andrássyval és Eötvössel tárgyalnak, majd 1868 elején, mikor Mihály fejedelem külön megbízottjaként Ristić felkeresi Pesten Andrássyt, hogy figyelmeztesse a magyar miniszterelnököt a megyék nemzetiség szerint való kikerekítését állítólagosan kilátásba helyező 1861. évi ígéretére, amit Andrássy ekkor már kivihetetlennek tartott. Ez a váratlan pesti szerb diplomáciai lépés, mely érdemleges tárgyalás esetén kétségkívül hozzájárult volna az 1868 november 30-án elfogadott magyar nemzetiségi törvény (1868:XLIV. t.-c.) gyakorlati megvalósításához és a nemzetiségi passzivitás megszüntetéséhez, szorosan összefügg azzal az 1868. évi szerb részről elindított konföderációs misszióval, melyre Obrenović Mihály halála tett pontot. Ezeknek a tárgyalásoknak lefolyását nem érdektelen röviden vázolnunk. Nemcsak azért, mert korábbi történetírásunk szándékosan elhallgatja azokat, hanem, mert kézenfekvő összefüggés mutatkozik a londoni megbeszélések és Obrenović Mihály majd másfél évtizeddel később folytatott balkáni államszövetségi tárgyalásai között.

E tárgyalásoknak időrendje a következő. Az eredménytelen pesti intervenció után 1868 januárjának végén Garašanin szerb miniszterelnök Obrenović Mihály megbízásából szerződést köt a bukaresti bolgár nemzeti propaganda-bizottsággal a szerb-bolgár szoros együttműködés tárgyában. Márciusban Ristić útján előzetes megállapodást köt Nikita montenegrói fejedelemmel a délszláv föderáció létrehívása érdekében. Időközben — állítólag még 1868 január 20-án — szerb-román szerződés készül Obrenović Mihály és Károly román fejedelem között „a balkáni érdekszférák megóvása és egyéb kérdések” tekintetében. Áprilisban Garašanin — ura megbízásából — Strossmayer zágrábi püspök közvetítésével a horvátokat a délkelet európai föderációhoz való csatlakozásra szólítja. Májusban a szerb kormány és a Bukarestben székelő emigráns bolgár propagandabizottság között létrejön a megalakítandó szerb-bolgár államszövetség alapokmánya: a bukaresti reunió s ugyancsak e hónap végén Obrenović Mihály utasítja Garašanint, lépjen érintkezésbe a görög kormánnyal a megalakuló délkelet európai államszövetség és a görög érdekek kölcsönös megvédése céljából. Így álltak az ügyek, amikor 1868 június 10-én Obrenović Mihály Topcsiderben orvgyilkosság áldozatául esett, mely mögött nem annyira a vetélytárs dinasztia, mint Bécs ügynökeinek kezét véljük fölfedezni. Obrenović Mihály tehát — s ez vizsgálatunk szempontjából elsőrendű fontosságú —, a Kossuthtal folytatott tárgyalások szellemében ismételtén tett kísérletet a magyar-szerb nemzetiségi viszony megjavítására s csak miután Pesten elzárkózásra talált, folytatta le a délkelet európai államszövetkezésre vonatkozó tárgyalásait.

Ennyire élő, napi politikai program volt még a nemzetiségi törvény alkotásának évében is az államközi szövetkezés gondolata a Dunatájon, melyért Kossuthot idehaza már 1862-ben politikai halottá nyilvánították.

A kossuthi programnak — mint említettük — két további, kifejezetten nemzetiségpolitikai utalása is volt. A londoni szerb-magyar tárgyalások után időrendben második kezdeményezés a Magyar Nemzeti Igazgatóság 1859 június 22-én kelt leveléhez fűződik, melyet Kossuth, Klapka és Teleki jegyeztek. Ez a Magyarországra eljuttatott levél-tervezet, melyben az Igazgatóság a III. Napoleon segítségével történő fegyveres felszabadítást helyezi kilátásba, az 1851. évi kutahyai projektum kivonataként a következőket mondja:

— Valamint a vallás, a nemzetiség is társas érdek. Ehhez, mint amahhoz az államnak, mint ilyennek semmi köze. Az alkotmány biztossítván az egyesülhetés jogát, a polgároknak szabad nemzetiségi, mint egyéb érdekeik védelme s fejlesztése végett egyesülni s egyesületeket szervezni községenként, megyénként, országosan, éppen úgy, mint a protestánsok vallásos érdekeik tekintetéből egyesülvék községek, megyék, kerületek szerint s az ágostai hiten lévők országosan is. De, miképen ezen vallásos társulatok, a nemzetiségbeliek sem követelhetnek területi hatóságot polgári tekintetben, hanem szorítkozni fognak nemzetiségi érdekeik ápolására. E szempontból azonban teljes rendelkezési szabadsággal bírandnak, választhatnak főnököket, kiket tetszés szerinti címmel felruházhatnak, valamint a vallási társulaton választhatnak elnököket, híván azokat patriarchának, metropoliták, érsekek, püspökök, szuperintendensek, felügyelők, gondnokoknak, vagy akárhogyan. Tarthatnak gyűléseket s hozhatnak határozatokat az alkotmány és a törvény korlátain belül s az állam nem igényelhet egyebet, mint azt, hogy ezen gyűlések nyilvánosak legyenek. Ez elv úgy fog alkalmaztatni a magyar, mint a többi nemzetiségre; egyiknek sem lesz legkisebb kiváltsága, s a kormány, mint ilyen, egyiket sem fogja pártfogolni a többiek, vagy valamelyiknek rováására. Mennyiben pedig a kormánynak, országgyűlésnek, megyének, községnek hivatalos nyelvre van szüksége, e részben a fentebbi elv akképen fogja alkalmaztatni, miszerint mindenhol a többség fogja elhatározni, micsoda nyelven vitessenek a közügyek, a kisebbségnek joga sértetlen hagyatván. Valamely megyének gyűlése például elhatározza, hogy a folyó évben román vagy szláv vagy szerb, vagy német, vagy magyar nyelven fogja vezetni a közdolgokat, azért a többi másajkú polgároknak joguk lesz a maguk nyelvén nemcsak folyamodni, törvényszék előtt perlekedni, de a gyűléseken is szólni. A kormány pedig a hivatalos magyar nyelvhez, ha a megye, melyhez intézi rendeletét, más nyelvet fogadott el hivatalosnak, e nyelven szerkesztett fordítást tartozik mellékelni közleményéhez, valamint a megye hasonló módot fog követni a kebelében levő községekbeli érintkezéséhez. Így viszont a megye, ha hivatalos nyelve nem magyar, fordítást kapcsoland a kormányhoz intézett jelentéseire. A törvények pedig az országban divatozó valamennyi nyelvre lefordítatván, az illető nyelveken is ki fognak hirdettetni.

Végül a harmadik, nemzetiségpolitikai javaslat a Magyar Nemzeti Igazgatóság 1860 szeptember 15-én Cuza fejedelemhez intézett levelében, az ú. n. „turini emlékirat”-ban olvasható, melyben a korábbi idézetekből már ismert nyelvi, törvénykezési, egyházi és világi önkormányzati és egyesületi jogokról van szó. Külön érdekessége, hogy 1860

őszén a politikai helyzet változával Cuza a tervezettel érdemben nem volt hajlandó foglalkozni, ellenben 1868 októberében, amikor a magyar nemzetiségi törvény végleges megalkotása előtt a „turini emlékirat“ vonatkozó része különös időszerűséget nyert, Bukarestben közlése a helybeli L'Étoile D'Orient folyóirat hasábjain, mintegy emlékeztetőül a nemzetiségi törvényjavaslat képviselőházi általános vitája (1868 nov. 24—29) előtt. E tervezet szakaszait, melyek Kossuth nemzetiségpolitikájának zárszámadásaként tekinthetők, alábbi klasszikus tömörségű program tartalmazza:

A nemzetiségek és nyelvek egyenlőségének elvét már 1849. évi országgyűlésünk is elfogadta. Ez a tervezet csak azokat a fejtegetéseket tartalmazza, amelyek tekintetében mindnyájan egyetértünk:

1. Minden község maga határozza meg hivatalos nyelvét. Ezen nyelven fogja megszerkeszteni ülési jegyzőkönyvét, jelentéseit és leveleit a megyéhez, kéréseit a kormányhoz és az országgyűléshez. Minden község maga fogja meghatározni ezenfelül, melyik lesz iskoláinak tanítási nyelve.

2. Minden megye szintén maga fogja meghatározni szótöbbséggel közigazgatásának nyelvét. Ezen a nyelven fogja felvételni jegyzőkönyveit és okiratait, így fog levelezni a kormánnyal és ugyanezen fogja a kormány határozatait és válaszait vele közölni.

3. A magyar országgyűlés tagjai a parlamenti viták folyamán az ország bármely nyelvét használhatják.

4. Törvényeket a vármegyékben és községekben használt minden nyelven ki kell hirdetni.

5. Az ország minden lakói szabadon társulhatnak saját nemzetiségük érdekében, bármelyik is legyen az, nagy nemzetiségi közületekben tetszésük szerint szervezkedhetnek, összehívhatnak népesebb vagy kevesebb népes gyűléseket, létesíthetnek kiküldötteik számára időnként összeülő kongresszusokat. Ugyancsak kinevezhetnek nemzeti főnököket, akiket vajdának, vagy hospodároknak vagy bármely tetszésük szerinti névvel nevezhetnek.

6. Nemzeti közületekhez hozzácsatolhatják, ha úgy kívánják, egyházuk és iskolák kormányzatát. Szabadon nevezhetik ki egyházi vezetőiket és felruházhatják, ha nekik úgy tetszik, pátriarcha, metropolita vagy bármilyen más címmel.

7. Szabályzatokat alkothatnak egyesületeik s minden nemzeti és vallási érdekeik szervezésére és igazgatására vonatkozóan.

8. Az állam csak egy dolgot kér tőlük: minden tárgyalásuk és iratuk nyilvánosságát.

Ezzel a tervezettel végződik az alkotmány nélküli korszak magyar nemzetiségi politikájának rendezését célzó kívánalmak és javaslatok sorozata. 1861 az eszmei küzdelmet a napi politika ügyévé teszi. Sorra létrejönnek — az 1848. évi nemzetiségi programok egyenes jogutódjaként — az új nemzetiségi követelések s újabb elvi félreértések között megindul a magyarországi nemzetiségi kérdés reformkorszakát bejelentő „nemzetiségi törvény“ (1868:XLIV. tc.) előkészítő tárgyalása.

5. A nemzetiségi törvény kora

Az 1861 április 2-ára Pestre összehívott országgyűlés Magyarország alkotmányos és közjogi állását, az uralkodóházzal való viszonyát és

a magyarországi nemzetiségek ügyét volt hivatva tisztázni és rendezni. Az előbbiekre vonatkozólag az országgyűlés az uralkodót „törvényes fejedelmeként“ formai okok miatt el nem ismerő „határozati pártiak“ névleges ellentmondása mellett azonosította magát Deák két feliratával. E feliratok — közjogi irodalmunk kétségkívül kiemelkedő alkotásai — az 1848. évi törvények alapján, több-kevesebb rendi jellegű alkotmányjogi színezettel a magyar alkotmány visszaállítását követelik a birodalmi központosítás elvét valló októberi diplomával (1860 okt. 20) és februári pátenssal (1861 febr. 18) szemben, amiért az uralkodó 1861 augusztus 22-én feloszlatta az országgyűlést.

Az 1861. évi országgyűlést joggal mondhatjuk olyan alkotmányjogi vitának, melyből a deáki feliratok révén a magyar közjogi irodalom kétségkívül nagy nyereséggel került ki. Ehhez a korfordulót jelentő országgyűléshez azonban felkészületlenül érkezett a magyar politikai értelmiség. A vita folyamán a Deák által képviselt történeti-közjogi álláspont olyan fölényben volt, hogy az uralkodóházzal való viszony rendezésének problémája teljesen lezoritotta a magyarországi népek közötti elsőrendűen fontos politikai és társadalmi újjárendezés ügyét. Így történhetett, hogy bár a nemzetiségi kérdés a közjogi polémia során ismételen fölmerül s mind magyar, mind pedig nemzetiségi részről számos megnyilatkozás hangzik el a közeledés és megbékélés szellemében, a nemzetiségek ügye a közel öthónapos tanácskozásokon mindvégig másodrendű szerepet játszott. Korábban rámutattunk azokra a körülményekre, melyek a magyar emigráció szövetkezési terveinek hazai elsikkadását okozták. Jeleztük, hogy a deáki jogi vélekedésben, mely 1849 nemzetpolitikai határozatait mellőzve, az 1848. évi közjogi érveléshez kanyarodik vissza, szervesen benne foglaltatik a rendi korszak közjogi történetiszemlélete, mely hat évvel később a kiegyezési törvénycikkben, a *pragmatica sanctio* révén a magyar alkotmányosság jogforrása lesz. Ráműtattunk arra is, hogy ezzel a felkészült és formailag kifinomult, de már születésekor túlhaladott közjogi állásponttal szemben sem a magyarországi népek közötti viszony alkotmányos újjárendezésének, sem a kossuthi föderatív államszövetségi tervnek nemhogy pártja, de képviselője sem akadt a nevezetes országgyűlésen. A kossuthi programot egyszerűen levették a napirendről, az emigráció hazatért tagjai óvakodnak felidézni a párisi, londoni, vagy genfi emlékeket, a „radikális“ felfogás hívei, a „határozati pártiak“, még célzás főmájában sem érintik a nagy számúzott elképzeléseit.

Az általános és végleges rendezés helyett maradt tehát a békéltető, engedményes nemzetiségi politika, mely 1868 őszéig felfelé, innen az első világháborúig rohamosan lefelé ívelő irányt mutat. Igaz ugyan, hogy 1861-ben Tisza, Trefort, Andrassy egyképpen a nemzetiségekkel való megbékélést ajánlják, de a későbbiek ismeretében ugyan ki hinne e nyilatkozatok őszinteségében. Az 1861. évi országgyűlésen nem a közjogi vita hangadóit, hanem a névtelen új politikuskok: Szalay László, Mocsáry Lajos, Szilágyi Virgil és nemzetiségi társaik az 1848—49-ből ismert Wlád Alajos, Missic János, Popovic Zsigmond és Ignjatovic Jákó képviselik azt a szellemet, melyre a magyarországi népek béke-statutumát fel lehetett volna építeni. E nyilatkozatoknál — függetlenül attól hogy a felirati vagy határozati javaslatra adják-e szavazatukat — a lényeges az, hogy rámutatnak a 48-as szabadságharc, illetőleg az önkényuralom fejleményeiből következő tanulságokra: a magyar állam területén élő népek politikai egyenjogúságára és sorsszerű egymásrautalságára. Maga Deák is be-

látja az első felirati javaslatban, hogy a félreértéseket tisztázni, a nemzetiségek törvényes jogait kielégítően rendezni kell. Azonban Deák a politikai egyenjogúsítást nem hajlandó a nemzeti egyenjogúság alapján rendezni, ami idővel a magyarországi nemzetek szövetségéhez, tehát a „kárhcztatos“ kossuthi elképzeléshez vezetne. Ezért veszi át Eötvöstől a „rendi nemzet“ modernizált jogutódját, a „politikai nemzet“ tanát és teszi érték-mérőül az egyéni elbírálás elvét, szemben a nemzetiségi közösségeket megillető általános társadalmi és politikai joggyakorlattal. Egyébként fel kell ismerje a gyökeres rendezés szükségét, mely az első feliratban a következőképp jut kifejezésre:

A mult idők szomorú eseményei káros félreértéseket idéztek fel közöttünk és nem-magyar nemzetiségű polgártársaink között. Ezen polgártársainknak nemzetiségük érdekében és Horvátországnak közjogi állása érdekében is követeléseik vagynak, miket ignorálni nem lehet, de nem is akarunk. El vagyunk határozva mindent elkövetni, hogy a félreértések elháríttassanak s tesszük, mit az ország szétdarabolása és önállóságunk feláldozása nélkül tehetünk, hogy a honnak minden nemzetiségű polgárai érdekekben és érzelemben összeforrrjanak. Óhajtjuk törvényeink azon rendeleteit, mik e részben akadályul szolgálhatnak, közös érdekeink szerint méltányosság alapján módosítani s hogy ezt eszközölhessük, multhatatlannul szükséges az országgyűlés mielőbbi kiegészítése.

Az idézett elvi szakaszban kifejezett „közös érzelmek és érdekek“ politikáját a csonka országgyűlés nemzetiségi képviselői — Erdély, Horvát-Szlavónország, a Határőrvidék és a dalmát tengerpart (Tengermellék) képviselői a még érvényben levő osztrák közigazgatási beosztás miatt nem jelenhettek meg — elvben elfogadták, de ugyanakkor alapvető feltételhez kötik: nemzetiségüknek a magyarsággal való egyenjogú elismeréséhez, amint az nyilatkozataikból kitűnik. Wlád Alajos a magyarországi román nemzet történeti szerepéről szól, Ignjatovič Jáko kifejezetten megállapítja:

„— A józan szerb nemzet törvény által biztosítottatni kívánja nemzetiségét, nem kíván államban államot és nincs kívánsága a Reichsrathba menni“.

Papp János belényesi román képviselő kijelenti:

„— Én a román nemzet érdekeit a magyarétól elválasztani nem tudom.“

Missic János, a Temesvidék képviselője így nyilatkozik:

„— Én Magyarországot szabaddá akarom tenni a benn lakó nemzetek által és ezeket Magyarországnak szabadokká azért kívánom, hogy a nemzetiségek kérdése kielégítő és (a) mennyire az ország integritásával megfér, a legszélesebb alapon megoldassék“.

Ha ezeket a megnyilatkozásokat az egykorú nemzetiségi javaslatokkal párhuzamba állítjuk, nyilvánvaló, hogy több-kevesebb eltéréssel a magyar országgyűlés meghívott nemzetiségi képviselői a területi önkormányzati követeléseket nem tekintik, tehát lényegesen kevesebbet kérnek, mint a nemzeti gyűlések, kongresszusok és értekezletek határozati javaslatjai. Ennek az általános megbékélési szándéknak szemszögéből különösképp sajnálatos, hogy az 1861. évi országgyűlésen, miután e kérdésben külön „bizottmányt“ küldenek ki, nem tértek ki a részletekre, aminek következtében a kérdés általános elvi síkon maradt.

A „nemzetiségi bizottmány“ kiküldését 1861 június 10-én az első

felirati javaslat fentebb idézett 31. (nemzetiségi) szakasza vitájával kapcsolatban Eötvös József ajánlotta. Eötvös a huszonhét tagból álló szakbizottság kijelölését — mint mondotta — az előkészületi munkálatok, azaz a nemzetiségi kérdést rendező törvényjavaslat jogi és politikai előmunkálatai céljából kéri

addig is, míg azon akadályok elháríthatnak, melyek miatt az országgyűlés a jelen pillanatban illetékesnek nem tartja magát, (hogy) mindazon előmunkálatokat megtegye, melyek elkerülhetetlenül szükségesek arra, hogy e fontos kérdés e hon különajkú polgárainak megelegetésére s a haza közjávára törvény által megoldassék.

A nemzetiségi törvényt előkészítő 27 tagú bizottságot június 25-én választotta az országgyűlés. Ez a választás hiteles bizonyossága annak a békeeszellemlnek, mely az országgyűlés különböző nemzetiségű tagjait egymás iránt eltölti. A 27 tagú bizottság 12 tagja nemzetiségi, a legtöbb szavazatot a szerb és román képviselők: Ignjatović, Csernovics, Branovácsky, Missich, illetve Faur János és a szlovák származású Mácsai Lukács kapták. A nemzetiségek országgyűlési szóvivői tehát bekerültek a bizottságba, magyar részről azonban Eötvösön és Szalay Lászlón kívül nem találkozunk szakemberrel. Madách Imre, a költő — köztisztviselőből — ugyan tagja a bizottságnak, de Szilágyi Virgil kimarad, Andrássy Gyula és Podmaniczky Frigyes helyet kapnak, viszont Mocsáry Lajost — aki 1860-ban közli nagyszabású nemzetiségpolitikai programját — egyszerűen „kifelejtik”. Mégis a nemzetiségi bizottság által 1861 augusztus 9-én Wlád Alajos és Popović Zsigmond kisebbségi javaslatával együtt beterjesztett jelentése valamelyes tárgyalási alapul szolgálhatott volna, ha röviddel később fel nem oszlatják az országgyűlést s ha a továbbiak során ezt a jelentést a nemzetiségek alapvető elvi kívánságával: a nemzeti egyenjogúsítás karkövetelményével összhangba hozzák. Mert e tekintetben az elvi részeiben alább idézett jelentés már az eötvösi koncepció nyomán készült, a nemzetiségi passzivitást felidéző „politikai nemzet”-fogalom jegyében, amit az egyidejűleg becsatolt kisebbségi javaslat is kifogásol.

A nemzetiségi bizottmány jelentése előljáróban az „irányadó főelveket” állapítja meg.

Eljárásának alapjául — hangzik a jelentés — két út kínálkozott. — A honban élő egyes nemzetiségek formulázott kívánalmai, amint azok a turóc-szentmártoni gyűlésnek e bizottmányhoz által tett emlékiratában és köztudomás szerint a szerb kongresszuson, úgy az erdélyi románok részéről is fogalmazva lőnek; avagy kijelölése azon határoknak, amelyekben belül az egyes nemzetiségek saját e részbeli igényeiket szabadon érvényesíthetik.

A bizottmány e második kiinduló pontot választá; mert a jog-egyenlőségnek 1848-ban kimondott elvével összeférhetőnek nem tartá, hogy bármely kérdés, mely az egyéni szabadsággal oly szoros egybekötetésben áll, mint a nemzetiségi igények kielégítése, engedmények útján oldassék meg,

mert azon körülménynél fogva, hogy az egyes nemzetiségek e hazában elszórva, összevegyülve találhatnának, azok konkrét kívánalmainak kielégítése vagy oly területi változásokat, kikerekítéseket tételezne fel, melyek az ország politikai egységét veszélyeztetik, vagy pedig a nagyobb nemzetiségek területén lakó nemzetiségi töredékek végelnyomására vezetnek . . .

E nézetből kiindulva s azon törvényes határok mentenhagyásával, melyeket Horvátországnak régi municipális jogai, nemkülönben Erdélyt illetőleg az 1847—48:VII. t.-c. 5. §-a elénk szabnak, a következő két főelvet véltük mindenek előtt megállapítandóknak:

a) Hogy Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csakis egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet képezik,

b) Hogy az országban lakó minden népek, névszerint: a magyar, szláv, román, német, szerb, orosz stb. — egyenjogú nemzetiségeknek tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényeiket az ország politikai egységének korlátain belül az egyéni és egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik.

A két „főelv“, mely az Eötvös által alkotott 1868:XLIV. t.-c., a magyar nemzetiségi törvény mesterséges jogi alapja lett, gyakorlati alkalmazására vonatkozólag 24 pontot sorol fel a jelentés. Az egyéni és testületi, törvényhatósági, államhatósági és országgyűlési nemzetiségi jogokat tárgyaló pontok közül a lényegesebbek a következők:

1. Minden honpolgárnak jogában áll saját községi avagy törvényhatóságához, úgy az államhatalomhoz intézett beadványaiban anyanyelvét használni.

2. Más községek vagy törvényhatóságok azonban csak oly beadványokat tartoznak elfogadni, melyek az illető községben, avagy területen divatozó nyelvek egyikén írvák.

3. A községi gyűlésekben mindenki saját anyanyelvén szólhat.

4. A községek ügykezelési nyelvét a községi gyűlés határozza meg, úgy azonban, hogy a kisebbség kívánatára annak nyelve is alkalmaztassék az ügykezelés terén.

5. A községi elöljárók az egyes lakosokkal való hivatalos érintkezésükben azoknak nyelvét használni kötelesek

6. Az egyházközségek szabadon intézkednek saját ügyeik kezelésénél általában és különösen az anyakönyvek kezelésénél, úgy az elemi iskolákban használandó oktatási nyelv iránt is.

8. Minden vallásfelekezetnek és nemzetiségnek szabadságában áll közép- és felső tanintézeteket állítani. Az egyes vallásfelekezetek és nemzetiségek részéről eddigelé máris felállított ilyenemű tanodákban az oktatási rendszernek és nyelvnek meghatározása, a kormány felügyeleti jogának meghagyásával, az alapító egyént vagy testületet illeti.

9. Az állami tanintézetekben a tanítási nyelvnek meghatározása az oktatásügyi minisztérium teendőihez tartozik, mely ez intézkedéseinél, az illető intézet kerületében divatozó nyelvekre tekintettel lenni köteles.

10. Az országos egyetemnél az országban lakó minden nemzetiségek számára nyelv és irodalmi tanszékek állítandók.

11. A törvényhatóságok gyűléseiben mindazok, kik szólásjoggal bírnak, anyanyelvüket használhatják.

12. A tanácskozások felett vezetendő jegyzőkönyveknek és a törvényhatósági tisztviselők ügykezelésének nyelvét a közgyűlés határozza meg; (ez), a törvényhatóság területén létező minden nemzetiségnek joga fennmaradván, a jegyzőkönyvnek saját nyelvén leendő vezetését is követelheti.

14. A törvényhatósági tisztviselők az alájuk rendelt községekkel és magánosokkal való érintkezésükben, nevezetesen pedig úgy magánjogi,

mint bűnvádi szóbeli tárgyalásoknál azoknak nyelvét használni kötelezetnek.

15. A törvényhatóságok egymásközt magyar nyelven közlekednek, megengedtetvén mégis, hogy azon vegyesajkú hatóságok, melyeknek ügykezelési nyelve ugyanaz, egymással e nyelven közlekedhessenek.

17. A törvényhatóságok az államhatóságokkal magyar nyelven érintkeznek.

18. Az államhivatalok ügykezelési nyelve a magyar.

19. Az államhivatalok és tisztségek az 1844:V. t.-c. értelmében nemzetiségi különbség nélkül egyéni képesség és érdem szerint betölten-dők.

20. Az ország gyűlésének tanácskozási és ügykezelési nyelve a magyar.

21. A törvények az országban lakó minden nemzetiségek nyelvén országgyűlésileg eszközözendő, hiteles fordításban is kihirdetendők.

22. A fönnebbi intézkedésekkel ellenkező minden törvények, nevezetesen: az 1847—48:V. t.-c. 3. §-a úgy ezen évi XVI. t.-c. 2. §-ának e) pontjában és az 1840:VI. t.-c. 7. §-ában foglalt megszorítások, nemkülönben az erdélyi approbáták és compilátákban előforduló, a román nemzetiséget sértő rendelvények újólag is eltöröltetnek.

24. Az ország területén létező minden nemzetiségeknek ekként megállapított jogai sarkalatos törvénynek nyilváníttatván, a nemzeti becsület védpajzsa alá helyeztetnek.

A nemzetiségi bizottmány jelentése — mint olvastuk — eleve két utat jelöl meg a nemzetiségi kérdés rendezésére. Az elsőt a hazai nemzetiségek ezidőtájt megállapított programjaiban („formulázott kívánalmak“) jelöli meg, melyek a bizottmányhoz eljuttatott emlékiratokban és egyéb követelésekben szerepelnek. A jelentés diplomatikus szövegéből is kitűnik, hogy a bizottmány tagjai azért választották e programokkal szemben az idézett elvi módozatokat, mert ezek az ország politikai egységét nem veszélyeztetik és az 1848-ban kimondott jogegyenlőséggel és egyéni szabadsággal megegyeznek. Amiből nyilván következik, hogy a nemzetiségi programok ezeken felül az egyéni jogokon túlmenő, szélesebb körű közösségi jogokat igényelnek, melyek az ország politikai egységére is kihatással lennének.

1861 folyamán az országgyűlés feloszlataásáig konkrét nemzetiségi programmal román, szerb és szlovák helyi nyilatkozatokkal, illetve kívánásokkal szász és rutén részről találkozunk. Időrendben első az erdélyi románság 1861 jan. 13—16-a között a szebeni görögkeleti szemináriumban tartott nemzeti kongresszusa volt, melyen a vendéglátó Saguna András mellett Sulutiu gör. kat. püspök fogalmazta meg a román nemzeti kívánásokat. Kijelenti, hogy „semmiféle olyan szupremáciát nem fogadhat el, mely az együttlakó testvérnemzetek teljes egyenlőségét, polgári és politikai jogainak jogosultságát tagadja“. A kongresszus a püspök beszéde alapján elhatározza:

1. A két főpapnak (Saguna és Sulutiu) a román nemzet érdekében tett és teendő minden lépésével szolidaritást vállal és melléjük állandó bizottságot választ addig is, amíg a román nemzet, mint politikai nemzet jogait el nem nyeri.

2. Saguna, mint a kongresszus elnöke javaslatára az itt képviselt

román nemzet ez alkalommal is a többi nemzetekkel szemben politikai és független nemzetnek nyilatkoztatja ki magát.

3. Valamennyien mélyen átérezve az elnökök szavait, melyek szerint az összes románok — felekezeti különbség nélkül — ugyanazon vérből és húsból való testvérek és, hogy a felekezeti különbség nem választhat el senkit a másiktól a román nemzeti politika kérdésében, ezért a gyűlés jegyzőkönyvileg kimondja: átkozott legyen az a román, aki ezt a testvéri együttműködést megbontja.

A szebeni román nemzeti kongresszus elhatározza, hogy az erdélyi románság politikai vezetői résztvesznek az 1861 február 11-én Gyulaférvárt kezdődő erdélyi értekezleten, de addig is, hogy az erdélyi románság a jövő országgyűlésen jogos és arányos képviselőhöz jusson, bemutatja és elfogadtatja a kongresszus résztvevőivel választási törvénytervezetét. Ha meggondoljuk, hogy a legutóbbi (1848. évi) erdélyi országgyűlés még a rendi alkotmány alapján ült össze, a szebeni román választási törvénytervezet viszont kimondottan elveti a rendiség elvét, nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk a szebeni tervnek, mely Erdély első nem feudális választási törvénytervezetének tekinthető. A szebeni választási törvénytervezet ugyanis kimondja:

I. A választási jog alapja: a földtulajdon, kereskedelmi, ipari vagy tőkejövedelem, továbbá katonai szolgálat és tudományos munkásság, (utóbbiak cenzus nélkül).

II. Választók a hazának összes nagykorú fiai, természetesen, ha nem állnak gyámság alatt, vagy másnak szolgálatában s ha nem voltak büntetve és nem folyik eljárás ellenük. Szükséges azonban, hogy a választó az alábbi követelmények egyikének megfeleljen:

a) földje vagy háztulajdona van, tekintet nélkül a tulajdon értékére,

b) saját ipara, kereskedése, vagy gyára,

c) évi 50 osztrák forint értékű saját tőkejövedelme,

d) jövedelemre való tekintet nélkül is választási joggal bírnak a papi testület összes tagjai — felekezeti különbség nélkül, továbbá bármilyen kar doktorai, hivatalnokok, intézmények vezetői, tanárok, akadémiai tagok, gyógyszerészek, mérnökök, földmérők, közjegyzők, falusi jegyzők, falusi tanítók és leántorok.

III. Az összes választók 24 éven túl választhatók, tekintet nélkül arra, hogy az illető választási kerületben lakhellyel rendelkeznek-e vagy sem.

IV. A választások közvetlenek — személyenkénti nyílt szavazással. Egyhangú felkiáltással a választás szigorúan tilos, azaz semmis.

V. Hogyha a választás igazolásánál kiderülne, hogy a választás valamilyen természetű megvesztegetéssel történt, akkor a vétkeket meg kell büntetni a törvény teljes szigorával. Az ilyen választás pedig semmis.

VI. A képviselők utasításokat kapnak és azonnal visszahívhatók, ha az illető törvényhatóság meggyőződik, hogy nem bírják és nem érdemlik meg a közbizalmat.

A választási törvénytervezet szerzői, abban a tudatban, hogy tervezetük az eddigi országgyűlési rendszerrel szemben forradalmi újítást jelent, nemzetiségpolitikai megokolással látták el tervezetüket, melyet a kongresszus — határozati jelleggel — elfogadott.

A választási törvény kérdésében — állapítja meg a kongresszusi

véghatározat — a fenti pontokkal a gyűlés nem akar mást, csak hogy megnyissa az óhajtott utat az egész román nemzet előtt, azaz realizálja a románságnak, mint nemzetnek, igazságos követeléseit és elősegítse a jó egyetértést a nemzetek között a haza gazdasági és kulturális boldogulására.

Alig egy hónappal a szebeni kongresszus után, az 1861 február 11-én Gyulafehérvárt megnyílt erdélyi értekezleten Sulujiu regényes történeti, de reális nemzetiségpolitikai megokolással szerkesztett nagyhatású beszédében körvonalozta az erdélyi románság álláspontját. Hangoztatja, hogy az erdélyi románság a szebeni kongresszuson elfogadott választási törvényjavaslattal kívánja biztosítani az együttélő nemzetek politikai és polgári egyenjogúságát, melynek kivívása érdekében megokoltnak véli, hogy „nem kell siettetni és erőszakolni az uniót mindaddig, amíg a román nemzettel teljes egyetértésben az unió feltételei meg nem állapíttatnak“. Beszéde befejező részében a „jogok és javak egyenlősége“ alapján köntendő békeegyezményt ajánlja az erdélyi nemzeteknek, akikhez az itt élő román nemzet képviselői alábbi konkrét követelésekkel fordulnak:

1. Mindenekelőtt a legközelebbi erdélyi országgyűlés pozitív törvénnyel törölje el örök időkre az approbátákat, compilátákat, a Verböczy-féle törvényeket és minden egyéb olyan 1848 előtt hozott országgyűlési törvénycikkeket, melyek bármilyen vonatkozásban kigúnyolják, vagy fosztottnak nyilvánítják a román nemzetet, avagy sértik annak egyenjogúságát, becsületét és nemzeti érzését. Egy másik törvénnyel pedig nyilváníttassék a román nemzet Erdély negyedik bevett és törvényes nemzetének, úgyhogy teljes nyelvszabadsága legyen a közigazgatásban és legyenek meg mindazok a politikai és polgári jogai, amelyek eddig megvoltak és jelenleg is megvannak a többi nemzeteknek, főként pedig a magyar nemzetnek.

2. A haza összes javai, így a képviselési és választási jog is osztásának meg a román nemzet és a többi együttlakó testvérnemzetek között, még pedig abban az igazságos arányban, aminőben a román nemzet, a többi nemzethez viszonyítva a közterheket viseli és amilyen arányban a közös haza védelmében javaival, vérével és életével résztvesz. Mindezen javakat és jogokat a legközelebbi erdélyi országgyűlésen szintén pozitív törvény biztosítsa. (Érdemes megjegyeznünk, hogy mindkét pontban foglaltakat úgy Kossuth 1849. évi román tárgyalásai, mint az 1849 júl. 28-án kihirdetett szegedi nemzetiségi törvény kilátásba helyezik!)

Miután a kiegyezés, illetve a nemzetiségi törvény megalkotása előtti időszak erdélyi nemzetiségtörténete szervesen összefügg, a szebeni és gyulafehérvári javaslatok kapcsán kell beszámolnunk azokról az erdélyi román nemzetiségi követelésekről, melyek a szász-román viszony szabályozását célozzák, nemkevésbé pedig az 1863—64. évi erdélyi országgyűlésen elhangzott kívánalmakról. Ismeretes, hogy már az 1848—49. évi román nemzetiségi kívánásokban benne foglaltatik a Királyföldön élő románok politikai jogainak biztosítása. E tárgyban 1861 április 15-én a szebenszéki románság küldöttséget vezet báró Salmen Ferenc szász comeshez, mely a következők teljesítését kéri:

1. Szebenszék szenátusa, bár a románok száma felülmulja a szászokét, hat román és hat szász szenátorból állíttassék össze.

2. A szenátorok választassanak, de ne Szeben kommunnitása, illetőleg a 97 szász és 3 román tagból álló centrumvirátusa útján, hanem 2 szász és 2 román megbízott által, akiket Szeben kommunnitása küld ki.

3. Hasonló módon választassanak a szék (székek) tisztviselői, mint például a polgármester, székbíró stb.

4. A román többségű román székek élére állíttassanak román felügyelők a román szenátorok közül.

5. Az Univerzitás fele részben románokból és felerészben szászokból alakuljon meg.

6. A hivatalos nyelv a román kerületekben a román legyen és hasonlóan a többi kerületekben is — a románokat érintő ügyekben.

Salmen szász comes a mindenképen jogos királyföldi román kérelmet, melyhez a törvényhatósági sérelmek következtében több más panaszirat és memorandum is járult, kedvezőtlenül fogadta, olyannyira, hogy bizalmas rendeletet intézett a szász hatóságokhoz, melyben „felforgatással“ vádolja az erdélyi román egyházi vezetőket. Saguna ekkor levelet intézett Salmenhez, azonosítva magát a „szászföldi“ román kivánságokkal. A szász Univerzitás csak 1862 tavaszán engedett merev álláspontjából, nyilván a következő évi erdélyi országgyűlésre tekintettel. Ekkor mondja ki az Univerzitás a románság nemzeti és vallási egyenjogúsítása tárgyában elfogadott határozatát.

Az 1862 március 12-én kimondott szász határozat a Kolozsvári Közlöny március 20-i számában alábbi szöveggel jelent meg:

Alapelvként a javaslat kinyilatkoztatja, hogy a román nemzet összessége rendi nemzetnek ünnepélyesen elismerendő és mint ilyen a többi nemzettel egyenjogokat élvez. Ezen alapelv gyakorlati keresztülvitele szempontjából az Univerzitás kész nemzetiség szerint közigazgatási területek létrehozásán közreműködni, abban az esetben, hogyha a szász községek, amelyek kívül esnek a szász törvényhatóságok területén, oda bekebelezetnek. A nemzeti közigazgatási területek megalkotásánál az ország meglévő felosztásából kell kiindulni és a célkitűzés kockáztatása nélkül az eddig jogosult nemzetek iránt — a földbirtok viszonyának figyelembevételével — egész kíméllettel kell eljárni. Az új közigazgatási területek nemzeti jellegűek legyenek, de ez a nemzeti jelleg a más nemzetiségű lakosok személyi szabadságát semmiben sem befolyásolja. Ennélfogva a kebli (kebelbeli) hivatalos nyelv a közigazgatásban, bíraskodásban és helyhatósági törvényhozásban a magyar és székely közigazgatási területeken a magyar, a szászokon a német és a románokon román kell, hogy legyen. Azonban alapelvként szögeztetik le, hogy Erdélyben a városoknak és falvaknak, bármilyen nemzetiségűek és vallásúak legyenek is azok, legyen szabad tetszésük szerint megválasztaniok azt a nyelvet, amelyet a hivatalos községi, egyházi és iskolai ügyekben használni kívánnak. Külön hangsúlyoztatik az egyéni szabadság és a kisebbségi érdekek biztosításául, hogy mindenkinek bárhol legyen szabad a megyei, városi és községi gyűlésen bármely hazai nyelven felszólalnia és a hivatalokhoz beadványokat intéznie. A hivatalok kötelesek a felek beadványaira szóban, vagy írásban a beadványok nyelvén válaszolni és ugyancsak tartoznak mindazon rendeletet, amely közvetlenül valamely községhez szól, a község választott nyelvén kiadni. Az országos hatóságok, hivatalok, képviselők és intézetek nyelvének megállapítása az országgyűlés hatáskörébe utaltatik, fenntartva a kifejtett alapelveket, hogy ezáltal a nemzeti és nyelvi egyenjogúság gondolata a közélet minden terén egyformán érvényre jusson.

Az erdélyi román nemzetiségi kérdés újabb állomásához az 1863

július 1-re összehívott nagyszebeni országgyűlésen érkezett, melyen az 1861. évi román választási törvénytervezet cenzusa alapján 46 román, 43 magyar és 33 szász képviselő kapott mandátumot az udvari politika által célzatosan előkészített és a magyarságra nézve kedvezőtlen választókerületi beosztás útján megejtett választások során. Mivel az uralkodó ezenkívül még 11—11 ú. n. „regálistát“ hívott meg minden erdélyi nemzetből a szebeni országgyűlésre, a román képviselők száma 57-re, a magyaroké 54-re, a szászoké 43-ra emelkedett. Vitathatatlan, hogy az 1863. évi nagyszebeni országgyűlést előkészítő választási törvénytervezet nemzetiségi szempontból teljesen új helyzet elé állította az erdélyi magyar vezetőséget. Ezt a kétségkívül modern törvénytervezetet viszont egyszerű taktikai eszközként használta fel az udvari politika az erdélyi magyarság, helyesebben az uralkodói kéziratokkal dacoló Magyarország ellen.

Nyilvánvaló az elmondottakból, hogy az 1863—64. évi szebeni országgyűlésen hozott határozatokat megfelelő alkotmányos módszerekkel másként is elő lehetett volna készíteni, anélkül, hogy áthidalhatatlannak látszó évtizedes politikai viszály keletkezzék a két egymásra utalt nép között. Azonban Bécsnek a felszín alatt zajló közjogi vita forróján, az alkotmányos jogaitól megfosztott magyarság ellenében politikai ütőkártyára volt szüksége ezért a deáki feliratokkal, a magyar közjogi ellenállással szemben kijátszotta a szebeni országgyűlést, ahonnan az alkotmány-sértés ellen tiltakozó magyar képviselők a „regálisták“ (közigazgatási tisztviselők) kivételével eltávoztak. Az erdélyi magyar közvélemény állhatatosságára jellemző, hogy Nádasdy kancellár az ötízben megtartott pót-választások során sem tudta biztosítani, hogy a megüresedett magyar kerületeknek képviselőjük legyen a szebeni csonka országgyűlésen.

Ilyen előzmények után terjesztette elő a királyi javaslatok sorában első két pontként szereplő javaslatait a szebeni országgyűlés törvényelőkészítő bizottmánya. „A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről“, illetve „A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben“ címmel.

Az első javaslatot tizenhárom napon át tartó román-szász vita után 1863 szeptember 7-én alábbi szöveggel fogadták el:

1. *A román nemzet, a görög katolikus vallás, mint olyan és a görög keleti vallás az erdélyi alkotmány értelmében az elismert többi három nemzet és négy vallással szintén törvényszerűleg elismertnek.*

2. *A görög katolikus szentegyház, mint olyan és a görög keleti szentegyház Erdély Nagyfejedelemségében éppen azon önálló jogállás¹ és önrendelkezési szabadsággal bírnak, mellyel az ország törvényszerűleg elismert és államjogilag fölvevett többi egyházai stb.*

3. *A törvényszerűleg elismert négy nemzet, úgymint: a magyar, a székely, a szász és a román nemzet egymás irányában teljesleg egyenjogú és mint olyanok, az erdélyi hazai alkotmány értelmében egyenlő politikai jogokkal bírnak. Az ország összes lakóinak szabad vallásgyakorlata szintűgy, mint polgári és politikai jogegyenlősége nemzetiség és hitvallás különbség nélkül ezáltal meg nem szoríttatik.*

4. *Az egyes országrészek különböző elnevezései az egyes nemzeti ségek számára politikai jogokat se nem alapítanak, se nem adnak.*

5. *Az Erdélyi Nagyfejedelemség címerében a román nemzet részére külön jelvény vétetik fel.*

6. Ezen elhatározásokkal ellenkező minden országos törvények megszüntetnek és jogerőn kívüliekké tételnek.

7. Ezen törvény kötelező ereje haladék nélkül hatályba lép.

Az általános vitában, néhány az erdélyi kérdés jövőjére utaló igen figyelemreméltó és higgadt nyilatkozat hangzott el a román képviselők részéről. Így Cipariu Thimothei gör. kat. kanonok, a javaslat egyik előadója, a részletes vita vezérszónokaként eszmei fejtegetés során vázolja az erdélyi románság hivatását a többi nemzetek felé.

Az isteni gondviselés — mondotta Cipariu ma is figyelemreméltó érvelésében — nem azért helyezte egymás mellé a nemzeteket, hogy egymást elnyomják, hanem azért, hogy együttműködjenek és egymást kölcsönösen segítsék. Csupán azért maradt vissza eddig az ország fejlődése, mert hiányzott a jó egyetértés. Minden nemzet azt hitte, hogy az ő kizárólagos boldogulása jelenti az ország boldogulását és nem valamennyi közös boldogulása. De remélni lehet, hogy ez a régi szellem a civilizáció, a humanizmus és a szabadság eszméjének hatása alatt el fog tűnni és új, igazságos, szabadelvű szellemnek ad helyet, amely felé hajtja az emberiséget az értelem, a lélek és a mindenható Isten parancsszava. Hogyha a román nemzet eléri célját, annál kevésbé vonhatja ki magát a magasztos eszmék szolgálatá alól, mert a multak tapasztalatai alapján sokkal jobban át tudja érezni, mint a többi nemzet, hogy mit jelent az elnyomás, a türelmetlenség és a gyűlölet nemzeti, egyházi téren és a magánéletben. Nem fogja megakadályozni a románság senkinek sem az egyéni politikai szabadságát, sem a szabad vallásgyakorlatát abban az esetben sem, hogyha az illető nem tartoznék valamelyik államjogilag elismert nemzethez vagy egyházhoz. Tehát nem akarja senki, hogy a román nemzetnek és vallásainak alkotmányos becikkelyezése által visszatérjen a régi alkotmányos rendszer türelmetlen és exkluzív jellege. De a román nemzet ragaszkodik az erdélyi hagyományokhoz. Nem azt kéri, hogy az általános deklarációval a világ összes nemzeteivel egyenrangú félnek nyilvánítsassék, hanem azt, hogy a törvényjavaslatban kifejezetten meg legyen jelölve, hogy a magyar, székely és szász elismert nemzetekkel az erdélyi alkotmány alapján kapja meg az egyenjogúságot.

Cipariu bölcs okfejtéséből világosan kiolvasható az erdélyi humánpolitikára és az erdélyi nemzeteknek a rendi alkotmány romjain való szövetkezésére irányuló felhívás. Bohățiel Sándor, az 1848 nyarán Pesten tárgyaló román-magyar bizotmány tagja figyelmeztet, hogy a törvényjavaslat révén az erdélyi románság nem kíván többet, mint hogy „a testvérm nemzetekkel egyenlő részese legyen a haza alkotmányának“. Megállapítja továbbá, hogy a fejlődés túlhaladt a személyi szabadságjogokon a nemzetiségi kérdést most már (1863-ban!) csakis a nemzeti egyenjogúság biztosíthatja, hiszen előbbiekkal bizonyos mértékig a rendi világban is élhetett az erdélyi román vezetőréteg. „Román és magyar származású nemes, román, magyar és szász származású polgár a multban ugyanazokat a jogokat élvezte.“ A konzervatívnek minősített Sipotariu János megállapítja, hogy minden országnak van politikai tulajdonosa, így Erdély politikailag a négy egyenjogú nemzet tulajdona, melynek területén a szabadság és egyenlőség eszméinek a helyi szokásokkal és körülményekkel összhangban kell uralkodniok. Igen érdekes, bár inkább csak a felszólaló érületére jellemző Roman György megjegyzése, hogy a román nemzet becikkelyezésekor ne feledkezzenek meg a magyar nemzet al-

kozmányos jogainak biztosításáról sem, mert „a régi törvények csak a nemesek, székelyek és szászok nemzetéről szólanak“. A tiltakozással fogadott ötletszerű felszólalás emberöltők távlatából tekintve, rendkívül figyelemreméltó. A felszólaló ugyanis korát meghaladó éleslátással tesz különbséget a rendi nemzet és a magyar társadalom egésze által alkotott nemzetfogalom között, ezzel mintegy leszögezve, hogy a kettő nem azonosítható egymással.

Az 1863—64. évi nagyszombati országgyűlés második fontos törvényjavaslatát (Törvényjavaslat a három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben) udvari körök állították össze, nyilvánvaló céllal. A javaslatot a szombati országgyűlés 1863 szeptember 29-én, tíznapos formai vita után elfogadta. A nyelv egyenjogúsítást kimondó törvényjavaslat, melynek engedményeit — a német nyelv kényszerítése nélkül — már 1849-ben biztosítja a szegedi nemzetiségi törvény, nemzetiségi szempontból fontos szakaszai a következők:

1. A három országos nyelv, úgymint: magyar, német és román nyelv a közhivatali közlekedésben egyenjogú.

2. A felek szabadságában áll minden bármintemű beadványokban, valamint minden hivatalos tárgyalásban a három országos nyelv bármelyikével élni.

9. Mindenkinek szabadságában áll nyilvános tárgyalásoknál a három országos nyelv bármelyikét használni.

10. A városi és vidéki községek ügykezelési nyelvét a község képviselőtestülete határozza meg.

11. A törvényhatóságban az illető hatóság képviselője határozza meg a törvényhatóság ügykezelési nyelvét.

15. A cs. kir. katonai hatóságokkal való érintkezésben a községek saját nyelvüket, a törvényhatóságok és ezek hivatalai lehetőség szerint (!?) a német nyelvet (!) használják.

16. A törvényhatóságok (törvényhatósági hivatalok) és törvényszékek belső hivatalos nyelve azonos az illető törvényhatóság nyelvével. A hatóságok és hivatalok elnöki hivatalos közlekedésben a három országos nyelv akármelyike minden megszorítás nélkül megengedett.

17. A többi hatóságok és törvényszékek belső hivatalos nyelve, nemkülönben ezen hatóságok és törvényszékek egymásközi és Erdély Nagyjefejelemségén kívüli hatóságokkal való érintkezési nyelve rendeltileg fog meghatározatni.

18. A nép- és középiskolákban, valamint a felsőbb tanintézetekben az oktatási nyelv meghatározása azok hatáskörébe tartozik, kiket az illető iskola és felsőbb tanintézet iránti gondoskodás illet.

19. Az egyházi anyakönyvek az 1. §-ban egyenjogúnak nyilvánított nyelvek egyikén vezetendők. Szabadságában áll különben az egyes hitfelekezeteknek, főlkormányiszékekkel egyetértve erre egy más nyelvet (!?) is meghatározni.

Az 1861. évi magyar országgyűlés által kiküldött „nemzetiségi bizottság“ jelentése — mint idéztük — a nemzetiségi javaslatok sorában az erdélyi román határozatokon kívül, melyeken ezidőtájt még csak a szombati kongresszuson és a gyulafehérvári erdélyi értekezleten elhangzott kívánalmak értendők, említést tesz szerb és szlovák nemzetiségi programokról is. Mind a szerb, mind pedig a szlovák nemzetiségi határozatok valóban programok voltak, abban az értelemben is, hogy e két

nemzetiség politikai vezető rétege ezek megvalósításától teszi függővé a magyarsággal való együttműködést. Ha az erdélyi román követelések, melyek a bemutatott szövegek szerint a nemzeti és nyelvi egyenjogúsítást célozzák, a magyar állameszme szempontjából súlyosak voltak, enyhíti e programokat az Erdéllyel való közjogi viszony rendezetlensége s a magyarországi román képviselők baráti magatartása az 1861. évi országgyűlésen. Magyar-román viszonylatban tehát megokoltnak látszott a reménykedés, hogy a magyarországi románság a politikai megegyezés érdekében közvetítő szerepet vállal, ha az erdélyi unió ügye a megvalósulás stádiumába lép. Az országgyűlés feloszlata után bekövetkezett négyéves kényszerszünetben azonban magyar részről sok mindent elmulasztottak, amit később pótolni többé nem lehetett. 1861 nyarán mégis úgy látszott, mintha a megegyezés ebben a viszonylatban sokkal inkább lehetséges lenne, mint a szerb vagy szlovák politikai vezetők felé, akik követeléseik alapjául a nemzeti egyenjogúsításon túlmenően a külön nemzetiségi önkormányzati terület megadását tették. Ez pedig nemcsak a korabeli Magyarországon, hanem bárhol Európában kivihetetlen lett volna, hiszen sem területi, sem kulturális autonómiák — a helyi viszonyokra nem alkalmazható svájci példa kivételével — sehol sem léteztek. Ezért mondhatók e kívánások a magyarországi nemzetiségi kérdés korabeli helyzetét tekintve olyan időelőtti követeléseknek, melyek az Európa más tájain bontakozó nemzetiségi törekvéseket évtizedekkel megelőzték. A szerb és szlovák programok bemutatása előtt elegendő megállapítanunk, hogy egyedül ez a két nemzetiség ragaszkodik — teljes egészében — az 1848. évi határozatokhoz. Ami a szerb nemzetiségi politika elvűségére annál jellemzőbb, mert az idegenek által igazgatott s 1861 január 5-én uralkodói leirattal megszüntetett, vegyes lakosságú kerület (Szerb Vajdaság és Temesi Bánság) politikai visszasságai mély csalódást keltettek a hazai szerb társadalomban.

Ennek ellenére az 1861 április 2-án kezdődő karlócai szerb nemzeti kongresszus három napos vita után a következő határozatot hozza:

I. Azon terület, melyen a szerbek többségben vannak, Magyarországon, illetőleg a horvát, szlavón és dalmát három megye külön királyságban, ismertessék el szerb területnek „Szerb Vajdaság“ nevezete alatt. (Az alapköveteléshez pontos helyrajzi térképet mellékelnek a Vajdasághoz tartozó szerémmegyei, alsóbácsmegyei és bánsági helységek névsorával).

II. A Szerb Vajdaság önálló beligazgatással bír, mely a központi kormánytól (jelenleg tehát a magyar királyi kancelláriától) fog függni. A vajdasági közigazgatásnak állandóan szerb nemzeti szervezete legyen. A közigazgatás élén a választott vajda áll, a vajdasági tanáccsal, mely a közigazgatási tárgyokban másodfokú hatóságot képez. Ezen tanácsban keleti hitű szerbek és a Vajdaságban lakó más nemzetiségű egyének aránylag (arányosan) alkalmazandók.

III. A szerb vajdának, mint a Vajdaság politikai főnökének szabad a választása. A vajda a keleti vallású szerb nemzetből választatik, a Magyar-, Horvát-, Szlavón- és Dalmátországokban és az egész katonai örvideken lakó szerbek általános konarösszusa által. (Itt következik a szerb vajda különleges közjogi állásának, úgyis mint a vajdasági területi gyűlés elnökének s a Vajdaság nemzeti őrsége főparancsnokának bemutatása.)

IV. A Szerb Vajdaság autonómiáját területi gyűlésében gyakorolja, mely a szükséghez képest időszakonként tartatik s melynek hatásköre a következő:

1. A terület érdekében ő cs. k. felsége jóváhagyásával rendszabályokat (statuta) alkot, melyek a köztörvénnyel nem ellenkeznek.

2. Kihirdeti az ország törvényeit.

3. Ellenőrzi a Vajdaság politikai igazgatását s e tekintetben ő cs. k. felségéhez és a törvényhozó testülethez előterjesztéseket intéz.

4. A Vajdaságra eső közadót kiveti.

5. A terület szükségeinek fedezésére megkívántató költségeket megállapítja, kiveti s a beszédés és számadás módját meghatározza.

6. A Vajdaságra eső ujoncilletéket felosztja.

7. Határozatokat hoz mindazon tárgyakban, melyek a Vajdaság javára és szükségeire vonatkoznak.

V. A Szerb Vajdaságnak Bács-megyére és a Bánságra nézve Magyarországgal, Szerém megyét illetőleg pedig a háromegy királysággal együttes törvényhozása van. A Vajdaság a magyarhoni törvényhozásban egyetemleg (kollektíve) lesz képviselve. Képviselőit eme törvényhozásban a területi gyűlés, a köztörvény által meghatározott számban, ezidőre közvetlenül választja. Eme képviselők a szerb nemzetet, mint ilyent képviselik . . .

VI. A Szerb Vajdaság ügykezelési nyelve úgy a közigazgatásban és törvénykezésben, mint a gyűlésekben s a felsőhatóságokkal való érintkezésben a cyrill helyesírású szerb nyelv. A területenkívüli hasonállású hivatalokkal való érintkezésben a viszonzóság elve alkalmazandó.

VII. A Szerb Vajdaságban az eddigi megyék számára külön főispánok nem fognak kineveztetni, az egész közigazgatás élén a szerb vajda állván, aki a Vajdaság egyes részeiben mindazon jogokat gyakorolandja, melyek a főispánokat illetik. A Szerb Vajdaság területi gyűlésének jogában áll a Vajdaság alsóbb közigazgatási és bírósági belső szervezetét ő cs. k. felségének jóváhagyásával meghatározni és a szükséghez képest átalakítani.

VIII. A Vajdaság számára egy külön feltörvényszék fog felállíttatni, mint másodfokú bíróság az egész Vajdaság törvénykezési ügyeiben.

XI. A szerb patriárcha méltósága a karlovici (karlócai) érsekséggel válthatatlanul össze van kötve és többé meg nem szüntethető.

XII. A vajdasági szerbek politikai nemzeti létének külső jeleit képezik: a szerb címer és zászló (leírás).

XIV. Ha a Határőrvidék katonai rendszere eltöröltetnék — ami azonban csak az általános szerb kongresszus beleegyezésével történhetik —, vagy ha e rendszer eltörlése nélkül is az alkotmányos intézmények a Határőrvidéken is behozatnának, akkor a jelen határozatok a Vajdaság kiegészítő részét képező pétervári, német-bánsági és szerb-bánsági ezredekre, a titeli zászlóaljra és az illető szabad katonai községekre is ki fognak terjedni, amihez képest a Vajdaság képviselőinek száma Magyar-, Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok országgyűlésein és a szerb hivatalnokok száma a középponti hatóságoknál aránylag meg fog szaporíttatni.

XV. Az egyházi-nemzeti ügyeket illetőleg, melyek az egyházra, kolostorokra, papságra, nevelésre, tanodákra és alapítványokra vonatkoznak és amelyek más hasonnemű intézményekkel együtt úgy a Vajdaságon belüli, mint azon kívüli szerb nemzet tulajdonát teszik, a szerb nemzetnek és az ő egyházi és világi közegeinek az intézkedési joga úgy a jogszervezés és igazgatás, mint a rendelkezés és ellenőrzés tekintetében

fenntartatik, kizárólag az ügyekre vonatkozólag a köztörvényhozás és kormány minden befolyása, a legfelsőbb felügyeleti jog egyedüli kivételével.

Etekintetben a további intézkedések az általános szerb nemzeti kongresszus számára tartatnak fenn. Az itt előrebocsátott határozatok az illető törvényhozó testületek általi elfogadásuk után oly kölcsönös megállapodást fognak képezni, melytől egyik rész a másiknak beleegyezése nélkül el nem állhat.

Eme szerződés, mint alaptörvény (Grundgesetz), a rendes törvényhozásnak alávetve nincs és nem lehet azt se legfelső rendeletekkel, se az országos törvényhozás határozataival megváltoztatni, eltörölni, felüggeszteni vagy félremagyarázni.

A karlócai szerb program fentiekben bemutatott elvi fontosságú részei világosan tanúsítják, hogy e követelés, mely új fejezetet nyit a magyarországi szerb nemzetiség politikai történetében, meghaladta mindazokat a kívánságokat, melyek az eddigi nemzetiségi iratokban szerepelnek. Amit Karlócán Rajačić patriarcha elnöklésével a magyar országgyűléssel egyidőben megnyílt szerb kongresszuson elhatároznak, már nem is nemzetiségi program, hanem az „ország az országban“ elv alkalmazása nemzetiségi viszonylatban. Ha nem tekintjük is, hogy az uralkodói rendelettel hetekkel előbb feloszlatott névleges szerb önkormányzati terület osztrák katonai és polgári közigazgatásával mennyire korlátozta a magyarországi szerbség politikai és társadalmi kibontakozását, nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül azt a sajátos antagonizmust, mely a Vajdaságról oly elítélőleg nyilatkozó országgyűlési szerb politikusok és a karlócai program doktrinér felfogása között fennáll. Pedig azok a szerb képviselők, akik a magyar országgyűlésen képviselik nemzetiségüket, elismert és megbecsült politikusai a magyarországi szerbségnek, akik nyilván nem taktikai okokból, hanem a való helyzet ismeretében döntöttek a magyarsággal való együttműködés mellett és a Bécs által szándékkal életképtelenné tett Vojvodina ellen. Az sem kétséges, hogy oly jelentős szerb politikai és kulturális tényezők, mint Polit Mihály, Ilija Garašanin, Jovan Ristić, vagy éppen Popović Miloš, a belgrádi Vidov Dan szerkesztője nem ok nélkül keresik a magyar-szerb megbékélést, amint az egykorú nyilatkozatokból, tárgyalásokból és dokumentum-írásokból kitűnik. Volt tehát egy megbékélésre hajló és reális szerb politikai álláspont, mely belátta, hogy az uralkodóház, mint a török háborúk idején, 1848—49-ben is kijátszotta a szerbséget és szándékkal emelt mesterséges gátakat az egyazon érdekű dunai népek közé. Polit azért ajánlja a magyar alkotmány elfogadását, mert nem bízik a bécsi Reichsratban — Garašanin és Ristić Andrásyval folytatott eszmecserejük alkalmával —, rövidebb a karlócai program nyilvánosságra hozatala után legfőbb követelésként a vármegyék bizonyos fajta nemzetiség szerinti kikerekítését kéri és csakis a szerb többségű megyékre vonatkozólag Popović Miloš viszont éppen Belgrádból üzeni a magyarországi szerbségnek, hogy ne az elavult császári kiváltságok, hanem a modern szabadságjogok szellemében igyekezzék érvényesíteni jogait és megtalálni az együttműködés útját. Ha mindehhez hozzávetjük azt a száraz statisztikai tény, hogy a Vajdaság területén a lakosság 30 százalékat sem kitevő (309.885 lélek) szerbséggel szemben 1,214.329 nem szerb nemzetiségű lakos él a temesvári helytartótanács által elrendelt 1860. évi összeírás szerint, teljes pártatlansággal megállapítható, hogy a karlócai

egyházi körök felfogása nem fedte a korabeli szerb álláspontot. A „Szerb Vajdaság és Temesi Bánság“ földrajzi határait tehát eleve úgy vonták meg, hogy a szerbség kisebbségben maradjon. Ezért csatolják a szerb többségű újvidéki, zombori és nagybecskereki járásokhoz a bánáti német, illetve román többségű temesvári és lugosi járásokat, mely öt járás 1850 januárjától Vojvodina öt kerületét alkotta. Ezzel szemben nyilvánvaló, hogy Rajačićék éppen azért ragaszkodnak a Vojvodina más keretek közötti, de szinte külön államjogokkal felruházott önkormányzati területként való elismertetéséhez, mert szándékosan ellenzik a magyar-szerb viszony rendezését. Ami kitűnik egyébként a kongresszusi határozat idézett záradékából is, mely hangoztatja, hogy a kongresszusi program, mint alaptörvény a rendes törvényhozás elé nem tartozik és nem is módosítható. Ezzel Karlóca úgy Bécs, mint a magyar országgyűlés illetékességét a magyarországi szerb ügyekre vonatkozólag elutasította, miután egyrészt nem hajlandó tudomásul venni a gyakorlatban meghiusult Vajdaság feloszlásáról szóló császári rendeletet, másrészt az országgyűlésen kívül és saját népe politikusaival szemben a korábbi császári kiváltságokkal kitaposott útvészőre lép, mely az érdekelt népek közti viszony megfontására alkalmas csupán.

A 48-as és 61-es nemzetiségi programok szerves összetartozását igazolja a turócszentmártoni szlovák nemzeti gyűlés 11 pontból álló határozata is, mely az új szlovák nemzetiségi mozgalom forrása lett. Ebben is, miként a szerb követelésekben a területi önkormányzaton van a hangsúly, a Vajdaság mintájára igényelt szlovák néprajzi kerületen (Okolie), mely külön politikai közigazgatási, nyelvi és iskolai jogokkal rendelkeznék. Nem véletlen — bár eddig még senki sem vizsgálta meg módszeresen —, hogy a szerb és általában a délszláv nemzetiségi mozgalmak közvetlenül befolyásolják a XIX. század hasonló szlovák törekvéseit. Miként az 1848 április 20-án hozott karlócai kongresszusi határozat ösztönzőleg hat az 1848 május 10-én közzétett lipótszentmiklósi pontokra, úgy az 1861 április 5-én elfogadott második karlócai program sem maradt hatástalan az ez év június 6-án ugyancsak Turócszentmártonban hozott második szlovák nemzetiségi programra. A szlovák-délszláv kapcsolatok egyébiránt a század elejéig nyomon követhetők. Az első módszeres dunai történet szerzője bizonyára számon tartja majd, hogy Stratimirović érsek már 1801-ben alapítványt tesz a pozsonyi ev. líceumban. Šafařík újvidéki tanároskodása idején, akárcsak Kollár az „illyr“ Gájjal való nyomdai és irodalmi kapcsolatában tovább szövik e szálakat. 1847 őszén Miletić, az ifjú diák nem ok nélkül szervezkedik éppen a pozsonyi főiskolások körében, aminthogy a Metternich elé vitt 1841. évi szlovák küldöttség és memorandum háttérében is nyilvánvaló szerb sugalmazás rejlik, amint ezt M. M. Hodža is elismeri röpiratában (Der Slowak, 1848). Pozitivisták vizsgálódási módszerünk nem alkalmas e korántsem érdektelen szlovák-délszláv, illetve par excellence szerb-szlovák kapcsolatok bővebb szellem-történeti vizsgálatára. Bizonyosnak látszik azonban, hogy a doktrinér jellegű szerb nemzetiségpolitikai hatás közvetve 1861-ben is érvényesült, miután kizárólag a szerb és szlovák nemzetiségi vezetők programjában észlelhető a 48-ban felállított önkormányzati feltételekhez való tudatos ragaszkodás, mely nagyban hozzájárult a magyar opposíció felkeltéséhez, amit végeredményben majd Eötvös gyümölcsöztet az 1865—68. évi országgyűlésen a maga álláspontja javára.

Az 1861. évi turócszentmártoni szlovák nemzetiségi programnak

a magyar országgyűlés által kiküldött nemzetiségi bizottsághoz becsatolt szövege elvi pontjaiban a következő kívánságokat tartalmazza:

1. A felsőmagyarországi /néprajzi/ kerületben (Okolie az eredeti „distrikt“ helyett) a mi nyelvünk legyen egyedüli hivatalos nyelv, úgy a polgári mint az egyházi nyilvános élet terén s egyedüli (!) tanítási nyelv az iskolákban, mert azt hisszük, hogy nemzeti nyelvünk, mint nemzetünk szellemének valóságos kifejezője, mint nemzeti művelődésünknek egyedüli eszköze s emeltyűje, az általunk lakott területen, tehát a maga lakában, nem lehet egy szorosabb körre, egy alárendelt szerepre utalva, sőt ellenkezőleg éppen olyan jogosítottnak kell lennie, mint hogy jogosítva van maga a nemzet, hogy éljen.

Különösen kívánjuk, hogy az általunk lakott szláv kerületben (melyen az emlékirat aláírói a „legtisztább szláv megyéken“: Trencsénen, Árván, Turócon, Zólyomon, Liptón, Szepesen és Sároson kívül „a nemzetközi vonal által átmetszett Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Torna, Abaúj és Zemplén megyék szlávok által lakott részeit“ a határos szláv megyékhez csatoltan értik) a bekövetkezendő országos és megyei szervezésnél egy feljebbviteli és egyelőre legalább egy váltótörvényszék szláv hivatalos nyelvvel állíttassék fel, s hogy az országos legfőbb semmitő törvényszéknél, valamint a közigazgatási országos legfőbb hatóságoknál is nyelvünkben tökéletesen jártas, azonkívül pedig a közvélemény által is nemzetünk igaz és hű fiainak ismert s nemcsak a szorosán vett hivatalos teendőket végezni tudó, de azonkívül előforduló esetekben nemzeti jogainkat is védeni képes férfiak, mint előadók, a népesség arányához mért számmal s kellő személyzettel alkalmaztassanak. Ugyanez áll az országban meglévő, vagy felállítandó közoktatási hatóságokra nézve is.

2. Azon határvonalakat illetőleg, melyet hazánkban a diplomatikus nyelv és saját nemzeti nyelvünk közt kijelölni óhajtunk, e tekintetben mindenekelőtt szükséges meghatározni azt, hogy mit értünk diplomatikus (diplomáciai) nyelv alatt. Felfogásunk szerint: a diplomatikus nyelv különböző ajkú nemzetek közt a kölcsönös megérthetés eszköze. Ezen definióból kitűnik azon határ, mely a diplomatikus nyelvet körvonalozza: kitűnik kölcsönösen az, hogy ezen nyelv ott, ahol nemzeti nyelvet nem képez, nemzeti nyelvnek jogait magának nem követelheti, hogy azon téréből, mely egy más nemzeti nyelvnek tulajdona, maga részére mit sem foglalhat el, hogy az ő tere és joga ott kezdődik, ahol a nemzeti nyelvnek kizárólagos tere és joga megszűnt, tehát vonatkozólag miránk, felsőmagyarországi szlávokra az általunk lakott szláv területen túl, a mi szlávajkú megyéinknek más szlávajkú megyékkel való levelezéseimél, hatáskörükkel az egész országra kiterjedő országos hatóságok belügykezelésénél s más hatóságokkal(i) érintkezésnél, magától értetődően, hogy egyes felek ügyei mindig az illető felek nyelvén intézendők el és a közös országgyűlésen ki nem zárván ezen más honi nyelveknek használatát sem . . .

A fentebb előadott elvnel fogva kívánjuk:

3. A nemzeti szabadsággal s jogegyenlőséggel össze nem egyezhető törvénycikkelyeknek — nevezetesen az 1791 : XVI., 1792 : VII., 1805 : IV., 1836 : III., 1840 : VI., 1844 : II. 1848 : V. 3. és 16. §-ának — pozitív törvény általi eltörülését.

4. Az országgyűlésen nyelvünkön elkészítendő hiteles törvényszöveget.

5. (Kívánjuk), hogy a szláv ifjúságnak politikai és törvénytudományi tökéletes kiképzése végett valamelyik alkalmas szláv városban egy

jogi akadémia, azonkívül pedig a pesti egyetemen a szláv nyelvnek és irodalomnak szentelt tanszék országos költségen felállíttassék, s az utóbbi annyival inkább, mert ezen egyetem a felső-magyarországi szláv vidéken tetemes jószággal bír; s egyszersmind kívánjuk a mi irodalmi és tudományos intézeteinknek az ország jövedelméből aránylagos támogatását.

6. Kívánjuk, hogy irodalmi és erkölcsi nevelő nemzeti társulatokat a szabad associatio jogánál fogva szabadon alapíthassunk.

7. Más nemzetbeli elemekben elszigetelt s el nem különíthető szláv községeknek, s viszont szláv megyékben elszigetelt és szintén el nem különíthető más nemzetbeli községeknek már a politikai öngazgatás elvénél fogva jogukban áll, politikai életök terén saját nyelvöket használhatni s nemzetiségüket szabadon ápolhatni és művelhetni.

8. Kívánjuk, hogy a felső táblának várt újjászervezése alkalmával, hogy ha az az érdekek alapján szervezetnék, egyéb érdekek mellett a nemzetiség, nevezetesen pedig a mi szláv nemzetiségünk érdeke is tekintetbe vétessék s aránylag képviseltessék...

Jelszavunk: egy szabad alkotmányos haza s abban a nemzetek szabadsága, egyenlősége és testvérisége.

A turócszentmártoni program bizonyos mértékig túlment a karlócai határozatok követelményein is. Így nemcsak a területi önkormányzat és a nemzeti egyenjogúsítás elvét foglalja magában, hanem kimondja, hogy a kérdéses néprajzi területen az illető nemzetiség nyelve legyen az egyedüli hivatalos nyelv polgári, egyházi és iskolai vonatkozásban, amit a karlócai program — nyilván a volt Vajdaság négyes nemzetiségi jellegére tekintettel — nem említ. A turócszentmártoni gyűlés az úgynevezett diplomáciai nyelvre vonatkozólag hangsúlyozza ugyan a nemzetiség érdekeit a „felsőmagyarországi szláv terület“ és a különböző ajkú nemzetek hivatali és társadalmi érintkezésében, ezzel szemben a magyar nyelvnek az elképzelt néprajzi kerületben még ilyen jogokat sem biztosít, habár a nemzetiségi bizottsághoz beterjesztett program 2. pontjának megokolásában az aláírók: Francisci János, a turócszentmártoni gyűlés elnöke, Pauliny Tóth Vilmos író és kultúrpolitikus, J. M. Hurban és a követeléseket Turócszentmártonban előterjesztő Daxner István tiszolci ügyvéd és mások kijelentik:

„Mi felsőmagyarországi szlávok nem vagyunk annyira önzők, hogy a nemzetek közti egyetértés kedvéért a magyar nyelvnek kellő határok közé foglalt diplomáciáját elleneznők.“

A követelések tehát a korhoz és körülményekhez viszonyítva meghaladták a magyarországi nemzetiségi kívánságok maximumát, ami később kedvezőtlenül befolyásolta a nemzetiségi törvényt előkészítő albizottság munkáját. A magyar politikai értelmiség ugyanis ebben a programban nemcsak jogos nemzetiségi kívánságokat és egy néprajzi határait illetőleg vitatható területi önkormányzati igényt ismert meg, hanem szembetalálkozott a friss hajtású szlovák nemzeteszme radikálizmussával is, amit egy-két évtizeddel később a „létérdekeit“ veszélyeztetve érző, többnyire középosztálybeli hivatalnok-réteg a maga módján hasonló türelmetlenséggel viszonz. Moyses István besztercebányai püspök, a kiegyezés körüli évek szlovák nemzetiségi mozgalmainak sugalmazója — személyes zágrábi tapasztalatai alapján — nyilván az „illyrista“ mintához mérte a követeléseket. A gyakorlat azonban bebizonyította, hogy a félreérthetetlenül világos és határozott nemzetiségpolitikai igények és követel-

lések következtében olyan reális kívánalmak is elsikkadtak, melyek az őszinte békeszándék és a népek közötti méltányos megértés szellemében megvalósíthatók lettek volna. A szlovák nemzetiségi politikusok már ekkor is kifejezetten elzárkózó politikát vallottak, részben külső hatások következtében, méginkább a magyarsággal való viszonyuk ingadozó megítélése miatt. A túrócszentmártoni aláírók — a nemzetük iránti elismerésreméltó határozottságtól vezérelve —, nem hajlandók belátni, hogy az a megegyezés, mely köztük és a magyar politikai értelmiség között oly nehezen képzelhető el, az igazi békepolitika jegyében a két nép közös érdekeit egyaránt szolgálná. Kétségtelen, hogy a túrócszentmártoniak közül is számosan voltak, akik a program alapfeltételével és egész beállítottságával nem azonosították magukat, amint ez a gyűlés vitája során is kiderült. Így a túrócszentmártoni gyűlés magvát alkotó kerületi (district) javaslattal (Daxner-indítvány) szemben Jan Palárik, az író a haza egységének álláspontjára helyezkedik, mások, mint Nemessányi, Dohnány, Turzó és Novák a külön önkormányzati kerület kihasítására vonatkozó kérelmet olyan kívánságnak tartják, amellyel — utóbb említett felszólaló szerint —, „semmi jót nem lehet elérni, mert egy hazát akarunk és benne a nemzetek megértését“. A végső állásfoglaláskor azonban ezek a vélemények kisebbségbe szorulnak és a Daxner—Francisci-csoport győzelmét éppen Hurban vívja ki, aki végül is elfogadtatja a Daxner-indítványt azzal a módosítással, hogy az eredeti tervezetben szereplő „district“ (kerület) megjelölés helyébe a „vidék“ (Okolie) meghatározás kerüljön, közelebbi földrajzi kijelölés nélkül.

Röviddel a túrócszentmártoni gyűlés előtt még egy kisebb jelentőségű nemzetiségi javaslat született a képviselői mandátumától ideiglenesen felfüggesztett Dobrjansky Adolf kárpátaljai „rutén“ nemzetiségi képviselő tollából. Ez a javaslat voltaképpen Dobrjanskynak egy előre elkészített országgyűlési beszéde volt, melyet az ellene indított eljárás következtében az 1861. évi országgyűlésen már nem mondhatott el. Ennek a beszédnek elvi részeit pontokba foglalva, a kárpátaljai rutén nép követeléseiként nyomatta ki Bécsben, minden valószínűség szerint 1861 augusztusában. Nyilvánvaló tehát, hogy a Dobrjansky-féle javaslatot a fentiekben ismertetett román, szerb és szlovák nemzetiségi követelésekkel szemben egyéni kívánalomnak kell minősítenünk, mely az illető nemzetiség megkérdezése és hozzájárulása nélkül készült. A Dobrjansky-terv, mely egyes pontjaiban egyezik az 1868 elején a pesti Federatiunea hasábjain közölt, ugyancsak tőle származó 21 pontból álló rutén nemzeti-ségi programmal, a következő lényeges kívánásokat támasztja:

1. *Magyarország (visszaállítva a korábbi közigazgatási beosztást) osztassék öt kerületre, melyek közül egy rutén néprajzi kerületként állapíttassék meg.*

2. *A „rutén kerület“ felsőbb és váltótörvényszéket kapjon a maga nemzetiségének nyelvén, valamint felső és főiskolát és kerületi nemzetgyűlést.*

3. *A rutén nemzetiség arányosan részesüljön az egyházi és közoktatásügyi alapokból.*

4. *Uralkodói kinevezéssel biztosítsák a rutén érsekség megalakítását s járuljanak hozzá, hogy az új rutén érsek egyben a helyi tartománygyűlés elnöke legyen.*

5. *Engedélyezzék a külföldi könyvek korlátlan behozatalát.*

Összegezve az 1861. évi nemzetiségi követeléseket, arra a megál-

lapításra kell jutnunk, hogy a magyar nemzetiségi kérdés forduló pontját nem az 1868:XLIV. tc., a nemzetiségi törvény jelenti, hanem az 1861-ben hozott határozatokból és követelésekből leszűrődő elvi álláspont. 1861 tehát korforduló a magyar nemzetiségtörténetben, melyet figyelmen kívül hagyni többé nem lehet. A magyarországi nemzetiségek ekkor erősítik meg külön-külön az 1848-ban hozott határozataikat, annak külön kihangsúlyozásával, hogy ezentúl egyenjogú nemzetként kívánnak élni a magyarsággal közös hazában. A „politikai nemzet“ elve ez a részben osztrák közjogi mintára készült elmélet, a gyakorlatban már ekkor szembentálla magát a nemzeti egyenjogúsítást követelő nemzetiségi felfogással s nem vitás, hogy a két álláspont, az eötvös—deáki elgondolás és az egységes nemzetiségi vélemény meg kellett ütközzék egymással s ennek az elvi mérkőzésnek eldőlten fordult a XIX. század utolsó harmadának magyar nemzetiségi politikája.

A korábbi kutatók nagyrésze megfeledkezni látszik arról a jelentős körülményről, hogy 1861 nyarán nemzetiségi részről kísérletet tesznek a már akkor élesen megnyilatkozó véleménykülönbség áthidalására. A nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottmány jelentésével egyidejűleg egy külön javaslatot terjesztenek az országgyűlés elé, melyet ez az augusztus 22-én elrendelt házfelosztás következtében már nem tárgyal. Ezt a javaslatot Wlád Alajos és Popović Zsigmond magyarországi román, illetve szerb nemzetiségi képviselők, említett nemzetiségi bizottmány tagjai készítik a hivatalos jelentéssel szemben a maguk nemzetiségi álláspontjának lerögzítése végett. A 35 pontból álló javaslat (Törvényjavaslat) a kényszerű adottságok következtében 1866-ig elfeledett aktaként porosodott s amikor részletes megvitatására — majdnem két évvel később — sor kerülhetett volna, a most már egységes román-szerb nemzetiségi álláspont túlhaladt a Wlád—Popović-féle közvetítő javaslaton. Ez a javaslat tehát mindvégig versenyen kívüli különvélemény maradt. Jelentősége így is rendkívüli, mert megmutatja azt a gyakorlati módozatot, mellyel a nemzetiségek nemzeti egyenjogúsítási követelményét a „politikai nemzet“ elvével összhangba lehetett volna hozni. A Wlád—Popović-féle különjavaslat első két pontja ugyanis kimondja:

1. *Magyarországban különböző területeken, nagyobb számmal tömegesen lakó különnyelvű népek, jelesen: a románok, szlávok, szerbek stb. a magyarral egyenjogú nemzeteknek ismertessenek el, ezeknek összessége képezi Magyarország politikai nemzetét.*

2. *Mindegyik nemzetnek egyenlően joga van saját nemzeti nyelvét a magán- és nyilvános élet minden viszonyaiban szabadon használni, fejleszteni és művelni.*

Felette sajnálatos, hogy ez a javaslat sem magyar, sem nemzetiségi részről nem került érdemi elbírálásra, minden bizonnyal azért, mert a többségében Deák-párti bizottmányi tagok éppen úgy elleneztek ezt, mint a korabeli nemzetiségi vezetők. Így történhetett, hogy a nemzetiségi törvényjavaslat részletes vitájában az 1861. évi békülékeny közhangulatot a szembenállás ingerült politikuma váltja fel, mely egyaránt kútforrása lett mind a nemzetiségi törvény későbbi elsikkasztásának, mind pedig az államellenességig fokozódó nemzetiségi passzívitásnak.

6. A nemzetiségi törvény.

Az 1867. évi események következtében a magyar társadalmi fejlődés végzetesen eltért 1848 szociális, népi szellemétől, a dunatáji megbékéléshez szükséges egészséges demokratizálódástól. Éppen ezért az 1867:XII. tc.

— mint az következményeiből ma már megállapítható — megoldás helyett tragikus indíték lett, kútfeje a világháború előtti Magyarország alkotmányos, nemzetiségi és szociális válságának.

A nemzetiségi törvény előmunkálatait viszont valósággal elsodorta a kiegyezés. Ahelyett, hogy az 1865 december 14-én megnyílt országgyűlésen négyévi kényszerpihenő után folytatnák az 1861 augusztus 9-én benyújtott jelentés és kisebbségi javaslat alapján a „nemzetiségi bizottmány“ munkáját, megkezdődik a kiegyezést előkészítő közjogi vita, mely minden egyebet háttérbe szorít. Deák 1865. évi híres Husvétii cikkének legalább két évvel később kellett volna megjelennie a Pesti Naplóban, hogy a természetes fejlődés folyamányaként a magyarországi népek egymáshoz való viszonyát tisztázó nemzetiségi törvény megelőzhesse a kiegyezési javaslatot s ezzel idejében biztosíthassa a nemzetiségek politikai érdekeit a dualizmussal szemben. Deák, Eötvös és Andrássy, a kiegyezés triumviratusa azonban megfordították a sorrendet. Az 1867 május 29-én elfogadott kiegyezési javaslat kerekén másfél évvel megelőzi az 1868 december 6-án szentesített nemzetiségi törvényt, melyet, alaptörvénynél szokatlan módon, a megalkotása előtti hónapokban két nemzetiségpolitikai törvénycikk, a görögkeleti vallásúak ügyében hozott 1868:IX. tc. (1868 jún. 27.) és a horvát-szlavón kiegyezésről szóló 1868:XXX. tc. (1868 nov. 17.) is megelőz. Ha okát keressük ennek az eljárásnak, kézenfekvőnek látszik annak feltételezése, hogy a nemzetiségi törvényt Deákék szándékkal késleltették, hogy a kiegyezési törvényjavaslat elfogadtatása után „birtokon belül“ tárgyaljanak a nemzetiségekkel. Hozzá kell azonban fűznünk, a tárgyilagosság kedvéért, hogy a nemzetiségi törvény jellegén ez mit sem változtatott, hiszen a törvény alapidoktrínája, amint ez az 1865—68-iki országgyűlést megnyitó trónbeszédre adott válaszfeliratról kiténik, már 1866 februárjában készen állott. Legalább is erre vall, hogy Deák a nemzetiségi felszólalásokra válaszolva kijelenti „a választat nem kíván vitát provokálni egy politikai elv felett: ami a kérdést magát illeti, azt tartom, hogy Magyarországon politikai nemzetiség csak egy van.“

Nemzetiségi részről, válaszul, a szerb Millutinović Szvetozár 1866 február 20-án tiltakozik az ellen, hogy a nemzetiségi ügyet a személyi jogegyenlőségre redukálják. Ugyanakkor Stratimirović György interpellál, hogy a válaszfelirati javaslat bevezető szövegében „mint önálló szabad nemzet más önálló szabad nemzettel érintkezni akarunk“ sorok helyett „mint önálló szabad nemzetek más önálló szabad nemzetekkel“ helyesbítést tegyenek. A probléma tehát két és fél évvel a nemzetiségi törvény részletes vitája előtt megérett: az eötvös—deáki koncepció hívei a magyar politikai nemzet, a nemzetiségek a magyarországi nemzetek összessége elv alapján állanak s a két álláspontot — a Wlád—Popović-féle közvetítő javaslat figyelembevételével — áthidalni többé nem lehetett. Ezt a javaslatot viszont érdemben meg sem vizsgálják, amint arról korábban megemlékeztünk. Wlád Alajos, az 1861 augusztus 9-én kelt javaslat szerzője 1866 február 19-én a válaszfelirati vita során ismét figyelmeztet, hogy a dualizmus révén az osztrák centralizmus és a germán politikai befolyás fenyeget, míg egy magyarországi népi föderáció közmegelegedésre rendezné a nemzetiségi ügyet. Wlád klaszikus tömörségű fejtegetése így hangzik:

„Én, t. Ház, mivel német nem vagyok, nem vagyok és nem lehetek centralista, azaz: én az osztrák birodalomnak centralisatio útján igazgatását nemcsak nem pártolom, hanem határozottan kárhoztatom, mert az

maga-magát kárhóztatta el azon 17 év alatt, mely idő alatt nemcsak ezen országra, hanem az egész birodalomra nyomort árasztott. De mivel nem tartozom a magyar fajhoz, nem pártolom a dualizmust sem azon értelemben, amint ez nemcsak magyar részről, hanem némely lajtántúli publicista részéről is felállítatott . . . Én, t. Ház, foederalista vagyok, foederalista azon értelemben, hogy e birodalomnak valamennyi népei, akik történelmi multtal bírnak, alkalmazva és ügyesen felhasználva a nemzetiségek érdekeit, egy foederalista állammá alakuljanak.“

A Kossuth által vallott föderációs elmélet ennyire mélyen és céltudatosan élt 1866 táján egyes, mértéktartó nemzetiségi politikusok körében. Nyilvánvaló tehát, hogy ha a hatvanas évek nemzetiségi tárgyalásait Kossuth elvei szerint irányítanák, a középdunai magyar gazdasági államtest korszerű átszervezése és ezzel megmentése feltételezhetően minden nagyobb nehézség nélkül megvalósulhatott volna.

A nemzetiségi törvényjavaslat előkészítő munkálatai négy és fél év után 1866 március 9-én folytatódtak, amikor Kubicza Pál nemzetiségi képviselő 24 képviselőtársának megbízásából beadott indítványát a Ház elvben elfogadja. A nemzetiségi indítvány lényege: küldjön ki az országgyűlés egy újabb 30 tagú bizottságot a nemzetiségek érdekeit biztosítandó törvényjavaslat elkészítésére, mivel az 1861. évi 27 tagból álló „nemzetiségi bizottmány“ az országgyűlés feloszlata után nem ült össze többé. 1866 április 26-án megválasztják a nemzetiségi törvényjavaslat 30 (később 40) tagú előkészítő bizottságát. A 30 tag közül 10 nemzetiségi, köztük Miletic, Branovacsy, Mocsonyi Antal, de Wlád és Popovic Zsigmond hiányoznak. Magyar részről Andrassy Gyula, Eötvös József, Podmaniczky Frigyes, Ráday Gedeon, Lónyay Menyhért és Gorove István vezetik a tárgyalásokat. Az 1861. évi „megegyezők“ közül senki sem került a bizottságba. Mocsary Lajos és Szilágyi Virgil egyébként sem voltak tagjai az új országgyűlésnek.

Az első nemzetiségpolitikai törvényjavaslat érthetően a nemzetiségeké volt. 1867 február 11-én Mocsonyi Antal, Branovacsy István és Miletic Szvetozár aláírják „A román és szerb nemzetiségi országgyűlési képviselők által közösen készített törvényjavaslat“-ot, mely később 26 nemzetiségi képviselő (Branovacsy, Hodosiu, Borlea, Mocsonyi Sándor, Medán, Pap Gergely, Popovics Desseanu, Trifunác, Jonescu, Stratimirovic, Roman, Mocsonyi Antal, Babeş Vince, Varga Flórián, Popovic Zsigmond, Miletic, Manojlovic, Dimitrijevic, Mocsonyi György, Csernovics, Papp Zsigmond, Millutinovic, Dobrjansky, Wlád, Mocsonyi András és Maniu Aurél) közös beadványaként a nemzetiségi törvényt előkészítő irományok között a „Törvényjavaslat az országos nemzetiségeknek és nyelveknek Magyarországon leendő szabályozására és biztosítására“ címet kapta. Ezt a törvényjavaslatot a továbbiakban az Eötvös-féle nemzetiségi bizottsági javaslattal párhuzamba állítva közöljük, a két szembenálló vélemény közvetlen szemléltetése céljából. Ez alkalommal elegendőnek véljük megjegyezni, hogy az 1867 elején szerkesztett és ugyanez év májusáig a vezető nemzetiségi politikusok által elfogadott és aláírt törvényjavaslat, túlzásai ellenére is mintegy történelmi óvás volt a készülő és többé meg nem akadályozható kiegyezés ellen, mely sajnálatosképen merőben új helyzet elé állította a nemzetiségeket. Miletic, aki 1867 június 21-én mondott parlamenti beszédében élesen kifogásolja, hogy a kiküldött nemzetiségi bizottság több mint egy esztendő leforgása alatt semmivel sem vitte előre az ügyeket, indítványt terjeszt elő „a nemzetiségi kérdés

eldöntésének sürgetése érdekében". Miletić nyilván felismerte azt a nagy erőltetődést, mely a kiegyezés révén a magyar politikai vezetőréteg javára, illetve a függetlenségi és a nemzetiségek rovására bekövetkezett. Tisztában volt azzal, hogy minden további késedelem csak kedvezőtlenbé teheti a doktrinér nemzetiségi álláspont helyzetét. Ezért sürgeti a mielőbbi döntést a nemzetiségi kérdésben, akárcsak Hodoşiu, aki 1867 június 24-én határozati javaslatot terjeszt be e tárgyban. De éppen Hodoşiu határozati javaslatából láthatjuk, hogy a nemzetiségi képviselők törvényjavaslatát ez időtájt még maguk sem sürgetik, mivel említett román képviselő határozati javaslata csupán a nyelvhasználat kérdésére szorítkozik a következőképpen:

1. *A magánosok, községek, törvényhatóságok és ítélőszékek szabad nyelvhasználatára s illetőleg választása iránt kiadott legfelsőbb kéziratok és rendeletek érvényben megtartatnak.*

2. *A törvények mindazon rendeletei, s különösen az 1836:III., 1840:VI., 1844:II. és 1847—8:XVI. annyiban, amennyiben azok a magánosok, községek, szentszékek, egyházi és világi törvényhatóságok és ítélőszékek szabad nyelvhasználatát korlátozzák s illetőleg rendelik, a törvényhozás további intézkedéséig felfüggesztetnek.*

A nemzetiségi felszólalások eredményeként Sommsich Pál, a nemzetiségi bizottság elnöke 1867 június 26-án bejelenti, hogy „a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alválasztmánya“ (nemzetiségi albizottság) elkészült véleményező javaslatával és ezt a nemzetiségi bizottságnak benyújtotta. A Ház felhatalmazást ad a nemzetiségi albizottság jelentésének és mellékleteinek, azaz a turócszentmártoni, karlócai, 1867 február 11-i nemzetiségi határozatok, az 1867 január 23-án kelt s a továbbiakban röviden ismertetett rutén határozat, végül a Wlád-Popović-féle 1861. évi kisebbségi javaslat és az „alválasztmány“ tulajdonképpeni törvényjavaslatának kinyomtatására.

A nemzetiségi albizottság jelentésével becsatolt iratok közül, mint új tervezetekkel, az újabb rutén felterjesztéssel és a voltaképpeni albizottsági törvényjavaslattal kell foglalkoznunk. Az elsőt Bukowszky György nagyszöllősi esperes jegyzi és ebben a nemzetiségi eszmére, mint természeti jogra hivatkozva helyi közigazgatási kívánalmakat terjeszt elő:

1. *Azon szolgabírói járásokban, hol tisztán ruthén nép lakik, vagy általános többséget képez, az ő vallása- és nemzetiségéből, amennyire telik, adassanak tisztviselők.*

2. *Ily járások számára a tisztviselőknek a főispán általi kijelölésében és illetőleg megválasztásában a járásbeli lelkészek és községi képviselők résztvegyenek, e részvételben őket mellőzni tilos legyen . . .*

3. *Egyik járásbeli intelligencia és községi képviselők más járás részére tisztviselők megválasztásában részt ne vegyenek.*

4. *Bent a járásokban és pedig azok középpontján a főispán által ki-nevezett bizottság előtt, melyben a járás az ő értelmisége által feles számmal legyen képviseltetve, volna a tisztikar megválasztandó.*

5. *Csak a központi tisztviselők, úgymint alispánok, jegyzők, törvényszéki ülnökök, tisztí ügyészek volnának a megyeházánál és pedig nem választók, hanem községi képviselők által megválasztandók, a nemzetiségek arányához képest.*

6. *Minden, a ruthén szolgabírói járásban alkalmaztatni kívánó egyén megválaszthatására egyik nélkül szolgáljon a ruthén nyelv kellő bírása.*

A nemzetiségi albizottság törvényjavaslata (Törvényjog a nemzetiségek egyenjogúságáról), mint címe is mutatja, helyes érzéssel az egyenjogúsítás elvét állította vizsgálódása előterébe. Azonban — s ez a javaslat megítélése szempontjából elvi fontosságú — a javaslat szerkesztői csupán a községi, egyházi, törvényhatósági, állami közigazgatási, társulási (egyesülési), törvénykezési és törvényhozási nemzetiségi jogokra vannak tekintettel, a nemzetiségek elsőszámú és legfőbb kívánalmát, a nemzeti egyenjogúsítást nem tárgyalják, illetve nem ismerik el. Közvetve ugyanis erre utal az albizottság jelentésének bevezető részében az a megjegyzés, hogy az albizottság irányadóul

„... az országban lakó népek nemzetiségének egyenjogúságát tekintette s arra törekedett, hogy oly törvényjavaslatot készíthessen, amelynek a törvényhozás által elfogadtatása után mindazon népek szabadon érvényesíthessék nemzeti igényeiket, el egészen azon határokig, amelyeket elé az ország politikai egysége, tehát területi épsége, törvényhozásának és állami kormányzásának egységes volta elkerülhetetlenül von“.

Éz a célzás nyilvánvalóan a „politikai nemzet“ védelmében és a magyarországi nemzetiségek nemzeti individualitásának elismertetése ellen íródott, Nyáry Pálnak, az albizottság elnökének tollából, de Eötvös fogalmazásában. Egy korabeli hozzászólás, Thull Lipót, a Krajan szerkesztőjének röpirata (Egyéni nézetek a nemzetiségi kérdés megoldása tárgyában, Pest 1867) ezért nem tartja kielégítőnek az albizottság javaslatát, mely — szerinte — fel sem sorolja az egyenjogúsítható nemzetiségeket, nem intézkedik a nemzetiségek közötti vitás kérdések rendezéséről, nem szabályozza a nemzetiségek és a külföldi állampolgárok viszonyát, nem állapítja meg a nemzetiségi egyesületek és társulatok külső kapcsolatainak határát stb. A szerző nyíltan a nemzetiségi önkormányzat híve, ugyanakkor azonban elismeri az állam jogát a nemzetiségi egyesületek külső kapcsolatainak, valamint a nemzetiségek és idegen állampolgárok kapcsolatának ellenőrzésére.

Ennek a megállapításnak fontosságát aláhúzza az az időszerű körülmény, hogy közvetlenül a kiegyezés előtt és után a nemzetiségi vezetők körében érezhető disszimilációs folyamat ment végbe. Polit Mihály, a magyarországi szerbségnek Miletić Szvetozár mellett egyik legmarkánsabb képviselője, aki 1861-ben még a magyar alkotmányt ajánlja a szerbségnek Reichsrat helyett a Srpski Dnevnik hasábjain, a kiegyezés időpontjában mondott szentpétervári beszédében a magyarországi szláv nemzetiségek ügyét már csak az európai szláv probléma szemszögéből és annak függvényeként hajlandó tekinteni. Alessandru Roman, aki 1867 tavaszán a Mocsonyi—Branovácsky—Miletić-féle nemzetiségi javaslat aláírói között szerepel, egy évvel később pesti lapja, a *Federațiunea* hasábjain eleve elfogadhatatlannak minősíti a még meg sem vitatott törvényjavaslatokat. Nagy számmal találkozunk — a nemzetiségi képviselők felszólalásai között — később is olyan kitételekkel, melyek legkevésbé sem alkalmasak bármiféle megegyezés támogatására. Miletićnek a részletes vita során tett megállapítása, hogy a nemzetiségek inkább egy nagy nemzetbe olvadnak be, mint a magyarba, Macellariu megjegyzése, hogy a magyarság úgysem akadályozhatja meg „Dako-Romania“ létrejöttét, Medán kijelentése, hogy a magyar javaslatok elmetszik a nemzetiségek „életterét“ stb. nyilván a túlfeszített hangulat szüleményei, de egyben mélyen elgondolkoztatóak is a nemze-

tiségi törvény végső kritikáját illetően. Az ugyanis, hogy a személyi szabadságjogokat valló magyar szabadelvűekkel szemben a nemzetiségi föderalisták efféle nézeteket is nyilvánítottak, kétségkívül arra mutat, hogy a nemzetiségi törvény részletes vitája során a nemzetiségek élszónokai olyan bejelentéseket is tesznek, melyek következtében a nemzetiségi javaslatl szemben magyar részről egységesen elzárkóznak.

A nemzetiségi albizottság javaslatához visszatérve, megállapítható, hogy ez teljességgel Eötvös történetbölcseletének jegyeit viseli mind a nemzetiség és vallás analógiájának hangsúlyozásával, mind pedig a nemzetiségi és egyéni jogok egybevetése tekintetében. Nem véletlen, hogy ez a két alapelv, melyet Eötvös alapvető gyakorlati írásában, A nemzetiségi kérdés-ben akként fogalmaz, hogy „a nemzetiségnek érzete népeknél ugyanaz, mi az egyesnél személyiségének öntudata“, végigvonul mindhárom németnyelvű nemzetiségi röpiratán (Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich, 1850, Die Garantien der Macht und Einheit Österreichs, 1859, illetve Die Sonderstellung Ungarns vom Standpunkte Deutschlands, 1860), melyekben az Ausztriához való közjogi viszonyunk tanulmányozása közben végleg kialakítja a politikai nemzet fogalmát, amit azután Deák a nemzetiségi törvény végkifejletében gyakorlati államelvvé léptet elő. A javaslat egyelőre még tartózkodik a politikai nemzetfogalom tételes megfogalmazásától, sőt — az egész nemzetiségi ügyet kizárólag a személyi szabadságjogok szemszögéből vizsgálva — ezt nem is említi. Mégis nyilvánvaló, hogy ebben a javaslatban kell látnunk az 1868:XLIV. tc., a később nemzetiségi törvény magvát, eszmei indítékát. Ezért módszeres vizsgálódásunk érdekében szükségesnek véljük a vonatkozó törvényjavaslat lényeges pontjainak szó szerinti közlését:

Törvénycikk a nemzetiségek egyenjogúsításáról

I. Nemzetiségi jogok a községi és egyházi közigazgatás terén.

1. A honnak minden polgára saját községe hatóságához intézett beadványaiban anyanyelvét, a más községek hatóságához intézettekben csak az ott divatozó nyelvet vagy nyelvek egyikét használhatja.

2. A községi gyűlésekben a tagok anyanyelvükön szólhatnak.

3. A községi gyűlések jegyzőkönyvének és a községi kormányzat belső ügykezelésének nyelvét a községi gyűlés határozza el általános szavazattöbbséggel. Ha az első szavazáskor egy nyelv sem nyerne általános szavazattöbbséget, a gyűlés tagjai az első szavazás alkalmával legtöbb szavazatot nyert két nyelv fölött újból szavaznak. Úgy kívánván a kisebbség, annak nyelvén is vezetendő a jegyzőkönyv, ha ezen nyelvre az összes szavazatoknak legalább egy ötöd része esett a szavazás alkalmával.

4. A községi előljárók a község egyes lakosaival való szóbeli érintkezésekben annak nyelvét kötelesek használni, akivel érintkeznek.

5. Az egyházközségek . . . anyakönyveik vezetése, saját iskoláik oktatási nyelve, s általában az egyházközségi ügykezelés iránt szabadon intézkedhetnek.

II. Nemzetiségi jogok a törvényhatósági közigazgatás terén.

8. Bármely honpolgár, község, gyülekezet, felsőbb egyházi hatóság, társulat és intézet saját törvényhatóságához intézett beadványaiban anya-, illetve ügykezelési nyelvét, más törvényhatósághoz intézett be-

adványaiban pedig csak azon nyelvek egyikét használhatja, amelyen vagy amelyeken ott a jegyzőkönyv vezetetik.

9. A törvényhatóságok gyűléseiben azok, kik birnak szólásjoggal, anyanyelvükön szólhatnak.

12. Ha valamely törvényhatóság jegyzőkönyvéül és ügykezelési nyelvéül nem a magyar fogadtatik el, az államhatósági felügyelet tekintetéből a jegyzőkönyv az állam hivatalos nyelvén is vezetendő stb.

13. A törvényhatósági tisztviselők a hivataloskodásuk körébe eső községekkel, gyülekezetekkel, magántársulatokkal, intézetekkel és a magánosokkal való érintkezéseikben azok nyelvét kötelesek használni.

14. Egymás között a törvényhatóságok magyar nyelven érintkeznek; de azon törvényhatóságok, amelyeknek közgyűlésileg megállapított ügykezelési nyelve nem a magyar . . . egymással amaz ügykezelési nyelven is érintkezhetnek.

III. Nemzetiségi jogok az állami közigazgatás terén.

15. Minden honpolgárnak jogában áll az államkormányhoz intézett beadványaiban anyanyelvét használni.

17. A törvényhatóságok az államkormánnyal magyar nyelven érintkeznek.

18. Az államkormány ügykezelési nyelve a magyar . . .

19. Az állam s illetőleg a kormány által már állított vagy a szükséghez képest állítandó tanintézetekben a tanítási nyelvnek meghatározása a közoktatásügyi miniszter teendőjéhez tartozik, de a közoktatás sikere a közművelődés és közjólét szempontjából e téren az államnak is legfőbb célja lévén, köteles a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű nagyobb tömegekben együttélő polgárai az általuk lakott vidék közelében anyanyelvükön képezhessék magukat egész addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.

20. Azon területeken létező állami közép- és felső-tanodákban, amelyekben egynél több nyelv divatozik, azon nyelvek mindenikének részére nyelv- és irodalmi tanszékek állítandók.

21. Az országos egyetemen előadási nyelv a magyar, de az országban lakó minden nemzetiség részére nyelv- és irodalmi tanszékek állítandók.

IV. Nemzetiségi jogok a társulás terén.

23. Bármely nemzetiségű minden egyes honpolgárnak éppen úgy, mint a törvényhatóságoknak, községeknek, egyházaknak és egyházközségeknek jogában áll saját erejével vagy társulás útján alsó-, közép- és felsőiskolákat, valamint a művészet, tudomány, gazdaság, ipar és kereskedés előmozdítására szükséges egyéb intézeteket felállítani. Evégből az egyes honpolgárok az államkormány felügyelete alatt társulatokba vagy egyletekbe összeállhatnak és összeállván, szabályokat alkothatnak, az államkormány által helybenhagyott szabályok értelmében eljárhatnak, pénzalapot gyűjthetnek, azt ugyancsak az államkormány felügyelete alatt, nemzetiségi jogos igényeiknek is megfelelően kezelhetik.

Az ilymódon létrejött tan-, művelődési és egyéb intézetek . . . az állam hasontermészetű s hasonfokú intézeteivel egyenjogúak. A társulatok s az általuk létesített intézetek egymásközt saját nyelvükön is érintkezhetnek.

V. Nemzetiségi jogok a törvénykezés terén.

24. Bármely nemzetiségű honpolgár, azon esetekben, amelyekben ügyvéd közbejötté nélkül akár felperesi, akár alperesi, akár folyamodó minőségben veszi és veheti igénybe a törvény oltalmát, illetőleg a bíró segélyét:

saját községében és járási kerületében anyanyelvét,
más községekben az illető község nyelvét vagy nyelvei egyikét,
saját törvényhatóságában anya-, vagy a törvényhatósági jegyzőkönyv nyelvét vagy nyelvei egyikét használhatja, más törvényhatóságokban csakis azoknak jegyzőkönyvi nyelvét, vagy nyelvei egyikét.

28. A váltóbíróságok illetősége alá tartozó ügyekben a pörlekedési nyelv — a közhitel érdekében — a magyar.

29. A választástól függő világi bíróságok belső ügykezelési nyelve a magyar; az egyházi bíróságok maguk határozzák meg ügykezelési nyelvüket.

30. A telekkönyvi hivatalok nyelve a magyar; de a végzés a felek kívánatára a törvényhatósági ügykezelési nyelven, s ha ilyen több volna, közülük azon a nyelven kiadandó, amelyen a fél kiadni kívánja, stb.

VI. Nemzetiségi jogok a törvényhozás terén.

32. Az országgyűlésnek tanácskozási és ügykezelési nyelve a magyar.

33. A törvények az országban honos minden nemzetiség nyelvén kihirdetendők.

VIII. A nemzetiségek egyenjogúságának biztosítása.

34. A főebbi határozatokkal ellenkező minden korábbi törvény eltöröltetik.

35. Az ország területén létező minden nemzetiségnek a főebbi §-okban megállapított egyenjogúsága az ország sarkalatos törvényének nyilváníttatik.

A nemzetiségi albizottság tehát elkészítette törvényjavaslatát, amelynek felülvizsgálása és a végleges törvényjavaslat benyújtása az eredetileg harminc tagból álló, majd negyven tagra kibővített nemzetiségi bizottság feladata volt. Ez a bizottság — mint később kiderült — tagjai egy részének miniszterekké, főispánokká, főrendekké vagy vezető kormánytisztviselőkké történt kinevezése, illetőleg más bizottsági tagok mandátumainak megszűnése következtében 24-re olvadt, ez a 24 bizottsági tag pedig, mint a nemzetiségi bizottságnak a késedelem okairól tett 1868 április 1-i jelentéséből kitűnik, nem járt össze és semmiféle munkát nem végzett.

Ilyen körülmények között nemzetiségi részről nem minden ok nélkül tanusítanak bizalmatlanságot a nemzetiségi bizottság működésével kapcsolatban. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a nemzetiségi bizottság szüneteltetésének késleltető célzata lehetett, amit nem nehéz Andrassy, Deák, Eötvös és a többi 67-es vezető magyar politikus másirányú elfoglaltságával, közelebről a kiegyezési békemű kezdeti nehézségeivel kapcsolatba hozni. 1867 őszén a magyar közéletben mindenről szó esik — a nemzetiségi ügy kivételével; pedig ez volt minden mélyreható rendezésnek előfeltétele.

A nemzetiségeknek a kiegyezési halogató politika ellen való tiltakozása a Manojlović Emil verseci képviselő által 1867 dec. 19-én benyújtott határozati javaslat útján történt, melyben az aláíró 31 nemzetiségi képviselő az országgyűlésen elhangzó ismételt és be nem tartott ígéretekre hivatkozva, felszólítja a Ház elnökségét, utasítsa a nemzetiségi bizottságot javaslatának 1868 január 31-ig bezárólag való beterjesztésére. A Ház ehhez hozzájárult, de a nemzetiségi bizottság továbbra sem ült össze. 1868 április 1-én végre beterjeszti a késelem okairól szóló jelentését, három nappal később pedig megválasztják a nemzetiségi bizottság új tagjait: 11 magyar, 3 román, 1 szerb és 1 német nemzetiségű képviselőt. A Ház egyébként ismét tudomásul veszi, hogy a nemzetiségi bizottság haladéktalanul elkészíti az albizottsági javaslat felülvizsgálását és a maga végleges javaslatát, a valóságban minden marad a régiben. de a részvétlenség a nemzetiségi bizottság munkája iránt most már olyan kirívó formában jelentkezett, hogy 1868 október 10-én Sommsich Pál, a nemzetiségi bizottság elnöke, panasszal fordul a Ház elnökségéhez, melyben bejelenti, hogy az előző napra hirdetett határozati ülésen csak 16-an jelentek meg s így a bizottság ismét határozatképtelen volt.

A nemzetiségi bizottság válságának ebben a szakaszában a Ház a horvát-magyar kiegyezés előkészítésével foglalkozott, melynek törvényjavaslatát a horvát-szlavón tartománygyűlés 1868 szeptember 25-én tárgyalta. A horvát-magyar kiegyezési törvénycikk előrehaladott tárgyalásai tehát lényegesen befolyásolták a nemzetiségi törvényjavaslat végleges szövegének benyújtását, mert a Deák-pártnak az volt az álláspontja, hogy a társországok ügyét még a nemzetiségi törvény megalkotása előtt külön törvénnyel kell megkülönböztetni attól. Ezért akadt el 1868 májusában, a horvát-magyar kiegyezést előkészítő delegációs tárgyalások megindulásakor, ismét a nemzetiségi bizottság munkája, mely — mint fentebb rámutattunk — a taktikai várakozások következtében 1868 őszéig annyira érdektelen lett, hogy a nemzetiségi bizottság végleges jelentését és javaslatát — Sommsich kérésére és a Ház elnökének külön engedélyével — a bizottsági tagok megjelenésére, illetve számára való tekintet nélkül — állították össze.

Erre azonban csak 1868 október utolsó hetében került sor, miközben két nemzetiségpolitikai szempontból elsőrendű jelentőségű törvényjavaslat került a Ház elé. Az elsőt rövid tárgyalás után 1868 június 27-én hirdették ki a képviselőházban „A görögkeleti vallásúak ügyében” címmel. A javaslatot 1868 június 30-án a főrendiház is elfogadta és ugyanakkor megjelent a törvénytárban az 1868:IX. tc. alakjában. Ez a törvénycikk a szerb és román nemzetiség évtizedek óta vitás egyházpolitikai problémáját rendezzi, mindkét fél teljes megelégedésére. Egyrészt elismeri a szerb egyházi-nemzeti kongresszusok hivatalos jellegét és szerkezetét (résztevők száma, megoszlása stb.), másrészt jóváhagyja és kimondja az erdélyi orthodox román püspökségnek érseki rangra emelését és a román metropolitának a magyarországi szerb görögkeleti metropolitával való egyenrangúságát. A két elvi döntéssel az új törvénycikk — mint mondja — „két független egyházi tartományra”, pontosabban két külön nemzeti egyházra osztja a magyarországi görög nemegyesült (görögkeleti) egyházat, amivel végleg megszünteti a magyarországi szerb-román egyházpolitikai ellentétet. A törvény külön intézkedik a két metropolia különválásából eredő kétoldali követelések összeegyeztetéséről s azokról a módoszatokról, melyek segítségével az esetlegesen fel-

merülő viták és érdekellentétek kiküszöbölhetőek. Az 1868:IX. tc.-t az elmondottak alapján a görögkeleti egyház és az államhatalom közötti békeállapot és a szerb-román egyházi harmónia biztosítékának, a nemzetiségi törvény kedvező előfutárjának tekinthetjük, mely a keleti egyház, illetve a szerb és román görögkeleti egyházak és a magyar állam között végleges Treuga Deit kívánt biztosítani.

Az 1868:IX. tc., vagyis a görögkeleti vallás ügyében hozott törvény a következőkép hangzik:

1. Az 1868. évben összehívott és 1865-ben Karlovitzon (Karlócán) folytatólag tartott szerb nemzetiségi kongresszus, amennyiben az 1847—48. évi XX. tc. 8. §-ától eltérőleg alakított, utólag törvényesített. (A határozat jelentőségének megvilágítására közöljük az említett törvénycikk vonatkozó szakaszát: „A görög nemegyesülteknek vallásbeli és iskolabeli ügyeik iránti intézkedési joga is az álladalom felügyelése mellett ezennel biztosítatván, e célból a magyar felelős ministerium lehető legrövidebb idő alatt, minden esetre pedig a legközelebb tartandó országgyűlése előtt egybehivandja az összes felekezeti által választandó egyházi gyülekezetet (congressus), melynek tagjai addig is, míg annak szerkezete törvény által rendezetni fog, ezúttal, a különböző nyelvű népességre tekintettel, olly arányban választandók, hogy az egyházi osztályból 25, a világból 75 s ezek közé a határörvidékről 25 követ küldessék“).

2. A görögkeleti vallású románok részére felállított önálló, a szerbekével egyenjogú metropolia, nemkülönben az erdélyi görögkeleti vallású püspökségnek érsekségre emelése törvénybe iktattatik és az 1792:X. tc. rendelete erre kiterjesztetik. (Említett rendelet — „De sublacione Cancellariae Illyricae, Voto item et Sessione non unitorum Graeci Ritus Episcoporum“ — ugyanis a görögkeleti egyház metropolitáinak és püspökeinek ülést és szavazatot biztosít a főrendek tábláján.)

3. Miután eszerint a gör. kel. vallásúaknak egymástól független két egyháztartományra lett elválása az 1848:XX. tc. 8. §-ában biztosított önkormányzati joguknak külön leendő gyakorlását teszi szükségessé, fenntartván ő Felségének alkotmányszerűen gyakorlandó legfelsőbb felügyelési joga, a fentnevezett két metropolitának hívei jogosítva vannak egyházi, iskolai és ezekre vonatkozó alapítványi ügyeiket az ország törvényeinek korlátai között külön-külön és az illető metropoliák által ő Felségének teendő előleges bejelentés mellett időszakonként egybehívandó egyházi gyülekezeteikben (congressusaikban) önállóan intézni és ő Felsége által jóváhagyandó szabályok értelmében saját közegeik útján önállóan kezelni és igazgatni.

4. Mindkét metropolita híveinek joguk van ugyancsak legfelsőbb jóváhagyási jog fenntartása mellett, egyházi gyülekezeteiket, congressusaikat szervezni.

5. E célból a ministerium megbíztatik, hogy a rég fennálló gyakorlat szerint az illető főpásztorokon kívül 25 egyházi, 50 világi és 25 határörvidéki követből álló gör. kel. vallású szerb nemzeti egyházi congressus mielőbbi összehívását a karloviczi érsek és szerb patriarcha által eszközölje.

6. Ugyancsak a ministerium fogja eszközölni a gör. kel. vallású román püspöki zsinat felterjesztéséhez képest, az illető főpásztorokon kívül 30 egyházi, 60 világi és ezek közül választandó 10 határörvidéki követből álló gör. kel. vallású román nemzeti egyházi gyülekezet (congressus) mielőbbi összehívását.

7. Az ilymódon összehívandó mindkét egyházi gyülekezet (congressus) legelső feladata lesz: az egyházi gyülekezet szervezetét ő Felsőeknek jóváhagyása mellett megállapítani.

8. A két metropolia különválásából eredő mindennemű követelések amennyiben kölcsönös egyezség útján kiegyenlíthetők nem lennének, úgy az egész metropoliát, mint a püspöki megyéket vagy egyházközségeket, vagy netalán egyes egyéneket illetőn is, ő Felsője által az illető minister ellenjegyzése mellett delegálandó valamely rendes bíróság előtt bélyeg- és illetékmentesen érvényesítendő és ezen eljárásnál minden más perorvoslatok mellőzésével egyedül a két fokozatú rendes felelbbvitel tartatik fenn, az ilynemű fellebbezett perek a felelbbviteli bíróságok által soronkívül intézendők el.

9. A görögkeleti vallás se nem szerb-, se nem románajkú hívei ezentúl is meghagyatnak mindazon jogaikban, amelyeket egyházközségi s iskolai ügyeik önálló intézésében, szertartási nyelvük szabad használatában, mint szintén egyházközségi vagyonuk és alapítványaik kezelésében eddig gyakoroltak.

10. Az 1848-i XX. tc. 8. §-ának a jelen törvénnyel ellenkező rendeletei eltöröltetnek.

A bemutatott törvénycikk, mint szószerinti szövegéből kitűnik, nemcsak a két görögkeleti egyház egyenjogúságát, egyházi és iskolai önkormányzatát biztosítja, de ezen túlmenően olyan különleges politikai önkormányzatot biztosít a két görögkeleti egyháznak, mellyel — mint Jancsó nyomán Mikó megállapítja — a keleti egyház még ott sem rendelkezett, ahol ezidőtájt államvallás volt. Nemzetiségi részről méltányolják is a törvényjavaslat jelentőségét, Stratimirović György és Babeş Vince még a részletes tárgyalás előtt, köszönetet mondanak a javaslat napirendre tűzéséért. Ezekben a hetekben a magyar és nemzetiségi képviselők között bizonyosmértvű őszinte közeledés nyilvánult meg, mit a nemzetiségi bizottság egy ezidőtájt benyújtott alkalmas javaslattal bizonyára sikerrel gyümölcsöztethetett volna. Azonban a javaslat nyomán keletkezett barátságos légkört az ekkor javában szünetelő nemzetiségi bizottság nem tudta kihasználni, később pedig, amikor a horvát-magyar kiegyezésben (1868:XXX. tc.) a társországoknak nyújtott „fehérlap“, valamint az erdélyi közjogi különállást megszüntető 1868:XLIII. tc. — mely az 1848. évi erdélyi I. tc. alapján egyszersmind megszünteti „az addig létezett politikai nemzetek szerinti területi felosztásokat, elnevezéseket s az ezzel összekötött előjogokat és kívánságokat“ — törvényerőre emelkedtek, nem nem lehetett többé rész megoldásokkal megteremteni a nemzetiségekkel való megegyezést. Bizonyára nem járunk messze a valóságtól, amikor megállapítjuk, hogy a horvát és erdélyi törvénycikkek letárgyalása a nemzetiségi törvény megalkotása előtt nemzetpolitikai szempontból rendkívül hátrányos következményekkel járt, akárcsak a nemzetiségi bizottsággal akarva-akaratlanul folytatott taktikai halogatás, mely végül is akuttá tette az egész kérdéskomplexumot. Kétségtelen ugyanis, hogy a valósággal államközi szerződésként ható horvát-szlavón törvénycikk meghozatala előtt a magyarországi nemzetiségek doktrinér vezetőivel is közvetlenebbül és célravezetőbben lehetett volna megegyezni, érte ezen az egyezségnek mindkét fél számára kielégítő és az államegységet nem érintő módozatát. Az 1868:XXX. tc. azonban szemléltető példát adott atekintetben, hogy a területi önkormányzat elvét a magyar állam a társországok esetében hajlandó valóságos államközi függetlenséggel biztosí-

tani, a nemzetiségi mozgalmakban mindvégig közvetlenül résztvevő horvát-szlavón-dalmátországi népesség számára. A nemzetiségi vezetők — politikai helyzetükből következően — viszont nem hajlandók a horvát-magyar kiegyezés sokszázados történeti-közjogi előzményeinek vizsgálataira. Ők csak a befejezett tény, a társországok „valóságos államjogi függetlenségének“ biztosítékát látják s ez nagymértékben hozzájárult a nemzetiségi törvény vitája során tanúsított magatartásukhoz. Növelte bizalmatlanságukat a korábban említett 1868:XLIII. t.-c., mely Erdély közjogi különállásának megszüntetésével egyidejűleg olyan korábbi nemzetiségpolitikai változások felszámolását jelenti, melyeknek az erdélyi román nemzetiség szempontjából fokozott jelentőségük volt. Így találkozott a horvát-szlavón és erdélyi törvénycikk negatív bírálatában közvetlenül a nemzetiségi törvény részletes tárgyalása előtt a szerb és román nemzetiségi felfogás, hogy a döntés óráján véd- és dacszövetséget kössön a kiegyezési Magyarországgal szemben.

Lássuk ezeketán, mint zajlottak le a nemzetiségi törvény születését oly kedvezőtlenül befolyásoló „horvát-szlavón“ tárgyalások. A Horvátországgal való tárgyalások újbóli felvételének szándéka Deák „Zágráb megye körlevele és az egyesülés“ című cikkéig nyúlik vissza, mely a Pesti Napló 1861 március 21-i számában látott napvilágot. Ebben a cikkben Deák bejelenté, hogy a horvát különválási folyamat ellen magyar részről akkor sem tennének lépéseket, ha Magyarország a tényleges hatalom birtokában volna. A horvát válasz Šokcevič bán nyilatkozatára hivatkozva — aki a Három megye királyság nevében annakidején tiltakozott az októberi diploma ellen — a törvényes tárgyalások felvételét ajánlja. A közvetlen eszmecsere az újabb átmeneti önkényuralom miatt csak 1866 januárjában kezdődhetett, s Deák a horvát-magyar tanácsokzásokra 1866 március 17-én küldi ki a magyar bizottságot. A 12—12 tagú magyar-horvát delegációk részletes tárgyalásai 1868 májusában kezdődnek. Az előkészületek tehát itt is több, mint két évig elhúzódtak, ami ebben az esetben a horvátok terhére írandó, akik az előtárgyalások során ismételten kérik az értekezletek elhalasztását az elvi kérdéseknek Zágrábban való megvitatása céljából. Végül is 1868 szeptember 25-én a horvát-szlavón-dalmát országgyűlés elismeri a delegációk által kidolgozott egyezményt, melyet a magyar képviselőház november 11-én elfogad s amely november 17-én az 1868:XXX. tc. alakjában, „Magyarország s Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok közt fennforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről“ címmel szentesítést nyer.

A horvát-szlavón törvénycikk szerkezeténél és közjogi természeténél fogva nem minősíthető autonóm törvénynek, hanem csupán „a társországi viszonyoknak megfelelő közös törvénynek“, amint ezt Márfy megállapítja. A meghatározás mindenképp megokolt, hiszen a becikkelyezett törvénycikk 70. §-a kimondja, hogy az egyezmény Magyarország, illetve a társországok közös alaptörvényének számít, amelyet megváltoztatni, vagy módosítani csak a szerződő felek hozzájárulásával lehet.

A magyar-horvát kiegyezés vizsgálatakor a társországok önkormányzatára és a törvénycikkben megállapított államgazdasági összefüggésre is tekintettel kell lennünk, mint olyan ténykörülmenyekre, melyek az 1868:XXX. tc. jogi, politikai és pénzügyi természetét jellemzik. Ezért a 70 szakaszból álló, par excellence nemzetiségi törvénycikknek

amúgy sem minősíthető törvény egészbeni vagy részleges szószerinti idézése helyett a törvénynek ezen elvi jelentőségű határozatait ismer-tetjük.

Az önkormányzati jog körébe tartozó ügyeket a törvénycikk 47. §-a vezetí be.

„Mindazon tárgyakra nézve — hangzik említett szakasz —, melyek az egyezményben a közös országgyűlésnek és központi kormány-nak nincsenek fenntartva, Horvát-, Szlavón- és Dalmátországokat mind a törvényhozás, mind a végrehajtás körében teljes önkormányzati jog (autonómia) illeti meg.“

Az idézetből nyilvánvaló, hogy ez az önkormányzati jog bár nem mérhető az állami függetlenség mértékével, a legszélesebb körű területi önkormányzatnak számít. Keretei magukban foglalják a beligazgatásra, a vallási, közoktatásügyi és igazságügyi berendezésre és szervezetre vonatkozó és azokkal kapcsolatos összes ügyeket (48. §), utóbbinál bele-értve a tengerészeti jogi bíraskodást, közművelődési tekintetben viszont leszámítva a vallási és közoktatásügyi alapokat, melyekre vonatkozólag a múlttal kapcsolatban közös elszámolás ténye forog fenn (49. §). Az önkormányzati berendezkedés politikai jelentőségét az autonóm országos kormányzatára és a bán személyére vonatkozó szakasz (50. §), a horvátországi közigazgatási, törvénykezési és közlekedési nyelv jogait biztosító megállapítások (56., 58. §), a horvát-szlavón udvari kancellária egyidejű megszüntetéséről szóló határozat (55. §), mindenekelőtt pedig a területi önkormányzat tárgyában hozott elvi döntés (59. §) mutatják. Eszerint „Horvát-Szlavónországok, mint külön territóriummal bíró poli-tikai nemzet, belügyeikre nézve saját törvényhozással és kormányzattal bíró országok s képviselőik mind a közös országgyűlésen, mind annak delegációjában a horvát nyelvet is használhatják. (Ennek a szakasznak alapján 1868 november 24-én — közvetlenül a nemzetiségi törvény részletes vitája előtt — Vakanovič Antal horvát képviselő a társországi képviselők nevében horvátnyelvű beszédben méltatja a képviselőházban a törvénycikket.)

Az önkormányzati hatalom gyakorlása szempontjából az idézett elvi szakasszal legalább is egyenértékű a törvény 50. §-a, mely kimondja, hogy az autonóm országos kormányzat élén álló bán egyedül a társorszá-gok országgyűlésének felelős. Ezt a felelősséget ugyan később kiterjeszti az 1874 január 10-én hozott horvát autonóm törvény, ami azonban nem csökkenti az alapszerződés értékét, mely a területi önkormányzaton túl-menő jogokkal ruházza fel a társországokat. Bár Kmetty azzal érvel, hogy a horvátországi kormányzat jogkörének megállapítása nem írható az 1868:XXX. tc.-ben körülírt területi autonómia javára s a báni tisztség új fogalmazásában is „magyar királyi főtisztség“-nek számít, nézete a horvát-szlavón törvénycikkben biztosított gyakorlati politikai jogok alapján nem állja meg helyét. A horvát bán politikai felelősségét az 1868:XXX. tc.-ben csupán a központi kormányhoz kinevezett társ-oroszági tárcanélküli miniszter (44. §.) korlátozza, bár éppen ennek az új miniszteri tárcának létesítése igazolja, hogy a társországok és Magyar-ország kapcsolata máris inkább államközi viszony, mint egyszerű területi önkormányzat. A horvát-szlavón-dalmát miniszter közjogi összekötő sze-mély a két érdekelt fél között, egyszersmind a legfelsőbb határozatok ellenjegyzésével a társországokra vonatkozó döntések horvát részről vég-

leges megerősítője. Az 1868:II. horvát tc. 11. §-a ugyan előírja a bán és a társországi miniszter közös ellenjegyzését, de megokolta Ferdinándnak az a megjegyzése, hogy „míg a báni ellenjegyzés nem érvényességi kellék, a horvát miniszteré az“. Nem szabad azonban túlértékelni sem a horvát-szlavón-dalmát tárcanélküli miniszter politikai szerepét. Ez a szerep ugyanis nem szorítkozhatott csupán a társországi érdekek védelmére, hanem az önkormányzat birodalmi szempontból való felügyeletét, állami ellenőrzését is gyakorolnia kellett. Ezt a kettősséget Márfy olyképp jellemzi, hogy „a horvát-szlavón miniszter hivatása kettős, amennyiben a magyar kormányban a horvát-szlavón érdekek szószólója, de égerszermind a közös magyar birodalmi érdekeket szolgálja Horvát-Szlavónországok autonómiájának ellenőrzésével“.

A társországok történeti különállását a területi önkormányzat felsorolt biztosítékain kívül mindazok a korábbi jogok is alátámasztották, melyekkel eddig is élt a Hárommegy királyság. Ide tartozik a saját színek és címer (61. §.), a közös ügyek tárgyalásakor a magyar országgyűlésen kitűzendő horvát-szlavón-dalmát zászló (63. §), a társországoknak a közös pénznemeken való feltüntetése stb. Kivált pedig a horvát-szlavón-dalmát országrészeknek (Fiume kivételével) külön történeti önkormányzati területként való pontos körvonalozása, amint az a 65., 66. és 67. §-okban szerepel.

Miután az 1868:XXX. tc.-ben meghatározott autonóm törvényhozási jogot az egykamarás horvát-szlavón országgyűlés gyakorolta, ennek szerkezetéről el kell mondanunk, hogy 135 tagja körül 45 báni meghívás útján, 90 pedig választott képviselőként vesz részt a törvényhozásban. A horvát-magyar kiegyezési törvény 31. §-a intézkedik arról, hogy az autonóm terület ügyein kívül eső közös ügyeket a magyar országgyűlés olyképp tárgyalja, hogy e tárgyalásokon a társországok megfelelő képvisellettal rendelkezzenek. A magyar országgyűlésen résztvevő horvát-szlavón képviselők számát az 1868:XXX. tc. 38. §-a huszonkilencben, az 1881:XV. tc. végérvényesen negyvenben állapítja meg, ugyanakkor lehetőséget nyújtva az országgyűlés számbeli növekvésével arányban az újabb társországi behívásokra. Miután pedig a közös országgyűléssel kapcsolatban később sem állapították meg szabatosan a kizárólag társországi és általános magyar ügyek közötti határvonalat, a horvát-szlavón képviselőket minden tekintetben egyazon jogok illették meg az országgyűlés többi tagjával s ugyanez volt a helyzet a főrendiházba küldött horvát-szlavón főrendek esetében is.

Fentiek ismeretében megállapítható, hogy akkor Európában nem volt államhatalom, mely olyan széleskörű önkormányzatot biztosított volna, mint Magyarország a társországoknak. Az 1868:XXX. tc. azonban még egy olyan előnyt tartalmaz, mely a politikai garanciákkal egyenértékű s ez a későbbiek folyamán annyit vitatott „horvát kvóta“ kezdeti helytelen megállapításában rejlett. Említett törvénycikk ugyanis, miután felsorolja a Magyarországot és a társországokat közösen érintő ügyeket (udvartartás költségei, védrendszer, hadkötelezettségre vonatkozó közös ügyek stb.), kimondja, hogy Magyar-, illetve Horvát-Szlavónországok pénzügye nemcsak a pénzrendszerben, hanem az arányos tehervállalás tekintetében is közös. Az 1868:XXX. tc. 15., 16., illetve 17. §-a 2,200.000 koronában állapítja meg a társországok beligazgatási szükségletét, mely később 4,400.000 koronára emelkedett. Ezt az összeget a társországok a helyi autonóm közigazgatás céljaira évenként levonhatják

a közös ügyek fedezésére szolgáló 6.44%-os kvótából. A kvóta-egyezmény a megállapított részesedési kulcs alacsony volta következtében a későbbi évtizedekben igen kedvező pénzügyi közigazgatási helyzetet teremtett — Horvátország számára, amennyiben már az 1885—1894. évek között a társországi közigazgatás állandóan pozitív mérleget mutat, míg Magyarország ugyanezen idő alatt több mint 35 millió koronát fizetett rá a horvát beruházásokra.

Az 1868:XXX. tc. mégsem hozta meg a várt eredményt, mivel a társországok politikai közvéleménye annyira külön, horvát nemzeti irányban haladt, hogy a törvényekben foglalt történeti-közjogi kontinuitást is kötöttségnek érezte. Az első világháborúig tartó belpolitikai bonyodalmak mindegyike a közös eredőre vezethető vissza. A horvát történeti álláspont hívei, a Starčević-, majd Frank-féle jogpártiak az 1868:XXX. tc.-et csupán átmeneti és ideiglenes politikai eszköznek tekintették, ahogy Zlatarovič képviselő mondotta:

„A kiegyezés eszköz és mód lesz arra, hogy megtartsuk amink van, anélkül, hogy lemondanánk arról, amit egy kedvezőbb konstelláció ma vagy holnap magával hozhat.“

A magyarsággal szemben oly tartózkodó Pliverič zágrábi egyetemi tanár, a későbbi időszak közjogásza is kénytelen beismerni:

„Nem mindig Magyarország hibája volt, hogy Horvát-Szlavónországokban nem tudták kihasználni az egyezmény (1868:XXX. tc.) nyújtotta előnyöket. Ahelyett, hogy jól-rosszul az ezáltal teremtett helyzethez alkalmazkodtak volna, éveken keresztül példátlanul heves ellenállásban merítették ki erejüket, hogy az egész egyezményt felforgassák.“

Ebben a megállapításban benne foglaltatik az első világháború végéig tartó horvát obstrukció bírálata; a kortárs és jogtudós lesújtó véleménye arról az oktanul ádáz és meddő ellenzékiségről, mely akkor is „magyar elnyomás“-ról szónokolt Európa felé, midőn Magyarország nemcsak teljes politikai és kulturális önállóságát biztosította a társországoknak, de azok anyagi terheit is túlnyomórészt és önként magára vállalta. Bizonyos, hogy a századvégtől, pontosabban gróf Khuen-Héderváry Károly kétévtizedes báni korszakától (1883—1903) kezdődően a magyar politikusok számos hibát követnek el Horvátországgal szemben, melyek — mint Kossuth Ferenc 1907. évi magyar vasúti pragmatikája, a magyar sajtó magatartása a Bécs által rendezett 1908. évi zágrábi nemzetiségi pör idején stb. — visszahatottak a hazai nemzetiségi politikára is. Amint-hogy Horvátország a XIX. század harmincas éveitől valósággal kovásza volt a magyarországi nemzetiségi mozgalomnak, mely — feltételezhetően — egészen más irányt vesz, ha Horvátország történeti különállását a bécsi kongresszus vagy 1849 őszén az uralkodóház elrendeli. De a bécsi politikának a felemelkedő magyar nacionalizmussal szemben a század elejétől szüksége volt egy olyan politikai ellenlábásra, mely a magyar kibontakozást mindig készenálló politikai bonyodalmakkal késleltetni és meggátolni képes. Ennek a sajátos szerepnek következtében, bár időközben lényegében megváltozott Zágráb és Bécs viszonya, a horvát-magyar kiegyezés — korábban egyedülálló engedményeivel és felvilágosult szellemével — sem tud változtatni az eleve elrontott magyar-horvát viszonyon. A horvát ügy korabeli rendezése közjogi egyezmény helyett föderatív kapcsolatot igényelt, s amint Kossuth, még 1852-ben ajánlotta, teljes politikai különállást. Ezzel talán sikerült volna a magyarországi nemzeti-

ségi politikát kivonni Zágráb negatív forradalmának befolyása alól. Az 1868:XXX. tc. ezért nem jelenthetett megoldást horvát viszonylatban, ugyanakkor azonban a szerződésben statuált legszélesebb körű területi önkormányzattal döntően befolyásolja a nemzetiségi törvény végkifejlesztését, miután kihirdetése pontosan egy héttel előzi meg a nemzetiségi törvény általános vitáját.

A nemzetiségi törvény ügyét egy erélyeshangú nemzetiségi felszólalás mozdítja ki kényszerű vesztegléséből. Medán Endre román nemzetiségi képviselő, a magyar-horvát közjogi tárgyalások forrpontján, 1868 október 28-án arra kéri a Házat, fogadja el tárgyalási alapul a szerb és román képviselők 1867 február 11-én kelt törvényjavaslatát, miután a nemzetiségi bizottság készülő törvényjavaslatát még a bécsi szabadelvű lapok is „csak gúnyból említik nemzetiségi törvényjavaslatnak“.

A román nemzetiségi felszólalás, bár a nyilatkozat hangja felkavarta a kedélyeket, nem érte váratlanul az országgyűlést. A kormánypárt hetek óta várta ezt a felszólalást, melyet a szerb-román képviselői blokk még szeptember végén elhatározott. Azonban nemcsak várták, de az ellenválaszra is felkészültek Deákék, amennyiben Sommsich közvetlenül Medán felszólalása után beterjeszti a nemzetiségi bizottság harminc hónapja készülő javaslatát, melyet a Ház megküld a központi törvényelőkészítő bizottságnak a végleges törvényjavaslat elkészítése végett.

A nemzeti bizottság jelentése hangsúlyozza, hogy javaslatát az 1868 eleji válaszfelirat szellemében készítette.

„A bizottság úgy vélekedett — mondja a jelentés —, hogy a felirat szellemét s annak alapján saját feladatát csak úgy fogja fel helyesen, ha a gondjaira bízott törvényjavaslatot főleg ez irányban (az anyanyelv használata) alkotja meg s az anyanyelv egyenjogúságának mérveit szabja meg gondosan.“

A következőkben párhuzamosan bemutatjuk a szerb-román törvényjavaslatot és a nemzetiségi bizottság javaslatát. E párhuzamból szemléltetően kitévnik, hogy az utóbbi nem több, de nem is kevesebb a polgári, egyéni szabadságjogok egészét biztosító modern nyelvtörvénynél, míg a szerb-román (a továbbiakban kisebbségi) javaslat a nemzetiségek nemzeti egyéniségét és zárt politikai egységét megállapító történeti-közjogi, illetve politikai-közigazgatási deklarációnak számít. A polgári szabadság és egyéni jogegyenlőség javaslatával szemben nemzetiségi részről tehát a belső föderációt teszik a magyarországi nemzetek közti új „államegyezmény“ alapjául. Ez az elképzelt „magyar-nemzetiségi föderáció“ a nemzeti egyenjogúsításban és a vármegyéknek nemzetiségi kerületenként való ú. n. közigazgatási kikerekítésében nyilvánult meg, mint abban a két alapvető körülményben, mely nélkül — az aláírók véleménye szerint — a nemzetiségek ügyének rendezése el nem képzelhető.

A kisebbségi javaslat messze meghaladja az 1861. évi Wlad—Popović-féle javaslatot, mely még az „egyenjogú magyarországi nemzetek politikai nemzetéről“ beszél. Mocsonyi Antal, Branovácsky István és Miletic Szvetozár, az 1867 febr. 11-i javaslat eredeti aláírói, akik közül nyilván Mileticet illeti meg a javaslat eszmei szerzősége, az egyes nemzetiségek országos nemzetekként való elismerését teszik minden további tárgyalás és rendezés alapfeltételül. Amennyiben ez az elismerés megtörténnék, úgy sor kerülhet a gyakorlati munkára, tehát a vár-

megyék és választókerületek nemzetiség szerinti „kikerekítésére“, melyet az ország összes nemzeteiből alakított bizottság végezne el. A nemzetiségi bizottság részletesen megállapítja a magyar államnyelv országos jogait, a kisebbségi javaslat — bár hozzájárul, hogy a magyar „diplomáciai“ nyelvként a törvényhozás és a központi hatóságok közlekedési nyelve legyen, egyidejűleg kiköti az országgyűlésen való nemzetiségi nyelvhasználatot s ami ennél is fontosabb, az új „kerületek“ben „divatózó“ nyelveken való felterjesztés jogát, általában pedig az „országos nemzetek“ szabad nemzeti szervezkedését. A nemzetiségi bizottság javaslata, mint később a központi bizottságé, majd a nemzetiségi törvény végleges szövegét megadó Deák-javaslaté, a magánosok, községek és egyházközségek által alapított iskolák tanítási nyelvét illetően teljes szabadságot biztosít. A kisebbségi javaslat nem tesz különbséget állami és egyéb alapítású iskolák között s a tanítási nyelv tekintetében a kerület nyelvét teszi mérvadóvá. Általában a kisebbségi javaslat célkitűzését és politikai jellegét tekintve, olyan legszélesebb körű kultúraautonómiát igényel, mely mint a „kikerekítési elv“ gyakorlati kivánalma mutatja, igen közel állott a politikai önkormányzat fogalmához. Mileticnek az 1868:XLIV. tc. általános vitájában adott felvilágosítása, melyben a kikerekítést a szakadár törekvések ellenszereként és a közös hazához fűző, megszilárdító kötelékként mondja, legkevésbé sem megnyugtató, amint hogy ezzel a feltétellel a XIX. század folyamán kulturális önkormányzat sehol Európában meg nem valósult. Így került szembe egymással két áthidalhatatlan, egymást kizáró felfogás, a XIX. század derekának, tehát a közelmúltnak polgári szabadságelmélete és a mindmáig megvalósulatlan „nemzetiségi nemzet“ felfogás. 1861-ben a feliratok, melyekben egyhelyütt Deák is említést tesz a honi nemzetekről, a nemzetiségi bizottmány javaslata és az 1861. évi kisebbségi különvélemény között feltételezhető a kompromisszum lehetősége. 1868 őszén a nemzetiségi bizottság és a nemzetiségi képviselők javaslatai között megegyezés többé nem képzelhető el, amint ez az említett javaslatok lábbiakban közölt szövszerinti szövegéből is kiténik:

Törvényjavaslat

a nemzetiségi egyenjogúságról.

Az ország különböző nemzeti-ségű polgárai anyanyelvök használatára nézve is egyenjogúaknak nyilvánítatván, egyenjogosultságuk, tekintettel az ország egységére, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetőségére és célszerűségére, valamint az igazság gyors és pontos kiszolgáltatásának igényeire, a következőkben állapítatik meg:

1. Az ország minden polgára saját községéhez, s amennyiben magát megértetheti, más községekhez is, nemkülönbön saját egyházi és törvényhatóságához, annak közegeihez és az államkor-

Törvényjavaslat

az országos nemzetiségeknek és nyelveknek Magyarországon leendő szabályozására és biztosítására.

1. Magyarországon a következő történeti országos népségek, ú. m. a magyarok, románok, szerbek, szlovákok, oroszok és németek egyenjogú országos nemzeteknek ismertetnek el, amelyek számára a nemzetiség és nyelv politikai egyenjogúsága az állam területi épségének és politikai egy-ségének korlátai közt alaptörvényileg biztosítatik. Minden nemzetnek joga van nemzeti zászló-

mányhoz intézett beadványait anyanyelvén nyújthatja be.

Más törvényhatóságokhoz s azok községeihez intézett beadványaiban csak az illető törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét vagy nyelvei egyikét használhatja.

A törvénykezés terén a nyelv használatát a 14—21. §-ok szabályozzák.

2. Községi, egyházi és törvényhatósági gyűlésekben a szólás jogával bírók szabadon használhatják anyanyelvüket.

3. Bármely nemzetiségű minden egyes honpolgárnak — épp úgy, mint községeknek, egyházaknak és egyházközségeknek — jogában áll saját erejével, vagy társulás útján, alsó, közép- és felső tanodákat, valamint a művészet, tudomány, gazdaság, ipar és kereskedelem előmozdítására szükséges egyéb intézeteket felállítani; e végből az egyes honpolgárok az államkormány felügyelete alatt társulatokban vagy egyletekben összeállhatnak s összeállván, szabályokat alkothatnak az államkormány által helyben hagyott szabályok értelmében eljárhatnak, pénzalapot gyűjthetnek s azt, ugyancsak az államkormány felügyelete alatt, nemzetiségi jogos igényeiknek is megfelelően kezelhetik.

Az ilyen módon létrejött művelődési és egyéb intézetek — az iskolák azonban csak a tanterv általában való összhangzásának feltétele alatt — az állam hasontermészetű s hasonfokú intézeteivel egyenjogúak.

A magánintézetek és egyletek nyelvét az alapítók határozzák meg.

A társulatok s általuk létesített intézetek egymás között saját nyelveikön is érintkezhetnek; másokkal való érintkezéseikben a nyelv használatára nézve az 1. § határozatai lesznek szabályozók.

ját, mint nemzetisége külső kifejezését használni nyilvános ünnepek alkalmából és a nyilvános épületeken, mindazonáltal, a magyar korona zászlója mellett.

2. Az egyes nemzetiségek képviselése, s a nyelvek térkörének meghatározása és szabályozása céljából a népesség lélekszám szerinti többségének elve állíttatik fel, s a vármegyék, illetőleg kerületek és azokban a választókerületek kikerekítése oly módon rendeltetik, hogy azok, ha nem tisztán, úgy legnagyobb vagy nagyobb részben azon egy nemzetiségből álljanak. A kikerekítés gyakorlati kivitele külön törvény által fog szabályoztatni. Egy eziránti törvényjavaslatnak kimerítő vizsgálatok alapján leendő kidolgozására haladéktalanul kiküldetik egy, az ország minden nemzeteiből egyenlő arányban alakítandó országos bizottság, mely az országgyűlés legközelebbi ülészakájában terjesztendő előmunkálatát.

3. A falusi és városi községben, valamint a vármegyében, illetőleg a kerületben is, az illető népesség többségének, mégpedig az általánosnak, ahol ilyen találattik, vagy az elrendelt kikerekítés útján eszközölhető, különben pedig a viszonylagosnak — nemzetisége az illető vidéken a nyilvános nemzetiséget képezi és nyelve úgy a politikai, vagy politikai közigazgatási képviselőnek, valamint az ottani előjáróknak és közhatóságoknak is hivatalos nyelve leendő, föltéve, hogy ama többség a hat országos nemzetiség egyikéhez tartozik. Oly vegyes községekben, vármegyékben és kerületekben, ahol a döntő többség mellett az országos nemzetiség valamelyike amant számra és jelentőségre nézve megközelíti, képviselői tagjainak jogában áll

4. Az egyházközségek, egyházi felsőségeik törvényes jogainak sérelme nélkül, anyakönyveik vezetésének s egyházi ügyeik intézésének, nemkülönben iskoláikban — az országos iskolai törvény korlátai között — az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg.

5. A felsőbb egyházi testületek és hatóságok önmagok állapítják meg a tanácskozás, a jegyzőkönyv, az ügyvitel és egyházközségeikkel való érintkezés nyelvét. Ha ez nem az állam hivatalos nyelve lenne, az állami felügyelet szempontjából a jegyzőkönyvek egyszersmind az állam hivatalos nyelvén, hiteles fordításban is, felterjesztendők.

A különböző egyházak s egyházi felsőbb hatóságok egymással érintkezési nyelvét az állam hivatalos nyelve szolgál.

6. Egyházközségek, egyházi felsőbb és legfelsőbb hatóságok az államkormányhoz intézett beadványaikban ügyviteli, vagy jegyzőkönyvi nyelvüket s az állam hivatalos nyelvét, a törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaikban pedig ugyanezt, vagy ha több a jegyzőkönyvi nyelv, azok bármelyikét használhatják.

7. A községi gyűlések magok választják jegyzőkönyvök s ügyvitelők nyelvét. A jegyzőkönyv egyszersmind azon nyelven is viendő, amelyen annak vitelét a szavazatképes tagoknak egyötöde szükségesnek látja.

8. A községi tisztviselők a saját községbeliekkel való érintkezéseikben azok nyelvét kötelesek használni.

9. A község saját törvényhatóságához, annak közegeihez és az államkormányhoz intézett beadványaiban az állam vagy saját ügykezelési nyelvét, más törvény-

követelni, hogy az illető községben, illetőleg vármegyében vagy kerületben és különösen az ilyen nemzetiségtől túlnyomólag lakott részekben az ő nyelve második hivatalos nyelvül használtassék. A többi országos nemzetek tagjainak egyébiránt a képviselői gyűlésekben szabad nyelvhasználatuk van. Azon községek, amelyek többsége a hat országos nemzet egyikéhez sem tartozik, községi beldolgaikban saját nyelvüket használhatják hivatalos nyelvül; a közhivatalos nyelvet azonban náluk a vármegye elve képezi.

4. Minden országos nemzet megfelelőleg legyen képviselve az országgyűlés felsőházában, a központi hatóságoknál, feltörvényszékeknél, a vármegyék, illetőleg kerületek élén és egyáltalában azon méltóságokban és hivatalokban, amelyek betöltése a korona, illetőleg a végrehajtó hatalom kinevezésétől függ. Az ország többségét képező országos magyar nemzet nyelve a törvényhozásnak és a központi hatóságoknak hivatalos nyelve; de az egyes osztályokban és tanácsokban és különösen más nyelven szerkesztett mindennemű ügyekben a tanácskozásnak lehet, a határozatnak pedig kell ugyanabban történnie. Az országgyűlésen a kisebbségi nemzetek képviselőinek szabadságában áll saját nemzeti nyelvökön is nyilatkozhatni.

5. Az ország törvényei, továbbá a kormány és a központi hatóságok rendeletei és mindennemű intézményei minden országos nemzettel, különösen a törvényhatóságokkal, az eredeti szerkezeten kívül, saját nemzeti, illetőleg hivatalos nyelvükön szintén hiteles szövegben közlendők, ille-

hatóságokhoz s azok közegeihez az állam nyelvét vagy az illető törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvei egyikét használhatja.

10. A törvényhatóságok jegyzőkönyvei az állam hivatalos nyelvén vitetnek; de vitethetnek egyszersmind több, t. i. mindazon nyelven is, amelyet a törvényhatóság szavazatképes tagjainak legalább egy ötöde jegyzőkönyvi nyelvül óhajt.

A különböző szövegekben mutatkozó eltérések eseteiben az állam nyelvén írt szöveg a szabályozó.

11. A belső ügyvitel terén a törvényhatósági tisztviselők az állam hivatalos nyelvét használják; de amennyiben ez egyik vagy másik tisztviselőre nézve legyőzhetetlen nehézséggel járna, az illető tisztviselők kivételesen törvényhatóságaik jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikét is használhatják; valahányszor azonban az állami felügyelet és a közigazgatás tekintetei megkívánják: jelentéseik és az ügyiratok egyszersmind az állam hivatalos nyelvén is felterjesztendők.

12. A törvényhatósági tisztviselők, saját törvényhatóságaik területén, a községekkel, gyülekezetekkel, felsőbb egyházi hatóságokkal, egyesületekkel, intézetekkel és magánosokkal való hivatalos érintkezéseikben, azok nyelvét használják.

13. A törvényhatóságok egymásközt és az államkormányhoz intézett irataikban az állam hivatalos nyelvét használják, de használhatják a mellett hasábonsan még azon nyelvek bármelyikét is, melyet jegyzőkönyveikben használnak.

14. Az ország minden lakosa, azon esetekben, amelyekben ügyvéd közbejötté nélkül, akár felperesi, akár alperesi, akár folyamodó minőségben, személyesen

tőleg kihirdetendők. A két szöveg közt netalán támadó kétség eseteiben az eredeti szöveg határoz.

6. A vármegyék és kerületek, úgyszintén a városi hatóságok képviselői, tisztikarai és előljárói, továbbá a városi, megyei, kerületi és járásbíróóságok, valamint minden alsóbb közigazgatási hatóságok is fölfelé a fellebbező hatóságokkal saját hivatalos nyelvükön közlekednek és (az 5. § eseteinek kivételével) ugyanazon nyelveken fogadják a határozatokat, megbízásokat és bármint közléseket. Éppen így közlekednek saját hivatalos nyelvükön az egyenrangú hatóságok, ha ugyanazon hivatalos nyelvük van; ellenkező esetben a tulajdon nyelv eredeti szövege mellett a központi hatóságok nyelvét használják. Ugyanez áll a falusi községekre és előljáróikra nézve is, ha az hivatalos nyelvük a vármegyében, illetőleg kerületben divatozó nyelvnek el van ismerve. Ellenkező esetben a községek külső érintkezésükben a vármegyében, illetőleg kerületben divatozó nyelvek egyikével élni kötelesek.

7. A felek ügyeire nézve általános szabályul kimondatik, hogy a felek saját nyelvüket használhatják és a hatóságok, illetőleg törvényszékek a felek nyelvén viszik a tárgyalásokat s ugyanazon hozzák a határozatokat.

Ha a vitás ügyek felei az illető hatóság területén divatozó, de különböző nyelvekhez tartoznak, mindenki saját nyelvével élhet. A tárgyalás és elintézés mindamelletts is az első beadvány nyelvén történik.

Azon félnek, amelynek nyelve az illető hatóság területén nem divatos, jogában áll vagy az ellenfél, vagy az illető hatóság, vagy központi hatóságok nyelvét használni.

vagy megbízott által veszi és veheti igénybe a törvény őtalmát és a bíró segélyét:

a) a saját községének bírósága előtt a maga anyanyelvét;

b) más községek bírósága előtt az illető község ügykezelési vagy jegyzőkönyvi nyelvét vagy nyelvei egyikét;

c) saját járásának törvényhatósági bírósága előtt saját községének ügykezelési vagy jegyzőkönyvi nyelvét vagy nyelvei egyikét;

d) más bíróságok előtt akár legyenek azok saját törvényhatóságának, akár pedig más törvényhatóságnak bíróságai, azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét, vagy nyelvei egyikét használhatja, amelyhez az illető bíróság tartozik.

15. A bíró, akár peres, akár perenkívüli eljárásnál, a tanuhallgatást, szemlét és egyéb bírói cselekményeket a kihallgatott vagy alkalmazott személyek nyelvén eszközli, magát a tárgyalási jegyzőkönyvet azonban az állam hivatalos nyelvén vezeti; de ha ezt a felek nem értенék: a jegyzőkönyv tartalmát, szükség esetén tolmács segélyével is megmagyarázza.

Szintügy tartozik a bíró a felek előtt megmagyarázni s illetőleg tolmácsoltatni a per legfontosabb okmányait is, ha ezek oly nyelven volnának szerkesztve, melyet a perben álló felek egyike vagy másika nem ért.

Az idézési végzés a megidézendő fél érdekében, ha rögtön kitudható, annak anyanyelvén, különösen pedig azon községnek, amelyben a megidézendő fél lakik, jegyzőkönyvi nyelvén, vagy pedig az állam hivatalos nyelvén fogalmazandó.

A többi végzés, határozat vagy ítélet az állam hivatalos nyelvén hozandó; de köteles azt a bíró minden egyes félnek azon a nyelv-

Ha a felek egyike különböző nemzetekhez tartozó több személyből áll, ezek az ott divó nyelvek egyikében egyesülni, különben a hivatalos nyelvet használni kötelesek.

Bűnfenyítő ügyekben a vizsgálatok mindennemű tárgyalásokkal együtt a vádlott nyelvén folynak, s az ítéletek, valamint minden egyéb határozatok is a vádlott nyelvén hozandók, ha ez az illető hatóság területén divó nyelvek egyike; különben az ott divó országos nyelven, amelyet a vádlott saját kijelentése szerint a legjobban ért.

Azon esetekben, ahol különböző nemzetiségű több vádlott van, az ott divatozó nyelvek egyikét beszélők ezen lesznek kihallgatandók és a tárgyalás reájok nézve az ő nyelvükön, a többiekre nézve pedig tolmácsok használata mellett a törvényszék hivatalos nyelvén viendő; az ítélet azonban saját nyelvükön közlendő. Ugyanezen intézkedések állnak a tanuvallatást illetően is.

8. A nemzeti oktatás, a közművelődés, a közjólét céljából állami feladatnak ismertetik el és ehhez képest előmozdítása, valamint minden nemzet saját ereje, úgy az állam vagyonából leendő egyarányú segélyezés által is elrendeltetik. Ennélfogva minden árnnyos nemzetnek joga van összességében vagy részben e célra egyesülni, iskolákat és intézeteket, társulatokat és egyleteket a szellemi és anyagi művelődés, úgymint a műveltség, tudomány, szépirodalom, művészet és népgazdaság fejlesztésére alapítani, pénzalapokat és alapítványokat létesíteni és evégre saját közegei útján önállóan kezelni. Különösen pedig szabadságában áll minden országos nemzetnek a népoktatás, nemzeti művelődés és felvilágo-

vén is kihirdetni, illetőleg kiadni, amelyen ez azt kívánja, amennyiben az a nyelv azon törvényhatóságnak, amelyhez a bíró tartozik, ügykezelési nyelvét vagy jegyzőkönyvi nyelveinek egyikét képezi.

16. Ha ily felek fellebbezettek, a bíró hivatalból köteles mindazon okmányokat, amelyek nem az állam hivatalos nyelvén szerkesztvők, a törvényhatóság székhelyén rendszeresített fordítók által magyar nyelvre fordíttatni s a perrel együtt a fordítmányokat is a fellebbezési bírósághoz felterjeszteni.

A felsőbb bíróságok végzései, határozatai és ítéletei az állam hivatalos nyelvén lévén szerkesztendők, ezek közléseinél a per első bírója ugyanazon szabályt tartozik követni, amely a fentebbi 15. §. utolsó pontjában az első bíróság ítéleteinek közlésére nézve van felállítva.

17. Mindazon perekben, amelyekben a felek ügyvédi képvisellettél élnek, vagy tartoznak élni, a tárgyalás, a végzések, a határozatok és ítéletek nyelve az állam hivatalos nyelve.

Kivétel alá csak az idézési végzés esik, melyre nézve a fentebbi 15. § szabálya irányadó.

Mindenik fél tartozik az általa használt okmányoknak, amennyiben ezek nem az állam hivatalos nyelvén szerkesztvők, magyar fordítását is egyidejűleg benyújtani.

A perben álló felek képviselői által közösen aláírt fordítások hitelesek gyanánt tekintendők; ha ellenben a magyar fordítás hí sége az ellenfél által kétségbe vonatnék: a fordítás a törvényhatósági fordítók által hitelesítendő.

E célból az egyes törvényhatóságok székhelyein a szükséghez képest az állam költségén fordítók rendszeresíttetnek.

sodás céljából valamennyi fentebbi ágban szervesen egyesülni, nemzeti gyűlésben vagy nemzeti kongresszusban nemzeti egységnek közegét megalakítani és szervezni, azon joggal, hogy a fentebbi célra, a korona jóváhagyásával és legfelsőbb felügyelete alatt, a kongresszusban képviselgetve, pénzkivetéseket tehessen, nemzetisége, nemzeti művelődése és fejlődése érdekeit a korona, országgyűlés és államkormány előtt előterjesztések, sérelmek és javaslatok útján mozdíthassa elő. A nemzeti oktatásnak azon ágaiban, melyek a vallás terét érintik, a nemzeti és vallási közegek egyetértőleg fogják azon módokat megállapítani, amelyen az ezen minőségű ügyek ugyanazon egy kongresszuson vagy elkülönített gyűlekezetekben tárgyalandók és elintézendők.

9. A hat országos nemzet minden népiskoláiban, felsőbb művelési és tanintézetekben saját nemzeti nyelvük az oktatási nyelv. Az egyes nemzetek nemzeti és illetőleg vallásbeli művelő és tanintézetei, a tanterv általában való összhangzásának feltétele alatt, hasonló államintézetekkel egyenlőknek nyilváníttatnak és mindazokban, amelyekben az ország pragmatikai történelme előadatik, egyúttal saját nemzeti történelmük is kötelezőlegesen tárgyként előadandó. Az egyházi és iskolai községek, hatóságok és intézetek, valamint minden a 8. §-ban kitétt célra szolgáló intézetek, társulatok és egyeletek jogában áll belső és külső közlekedésükben, maguk közt, a kormánnyal és illetékes hatóságokkal szemben, saját nemzeti nyelvüket használni s a kormánytól és az illetékes hatóságoktól ugyanazon nyelven szer-

Ha az okmányok oly nyelven szerkesztvék, amelyre nézve az illető törvényhatóságnál szakértő fordító alkalmazva nincs: azok a belügyminisztérium kebelében e célra szervezendő fordító osztályhoz küldendők be.

18. A váltóbiróságok illetősége alá tartozó ügyekben a perlekedési nyelv a közhitel érdekében az állam hivatalos nyelve.

19. A választástól függő világi bíróságok belső ügykezelési nyelve az állam hivatalos nyelve; az egyházi bíróságok magok határozzák meg ügykezelési nyelvüket.

20. A telekkönyvi hivataloknál az állam hivatalos nyelve használandó; de mind a végzés, mind pedig a kivonat, ha a felek úgy kívánnák, azon törvényhatóság belső ügykezelési nyelvén vagy jegyzőkönyvi nyelveinek egyikén is kiadandó, amelynek területén a telekkönyvi hivatal van.

21. Az államkormány kinevezésétől függő bíróságok hivatalos nyelve kizárólag az állam nyelve.

22. Ha magánosok, egyházak, magánintézetek és oly községek, melyek törvényhatósági joggal nem bírnak, a kormányhoz intézett beadványaiknál nem annak hivatalos nyelvét használnák, az ily beadványokra hozott végzés magyar szövegéhez a beadvány nyelvén eszközölt fordítás is melléklendő.

23. Az állam s illetőleg a kormány által már állított vagy a szükséghez képest állítandó tanintézetekben a tanítási nyelvnek meghatározása a közoktatási miniszter teendőihez tartozik; de a közoktatás sikere, a közművelődés és közjólét szempontjából, e téren az államnak is legfőbb célja lévén, köteles a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az

kesztett határozatokat és válaszokat kívánni.

10. Az országos egyetemnél az országos nemzetiségek számára való nyelvi és szépirodalmi tanszékek mellett még a hazai törvényeknek nemzeti nyelvükön való előadására is tanszékek állíttassanak, ugyanezen nyelvében megengedtetvén egyszersmind más szakok számára is a magántanítások (docentúrák), valamint a vizsgák letétele is minden előadási nyelven. Ugyanez rendeltetik az országos jogakadémiákra nézve is, de csak az illető országrészekben erősen képviselt nemzetiségeket illetőleg. A fennálló állami közép- és felsőiskoláknál vagy tanintézeteknél, az azokban képviselt nemzeti elemek tekintetbe vétele mellett, tannyelvül szintűgy azon népesség nyelve lesz behozandó, amelynek körében azok találtnak; és olyan országos nemzetek közepett, ahol ilyen intézetek hiányzanak, azok megfelelő számúban országos erővel, vagy a körülményekhez mérve, államsegéllyel lesznek felállítandók.

11. A jelen törvény alaprendeletei, jelesül az 1. és 2. §-ban foglaltak, az ország alkotmányának alkatrészét képezik.

12. Eme törvény, a 2. §-ban elrendelt kikerekítés előtt is fogantatosítható intézkedéseire nézve azonnal, a többieket illetőleg pedig annak idejében fog végrehajtatni; s e törvény rendeleteivel ellenkező minden előbbi törvények és rendeletek ezennel eltöröltteknek nyilvánítatnak. (Az aláírások sorrendjében): Branovácsky István, Újvidék város képviselője. Hodoşiu József, Zaránd m. brádi ked. képv. Borlea Zsigmond, Zaránd m. nagyhalmágyi ker. képviselője. Mocsonyi Sándor, Temes m. rittbergi ker. kép-

általok lakott vidék közelében anyanyelvükön képezhessék magukat egész addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.

24. Azon területeken létező állami közép- és felső tanodákban, amelyekben egynél több nyelv divatozik, azon nyelvek mindegyikének részére nyelv- és irodalmi tanszékek állítandók.

25. Az országban felállítandó állami felsőbb tanodákban az azon tanodák vidékén tömegesen lakó nemzetiségek nyelveinek tanszékek állíttatnak.

26. Az országos egyetemben az előadási nyelv a magyar; azonban az országban divatozó nyelvek és azon irodalmi számára, amennyiben még nem állíttattak, tanszékek állíttatnak.

27. A hivatalok betöltésénél jövőre is egyedül a személyes képesség szolgálván irányadóul, valakinek nemzetisége ezután sem tekintethetik az országban létező bármely hivatalra vagy méltóságra való emelkedés akadályául. Sőt inkább az államkormány gondoskodni fog, hogy az országos bírói és közigazgatási hivatalokra, s különösen a főispánságokra, a különböző nemzetiségekből, a szükséges nyelveken tökéletesen jártas s másképp is alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak.

28. A korábbi törvényeknek a fenebbi határozatokkal ellenkező rendeletei ezennel eltöröltetnek. Sommsich Pál s. k., a bizottság elnöke, Horváth Lajos s. k., a bizottság előadója.

viselője. Medán Endre, remetei ker. képviselő. Pap Gergely, Külső-Szolnok megye sz.-csehi képviselője. Popovics Desseanu János, Arad megye mária-radnai ker. képviselője. Trifunác Pál, basahidi ker. képviselője. Jonescu Demeter, Arad megye pécskai ker. képviselője. Stratimirović György, Nagybecskerek képviselője, Romanu Sándor (Alessandru Roman), Bihar m. csékei ker. képv. (Aláírás után megjegyezve): Fenntartással, mint minimumot. Mocsonyi Antal, Arad m. világosi ker. képv. Babeşiu (Babeş) Vince, Krassó m. szászkabányai ker. képviselő. Varga Flórián, Arad m. szt.-annai ker. képviselője. Popović Zsigmond, Arad m. butyini ker. képviselő. Dr. Szvetozár Miletic, ó-becsei képviselő. Manojlović Emil, Versec városa képviselője. Dimitrijević Miklós, kulpini ker. képviselő. Mocsonyi György, Temes m. moravicai ker. képviselője. Csernovics Péter s. k. Papp Zsigmond s. k. Millutinović Szvetozár, Bács megye tovarisovai ker. képviselője. Dobrzánszky (Dobrzansky) Adolf, Sáros m. makovici ker. képviselője. Wład Alajos s. k. Utóiratként: A nemzetiségek képviseletére vonatkozó, miniszterek iránti javaslatétel fenntartásával: Mocsonyi András, Krassó m. lugosi ker., Maniu Aurél, Krassó m. facseti ker. képviselői.

A két álláspont között lévő alapvető ellentétet tehát a központi törvényelőkészítő bizottság (továbbiakban központi bizottság) javaslata sem hidalta át, miután ez lényeges változtatást a nemzetiségi bizottság javaslatán nem tesz. Azok a módosítások, melyek a központi bizottság 1868 november 12-én benyújtott javaslatában, mint végleges javaslatban fellelhetők, inkább a szabatosabb jogi kifejezésre, az eddig fennállott jogi helyzet megvilágítására, a peres és közigazgatási eljárás részletezésére vonatkoznak. Annak jellemzésére, mennyire összetartozó és egy-

értelmű a két javaslat, elegendő megállapítanunk, hogy a két törvényjavaslat tizenkilenc szakasza azonos, illetve lényegileg megegyezik, négy szakasz formai, azaz stiláris változtatásokat tartalmaz s csak öt szakaszban mutatkozik említésre méltó különbség, mint a következőkben kimutatjuk:

Az 1. §-ban a központi bizottság javaslata úgy határoz, hogy „más községekhez intézett beadványokban vagy az állam hivatalos nyelvét, vagy az illető község és törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét, vagy nyelvei egyikét használhatja“. Ami lényegbevágó eltérés a nemzetiségi bizottság javaslatához képest, melyben „az ország minden polgára saját községéhez s amennyiben magát megértetheti, más községekhez is . . . anyanyelvén nyújthatja be beadványait“. Az 5. §-ban viszont a központi bizottság tesz engedményt a nemzetiségi bizottság javaslatával szemben, miután lehetővé teszi a különböző egyházak közötti érintkezésben az egyház nyelvének használatát, „akkor is, ha az nem az állam hivatalos nyelve“. Ez jelentős engedménynek számít, miután a nemzetiségi bizottság javaslata kategorikusan megállapította, hogy „a különböző egyházak s egyházi felsőbb hatóságok egymással érintkezésének nyelvét az állam hivatalos nyelve szolgál“. A 10. §-ban a központi bizottság javaslata — mint ismeretes — olyképpen intézkedik, hogy az állam hivatalos nyelvén vezetendő törvényhatósági jegyzőkönyv más nyelven csak az esetben vezetendő, ha a vonatkozó második jegyzőkönyvi nyelvet „a törvényhatóság szavazatképes tagjainak legalább egyötöde óhajtja“. Ezzel szemben a központi bizottság javaslata úgy vélekedik, hogy „a törvényhatóságot képviselő testület vagy bizottmány“ tagjainak egyötöde kívánságára a jegyzőkönyv más nyelven is vezethető. A szavazatképesség jogi és politikai kritériuma ez esetben elesik, ami viszont a gyakorlatban csak rendkívüli esetekben jöhet számításba. A 11. szakaszt illetően ismét a központi bizottság javaslata tartalmaz újabb engedményt, amennyiben kimondja, hogy a törvényhatósági jegyzőkönyveket kivételes esetekben a hivatalos nyelven kívül még akkor is kötelező a használatos jegyzőkönyvi nyelvek valamelyikén vezetni, ha az „nemcsak a tisztviselőkre, hanem magára a törvényhatóságra nézve is gyakorlati nehézséggel jár“. Végül a 23. §-ban a központi bizottság javaslata hozzáfűzi, hogy az állami tanintézetekben a tanítási nyelv meghatározása abban az esetben tartozik a közoktatásügyi miniszter teendőihez, „amennyiben erről törvény nem rendelkezik“.

Legutóbbi megállapítás fokozott jelentőségű, ha tekintetbe vesszük, hogy röviddel a nemzetiségi bizottság javaslatának benyújtása előtt — 1868 június 23-án — Eötvös kultuszminiszteri minőségében tárgyalás alá bocsátotta közoktatásügyi törvényjavaslatát, mely az 1868:XXXVIII. t.-c. alakjában még ugyanabban az évben (dec. 5.) törvényerőre emelkedett. Ennek a törvénycikknek két szakasza kifejezetten a nemzetiségi oktatás ügyével foglalkozik. Az 57. § megállapítja, hogy a községi népiskolák vallásoktatását az illető hitfelekezetek az államhatalomtól függetlenül intézik; az 58. § pedig világosan kimondja az anyanyelvi oktatás feltétlen szükségét, a következő megokolással:

Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyesajkú községben ez okból oly tanító alkalmazandó, aki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, ahol többféle nyelvű lakosok

tömegesen laknak, amennyiben a község ereje megengedi, különböző ajkú segédtanítók is választandók.

A központi bizottság javaslatának említett szakasza tehát már erre a tárgyalás alatt lévő törvényjavaslatra utal, mintegy biztosítékára az anyanyelvi népiskolai oktatásnak. A központi bizottság bemutatott javaslata a fentiek alapján — bár szintén az egyéni elbánás elvén alapszik, nemzetiségpolitikai tekintetben kedvező haladást mutat úgy az albizottság, mint a nemzetiségi bizottság tervezeteivel szemben. Más kérdés, hogy ez a javaslat, melynek átdolgozásai kétségkívül Eötvöstől származnak, sem veszi tekintetbe a nemzetiségek által főfeltételként hangoztatott nemzeti egyenjogúsításra vonatkozó követelést. Ezzel szemben a központi bizottság javaslata elismerésre méltó mértéktartással nem említi a „politikai nemzet” elvét, melyen a nemzetiségi törvény gyakorlatilag zátonyra futott. Mindebből joggal következtethetünk arra, hogy a központi bizottság javaslata alapján s kétoldali engedmények révén meg lehetett volna valószínűsíteni a nemzetiségekkel való békeegyezményt. A kompromisszumos megoldás híve, Wlád Alajos, aki az általános vitában 1868 nov. 26-án elhangzott beszédében kijelenti:

„Én az alkotmány piramisának csúcsát magyarnak akarom, azon értelemben és mérvben, hogy a minisztériumok s az országgyűlés nyelve magyar legyen”, nyíltan megvallja, hogy már azért sem vehetné figyelembe Deák törvényjavaslatát, mert a központi bizottság munkálata bevezetésében több kiméletét látja a nemzetiségi „susceptibilitás”-nak.

Az országgyűlés 1868 november 24-én tűzte napirendre a nemzetiségi törvényjavaslat általános (országos) vitáját. Zsúfolt padsorok előtt, feszült érdeklődés közepette indult meg a történeti jelentőségű vita, melynek első felszólalója Deák Ferenc volt, aki a „nemzetiségek egyenjogúsága tárgyában” alkotandó törvény kiinduló pontjául ez alkalommal benyújtott külön törvényjavaslatában a „politikai nemzet”-ről vallott felfogást tette, mellyel eldöntötte a nemzetiségi törvény sorsát. Deák kizárólag közjogi érvekre alapozott felfogását deklaratív jelleggel kívánta érvényesíteni a törvény végleges szövegében, mint ez az alábbi nyilatkozatából kitűnik:

— Az idő rövid — mondotta Deák —, *hosszas szónoklattal nem fogom ezt az időt pazarolni, egyszerűen azt mondom, hogy az én meggyőződésem a fennforgó kérdésekben az, hogy Magyarországon egy politikai nemzet létezik: az egységes, oszthatatlan magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja. A másik, amit tartok és hiszek, hogy ezen egyenjogúságot csak az országban élő többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, s erre nézve is csak annyiban lehet külön szabályok alá vonni, amennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat lehetősége, célszerűsége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszi. Ezen két elvből kiindulva, nem új dolgot mondok, mert eddig is az alkotmány alapelve szerint úgy állott, hogy — mint említém — Magyarország összes honpolgárai egy politikai nemzetet képeznek, ez a magyar, s ezen politikai nemzetnek minden honpolgár egyenjogú tagja. Kimondom továbbá, hogy a nemzet említett politikai egységénél fogva az, ami az állam összes nevében történik, nem történhetik többféle nyelven: annak az állam nyelvén, magyar nyelven kell történnie. Ennélfogva valamint eddig, úgy ezentúl is,*

Magyarországon a törvényhozás nyelvének, a törvényhozási tanácskozásokban és minden működésekben a magyar nyelvnek kell lennie; magyar nyelven kell alkotni a törvényeket, melyek hiteles fordításban más nyelveken is kiadandók. A kormány nyelve pedig a kormányzás minden ágaiban szintén a magyar.

Deák és a központi bizottság javaslata között az elvi bevezetésen kívül hét pontban, úgymint az 1., 2., 3., 7., 8., 10. és 28. §§-ban mutatkozik eltérés.

Az első három szakasz a politikai nemzet elvének a bevezetésben már körvonalazott további megokolását, a törvényhatóságok jegyzőkönyveinek 20%-os nyelvi kisebbség esetében az államnyelven kívül az illető nemzetiség nyelvén való vezetését s a törvényhatósági gyűléseken a más nyelveken való felszólalás jogát tartalmazzák. Ezekhez viszonyítva a bírósági ügyvitel rendszeressége tárgyában módosított 7. és 10. §§-ok csupán gyakorlati jelentőségűek. Előbbi kizárólag arra szorítkozik, hogy a bírósági ügyvitel végleges rendezéséig az eddigi gyakorlat legyen az irányadó, utóbbi megállapítja, hogy a törvényes végzéseket az államnyelven kívül a kívánt kisebbségi nyelven is ki kell hirdetni. Deák javaslatának további módosítását (8. §), melyben az egyházi hatóságok szuverén belső ügyviteli nyelvéről s a nem állami középfokú iskolák (felső tanodák) szabad alapításáról tesz említést, megtaláljuk már a központi bizottság javaslatának 5., illetve 8. szakaszaiban. Új, bár az 1868: XXX. t.-c., a magyar-horvát kiegyezésből következik, Deák törvénytervezetének utolsó pontja (28. §), mely szerint a nemzetiségi törvény hatálya „a külön területtel bíró s politikai tekintetben is külön nemzetet képező Horvát-Szlavón- és Dalmátországokra nem terjed ki“, mivel ezekre kizárólag az említett törvényekben foglaltak a mérvadók. Ezzel a megállapítással Deák egyszersmindenkorra kihangsúlyozza Horvátország politikai s a társországok népességének külön nemzeti egyéniségét, azon történeti elv alapján, mely a társországok különleges közjogi helyzetét eddig is biztosította a magyar alkotmányban. További 20 pontot pedig minden változtatás nélkül, csak más csoportosítással közöl a különjavaslat, ami megokolttá teszi annak megállapítását, hogy voltaképpen nem két törvényjavaslattal, hanem a Deák által módosított központi javaslattal van dolgunk, amint Miletić mondotta két nappal később, „Deák javaslata csak annyiban különbözik a központitól, hogy a magyar nemzet politikai egységét explicite politikai dogmává akarja tenni“. Mégis ezek a változtatások, szorosabban az elvi bevezetésben deklarált két alapelv: az egyéni elbánás és a politikai nemzet elve határozzák meg a vita folyamán azt a többségi álláspontot, mellyel a nemzetiségi vezetők véleményét egyeztetni többé nem lehetett. Mint ahogy Lahmann a nemzetiségi törvénycikk bírálatában megállapítja:

„A törvény „politikai nemzet“-fogalma azonos a francia „állam-nemzet“ fogalmával, azzal a különbséggel mégis, hogy ez a nemzetkeret nálunk bizonyos történelmi mellékízt kapott. Közgondolkodásunk a politikai nemzetben sem látott tudniillik mást, mint a középkor feudális nemességének jogutódját, tehát egy arisztokratikus zártágú korporációt, amelybe az egyénnek fel kell emelkednie“.

Kötelességünknek tartjuk e ponton hangsúlyozni, hogy Deák, akinek nemzetiségi politikáját kezdettől fogva az ellentétek kiegyenlítésének szándéka és a részletekben megnyilatkozó méltányosság jellemzik —

gondoljunk 1843 november 10-én a zalai közgyűlésen a magyarul nem tudók választójogáról, 1867 március 7-én az egymásiránti méltányosságról, vagy 1868 november 14-én a szerb nemzeti színház és 1872 január 23-án az újvidéki szerb gimnázium segélye ügyében mondott beszédeire — maga sem gondolt elmélete szövegezésekor a „politikai nemzet“-felfogásnak oly szűklátókörű és egyoldalú értelmezésére, amit e fogalomból a dualizmus korának hivatalos nemzetiségpolitikája formált. Deák — mint erre Dobrjansky rámutat a vita során — második feliratával ellentétben, ahol még „magyarországi nemzetek“-ről tesz említést, bizonyosan úgy vélekedett, hogy az egyéni szabadságjogok széleskörű gyakorlati nemzetiségpolitikai védelme felér azzal az elvi egyenjogúsítással, mely Alessandro Roman szerint a törvényjavaslatnak csak címében szerepelt. Túlságosan időszerű és célkitűzésünktől távolálló lenne a közelmúlt vagy éppen napjaink európai nemzetiségtörténetéből vett példákkal igazolni, milyen rendkívüli jelentőségű mindezek ellenére a magyarási korban és mennyire figyelemre méltó alkotás még ezidőszerint — a nemzetközi kisebbségi jog újbóli rendezésének idején is — az 1868:XLIV. t.-c., az európai nemzetiségi jog első átfogó törvénye. Ugyanakkor azonban a magyar nemzetiségtörténeti fejlődés szemszögéből mégis célját tévesztettnek kell mondanunk az Eötvös-Deák-féle együttes jogalkotást, éppen azért, mert nem számolt a nemzeti eszme kétágú, de egyazon intenzitású erőtenyezőivel, melyek a többnyelvű Magyarország esetében elkerülhetetlenül szükségessé tették volna a nemzetiségek nemzeti egyenjogúsítását, akár egy „magyarországi politikai nemzet“ elvi keretében, melyre már 1861-ben céloz a kisebbségi javaslat.

Mocsonyi Sándor, Temes megye képviselője, aki még a központi javaslat kinyomtatása után a nemzetiségi képviselők javaslatával azonos értelmű, de tömörebb és áttekinthetőbb ellenindítvánnyal élt, mint a nemzetiségi vezérszónoka, helyes érzékkel a demokráciában jelöli meg a nemzetiségi álláspont biztosítékát.

„A nemzetiségi eszme — mondotta — az alkotmányosság demokratikus irányában találja egyik okát, de úgy, amint az egyéni szabadság és közvetve az egyéni fejlődés csakis a demokrácia alapján lehetséges, úgy másrésről a demokrácia előfeltétele éppen a nemzetiségi eszme“.

S a XIX. század utolsó harmadának magyarországi nemzetiségi eszméje nem nélkülözhetette a nemzeti egyenjogúság kritériumát. Ez volt az a biztosító szelep, amelyen keresztül a mindkét részről túltengő nacionalista taszító erőket a magyar államiság politikai egységének fenntartásával le lehetett volna vezetni!

A nemzetiségi képviselőknek Mocsonyi útján a központi javaslattal szemben előterjesztett ellenjavaslata — Jancsó szövegezésében — egyébként a következőképp hangzik:

Magyarország történeti országos nemzetei, magyarok, románok, szerbek, tótok, rutének és németek, egyenjogú országos nemzeteknek ismertetnek el, akiknek számára a politikai, nemzeti és nyelvi egyenjogúság az állam politikai és területi egységének határain belül egyformán biztosítatik. E nemzetek mindenkinek joga van nemzetiségének külső kifejezésül nemzeti ünnepek alkalmával a magyar korona lobogója mellett a középületeken saját nemzeti zászlóját kitűzni.

Az egyes nemzetek képviselőinek és nyelve használatának sza-

bályozásául a többség elve szolgál alapul, ezért a vármegyéket, járásokat és választói kerületeket úgy kell kikerekíteni, hogy azokban az egyes nemzetiségek lehetőleg abszolút vagy legalább is relatív többséget alkossanak. A vármegyékben, a járásokban és a községekben a többséget alkotó nemzet nyelve lesz a hivatalos nyelv. A vegyes nemzetiségű vármegyékben, járásokban, városokban és községekben a számba jöhető tekintélyesebb kisebbségnek is meglesz az a joga, hogy nyelve második hivatalos nyelv legyen. E törvényes nemzetek mindegyike legyen megfelelő számban képviselve a törvényhozás felsőházában, a középponti kormányban, a főbb bíróságoknál és a törvényhatóságok főbb tisztségeiben. A magyar nyelv, amely az ország lakossága többségének nyelve, hivatalos nyelve a törvényhozásnak és a középponti kormánynak, de a középponti kormányzat egyes ágazataihoz is lehessen más nyelven beadványokat intézni és az ilyen ügyek ott mindig a beadvány nyelvén intéztessenek el. A törvényhozásban is az egyes nemzetek képviselőinek joguk van saját nyelvükön felszólalni. Az ország törvényei és a középponti kormány rendeletei az egyes hatóságokkal ne csak magyar nyelven, hanem az illető hatóság nyelvén is közöltessenek.

Az egyes hatóságok a felsőbb hatóságokkal saját hivatalos nyelvükön érintkezhetnek. Egymás között pedig egymás hivatalos nyelvén érintkezhetnek. A magánosok saját anyanyelvüket használhatják a hatóságokhoz intézett beadványaikban. A bíróságoknál az ügyek az igazságot kereső fél nyelvén intéztetnek el és a végzés is ezen a nyelven közöltetik velük. Ha azonban az igazságkereső felek nem egy nemzetiségűek, a tárgyalás szintén a beadvány nyelvén történik, de a végzést mindenik fél a saját anyanyelvén kapja meg. Bűnügyekben a vádlott saját anyanyelvén hallgatandó ki és mindenféle vizsgálat, kihallgatás stb. ezen a nyelven vezetendő ellene.

Ami a közoktatásügyet illeti, mindenik nemzetnek nemcsak ahhoz van joga, hogy saját anyagi erejével állíthasson fel iskolákat és másféle közművelődési intézményeket, hanem arra is, hogy az állam vagyonából is egyenlő támogatásban részesüljenek. Mindenik törvényes nemzetnek egyenlő joga van iskolák és közművelődési intézetek alapítására vagyont gyűjteni, egyesületeket és társulatokat alakítani, sőt nemzeti kongresszusokat tartani, természetesen a korona engedelmével és legfőbb felügyelete mellett. Az összes nép-, közép- és felsőbb iskolákban a tanítás nyelve az illető törvényes nemzet hivatalos nyelve. Az egyes nemzetek községei, egyházai, társulatai és magánosai által számontartott iskolák teljesen egyenjogúak az állami iskolákkal. Az egyetemen nemcsak az egyes nemzetiségek nyelvén és irodalmának állítandók fel tanszékek, hanem a hazai jog és törvények előadására is az egyes nemzetek nyelvén, mint előadási nyelvvél és történetjék gondoskodás arról is, hogy az egyetemi vizsgálatokat mindenki a saját nyelvén tehesse le. Az egyes nemzetek által többségben lakott vidékeken jogakadémiák állítandók fel, amelyeknek tanítási nyelve az illető nemzet nyelve lesz. A meglévő állami közép- és felső iskolákban tannyelv gyanánt annak a lakosságnak a nyelve vezetendő be, amely között ez az iskola vagy tanintézet működik. Az olyan nemzetek számára, amelyeknek területén még nincs ilyen iskola, haladéktalanul fel kell állítani.

Mocsonyi beszéde elvi összegezésében először találkozunk azzal az elméleti beállítottsággal, mely ettől kezdve a radikális nemzetiségi felszólalásokat jellemzi. Hangsúlyozzuk, csak a radikális nemzetiségi szószólókat, mert hangnemben és felfogásban igen jelentős különbség mutatkozik a kisebbségi javaslatot támogató egyes nemzetiségi vélemények között. Dimitrievic Miloš, a kulpini kerület képviselője és Trifunác Pál, torontáli képviselő, Wład Alajos, az 1861. évi nemzetiségi „különvélemény“ szerzője, vagy Mihályi Péter máramarosi képviselő a fokozódó feszültségű vitában is fenntartják az egyezkedés lehetőségét. Dimitrievic például hármasként az „ország területi épségének sértetlenségét, az egységes államnyelv fenntartását és a nemzetiségek egyenjogú nemzetekké való nyilvánítását“ kívánja. Trifunác beéri annak megállapításával, hogy többnyelvű országban nem lehet egy nyelvnek (szerinte: nemzetiségnek) kizárólagossági jogot biztosítani. Wład megkísérli a kultúra-autonómiára vonatkozó Dobrjansky-elképzelésnek a maga régi javaslatával való egybevetését. Mihályi pedig szükségesnek tartja, hogy a magyar nyelv „közvetítő szerepet vigyen a törvényhatóságok között, mint a megyében és kormányzatban“. Mocsonyi viszont már előljáróban leszögezi: „Az ellenindítványt (értsd: a nemzetiségi álláspontot) jellemzik: a nemzeti egyenlőség elismerése, az egyén nemzetiségi jogainak feltétlensége, az egyenjogúság elve (s) a lehető legnagyobb célszerűség, a központi szerkezetet (ez vonatkozik úgy a központi, mint a Deák-féle pótjavaslatra): az országban létező nemzetiségek ignorálása, az egyén nemzetiségi jogainak csak félben megóvása vagy ótalmazása, az egyenjogúság megsemmisítése és a célszerűtlenség“. Nos, a központi javaslatra az egyén nemzetiségi jogainak akár részleges megvonását, avagy az egyenjogúság megsemmisítését ráfogni éppenséggel nem lehetett. Ez a javaslat a kor szabadelvű értelmezésében az egyéni szabadságjogok, így az egyén nemzetiségi jogainak teljes tiszteletbentartásán épül s mint a bemutatott szövegből láthattuk, tartózkodott a nemzetiségi egyenjogúságot megrendítő deáki alapelv kimondásától. Ami pedig a Deák által beterjesztett pótjavaslatot illeti, még ebben sem találunk az előző bizottsági javaslatokhoz képest semmiféle megszorítást az egyén nemzetiségi jogai tekintetében. Helyesen állapítja meg a Mocsonyinak válaszoló Bartal György tolnamegyei képviselő:

„Ne féltsék nemzetiségök külön érdekeit azon magyar nemzettől, melyet hódítási viszketeg nem bánt . . . s mely őszinte rokonszenvvel kíséri (az) Önök nemzetiségi fejlődését . . .“

A magyar nemzet, pontosabban a magyar nép valóban megegyezni s nem uralkodni kívánt a nemzetiségeken, nem állampolitikát, hanem célszerű nemzetiségi politikát óhajtott, mely nyilván eltért úgy a deáki államrezontól, mint a gyakorlatban kivihetetlen „kikerekítési elv“-től. Ez a magyar közvélemény azonban korántsem tartotta „célszerűtlennek“ azokat a legszélesebb körű személyi biztosítékokat sem, melyeket a nemzetiségi törvényjavaslat egyes változatai mindvégig szem előtt tartottak. Abban ugyanis feltétlenül igaza volt Eötvösnek, hogy a megyék nemzeti-ség szerinti kikerekítése, nem tekintve a terv megoldhatatlanságát, a „kikerekített“ kerületekben még annyi politikai jogot sem biztosítana a kisebbségnek, mint a bizottsági javaslatok bármelyike.

Eötvös nemzetiségi-társadalombölcseleti elmékedése egyébként — amint ezt a nemzetiségi törvény vitájában előadta — nyilvánvalóan tévesnek bizonyult. A nemzetiségi törvény országos vitájának második

napján, 1868 november 25-én előadott fejtegetése ugyanis felemás érvek-
ből tevődik össze, melyek részben az elmúlt időkre vonatkoznak, más-
részt a még napjainkban is beláthatatlan messzi jövőre utalnak. Nem
áll ugyanis, aminthogy — a szász magatartást leszámítva — nem volt
helytálló a maga korában sem — az a kijelentése, hogy a nemzetiségi
mozgalom iránya a „szabadság teréről“ a privilégiumok felé mutat, nem-
kevésbé pedig az a doktrinaként hangzó felfogása, hogy „a civilizáció
fejlődésével fokról-fokra fogy a nemzetiségek száma“. A XIX. század
utolsó harmadának nemzetiségi mozgalma nem kiváltságokat, hanem
egyenjogú elismerést igényelt, annak a szabadság-elvnek jegyében, me-
lyet az egyénre vonatkoztatva a magyar javaslatok is jóváhagynak. Ami
pedig a nemzetiségek fogyását illeti, ezt majd 80 évvel a történetek után
feleslegesen bővebben cáfolnunk, hiszen kortársi közelből látjuk a nemze-
tiségi kérdés egyre szélesebb tagozódását nemcsak dunatáji, de világ-
viszonylatban is. Ha viszont a nemzetiségi kérdést a XIX. század „ural-
kodó eszméi“ szerint kellett volna megoldani — amint azt Eötvös taná-
csolta —, a szabadelvű koreszmével szemben a felemelkedő kollektív
szociális tudatot és nemzeteszmét elhallgatni épp oly tájékozatlanság volt,
mint Mocsonyi általánosítása az egyéni szabadságjogok bírálatában.

A történeti elvet nemzetiségi részről Dobrjansky Adolf, Sáros
megye zborói kerületének képviselője veti fel a részletes vita másnapján.
Szerinte a nemzetiségi követelések történeti gyökere visszanyúlik a
francia forradalom előtti időkbe, sőt egészen a Hármaskönyvig, melyben
a magyarországi nemzetek felsorolását véli felfedezni. Hasztalan állapít-
ják meg a későbbi felszólalók, hogy a régi oklevelek, vagy éppen Ver-
bőczy feudális jogalkotása kizárólag rendi kiváltságokra vonatkozik, azaz
a Tripartitumban fellelt „nationes“ a jobbágyságra, a „populus“ (mely
többesszámban sehol sem szerepel) a nemességre, a nemzetiségi elv tör-
téneti kontinuitásának érve a későbbi nemzetiségi felszólalásokban visz-
szatér, még Wlád is úgy véli, hogy Dobrjansky történeti pozitívumokra,
„pozitív törvényekre“ hivatkozott a vitában.

Ezt nem tekintve, azonban Dobrjansky sem utal másra, mint (sze-
rinte a Hármaskönyvből kiolvasható) itteni nemzetek egyenjogúságára,
mely az oszthatatlan haza népét (populus) teszi. Követelése második és
harmadik pontjában a kulturális önkormányzat mellett s a politikai
jogok testületi gyakorlása ellen szól, ami pedig a kikerekítési elv nyil-
vánvaló célzata volt. Mindez azért kivételes fontosságú, mert Wlád, a
krassómegyei nagy-zorlenci kerület képviselője, ez a bölcsen mértéktartó
és szenvedélymentes férfiú, aki nem hallgatja el ellenvetéseit a kiseb-
ségi javaslattal szemben sem, ezekkel a kívánalmakkal módosítja a maga
korábbi javaslatát. Az „audiatur et altera pars“ elve az ő ajkáról hang-
zik el utoljára vezető nemzetiségi politikus részéről a vitában. Utána a
szenvedélyek csatároznak az észjogok felett.

A nemzetiségi vita leghosszabb és egyben legváltozatosabb beszé-
dét Miletić Szvetozár mondotta, akinek felszólalását lélektanilag Ho-
doşiu, a brádi kerület (Zaránd megye) képviselője vezeti be. Hodoşiu,
alig két évvel később a magyar függetlenségi politikusokkal megállapodó
mérsékelték között találjuk, ekkor azonban még a szenvedély hangján
szól arról a javaslatról (a központi bizottság javaslatáról), melynek fon-
tosságát akkor már felismeri. „Emez az egyenlőség, testvériség és igaz-
ság törvényjavaslata — mondotta a román-szerb különjavaslatról —,
amaz (értsd: a központi javaslat) a magyar nyelv és nemzetiség ráerősza-

kolása a többi nemzetekre." Miletic Felsőbüki Nagy Pált idézi fenti párhuzamra: „Az elveszett alkotmányos szabadságot visszaszerezheti a nemzet kedvező körülmények között, az elvesztett nemzetiséget soha.

Miletic emlékeztetés beszéde három külön elvi részre tagozódik. Az elsöben nemzetiségpolitikai követeléseit, a másodikban a nemzetiségi nyelvek politikai szerepét és a nemzetiségi viszály várható következményeit, beszéde zárórészében pedig Magyarország történeti és nemzetközi hivatását fejtegeti. Miletic a nemzetiségek alapköveteléseit a következőkben állapítja meg:

1. *A különféle nemzetek Magyarországon olyanokul elismertessenek;*

2. *azon tény, miszerint valamely municipiumban a lakosok vagy általában, vagy többségben egy nemzetből valók, mértékadó legyen a hivatalos nyelv és azon municipium jellege tekintetében;*

3. *a vegyes municipiumok a geographiai és ethnographiai, valamint közigazgatási lehetőség tekintetbe vételével a nemzetiségek szerint határozottassanak meg.*

Fentiek megokolásában elmondja, hogy az egy politikai nemzet és egyetlen politikai nemzetiség elmélete fikció „oly államban, mely több nemzetiségből áll“. Éppen az egyenjogúság gyakorlati biztosítása megkivánja az együttélő nyelvi és történeti nemzetiségeknek nemzetként való elismerését, ami — véleménye szerint — nem ellentétes a magyar alkotmánnyal, hiszen az sehol sem szerepel, hogy a „populus“ több natio-ból ne állhasson. A „kikerekítés“-t, melyet valamely nemzetiség nyelvi és politikai abszolút többsége alapján tart megoldhatónak — mint korábban már említettük —, azzal ajánlja a magyarságnak, hogy a kikerekített megyékben, illetve kerületekben a közigazgatási reform útján megoldott nemzetiségi kérdések nem hordozzák többé magukban a disszimiláció gondolatát és a határokon túli gravitációt, ellenkezőleg ez az az ellenszer, mely a magyar állam politikai egységét megerősíti. Miután erről korábban kifejtettük véleményünket, ez alkalommal elegendő megjegyeznünk, hogy a kikerekítésnek e fajta ellenszerként és politikai biztosítékként való bemutatása márcsak taktikai szempontból sem volt szerencsés, mert rávilágít arra a körülményre, hogy ha nem is a nemzetiségi társadalmakban, de a nemzetiségi vezetők körében reális politikai lehetőségként felmerült a más közösségekhez való szellemi és politikai tartozás gondolata. Ez a beszéd néhány elejtett, külpolitikai természetű megjegyzéséből, de a dunai nyelvek önkényes egybevetéséből is kitűnik. Miletic ugyanis a magyarországi és dunatáji nyelvek párhuzamából a következő sajátos következtetést vonja le:

„A román nyelv Románia fejedelemségben, a szerb, mely a horvátal azonos, Szerbia fejedelemségben, Horvátország- és Szlavóniában máris nemcsak adminisztratív politikai, hanem állampolitikai kultúrával is bír. Magyarországon tehát könnyen volna alkalmazható; (s) a szlovák nyelvnek a gazdag cseh irodalomban elegendő kultúrta masza van“.

Nyilvánvaló, hogy Miletic az illető nyelvek fejlettségét kívánja igazolni az adminisztratív használhatóság szempontjából. Erre az országgyűlés figyelmét külön felhívni fölösleges volt, miután az összes nemzetiségi törvényjavaslatokban egyaránt szerepel a nemzetiségi nyelvek kulturális, társadalmi és meghatározott mértékű közigazgatási használatá-

nak joga. A nemzetiségi nyelvek sajátságos, párhuzamos értékelésére tehát nem volt szükség; a javaslatok szerzői is tisztában vannak azzal, hogy a korhoz és körülményekhez mérten fejlett kultúrájú, közigazgatási tekintetben is elsőrendűen használható nyelvekről van szó. Ami pedig a mértéket illeti, a nemzetiségi nyelvhasználat közigazgatási, bírósági, iskolai stb. jogait a nemzetiségi törvény az egyéni elbánás alapján ugyan, de feltétlenül elismeri. Magyar részről azonban korántsem mernék megkockáztatni az egyes nemzetiségi nyelveknek az erősebb politikai intenzitású rokonnyelvekkel való egybevetését, az alá és fölé rendelésnek azt a sajátos megállapítását, amint azt Miletić a szerb javára a horvátokkal, a cseh nyelv javára a szlovákokkal teszi. Nem kell különös képzelőerő ahhoz, hogy ebből a kikerekített nemzetiségi kerületekben az abszolút többségi nyelv korlátlan hegemoniájára következtessünk, amitől Eötvös éppen az imént óvta a nyelvi kisebbségeket.

Miletić beszéde befejező részében foglalkozik Magyarország jövőjével és a magyar hivatással. A Zasztava szerkesztője, mint a magyarországi szerb politika világi vezére sötét színekkel vázolja a jövőt abban az esetben, ha a nemzetiségi viszály tovább fajulna. Ekkor hangzik el leg súlyosabb kitétele, mely Deák pótjavaslatának rendkívüli többséggel való elfogadását legalább oly mértékben elősegítette, mint minden eddig ismertetett körülmény. Miletić ugyanis figyelmeztet, hogy

Magyarországnak a nemzetiségi viszály esetén történő „elveszte” nem járhat a nemzetiségek „elveszésével”, mert „akkor jobb lenne elsúlylyedni valamely más nemzetben, melynek világtörténeti missziója van, mint azon nemzetben, mely legfőbb állami elvének a magyar nemzet nagyobbitását a magyarosítás által állítatván fel”, a nem magyar nemzeteket és polgárokat szüntelen kivételes állapotban kívánja tartani.

Ez a megállapítás, melynek ezidőtájt, de későbbben sem volt reális alapja, nyílt ellentmondás nemcsak a nemzetiségi javaslatok szellemével, hanem a nemzetiségek által követelt nemzeti egyenjogúsítás elvével is. Feltételezhető, hogy Miletić talán maga sem kívánt ilyen súlyos megállapítást tenni, de a beszéd hevében a kijelentés elhangzott és nyomában gyökeresen megváltozott a nemzetiségi vita jellege. Most már szembenálló táborokra tagozódik a megegyezés reményében összeült országgyűlés, amit a körülmények előrelátóbb mérlegelésével el lehetett volna kerülni. Pedig maga Miletić sem kívánhatta ezt az éles elkülönülést, hiszen Magyarország dunai hivatásáról ezeket mondja:

„Magyarország feladata . . . hogy a kisebb nemzetek védpajzsa legyen a nagyobb nemzetek ellen(ében). Mi által érhető ez el? Minden nemzetek és nemzetiségek kibékítésével, ez pedig csak úgy érhető el, ha egy nemzet, egy nemzetiség sem fog arra törekedni, hogy a többi nemzeteket és nemzetiségeket elnyelje . . . hanem ha minden nemzetnek és nemzetiségnek biztosítatik nemzetiségi-politikai tere”.

A nemzetiségi törvény országos vitájának negyedik napja (nov. 27.) Miletić beszédének hatása alatt mindkét részről fokozott idegfeszültségben indult. Justh József, a turócszentmártoni kerület kormánypárti képviselője már úgy nyilatkozik, hogy a „legnagyobb gyávaságnak tartaná lemondani jogokról addig, míg lemondani nem vagyunk kénytelenek”. Alessandru Roman, Bihar megye képviselője pedig kijelenti, hogy a Deák-javaslatot a Bach-korszakra emlékeztető centralista munkálatnak

tartja. Roman szerepe, kiváltképp közírói munkássága egyébként is megérdemli, hogy személyével bővebben foglalkozzunk. Pesti lapjában, a *Federațiunea*-ban ugyanis — 1868 folyamán — ismételten foglalkozik a magyar-román viszonyral Erdély szemszögéből nézve, melynek Magyarországhoz való tartozását kizárólag personaluniós formában véli megoldhatónak, az erdélyi románság függetlensége és törvényes alapra helyezett autonómiája egyidejű biztosításával. Ennek a felfogásnak támogatására közli 1868 február 7-én a lap köréhez tartozó nemzetiségi politikusok 12 pontból álló programját, mely az alábbi követelményeket tartalmazza:

1. Az erdélyi románság román nemzeti főnök választását kívánja.
2. Román minisztert a középponti kormányba s az egyes minisztériumokban román ügyosztályt.
3. A vármegyék és választókerületek nemzetiségek szerinti rendezését.
4. A román megyék statisztikai megállapítását és törvénybeiktatását.
5. A román megyék román hivatalos nevének megállapítását.
6. A román többségű megyék román közigazgatásának bevezetését.
7. E közigazgatás vezetőinek egy román központi komité által való jelölését, illetve ajánlását.
8. Román tudományegyetemet.
9. A román egyház tanárainak, papjainak a római katolikus egyházi tanerőkkel és papokkal megegyező fizetését.
10. A román nemzetiségi képviselők románnyelvű felszólalási jogát.
11. A román egyház mindkét felekezetének független önkormányzatát.
12. Önálló magyar hadsereg esetén ugyancsak önálló, erdélyi román nemzetiségű katonai csapattesteket, melyek „román nemzeti zászlók alatt tömörülve, saját vezényleti nyelvüket használják“.

A *Federațiunea*-ban közölt perszonáluniós tervezet, bár egyházpolitikai pontjaiban olyan kívánságokat tartalmaz, melyek az 1868: IX. t.-c.-ben rendezettek, illetve kilátásba helyezettek, egészében az eddigi nemzetiségi programokat meghaladó jellegű. Ami természetszerűleg következik Roman elvi radikálizmusából, aki az 1867 február 11-én kelt nemzetiségi alapprogramot is, mint minimumot fogadja el, amint ezt a szerb-román javaslat aláírásakor külön megjegyzi. De bármiként legyen is, Alessandro Roman 1868 februárjában, mint a legradikálisabb nemzetiségi politikus fenti biztosítékok mellett a magyar-erdélyi „personaluniót“ elfogadja. Ezzel szemben 1868 augusztus 6-án, mielőtt még a nemzetiségi törvény érdemleges tárgyalását elhatároznák, nyílt passzivitásra szólítja az erdélyi és magyarországi románságot s „fájdalmának ad kifejezést, hogy találtak olyan románokat, akik a választásokon résztvettek“. Sőt tovább megy ennél, amikor ugyanebben a számban a román nemzetiségi képviselők jövő szerepléséhez hozzáfűzi:

„Tegyük, amint akarják, csak ne merjék azt mondani, hogy valaha is képviselték az országot és népet“.

Nyilvánvaló, bár Roman lapjából nem tűnik ki, hogy a *Federațiunea* a kormányzathoz közeledő erdélyi román képviselőket támogatja, ami azonban nem tette volna szükségessé a passzivitásnak még a tárgyalások előtti effajta konkrét bejelentését. Roman azonban céltudatosan törek-

szik a nemzetiségi különállás elmélyítésére, ami nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a kiegyezési kormányzatot, igen sokszor valóban jogosan támadja, hanem abban is, hogy a magyar emigráció korábbi föderációs tárgyalásait diszkreditálni igyekszik. 1868 február 7-én, ugyanabban a számban, ahol az erdélyi perszonalunióra vonatkozó román tizenkét pontot közli és egyéb alkalmakkor is élesen támadja Klapkát, aki korábbi elveit feladva, a Deák-párthoz csatlakozott. Bizonyos, hogy Komárom várának egykori védője ezzel megszakított minden kapcsolatot, mely Kossuthhoz és a magyar emigrációhoz fűzte, ami egymagában is megokolttá tenné a Federațiunea éles bírálatát Klapkával szemben, aki a közlemények megjelente idején lapjában, a Századunk-ban — eléggé céltartó formában — az erdélyi határszélen történő állítólagos román csapatösszevonásokról ír. Az egyesülés gondolatát címében viselő pesti román lapnak Klapka személyére vonatkozó bírálata tehát bizonyos mértékig megokoltnak mondható. Ezzel szemben súlyosan kifogásolható a Federațiuneanak az a kijelentése, hogy a románok jól ismerik Klapka és mások terveit a dunai konföderációval kapcsolatban, mivel Cuza fejedelemmel folytatott tárgyalásait és Klapka 1861. évi ígéreteit Bukarestben nemcsak tartózkodással fogadták, hanem egyszerűen kinevették. A történeti hűség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy Klapka 1859—61 között többnyire Kossuth felhatalmazása nélkül tárgyalt a románokkal, később azonban e tárgyalásokról a Magyar Nemzeti Igazgatóság, pontosabban Kossuth tudomást szerzett s megegyezés esetén e megbeszélések fontos láncszemét alkották volna a kossuthi emigráció katonai terveinek. A Federațiunea tehát Klapka személyén át Kossuthot, a magyar emigrációt, sőt általában a dunai szövetkezés gondolatát sérti, olyan hangnemben, amely a két nemzet között ezidőtájt fennálló szívélyes kulturális és politikai kapcsolatok szellemével merőben ütközött. Mindezt annak megvilágítására mutattuk be, hogy a nemzetiségi törvénycikk egyik legradikálisabb elvi ellenfelének politikai ellentmondásait kellőképp érzékeltessük. Nem utoljára kell megemlítenünk, hogy Alessandro Roman, aki teljes passzivitást követel 1868 nyarán az erdélyi kerületek megválasztott 14 román képviselőjétől, maga a radikális nemzetiségi képviselők kivonulásáig résztvesz az országgyűlés munkájában, melynek 38 magyarországi és erdélyi román nemzetiségi képviselője közül csupán 16-an azonosítják magukat Mocsonyi Sándor és Miletić Szvetozár parlamenti akciójával.

A nemzetiségi törvény országos vitájának ötödik napján, mely egyben a törvényjavaslat utolsó felszólalási napja volt, nem lehetett többé elodázni a szembenálló javaslatok folytán keletkezett nemzetiségpolitikai ellentétek kirobbanását. Akadtak ugyan egyesek, mint nemzetiségi részről Papp Zsigmond, a Kővárvidék kisnyiresi kerületének képviselője és Missiá délvideki szerb képviselő, illetve Berzenczey László marosvásárhelyi székely képviselő, akik közbevető indítványaikkal még az utolsó pillanatban is megkísérlik a két javaslat közti egyeztetést, de törekvésük elvész a túlfűtött légkörben. Pedig Papp Zsigmond bölcs előrelátásra inti a két tábor:

„Nekünk, románoknak és magyaroknak meg kell mutatnunk, hogy jó egyetértéssel közremunkálkodván, megélhetünk és dolgozhatunk“.

Missiá ajánlja, mivel a közhangulat nem érett meg a nemzetiségi törvény megalkotására, halasszák azt a jövő országgyűlésre, amint ezt Manojlović Emil verseci szerb képviselő is felveti az utolsó felszólalók sorában. Mint kultúrpolitikai érdekességet említjük, hogy Berzenczey

László elmondotta, több évet töltött száműzetése idején Bukarestben, ahol a magyar-román megegyezés reális lehetőségeit tapasztalta. Ezért ajánlja, értsék meg egymást az együvé rendelt magyarországi nemzetiségek, mert „itt gyökerezik a román és déli szláv fejlődő nemzetiségi faja”.

A radikális nemzetiségi képviselők kivonulását végül is Tisza Kálmán erélyeshangú, tapintatlan szólamokban bővelkedő beszéde idézte elő. Tisza ugyanis felszólítja a többségi javaslat híveit, támogassák minden erejükkel a javaslat elfogadását, mert a nemzetiségi részről benyújtott tervezetek csupán arra alkalmasak, hogy szabad legyen az állam java ellen törni anélkül, hogy az felelősségre vonhatná ellenségeit. Ha viszont a többségi javaslatot bármilyen oknál fogva nem szavazná meg a Ház, úgy a kormány kénytelen lenne az érvényben lévő nyelvi és más törvényekhez igazodni. Ez a nyílt fenyegetésként hangzó kijelentés a kosuthi hagyományok itthoni védelmére kötelezett volt határozati párt vezére részéről világosan mutatja, hogy Tisza Kálmán állítólagos függetlenségi programja már hat évvel a bihari pontok revideálása előtt üres hangulati szólam csupán, melyből a nemzetiségi békét óhajtó későbbi haladó függetlenségek, az Irányi Dánielek, Madarász Józsefek, Simonyi Ernők vagy éppen Mocsáry Lajos magasabbrendű nemzetpolitikája teljességgel hiányzott.

Popovics-Desseanu János, aradmegyei román képviselő a nemzetiségi felfogás híveinek nevében azonnal válaszolt Tiszának, kijelentve, hogy a nemzetiségi politikusok nem félnek a nyelvtörvények végrehajtásával fenyegetőző kijelentésektől. Medán Endre (Kövárvidék, remetei ker.) — ugyanaz, aki 1868 okt. 28-án a szerb-román javaslatot ajánlja tárgyalási alapul — pedig kijelenti:

— „Én nem látom a magyar nemzetnél szükségét annak, hogy a nemzetiségi politika által igyekezzék önmagát szaporítani, mert vannak ennek más módjai, mint: először, kipuhatolni és eltávolítani mindazon okokat, melyek — némely írók szerint — okozták a magyar faj apadásának indulatát; másodsor: betelepítése által a nagyterületi lakatlan pusztáknak és pedig elsősorban székelyek által, miáltal meg lesz akadályoztatva a székely kivándorlás”.

Igen figyelemreméltó, hogy Medán „névmagyarosítási statisztikát” is ajánl azok részére, akik hajlamot mutatnak a beolvadásra, aminek feltételül „a magyar nyelvnek művelődés általi oly vonzóvá tételét” ajánlja, hogy azt szívesen magáénak vallja mindenki, (aki) örömét találja abban, ha a magyar népbe beolvadhatik.

Sajnálatos, de egyben felette jellemző, hogy Medán mennyire félreérti a nemzetiségi törvényjavaslat indítékát. Mert bár Tisza célzása nyomán a nemzetiségi törvényjavaslat vitája méginkább zsákutcába került, ez nem okozhatta, hogy azt a törvényjavaslatot, amely éppen nyelvi vonatkozásban nyújt széleskörű biztosítékokat a nemzetiségekhez tartozó egyéneknek, bármilyen kapcsolatba hozzák a magyarosítási törekvéssel. Viszont Medán beszéde, melyben a felhozott szociális okok vizsgálata külön figyelmet érdemelne, újabb olajat öntött a fellobbant tűzre. Macelláriu Illés, Szerdahely román nemzetiségi képviselője, aki a Bach-korszak idején hivatali előnyökért Fleischhackerre németesíti nevét, most „elvi” beszédben kijelenti, amíg az unió ügyét nem tisztázzák, a nemzetiségi törvényjavaslat érdemben nem is tárgyalható. A vitának e zárószakaszában, mint eddig is, a szász képviselők (Rannicher, Binder

stb.) csupán a maguk kiváltságainak megvédésére szoritkoznak, Popović Zsigmond, az 1861. évi kisebbségi javaslat társszerzője is feltétel nélkül csatlakozik a Mocsonyi-Miletic-javaslatához, mondván, „eljö az idő, amikor a magyarság a nemzetiséghez való ragaszkodást másoknál is megbecsüli“.

Elsőrendű nemzetpolitikai érdek lett volna, ha a nemzetiségi törvényjavaslat vitáját a tárgyalásnak ebben a szenvedélyes szakaszában félbeszakítják és amint azt nemzetiségi részről is ajánlották, elhalasztják a jövő országgyűlésig. De Mocsonyi Sándor zárószavainak elhangzása után, aki Eötvös és Tisza Kálmán megállapításait bírálva, azt a véleményét fejezte ki, hogy a kérdést a magyar előterjesztések alapján úgysem lehet megoldani, erre már nem nyílt lehetőség. Deák záróbeszédéből is kicsendül az aggodalom: olyan kérdések is felmerültek a vita során, melyek el nem mondása alkalmasabb lett volna. Mindenesetre valószínű, hogy egy Deák vagy Eötvös által megajánlott engedmény még a szavazás előtti utolsó percekben is elodázhatta volna a szakítást. De ekkor kitűnt, hogy Eötvös és Deák a nemzetiségi kérdés tekintetében egyet jelentenek, amennyiben Eötvös a vita utolsó felszólalójaként szósznerinti szövegében és fenntartás nélkül elfogadta a „politikai nemzet“ elvére alapozott deáki törvényjavaslatot.

A nemzetiségi törvényjavaslatot ezután szavazásra bocsátotta a képviselőház elnöke. Miután a központi javaslat értelmi szerzője, Eötvös maga is elfogadja Deák pótjavaslatát, az egybegyűlt 291 képviselőnek (405 közül 114-en távolmaradtak a szavazástól, illetve az üléstől) csupán két javaslat: a nemzetiségi képviselők tervezete és a Deák-indítvány között lehetett választaniok. A nemzetiségi képviselők javaslatára elrendelt névszerinti szavazás során 24 képviselő igennel, 267-en nemmel válaszoltak. A vita ezzel eldőlt, a szerb és román radikális nemzetiségi képviselők még a Deák-javaslat általánosságban való elfogadása előtt elhagyták az üléstermet, Deák javaslatát pedig — az országgyűlési napló szerint — „felállással“ elfogadták a részletes tárgyalás alapjául.

1868 november 29-én — Deák törvényjavaslatának részletes olvasása előtt — a nemzetiségi ellenzék vezeterei, Mocsonyi Sándor és Miletic Szvetozár tudomására hozzák a Háznak, hogy a szerb-román javaslatot támogató nemzetiségi képviselők nem vesznek részt a nemzetiségi törvény befejező munkálataiban. Mocsonyi kijelenti, nem tartja lelkiismeretével összeegyeztethetőnek, hogy jelen legyen a Deák-javaslat részletes tárgyalásánál. Miletic azt a véleményét fejezte ki, hogy a kisebbségi indítvány „az egész román és szerb nép programja volt és lesz“. Nagy zaj között elvtársaival eltávozik — olvassuk az országgyűlési naplóban. Valóban nem huszonnégy román és szerb, pontosabban 16 román, 7 szerb és 1 kárpátorosz (Dobrjansky) képviselő hagyják el az üléstermet, a kor nemzetiségi politikájának hangadói távoztak a parlamentből, hogy rövidesen megkezdjék a nemzetiségi passzivitást. Érdeemes azonban megjegyeznünk, hogy hatan az 1867 február 11-én készült kisebbségi javaslat aláírói közül távol maradtak a nyilván előre elhatározott tüntetéstől, — köztük oly jelentős egyéniségek, mint Wlád Alajos és Stratimirovic György, s a nemzetiségi képviselőknek közel kétharmada helyén maradt, nem számítva közéjük a vitában közvetlenül nem érdekelt horvát-szlavón képviselőket.

A Deák-javaslat részletes olvasása egyetlen ülés keretében lezajlott. Az 1., 2., 3., 5., 8., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 16. (központi jav. 24.), 17.

(előbbi 25.), 18. (előbbi 26.), 19. (előbbi 7.), 20. (előbbi 8.), 21. (előbbi 9.), 23., 24., 25., 26., 27. és 28. szakaszokat módosítás nélkül elfogadták. A 4. §-nál Gál János oláhfalusi képviselő indítványára közbeiktatják, hogy a törvényhatóságok az államkormányhoz intézett beadványaikban annak hivatalos nyelve mellett a jegyzőkönyvi nyelvek bármelyikét is használhatják. A 6. §. a törvényhatósági tisztviselők hivatalos tárgyalásainál csupán „lehetőségig“ írja elő az ügyfelek nyelvének használatát. A 7. szakasz elé beiktatják a központi javaslat 14. és 15. §-át, a 15. §-t a központi bizottság javaslata szerint módosítva. A 22. §. második szakaszában eszközölt módosítás a más községekhez és törvényhatóságokhoz intézett beadványok esetében lehetővé teszi a választást az állam hivatalos nyelve vagy az illető község vagy törvényhatóság nyelve között. A nemzetiségek részére kedvező módosítások Csengery Imre biharmegyei (pályi ker.) képviselő indítványai alapján kerültek a törvény végleges szövegébe.

1868 december 4-én a főrendiház részletes vitájában csupán Mašievic Sámuel szerb pátriárcha találja elégtelennek a törvényjavaslatot azzal a megjegyzéssel, hogy mindazok a megszorítások, melyeket a haza egysége és az alapvető kormányzati elvek nem tesznek szükségessé, mellőzendők lennének. Akadt ugyan még egy bírálója a törvényjavaslatnak Wenckheim László báró személyében, aki címe (A nemzetiségek egyenjogúságáról) és jellege miatt tartja elvetendőnek a készülő törvényt, mert az fegyvert ad a magyarság ellenfeleinek kezébe, kétséget támaszt a magyar nemzetiség jogai tekintetében, nem utolsósorban pedig azért tiltakozik ellene, mivel — szerinte — „a nemzetiségi kérdést törvényesen nem lehet megoldani“. Mintha Beksics, avagy Bánffy Dezső eljövendő végzetes „állampolitikáját“ jelentené be ez a szerencsére még egyedülálló szertelen megnyilatkozás, mely felfogásában annyira közel áll egy 1867 folyamán Trencsénben kiadott, Deákat és Eötvöst támadó német nyelvű névtelen röpirathoz (Eine Stimme über den Nationalitäten-Gesetz-Entwurf beim Pester Reichstage), hogy a felszólaló és a pamflet szerzője között szinte valamiféle kapcsolatot lehet sejtünk.

A törvényjavaslatot egyébként — ha tartózkodással és kelleltenül is, mert a főrendek a Deák—Eötvös-féle jogalkotásban mintegy „forradalmi újítás“-t láttak — végül is változtatás nélkül elfogadták. Pap-Szilágyi József nagyváradi román gör. kat. püspök két módosító javaslatát — az egyikben a kormányrendeleteknek nemzetiségi nyelveken való egyidejű megjelentetését, a másikban húszszázalékos (egyötödörös) törvényhatósági képviselőlet esetén a jegyzőkönyveknek az illető nemzetiségi nyelven való kötelező vezetését kérte — azonban egyhangúlag elvetették. Szapáry Gyula gróf, a dualizmus későbbi miniszterelnöke (1890—92) szóképekben bővelkedő beszédben vállalja a felelősséget a törvényért „a haza jelen és jövő nemzedékei előtt“, Szögyény László főispán — azonos az 1839 februárjában Wesselényi elítéltetésére szavazó, királyi táblai bíróval — pedig kijelenti: ez a szélső határ, ameddig egyáltalán el lehetett menni.

1868 december 5-én a főrendiház közölte a képviselőházzal a törvényjavaslat elfogadását. A következő napon az uralkodó aláírta a letárgyalt javaslatot. A törvényt december 7-én az országgyűlés két házában kihirdették s ez az 1868 : XLIV. t.-c. alakjában a következő végleges szöveggel jelent meg a Törvénytárban:

Az 1868. évi XLIV-ik magyar törvény a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában.

Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerinti politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja:

minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, amennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége, s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszi:

a honpolgárok teljes egyenjogúsága minden egyéb viszonyokat illetőleg ép-ségben maradván, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni:

1. §. A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar lévén, a magyar országgyűlés tanácskozási és ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar: a törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók: az ország kormányának hivatalos nyelve a kormányzat minden ágazatában ezentúl is a magyar.

2. §. A törvényhatóságok jegyzőkönyvei az állam hivatalos nyelvén vitetnek; de vitethetnek emellett mindazon nyelven is, amelyet a törvényhatóságot képviselő testület vagy bizottmány tagjainak legalább egyötöd része jegyzőkönyvi nyelvül óhajt. A különböző szövegekben mutatkozó eltérések eseteiben a magyar szöveg a szabályozó.

3. §. Törvényhatósági gyűlésekben mindaz, aki ott szólás jogával bír, akár magyarul szólhat, akár saját anyanyelvén, ha az nem a magyar.

4. §. A törvényhatóságok az államkormányhoz intézett irataikban az állam hivatalos nyelvét használják; de használhatják a mellett hasábosan még azon nyelvek bármelyikét is, melyet jegyzőkönyveikben használnak. Egymásközi irataikban pedig akár az állam nyelvét, akár pedig azon nyelvek egyikét használhatják, amely azon törvényhatóság által, melyhez az irat intéztetik, a második szakasz szerint jegyzőkönyvi vitelére elfogadtatott

5. §. A belső ügyvitel terén a törvényhatósági tisztviselők az állam hivatalos nyelvét használják; de amennyiben az egyik vagy másik törvényhatóságra vagy tisztviselőre nézve gyakorlati nehézséggel járna: az illető tisztviselők kivételesen törvényhatóságaik jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikét is használhatják. Valahányszor azonban az állami felügyelet és a közigazgatás tekintetét megkívánják: jelentéseik és az ügyiratok egyszersmind az állam hivatalos nyelvén is felterjesztendők.

6. §. A törvényhatósági tisztviselők saját törvényhatóságaik területén a közösségekkel, gyűlekezetekkel, egyesületekkel, intézetekkel és magánosokkal való hivatalos érintkezéseikben a lehetőségig ezek nyelvét használják.

7. §. Az ország minden lakosa azon esetekben, amelyekben ügyvéd közbejötté nélkül akár felperesi, akár alperesi, akár folyamodó minőségben, személyesen vagy megbízott által veszi és veheti igénybe a törvény oltalmát és a bíró segélyét:

a) saját községi bírósága előtt anyanyelvét,
b) más községi bíróság előtt az illető község ügykezelési vagy jegyzőkönyvi nyelvét,

c) saját járási bírósága előtt saját községének ügykezelési vagy jegyzőkönyvi nyelvét,

d) más bíróságok előtt, akár legyenek azok saját törvényhatóságának, akár pedig más törvényhatóságnak bíróságai, azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét használhatja, amelyhez az illető bíróság tartozik.

8. §. A bíró a 7-ik §. eseteiben a panaszt vagy kérelmet a panasz vagy kérelem nyelvén intézi el; a kihallgatást, tanuhallgatást, szemlét és más bírói cselekményeket úgy a peres, mint a peren kívüli, valamint a bűnvádi eljárásoknál a perben álló felek, illetőleg a kihallgatott személyek nyelvén eszközli; a perek tárgyalási jegyzőkönyveit azonban azon a nyelven vezeti, melyet a perlekedő felek a törvényhatóságok jegyzőkönyvi nyelvei közül kölcsönös megegyezéssel választanak. Ha e tekintetben megegyezés létre nem jönne, a bíró a tárgyalási jegyzőkönyvet a törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikén vezetheti, tartozik azonban annak tartalmát a feleknek szükség esetén tolmács segélyével is megmagyarázni.

Szintúgy tartozik a bíró a felek előtt megmagyarázni s illetőleg tolmácsoltatni a per fontosabb okmányait is, ha ezek olyan nyelven volnának szerkesztve, melyet a perben álló felek egyike vagy másika nem ért.

Az idézési végzés a megidézendő fél érdekében, ha rögtön kitudható, annak anyanyelvén, különben pedig azon községnek, amelyben a megidézendő fél lakik, jegyzőkönyvi nyelvén, vagy pedig az állam hivatalos nyelvén fogalmazandó.

A bírói határozat a tárgyalási jegyzőkönyv nyelvén hozandó; de köteles azt a bíró minden egyes félnek azon a nyelven is kihirdetni, illetőleg kiadni, amelyen kívánja, amennyiben azon nyelv a törvényhatóságnak, amelyhez a bíró tartozik, jegyzőkönyvi nyelveinek egyikét képezi.

9. §. Mindazon polgári és bűnvádi perekben, melyek ügyvéd közbejöttével folytatandók, az első bíróságoknál mind a perlekedésnek, mind a hozandó ítéleteknek nyelvére nézve addig, amíg az első bíróságok végleges rendezése és a szóbeli eljárás behozatala fölött a törvényhozás nem határoz, az eddigi gyakorlat mindenütt fenntartandó.

10. §. Az egyházi bíróságok maguk határozzák meg ügykezelési nyelvüket.

11. §. A telekkönyvi hivataloknál a törvényszék felügyelésének tekintetében is az illető törvényszék ügykezelési nyelve használandó; de ha a felek úgy kívánják, mind a végzés, mind a kivonat az állam hivatalos nyelvén vagy azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek egyikén is kiadandó, amelynek területén a jegyzőkönyvi hivatal van.

12. §. A felebbezett perekben, ha azok nem magyar nyelven folytattatnak vagy nem magyar okmányokkal vannak ellátva, a felebbeviteli bíróság mind a pert, mind az okmányokat, amennyiben szükséges, magyarra fordíttatja azon hiteles fordítók által, akik a felebbeviteli bíróságoknál államköltségen lesznek alkalmazva s a pert ezen hiteles fordításban veszi vizsgálat alá.

Végzéseit, határozatait és ítéleteit a felebbeviteli bíróság mindig az állam hivatalos nyelvén fogja hozni.

Leküldetvén a per az illető első bírósághoz, ez köteles lesz a felebbeviteli bíróság végzését, határozatát vagy ítéletet minden egyes félnek azon nyelven is kihirdetni s illetőleg kiadni, amelyen ez azt kívánja, amennyiben az a nyelv a bíróságnak ügykezelési, vagy a törvényhatóságnak valamelyik jegyzőkönyvi nyelve volna.

13. §. Az államkormány által kinevezett minden bíróságok hivatalos nyelve kizárólag a magyar.

14. §. Az egyházközségek egyházi felsőségeik törvényes jogainak sérelme nélkül anyakönyveik vezetésének s egyházi ügyeik intézésének, nemkülönb az országos iskolatörvény korlátai között iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg.

15. §. A felsőbb egyházi testületek és hatóságok önmaguk állapítják meg a tanácskozás, a jegyzőkönyv, az ügyvitel és egyházközségeikkel való érintkezés nyelvét. Ha ez nem az állam hivatalos nyelve volna: az állami felügyelet szempontjából a jegyzőkönyvek egyszersmind az állam hivatalos nyelvén is hiteles fordításban felterjesztendők.

Ha különböző egyházak s egyházi felsőbb hatóságok érintkeznek egymással, vagy az állam hivatalos nyelvét, vagy azon egyháznak nyelvét használják, amellyel érintkeznek.

16. §. Egyházi felsőbb és legfelsőbb hatóságok az államkormányhoz intézett beadványaikban ügyviteli vagy jegyzőkönyvi nyelvüket s hasábosan az állam hivatalos nyelvét, a törvényhatóságokhoz és azok közegeihez intézett beadványaikban az állam nyelvét, vagy ha több a jegyzőkönyvi nyelv, azok bármelyikét, az egyházi községek pedig mindezen hivatalos érintkezéseikben az államkormány és saját törvényhatóságaik irányában az állam hivatalos nyelvét, vagy saját ügykezelési nyelvüket, más törvényhatóságok irányában pedig az illető törvényhatóságok jegyzőkönyvi nyelvét egyikét használhatják.

17. §. Az állam s illetőleg a kormány által már állított, vagy a szükséghez képest állítandó tanintézetekben a tanítási nyelvnek meghatározása, amennyiben erről törvény nem rendelkezik, a közoktatási miniszter teendőihez tartozik. De a közoktatás sikere, a közművelődés és közjólét szempontjából az államnak is legfőbb célja lévén: köteles ez az állami tanintézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együttélő polgárai az általuk lakott vidékek közelében anyanyelvükön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.

18. §. Azon területeken létező, vagy felállítandó állami közép és felső tanodákban, amelyekben egynél több nyelv divatozik, azon nyelvek mindenikének részére nyelv- és irodalmi tanszékek állítandók.

19. §. Az országos egyetemben az előadási nyelv a magyar; azonban az országban divatozó nyelvek és azok irodalmi számára, amennyiben még nem állítattak, tanszékek állítatnak.

20. §. A községi gyűlések maguk választják jegyzőkönyvük s ügyvitelük nyelvét. A jegyzőkönyv egyszersmind azon nyelven is viendő, amelyen vitelét a szavazatképes tagoknak egyötöde szükségesnek látja.

21. §. A községi tisztviselők a községbeliekkel való érintkezéseikben azok nyelvét kötelesek használni.

22. §. A község saját törvényhatóságához, annak közegeihez és az államkormányhoz intézett beadványaikban az állam hivatalos, vagy saját ügykezelési nyelvét; más törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaiban az állam hivatalos nyelvét, vagy az illető törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvei egyikét használhatja.

23. §. Az ország minden polgára saját községéhez, egyházi hatóságához és törvényhatóságához, annak közegeihez és az államkormányhoz intézett beadványait anyanyelvén nyújthatja be.

Más községekhez, törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaiban vagy az állam hivatalos nyelvét, vagy az illető község, vagy törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét vagy nyelvei egyikét használhatja.

A törvénykezés terén a nyelv használatát a 7—13. §§-ok szabályozzák.

24. §. Községi és egyházi gyűlésekben a szólás jogával bírók szabadon használhatják anyanyelvüket.

25. §. Ha magánosok, egyházak, magántársulatok, magántanintézetek és törvényhatósági joggal nem bíró községek a kormányhoz intézett beadványaiknál nem az állam hivatalos nyelvét használják: az ily beadványokra hozott végzés eredeti magyar szövegéhez a beadvány nyelvén eszközölt hiteles fordítás is melléklendő.

26. §. Valamint eddigi jogában állott bármely nemzetiségű egyes honpolgárnak éppen úgy, mint a községeknek, egyházaknak, egyházközsegeknek: úgy ezentúl is jogában áll saját erejükkel, vagy társulás útján alsó, közép- és felső tanodákat felállítani. Evégből s a nyelv, művészet, tudomány, gazdaság, ipar és kereskedelem előmozdítására szolgáló más intézetek felállítása végett is, az egyes honpolgárok az állam törvényszabta felügyelete alatt társulatokba vagy egyesületekbe összeállhatnak és összeállván, szabályokat alkothatnak, az államkormány által helybenhagyott szabályok értelmében eljárhatnak, pénzalapot gyűjthetnek és azt, ugyan az államkormány felügyelete alatt, nemzetiségi törvényes igényeiknek is megfelelően kezelhetik.

Az ilyen módon létrejött művelődési és egyéb intézetek — az iskolák azonban a közköztartást szabályozó törvény rendeleteinek megtartása mellett — az állam hasonló természetű s ugyanazon fokú intézeteivel egyenjogúak.

A magánintézetek és egyesületek nyelvét az alapítók határozzák meg.

A társulatok s általuk létesített intézetek egymás között saját nyelvükön is érintkezhetnek: másokkal való érintkezéseikben a nyelv használatára nézve a 23. §. határozatai lesznek szabályozók.

27. §. A hivatalok betöltésénél jövőre is egyedül a személyes képesség szolgálván irányadóul; valakinek nemzetisége ezután sem tekinthető az országban létező bármely hivatalra, vagy méltóságra való emelkedés akadályául. Sőt inkább az államhatalom gondoskodni fog, hogy az országos bírói és közigazgatási hivatalokra s különösen a főispánságokra a különböző nemzetiségekből a szükséges nyelvekben tökéletesen jártas s másként is alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak.

28. §. A korábbi törvényeknek a fentebbi határozatokkal ellenkező rendeletei ezennel eltöröltetnek.

28. §. Ezen törvény rendeletei a külön területtel bíró s politikai tekintetben is külön nemzetet képező Horvát-, Szlavón- és Dalmátországra ki nem terjednek, hanem ezekre nézve nyelv tekintetében is azon egyezmény szolgáló szabályul, mely egyrészt a magyar országgyűlés, másrészt a horvát-szlavón országgyűlés között létrejött s mellyel fogva azok képviselői a közös magyar-horvát országgyűlésen saját anyanyelvükön is szólhatnak.

Az 1868 : LXIV. t.-c. hármas alaptételre épült. A politikai nemzet tanából, mint „előfeltétel”-ből folyik a második alapelv: az ennek keretén belül biztosítandó közigazgatási, törvényelőtti, egyházi, iskolai, egyesülési és általános kulturpolitikai egyenjogúság, mely az állam minden polgárára vonatkozóan jut kifejezésre. A harmadik elv ismét az elsőből következik és meghatározza a törvény eszmevilágát. Miután ugyanis az 1868 : XLIV. t.-c. csak egy politikai nemzetet ismer el, a törvény alapja a nemzetiségi vezetők által sürgetett kollektív megoldás helyett a szabad-elvű koreszmét kifejező egyéni elbírálás, az egyéni szabadságjogok erkölcsi és természetjogi védelme lett.

A törvénycikk szerkezetében e három alapelv világosan kapcsolódik

össze. A politikai nemzet elvi fogalmazását adó bevezetés és a törvény első szakasza a politikai nemzetegységből következő megállapításokat teszi, úgymint a magyar államnyelvnek, mint az országgyűlés hivatalos tarácskozási és ügykezelési nyelvének s a törvényhozás hivatalos nyelvének deklarálását. A törvényelőtti, közigazgatási, egyházi, iskolai és általános kulturális „egyenjogúságot“, mint második alapelveket a további szakaszok magyarázzák, míg az egyéni szabadságjogok védelme és az egyéni elbírálás indítéka a törvény szelleméből következik. Az 1868: XLIV. t.-c. későbbi védelmezői ismételten arra hivatkoznak, hogy a törvény végső fogalmazásában, tehát az egyéni elbírálás alapján csakis a politikai nemzet foglatatában állhatott meg, amint ezt Deák a maga álláspontja biztosítékaként az országos vita kezdetén alapfeltétellé tette. Ezzel szemben mindaz az érvelés, mely Deák és Eötvös elgondolásához kapcsolódik, csak abban az esetben helytálló, ha a törvény címét adó „nemzetiségi egyenjogúság“ kritériumát a honpolgárok egyenjogúságával, a nemzetiségi koreszmét a XIX. század második harmadának individuál-liberálizmusával azonosíthatjuk.

Ezen a ponton azonban megdől mind Eötvös túlhaladott jogfilozófiája, mind pedig Deák állambölcselete. Előbbi, mint a nemzetiségi törvényjavaslat vitájában mondott beszéde ismertetésekor jeleztük, olyan érvekkel igyekszik megközelíteni a nemzetiségi koreszmét, mely ezeket már 1848-ban, a mult tehertételeiként levetkőzte. Nem áll ugyanis, hogy a nemzetiségi és vallási kérdés analógiáját érvényesíthetnők a nemzetiségi törvény korára, mivel nemcsak a nemzetiségi mozgalmak léptek túl az „egyházi-nemzeti kongresszusok“ körén, hanem — a század első felével szöges ellentétben — az egyházi keretekben is az illető nemzetiség politikuma uralkodik az egyházi kérdések felett és irányítja a nemzeti egyházak politikai mozgalmát. Ezt a döntő változást Eötvös — éppen a téves alapfeltevés következtében — nem érzékeli.

Ennek tulajdonítható, hogy inkább hajlandó egyezéseket észlelni a modern nemzetiségi mozgalom és a kiváltságokért folytatott korábbi nemzetiségi törekvések között, melyekhez viszonyítva az egyéni szabadságjogok széles kiterjesztése valóban rendkívüli haladást jelent, mintsem belátná a nemzetiségi nemzeteszme létezését. Nem tételezzük fel, hogy Eötvöst a konzervatív karlócai egyházi körök vagy éppen az összeomló század univerzitásnak a korábbi kiváltságok átmentése érdekében vívott reménytelen harca tévesztik meg; jóval inkább feltehető, hogy a század uralkodó eszméinek oly kiváló ismerője abban bizakodott, hogy a nacionalizmus világáramlatát az egyéni szabadságjogok jegyében fogalmazott szabadelvű koreszme végül is legyőzi, amint ez a társadalombölcselet kulturhumanizmusából következett. Ez indokolja beszédének azt a sarkalatos megállapítását, hogy a civilizáció fejlődésével fokról-fokra elenyészik a nemzetiségek száma és a nagyobb társadalmi egységekben előbb-utóbb feloldódik a nemzetiségi eszme.

A nemzetiségi törvény országos vitájának tárgyalásakor kimutattuk, hogy ez a gondolatmenet mennyire nem fedte azt a társadalmi helyzetképet, mely a korabeli magyarországi nemzetiségi kérdés erőviszonyait és irányát jelzi. A későbbi fejlemények sorra elmálasztották ezeket az érveket, aminthogy a nemzeti-egyházi keretektől nemzeti-politikai keretek lettek, az egyéni törekvésekből szabadelvű nemzeteszme, mely világszerte mindenütt az uralkodó nemzetiség egyeduralmának biz-

tosítására tört. Elképzelhető, bár feltételezését századunkban, semmisem teszi megokolttá, hogy egykor a természetes fejlődés valóban igazolhatja Eötvös elméletét. Ettől az időponttól azonban még ma is beláthatatlan messzeségben vagyunk, hátunk mögött a nacionalizmus erjedésével, előttünk a nemzeteszmék világforradalmával, mely egykor az egyetemes megoldást, az eszme és gyakorlat életeszményét kiválasztja.

Deák nem bölcsekedett, mint Eötvös, nem alkotott rendszert, melyben a nemzetiségi kérdés világhelyzetét fejtegetné, de nem is bocsátkozott jóslásokba a nemzetiségi mozgalom tekintetében. Eövszerűen realitásokban gondolkodott, melyek közjogi gondolkodásmodjából, a kiegyezés politikai természetéből és nem kis mértékben osztályhelyzetéből adódtak nála. Deák nem ismer szociális vagy nemzetiségi társadalmi harcot, a felemelkedő széles néprétegek és a történeti osztályok harcát, de ismer közjogi álláspontot, mely szerinte teljességgel meghatározza Magyarország jövőjét. Úgy vélte, hogy a kiegyezéssel „helyrebillentett” politikai egyensúlyt a közjogi szemponttal csakis egy állampolitikai elv hangolhatja össze. Ennek az elképzelésnek szellemében jelenti be a magyar politikai nemzetről szóló elvet, szemben a nemzetiségi törvény eredeti célkitűzésével, a nemzetiségek tényleges egyenjogusításával. Így történt, hogy a kor két nagy és önzetlen gondolkodója, az állambölcslő és az állampolitikus a maguk eszmevilágára formálják a kor kívánalmát, a nemzetiségek egyenjogusítását, melyből kettőjük közös alkotásában a magyar politikai nemzet honpolgárainak egyéni jogegyenlősége születik az egyenjogusított nemzetek korigényével szemben.

Pedig a kor magyar nemzetiségtörténetének minden adaléka arra mutatott, hogy az 1848-ban megfogalmazott nemzetiségi nemzeteszmék ugyanazzal az erővel, sőt fokozott célkitűzésekkel jelentkeznek a közéletben. Csak megjelenési formáikban különböztek egymástól e nemzeteszmék, melyek a szlovákoknál az 1863-ban alapított Matica Slovenska körül kultúrpolitikai, a szerbeknél az 1866-ban indított újvidéki Zasztava, Miletic lapja hasábjain publicisztikai, az 1867 őszén szervezett magyarországi román parlamenti klub s az ez év karácsonyán bejelentett aradvármegyei „román nemzeti párt” körül kifejezetten napipolitikai jelleggel kristályosodtak.

Kemény Zsigmond, még az önkényuralom mélypontján figyelmezteti Hunnia különböző ajkú lakóseit, köztük elsősorban a magyarságot:

— „Kövessük 1851-ben a tanácsot, melyet Széchenyi 1842-ben adott, de amely akkor a közvélemény által indignációval visszautasítotték. A magyar már ezentúl, bárminő fordulatot veendjenek ügyei, a buzgalmat, melyet ő legdrágább kincsének, az anyanyelvnek megvédésére szentelt, ne kárhoztassa, midőn a másajkúak soraiban szintén fölleli. A nemes tűz, mely Kazinczy mellét hevítette, miért oltatnék ki a Kolláréból? S miért ne gyulladna fel, terjesztve az irodalmat és oltalmazva a nyelv érdekeit, akár a románok, akár a szerbek hivatalos dalnokainál vagy ernyedetlen nyelvművelőinél? A magyar ezentúl ha a viszonyok által ellenkezőleg csábítatnék is, álljon ellen minden tervnek és törekvésnek, mely nyelvét a szellemi túlsúly, az értelmi felsőség és az erkölcsi tekintély varázshatalmán kívül más módokon és eszközökkel akarná terjeszteni.”

Kemény, a konzervatív és regényes nemzetszemlélet látnoka megjövendőli a kísértés korát, mely később pontosan elkövetkezett. Ekkor lett volna szükség igazi prófétai belátásra, a mértéktartás és a dunai nemzetek közötti összefogás gyakorlására. De Mocsáry Lajos, talán az egyetlen, aki

1860. évi programja szellemében a „magyarországi politikai nemzet” fogalmát — a mérsékelt nemzetiségi állásponttal összeegyeztetve — megvalósíthatná, mint azt Miletic is kifogásolja, nem volt jelen a nemzetiségi törvény alkotásánál. A „politikai-nemzet”-nek eredetileg szabadelvű tanát pedig rövidesen uralmi vizekre sodorják azok az erők, melyek mint 1848-ban, 1868 után sem hajlandók másként, mint a nemzeti egység akadályaként, sőt teherként tekinteni azt a nemzetiségi kérdést, mely a dunatáji nemzetek szélesebb szövetkezésének erjedési pontja lehetett volna.

De Hunfalvy Pálnak, a nyelvek összehasonlító történészének is kétségkívül igaza volt, amikor 1868 november 26-án a nemzetiségi kérdés világhelyzetét vizsgálva megállapítja, hogy az Egyesült Államok kevert népességét az angol-amerikai nemzetiség kormányozza, hogy Nagy-Britániában ír, a felosztott lengyel területeken lengyelkérdés van, s a seholsem rendezett nemzetiségi problémák sorában — a Dunatájra nem vonatkoztatható svájci példa kivételével — a nemzetiségi törvényjavaslat egyéni kedvezményeivel és szabadelvű jogfelfogásával korszakos jelenségnek számít. Azonban e törvény a vita zaklatott végkifejlésében záradék, konkrét végrehajtási utasítás nélkül született, s így könnyűszerrel lehetett a politikai-nemzet elvét — Deák és Eötvös szándékai ellenére — a dunai gazdasági államtest rovására kiaknázni. Ennek gátjaként kellett volna 1868 őszén megteremteni a dunai nemzetiségek magyarhoni békealkotmányát, aminthogy mindmáig változatlan érvényű reálpolitikai tétel Mileticnek az 1868:XLIV. t.-c. vitájában tett megállapítása: Magyarország Európának gordiusi csomója, melyet a Duna vág ketté.

7. A passzivitás kora (1869—1905)

A nemzetiségi törvény kihirdetése után új korszak következett el a magyar nemzetiségtörténetben. Ezt a kort a politikai szakirodalom a passzivitás korának nevezte el, ezzel is jelezve, hogy a központosító államhatalommal szemben a nemzetiségek elzárkóznak, passzivitásba vonulnak. Andrej Mraz, ismert szlovák irodalomtörténész a háború utáni szlovák regényről írt tanulmányában visszapillantást vet a maga népének nemzetiségi életformájára és arra a megállapításra jut, hogy az első világháború előtti szlovák írók és értelmiség csupán a tények és körülmények („sérelemek”) följegyzésére szorítkoztak. Ez a vezetőréteg pedig, miként az egyéb nemzetiségeké, nem vont szellemi párhuzamokat, magasabb érték-rangok felé csak egyesek törekcsenek. Az értelmiség túlnyomó része megelégszik a maga elszigetelt világának tanulmányozásával, sérelmeinek felsorakoztatásával.

A kutatónak abban kétségtelenül igaza van, hogy ezek a jelenségek valóban megülik a korabeli szlovák értelmiséget s hasonló társadalmi tünetekkel találkozunk román és szerb vonatkozásban is. Általában a kiegyezés utáni érdeklentét egyik forrása abban keresendő, hogy a dualizmus korának széles alapokon kibontakozó magyar társadalmi életével szemben a nemzetiségi társadalmakban éppen az értelmiségi vezetőrétegek visszavonulása következteben — bizonyos kulturális és anyagi kiesés keletkezett. A népi szerkezetű nemzetiségi társadalmak a szabadelvű korszak gazdasági és politikai szabad versenyében elvesztik a kapcsolatot a magyar középrétegekkel. Pest nem tölti be többé az egymásba fonódó magyarországi kultúrák közötti közvetítő szerepet. Írók, publicis-

ták és politikusok, magyarok és másajkúak, a társadalmi és kulturális tagozódás következtében ellentétes világtájak felé tájékozódnak s a területi összetartozás tudatát e körülmények mindinkább elhalványítják.

A néprajzi peremterületeken eleinte alig érezhető valami a passzivitásból, melynek elvi bejelentése — mint tudjuk — már a nemzetiségi törvény országos vitájában elhangzott. A „nemzeti állam“ iskolatörvényei pedig csak 1879-től avatkoznak a vegyes népességű falvak és a nemzetiségi táj életébe. Egyelőre minden nemzetiségnek élénk helyi kultúr-élete és szellemi központja van s ez a kulturális építőmunka, mint a fénykorát élő újvidéki szerb Matica, a turócszentmártoni Matica Slovenska és az erdélyi Astra példái mutatják, a kiegyezés utáni első években olykor még a politikai törekvéseknél is fokozottabb jelentőségű.

A nemzetiségi politikában sem egyik napról a másikra következett be a teljes passzivitás, bár ezt az erdélyi románság két tábora: az „aktivisták“ (Saguna hívei) és a „passzivisták“ (Gh. Bariþiu és Ion Vancea balázsfalvi gör. kat. érsek tábora) már az 1869 márc. 8-án tartott szerdahelyi értekezleten elhatározzák. A román nemzetiségi álláspont ez időtájt még erősen ingadozik, vajjon végleg hátat fordítson-e az országgyűlésnek, vagy annak munkájában közreműködve igyekezzék érvényesíteni a maga jogait. Az 1869—72. évi országgyűlési naplók arról tanuskodnak, hogy a pesti parlamentben a kisebbségi javaslatot támogató nemzetiségi képviselők kivonulása ellenére minden nemzetiségnek van képviselője, sőt az 1868. évi „radikálisok“ is többnyire résztvesznek a parlament munkájában. Miletic például, aki 1868 november 29-én a nemzetiségi képviselők élén elhagyja a Házát, soha nem tevékenyebb, mint ebben az ülészakban, mint ezt válaszfelirati javaslata, számos interpellációja és beszéde bizonyítják. Pauliny-Tóth Vilmos, a turócszentmártoni Matica alnöke résztvesz minden országos ügy megvitatásában, bizonyosságát adva, hogy nemcsak a par excellence nemzetiségi kérdések, de az ország ügyei is közvetlenül érdeklik.

Természetesen kezdettől különbséget kell tennünk a passzivitás erőfoka tekintetében az egyes nemzetiségek között. A szerdahelyi határozat például csak az erdélyi román képviselőket érinti, a magyarországiak, éppen Mocsonyi Sándor, Hodoþiu és Babeþ, a kisebbségi javaslat román triumvirátusának vezetésével keresik a kapcsolatot a függetlenségi képviselőkkel. A szlovák nemzetiségi politikusok sem osztják az erdélyi román határozatot, sőt elsőrendű fontosságot tulajdonítanak népük országgyűlési képviselőinek. Az időszak legmozgékonyabb nemzetisége, a hazai szerbség, mely Miletic, majd Polit országgyűlési bejelentéseiben, valamint az alább bemutatandó nagybecskereki pontokban kész nemzetiségi programmal lép az ország közvéleménye elé, az egyházpolitikai és kulturális engedmények (a szerb nemzeti egyház szuverenitásának meg erősítése a pátriarchaválasztás alkalmával, Deák nyilatkozatai a szerb nemzeti színház és az újvidéki szerb gimnázium ügyében stb.) révén keletkezett közeledési hangulatban egyáltalán nem gondol passzivitásra. A legmaradibb és joggal hozzátelhetjük, „legönzöbb“ nemzetiség, az erdélyi szászok pedig csak akkor lép a passzivitás útjára, amikor az 1876:XII. tc. megszünteti a szász Univerzítás tarthatatlan kivételezettségét, elavult kiváltságokon alapuló politikai önkormányzatát. Ha mindezt egybevetjük, önkénytelenül is arra kell gondolnunk, hogy a nemzetiségek túlnyomó többsége a politikai nemzet elve körül támadt bonyodalom ellenére elismeri az 1868:XLIV. tc.-ben nyújtott közigazgatási, nyelvi,

egyesülési stb. biztosítékokat s élni kíván azokkal. Ebben a harcias, de várakozó s inkább békülékeny, mint eleve elutasító hangulatban vesznek részt a nemzetiségek képviselői a dualizmus első parlamentjében.

Említettük, hogy a magyarországi nemzetiségek közül az új korszak küszöbén a szerbek jelentik be elsőként programjukat. Az arad-megyei román nemzeti párt után a szerb nemzetiségi párt a második, parlamentáris jellegű másajkú pártalakulása az országnak, mely képviselői számára az 1869. január 16—28 között lezajlott nagybecskereki szerb „nagykonferencián” az alábbi politikai programot állapította meg:

1. A szerb nemzetiségi képviselők a románokkal, szlovákokkal és ruténekkal együttesen fogják képviselni Magyarország összes nemzetiségeinek egyenjogúságát, azon javaslat értelmében és azon elvi következményekkel együtt, mely javaslatot a szerb és román képviselők a múlt országgyűlésen beterjesztettek és a maguk részéről elfogadtak. (A nagykonferencia utasítja a képviselőket, hogy) a szerb kérdések tekintetében amellettt határozott állást foglaljanak, hogy az 1861. évi szerb kongresszus határozatait a kormány vagy az országgyűlés napirendre vegye s amennyiben ezek államjogi viszonyban megváltoztatandók, amellettt foglaljanak állást, hogy az új szerb nemzeti kongresszus etekintetben összehívassék a szerb nép és a magyar országgyűlés megegyezése céljából. Mindenesetre pedig képviseljék azt, amit a szerb nép a kongresszuson vagy gyűlésen jogai alapján helyesnek és célravezetőnek talál.

2. A hármas (horvát-szlavón-dalmát) királyságban élő szerb-horvát nemzet érdekében képviseljék annak államjogi önállóságát az itteni nemzeti szerb-horvát párt alapelvei szerint.

3. Támogassák a románok óhajait: Erdély területi autonómiáját és a benne lakó összes népek egyenjogúságát.

4. A magyar koronában foglalt országok teljes önállósága és alkotmányossága, valamint a népek egyenjogúsága érdekében az 1867. évi XII. törvénycikket, azaz az osztrákokkal való kiegyezést támadják, mely (törvénycikk) a szlávok elleni szellemben létesült és a magyar országgyűlésen az ellenzéki pártot etekintetben támogatassák. Továbbá a törvényhozásnál a vármegyék és községek demokratizálását képviseljék, azaz a népképviselést; a vármegyék autonóm helyzetét a központi felelős kormánnyal szemben s követeljék az egyéni, társadalmi és politikai szabadságot olyan elvek alapján, amelyek az alkotmányos, demokratikus államban elfogadhatnak s a nyilvános, közéleti kérdésekben a szabadelvűség és demokrácia elvei szerint foglaljanak állást.

5. A Lajtán-túli szláv rokontestvérek érdekében: minden alkalommal támogatassák őket és azon elveket, melyek önállóságukat és nemzeti egyenjogúságukat célozzák az alkotmány sérelme nélkül...

6. A keresztény népek szabadsága és önállósága és a keleti szerb népek egyesülése érdekében minden olyan politikát meg kell hiúsítani, mely Törökország (értsd: török status quo) fenntartására, vagy említett szerb népek (területének) elfoglalására irányulna s állást foglaljanak az ellen, hogy idegen hatalmak ügyeikbe beavatkozzanak. Egyebekben pedig kötelességük, hogy Törökország ezen keresztény népeinek szabadságát pártolják.

7. A szerb nemzetiségi párt által megválasztott képviselők a magyar országgyűlésen a szlovákok és románok szabadelvű ellenzéki képviselőivel egy politikai nemzeti pártot alkossanak és az országgyűlés keretén kívül egy, külön megszervezett politikai klubot.

A nagybecskereki szerb nemzetiségi program, melyen az utóbbi évtizedek nemzetiség-történeti tanulmányai sorra átsiklanak, kétségkívül a dualizmus korának egyik legfontosabb nemzetiségpolitikai programja lett. Az ekkor hozott határozatok annyira átfogó jellegűek, hogy joggal következtethetünk belőlük az új korszak általános nemzetiségi álláspontjára. A nagybecskereki pontokból mindenekelőtt megállapítható, hogy a nagykonferencia résztvevői figyelemreméltó tapintattal kerültek a „politikai nemzetfogalom” körül keletkezett félreértést, bár ugyanakkor a „becskerekiek” az 1867. évi szerb-román kisebbségi javaslat mellett nyilatkoznak. A párt magát nemzetiségi pártnak nevezi, de a többi ellenzéki nemzetiségi képviselővel megalakítandó pártközi egységet már „politikai nemzeti párt”-nak mondja.

Ez viszont az első nemzetiségi tervezet, mely programmszerűen megtagadja a kiegyezési törvényt s ugyanakkor hajlandó a magyar ellenzéki párttal, nyilván az Irányi—Simonyi-frakcióval való összefogásra. Abban is úttörő a becskereki program, hogy képviselőinek szánt politikai utasítását a szabadelvűség és a demokrácia szellemében vázolja fel, amint hogy ezzel a programmal kap végleg polgárjogot a demokrácia a magyarországi nemzetiségi mozgalomban. Nem érdektelen az sem, hogy a program külön intézkedik képviselőinek a „keleti szerb népek” (tehát a szerb fejedelemség és a balkáni török fennhatóság alatt élő szerbek) egyesülési programjával kapcsolatos magatartásáról és a „három királyság” államjogi önállóságának támogatására vonatkozólag. A felsorolt határozati elevekből következik, hogy a nagybecskereki program többet jelent alkalmi politikai megnyilatkozásnál, ez maga a kiegyezéstől a világháborúig érvényes hazai szerb nemzetiségi program: Miletić, Polit és Tomić Jáša programja. Ezért oly egyértelmű a magyarországi szerbség nemzetiségi politikája ebben a korban. Változásról csak annyiban beszélhetünk, hogy Miletić törvényellenes elítéltetése (1876) után a nemzetiségi párt „szerb nemzeti párt”-nak nyilvánítja magát s a szabadelvű frakció Polit vezetésével 1884-ben kiválik a pártból, mely ezen a néven működik a világháborúig; kései ellenlábas: a szerb demokrata párt (1908) nem befolyásolja hegemoniáját.

A román nemzetiségi politikában eleinte még ennyi sem történt, bár kezdettől sokkal több mozzanattól tevődik össze. Így az erdélyi „passzivisták” szerdahelyi értekezlete Macellariu vezetésével, Nagyszeben székhellyel 25 tagú román nemzeti komitét választ, melyet tíz napon belül betölt a belügyminiszter. Az „aktivisták”, tehát a parlament részvétel mellett döntő erdélyi románok Saguna indítványára az 1872 máj. 5—7. között tartott nagyszebeni román nemzeti konferenciáról küldik terjedelmes, ötvenhét pontból álló emlékiratukat az országgyűléshez, míg a „passzivisták” — a kormány felszólítására — az 1872 jún. 29. és júl. 3-a között rendezett balázsfalvi konferencián közlik részletes programjukat, azaz a szerdahelyi értekezlet határozatait, annak megállapításával, hogy az erdélyi románság még Erdély uniójához is hozzájárult volna, ha annak feltételeit előzőleg megtárgyalják velük. Az 1879. évi népiskolai törvényig tartó időszakban lezajlott három további konferenciáról nincs különösebb mondanivalónk. 1872 őszén Gyulafehérvárt, 1875 és 1878 tavaszán a szebeni kongresszusokon ismételt kimondják a passzivitást, mely az 1874. évi választási törvény sérelmes intézkedései miatt 1875-ben valóban bekövetkezett: előbb a partiumi, majd a magyarországi román képviselők is elhagyják a Házat.

Említettük, hogy a szlovák nemzetiségi politika iránya a kiegyezést követő évtizedben kifejezetten kulturális célzatú, tehát csak annyiban foglalkozik politikai kérdésekkel, amennyiben ezek az általános közművelődési és iskolai kérdésekkel összefüggenek. Ezzel a megállapítással bizonyos fokig ellentétbe kerülünk mindazokkal a korábbi vélekedésekkel, melyek a szlovák kulturális problémáknak a kiegyezést követő években szándékosan politikai, sőt nagyszláv jelleget tulajdonítanak. Igaz, hogy az 1863-ban engedélyezett és alapított szlovák közművelődési egyesület, a Matica Slovenska körül tömörült írók és közéleti férfiak, élükön Movseš besztercebányai püspökkel és Daxner István tiszolci ügyvéddel, az 1861. évi szlovák nemzetiségi program egyik szerkesztőjével egyben politikai síkon is védelmezik népük érdekeit, ez azonban a legkevésbé sem befolyásolja a Matica kulturális munkáját. Volt tehát egy szlovák nemzetiségi álláspont, mely a két turócszentmártoni határozat alapján pontosan körvonalazta a szlovák nemzetiségi vezetők politikai kívánságait s ezzel párhuzamosan egy eredményesen működő kulturegyesület, mely a szlovák nyelv és művelődés Bernolák és Štur által kijelölt útját járta. A turócszentmártoni Matica nyelvtant és olvasókönyvet szerkesztett a szlovák felekezeti népiskolák és az időközben engedélyezett három szlovák középiskola, a nagyőrcei, turócszentmártoni és znióváráljai gimnáziumok számára. Színműtárat állított össze a szlovák műkedvelő színpadoknak, évkönyveket és népfelvilágosító füzeteket szerkesztett s a szlovák értelmiség számára kiadta Holly és Sládkovič válogatott költeményeit. S mindezek a kiadványok mentesek voltak attól a politikai célzattól, melyet az elmagyarosodott asszimilánsok, a felsőmagyarországi szlovák nemzetiségű megyék országgyűlési képviselői, az elfogult helybeli vármegyei tisztviselők s a magyar néptől oly távolálló nyelvi és nemzetiségi türelmetlenség korabeli hirdetői tulajdonítanak kitaró és téves meggyőződéssel e munkáknak. A kiegyezés körüli években egyébként is minden remény megvolt arra, hogy a vegyes nemzetiségű megyék magyar és szlovák értelmisége közelebb jusson egymáshoz. Francisci liptói, Daxner gömöri alispáni kinevezése, valamint számos szlovák entellektüel bevonása a közhivatalokba, a szlovák nők egyesületének (Živena) engedélyezése stb. kedvező jelenségei annak a megbékélési folyamatnak, mely a szlovák-magyar társadalmi érdekzónában megindult.

Azonban az asszimilánsok csakhamar elébe vágnak ennek a kedvezően alakuló folyamatnak. Már a nemzetiségi törvény évében több olyan jelenséggel találkozunk, melyek kifejezetten a politikai és nyelvi ellentétek felidézését célozzák. Így a régi szlovák eredetű nemesi családból származó ultramagyar történész, Zsilinszky Mihály 1868 elején szlovák történethamisításokról cikkezik (Szláv Történeti Szemle) a Századokban. Madocsányi Pál rózsahegy, Zmeskál Mór alsókubini, Rudnyánszky Flórián barsmegyei képviselők másról sem szólnak a nemzetiségi vitában, mint azokról a politikai veszélyekről, melyek a magyarságot a szlovák értelmiség körében „felburjánzó“ irányzat következtében fenyegetik. Ezek a hamis képek és célzatosan terjesztett hiedelmek lassan ható méregként felszívódtak a nemzeti közvéleménybe s a nyolcvanas években a laikus röpiratok és nemkevésbé dilettáns sajtóismertetések következtében a légkör megtelt a „pánszlávizmus“ rémjeségével, aminek visszahatásaként rövidesen valóban forradalmi hangulatú megnyilatkozásokkal találkozunk a kor szlovák nemzetiségi sajtójában. Az a körülmény viszont, hogy 1874 és 1875-ben a három szlovák gimnáziumot felületes

vizsgálat és elégtelen bizonyítékok alapján bezárták, a turócszentmártoni Maticát pedig megszüntették s vagyontát egyelőre állami kezelésbe vették, majd a szélsőségesen nemzetieskedő Femke (Felvidéki Magyar Kultúregyesület) és egy vérszegény kormánytámogató „szlovák“ látszat-egyesület között felosztották, jövátéhetetlenné tették az 1868-ban kezdődő hibasorozatot. A középiskoláitól és vezető kulturális intézményeitől megfosztott szlovák értelmiség ettől kezdve valóban szembe fordul a kormánnyal és mindinkább veszélyesebb disszimilációt kezdeményez egyrészt a félreértéseket okozó „elfajzottak“ (odrodilec) — mint a kor nagy szlovák politikusa és írója, Vajanský nevezi az asszimilánsokat —, másrészt a magyar állampolitika és közigazgatás ellen. A Matica vezetői már 1873 január 15-én felismerik a fenyegető veszélyt, mely később a két nép közötti viszonyt oly végzetesen befolyásolta s az ekkor tartott választmányi gyűlésről emlékiratot intéznek Szlávy József miniszterelnökhöz, melyben a kor szlovák történet- és kultúrpolitikai felfogását fejezik ki:

A „Slovenska Matica“ tagjai — hangzik az emlékirat — sohasem fogják feledni, hogy őseik hazánk földjét történelem előtti idők óta öröklötten lakták; hogy azok hazánk egyik fajával, közel ezer esztendeje, annak jó- és balszerencsáját osztották, sőt magok és utódaik még osztandják; a „Slovenska Matica“ tagjai békés, legnagyobb részben az élet fanyar iskolájában érült férfiak, kik jól tudják, hogy minden erőszakos felforgatás okvetlen sok nyomort és ínséget von maga után és csak bizonytalan jövőt rejt; ellenben, hogy a haza fölvirágzása csak az azt lakó fajok kölcsönös bizalma és fölkarolása alapján, s csak kitartó odaadásuk és áldozatkészségök mellett lehetséges. Azért nemcsak, hogy sohasem fognak segítséget nyújtani fondorkodásoknak . . . sőt ezeknek határozottan és erélyesen útját állani és békés törvényes úton azon feltételeket és állapotokat fognak igyekezni elérni, melyek nemzetök szellemi és anyagi fejlődését előmozdítani és biztosítani képesek.

Azonban a haza boldogsága az azt lakó nép boldogságától elválasztva nem is gondolható . . . Minden nép boldogsága annak szellemi fejlődésétől szükségképp feltételeztetik, szellemileg elhanyagolt nép sem a földművelésben, sem az ipar- és kereskedelemben kellően haladhat, sőt csak szerény jólétnek sem örvendhet . . . Egyes képesebb egyéniségek elnyerhetik ugyan a szükséges szellemi műveltséget, bármely nyelven; egy egész nép azonban csak saját nyelvén művelhető és minél elhanyagoltabb, fejletlenebb a nyelve, annál alacsonyabb műveltségi fokon kell állania, mivel éppen a nyelv a leghelyesebb emeltyűje s egyúttal mérve minden nép műveltségének.

Ezen előrebocsátott elmélkedések, valamint azon el nem tagadható tény, hogy a szegény, szellemileg kiképezetlen nép nemcsak az erkölcsi megvesztegetésnek hozzáférhetőbb és nagylelkű hazafiúi erények irányában érzéketlenebb, mint a szellemileg és anyagilag előrehaladottabb; hanem hogy az kivált nagyon megsaporodva, nemcsak egyeseknek terhére esik, sőt általában a haza fejlődésére és általános haladására; indítottak egyes tót hazafiakat azon legjobb hiszemű öntudatban, hogy ezáltal nemcsak saját nemzetüknek, hanem közvetve az egész hazának fölszámíthatatlan nagy szolgálatot tesznek, a „Slovenska Matica“ tudományos irodalmi egyület alapítására.

Mennyire felelt meg ezen egyület fennállása óta kitűzött céljának, s mennyire járult a tót nemzet szellemi művelődésének emelésére, ez nyílt kérdésnek is tekinthető, hanem egy az, ami tagadhatatlan, hogy t. i. ke-

letkeztetétől fogva úgy a kormánykörökben, mint a parlamentben s az irányadó sajtóban csak gyanúsítással és nyíltan kifejezett ellenszenvvel és elítéléssel találkozott, ami tevékenységének sikerét okvetlen gyengítette.

Hazánk történelme későbbi bűvárai előtt ezen körülmény megoldhatatlan talányul tűnnék fel, ha a panslavizmus szomorú kísértete egész kíséretével a pánikus rémülettől a nevetséges esztelenségig, a hihetlent is hitelessé nem tenné . . .

Egyébként ezen vigasztalatlan állapotban némi megnyugtatószól szolgál s javításra kilátást nyújt a „Slovenska Matica“ tagjainak azon mély, legbensőbb meggyőződésük, hogy testvéreink ezen bizalmatlansága saját jövőjük feletti túlságos aggodalomból ered és a félelem tudvalevőleg a legtisztábban látó szellem látszerveit is elhomályosítja, hogy tehát idővel a valódi tényállás lecsillapodottabb megfontolásának a megbírálásának sikerülend, sőt sikerülnie kell, ezen szerencsétlen, mert alaptalan, félelmet eloszlatni és a rég megedzett, ezredéves, a szerencse változásával dacoló testvéries bizalmat ismét visszaállítani, melynek után nem lesz nehéz a helyes modus vivendi megállapítani, mellyel úgy a magyarok, mint a tótok beelégedhetnének.“

Ez a modus vivendi azonban nem született meg 1875 előtt, utána pedig az iskolatörvények idején nem lehetett többé létrehozni a két nép tartós megegyezését. Pedig ennek az évtizednek kezdetén két alkalommal is nyílt lehetőség a magyarság és a nemzetiségek közt való általános kiegyezésre. Az első, elvi fontosságú megállapodás 1870 áprilisában jött létre a magyar függetlenségi politikusok s a román és szerb nemzetiségi vezetők között; a másik kísérlet 1872 márciusában a választójogi reform ellen lezajlott első parlamenti obstrukció után kezdődött, Lónyay Menyhért, akkori miniszterelnök kezdeményezésére, aki az összefogás jegyében felhívást intéz a hazai nemzetiségekhez, de a kérdéssel a továbbiakban érdemben nem foglalkozott.

Amennyire jelentéktelen tehát a Lónyay-féle kísérlet, éppen olyan fontosságot kell tulajdonítanunk a függetlenségi-nemzetiségi paktumnak, mely az utolsó nagy lehetőség volt a nemzetiségi béke helyreállítására. A függetlenségi képviselők: Simonyi Ernő, Irányi Dániel, Kállay Ödön és Madarász József, a szerb-román nemzetiségi politika élharcosaival, Mocsonyi Sándorral, Miletić Szvetozárral és Hodoşiu Józseffel együttesen állítják össze és szerkesztik azt a törvényjavaslatot („függetlenségi-nemzetiségi alaptörvény“), melynek alapján a kezdődő nemzetiségi passzivitás a magyarországi nemzetek közti együttműködésben feloldódnék. Ez a paktum tehát történeti jelentőségű s annál sajnálatosabb, hogy szövegét, mely annakidején a Correspondance Slave-ban és a magyar sajtóban is megjelent, Jászi műve óta (1912!) egészében egyetlen szakmunkánk sem közölte vagy méltatta. Ennek az érthetetlen közömbösségnek kései jóvátétele s a függetlenségi-nemzetiségi paktum jelentőségének megvilágítása céljából a következőkben közreadjuk a törvényjavaslatot teljes szövegében, majd méltatjuk jelentőségét a kor nemzetiségpolitikája szemszögéből.

A függetlenségi-nemzetiségi paktum, azaz a magyarországi nemzetek megbékélése tárgyában szerkesztett törvényjavaslat a következőképpen hangzik:

Alaptörvény

1. Magyarországon a következő történeti és meghonosított nemzetek léteznek; magyarok, románok, szerbek, tótok, rutének és németek. Mind e népfaj egyenlő a törvény előtt. A jelen alaptörvény szabályozza a nemzetiségek és a nyelvek politikai egyenlőségét a királyság területi épisége és politikai egységének sértetlen fenntartásával.

A hivatalos okmányokban Magyarországon lakó összes nemzetiségek a „magyarországi“ (peuple hongrois) összevezett alatt értetnek. Ezen elnevezés „magyarországi“ (hongrois) azért fog használtatni, nehogy a magyar (magyare) nemzetiség ebből különös hasznót vonhasson vagy befolyást vezethessen le.

2. A megyékben, községekben és városokban azon nemzetiség tekintendő uralkodónak, amely abszolúte vagy viszonylagos többségben van.

Azon megyék és kerületekben, hol az uralkodó többségen kívül bármely nemzetiség oly nagy számban van, hogy az összes lakosság egyharmadát (!) megüti, e nemzetiség megkövetelheti, hogy nyelve második hivatalos nyelvnek tekintessék.

A hatósági közgyűléseken az elismert nyelvek bármelyikét lehet használni.

Oly kerületekben, hol az elismert két nemzetiség közül egynek sincs többsége, kiki tetszése szerint és a szükséghez képest bármelyikét használhatja az elismert nyelveknek, de a magyar hatóságokkal vagy a központi kormánnyal való érintkezésben a megye hivatalos nyelvét kell használni.

3. A törvényhozásban és a központi hatalom okmányaiban használt hivatalos nyelv az ország lakói többségének a nyelve.

A központi kormány, a legfőbb törvényszék s a semmitőszék köteles intézvényeit és ítéleteit azon nyelvre fordíttatni, mely az illető megyében uralkodó, vagy melyet az illető felek értenek.

A kisebbségben levő nemzetiségek képviselői az országgyűlésen saját nyelvüket használhatják.

4. A királyság törvényei, a központi igazgatás s a kormány minden határozatai és rendeletei a törvény által elismert hat nyelven hirdetendők ki.

5. A megyék, kerületek és városok főnökei és hivatalnokai a feletük álló hatóságokkal saját hivatalos nyelvükön közlekednek.

6. Magánügyekben a felek saját nyelvüket használhatják s a közigazgatási hatóságok, valamint az első- és másodfokú bíróságok az ügyeket az érdekelt felek nyelvén kötelesek tárgyalni.

Ha rendes per folyik, melyben az ellenfelek különböző nyelvet használnak, mindegyikük használhatja ott a saját nyelvét, de az ítélet csak azon nyelven hozatik meg, melyen az ügy a törvényszék elé vitetett.

Ha az érdekelt fél oly nyelvet beszél, mely a kerületben ismeretlen, a törvényszék előtt használhatja akár az ellenfél nyelvét, akár a kerület hivatalos nyelvét, akár a központi kormány nyelvét. Azon esetben, ha az egyik érdekelt fél több, különböző nemzetiségekhez tartozó egyénekből áll, köteles magát a kerület egyik elismert nyelvén kifejezni.

A per tárgyalása a vádlott nyelvén történik s a vádlott a törvényszék határozatairól saját nyelvén értesítendő, föltéve, ha a nyelv a kerületben dívik. Ellenkező esetben az ítéletet azon nyelven kell kimondani és a pert a kerületben dívó azon nyelven kell tárgyalni, melyet a vádlott legjobban ért.

Azon esetben, ha különböző nemzetiségekhez tartozó több vádlott van, akkor azok, akik az illető törvényszéki kerület hivatalos nyelvét értik, ezen hallgatandók ki s a többiek is ugyanezen nyelven, csakhogy hites tolmács segítségével. Az ítéletről mindegyik saját nyelvén értesítendő.

Ha az esküdszéki intézmény behozatnék, mindazon esetekben, midőn az esküdtek az ügy állásáról nem szerezhethének más úton alapos tudomást, a tárgyalás hivatalos nyelven tartandó.

7. A nemzeti haladás a kormány feladata s ezért a kormány mindent meg fog tenni ezen haladás elősegítéséért. Minden egyes nemzetiségnek joga van iskolákat, irodalmi, művészeti és tudományos társulatokat alakítani.

8. Minden elemi, községi és felső tanintézetben a hat nemzetiség közül annak nyelve a tanítási nyelv, amely nemzetiség többségben van az illető kerületben.

A kormány köteles határozatait a tanintézetekkel ama nyelven tudatni, amely tanítási nyelvül el van fogadva.

9. Az ország egyetemlein nemcsak a különféle nemzetiségek nyelve és irodalma fog taníttatni, hanem azonkívül tanszékek állíttatnak, hol az ország törvényei az elismert hat nyelven elő fognak adatni. Mi több, állíttatnak tanfolyamok, hol külön tanítók a tudományok minden ágát minden egyes nemzetiség nyelvén fogják tanítani. Ugyanez áll az ország minden nyilvános akadémijára nézve. Minden kerületben a többségben levő nemzetiség részesül kedvezésben.

Azon vidékeken, hol még nem létezik ily iskola, kötelessége lesz a municipiális hatóságnak vagy az államnak ott rögtön iskolát alapítani.

10. Mindenkinek, ki oly hivatalt óhajt nyerni, melyhez a magyar nyelv tudása szükséges, bizonyítékát kell adnia annak, hogy teljesen bírja e nyelvet.

11. Jelen törvény hitelesítettése és kihirdettetése után azonnal foganatba lép s mindazon előbbi törvények, melyek vele ellenkeznek, általa eltöröltetnek.

Az ismertetett függetlenségi-nemzetiségi „alaptörvény“ az 1867. évi kisebbségi javaslat figyelembevételével kívánta tehát rendezni a magyar nemzetiségi kérdést. Ha megvizsgáljuk a törvényjavaslat első szakaszát, láthatjuk, hogy a magyar függetlenségi politikusok igen szerencsés és diplomatikus formában egyeztetik ezt a javaslatot az 1861. évi Wlad—Popović-féle tervvel, mely — mint ismeretes — a magyarországi nemzetiségek országos nemzetekké nyilvánítása helyett megelégszik a „magyarországi politikai nemzet“ elismertetésével. Mint a törvényjavaslat második szakaszából kitűnik, Irányiék elfogadják a Mocsonyi—Miletić javaslatban körvonalazott többségi elvet, viszont a nemzetiségi képviselők hozzájárulnak ahhoz, hogy a második hivatalos nyelv használata csak 33%-os kisebbség esetén vezetessék be, ami a nemzetiségi törvényhez viszonyítva még visszaesést is jelent, miután ott a közigazgatási kisebbségi nyelvhasználat már 20%-os kisebbség esetén jogerős. Nem szabad viszont megfedkezünk arról, hogy az 1870. évi függetlenségi-nemzetiségi törvényjavaslat sokkal szélesebben értelmezi a „második hivatalos nyelv“, tehát kisebbségi nyelv jogait, mint a nemzetiségi törvény, miként ez a javaslatnak további két jelentős megállapításából következik. Az egyik, mely minden időre elejét venné a nemzetiségi iskolavizsálynak, melyen a dualizmus nemzetiségi politikája rövidesen zátonyra fut, kimondja, hogy az elemi és felső (mai értelemben középfokú) tanintézetekben a hat elismert nem-

zetiség nyelve közül az lesz a hivatalos tanítási nyelv, mely az illető területen a többségi nemzetiség nyelve. A másik elvi határozat viszont a kisebbségi nyelv jogainak tiszteletben tartásával s a nemzetiségi képviselők hozzájárulásával megállapítja, hogy hivatali alkalmaztatásnál a magyar nyelv tudása szükségeltetik.

Mindkét határozat annyira kivételes jelentőségű, hogy külön kell foglalkoznunk velük. A függetlenségi-nemzetiségi „alaptörvény“ 8. szakasza értelmében tehát a magyarországi közoktatást gyökeresen át kell alakítani a „magyarországi politikai nemzet“, azaz a hat elismert nemzetiség politikai egysége szellemében. A gyakorlatban ez a határozat a nemzetiségi követelések legfontosabb pontját, az iskolakérdést kielégítően rendezné, melynek jelentőségét első modern iskolatörvényünk, az 1868:XXXVIII. tc. is megállapítja. Sőt nemcsak megállapítja, hanem mint látni fogjuk, ez a felvilágosult tanügyi törvény komoly kezdeti biztosítékokat ad atekintetben, hogy a nemzetiségi iskolaügy kedvezően megoldassék. Ez a törvénycikk, Eötvös kultuszminiszter alkotása, azonban csak kezdetnek és kiindulásnak volt tekinthető, s ezt a kezdeti eredményt a kiegyezés utáni változott társadalmi helyzet a kialakuló szabadelvű nemzetszemlélet révén komolyan veszélyeztette. Ki kell mondanunk azonban még előljáróban a való tényállást: a dualizmus korának uralkodó társadalma, legalább is eleinte, nem azért magyarosított, hogy ezzel a másajkúakat elnyomja, hiszen ez eleve szemben állt volna a szabadelvű koreszmével és az egyéni szabadságjogokkal, melyeket e korszak többé-kevésbé figyelembe vett. A Tisza Kálmán kormányelnökségével polgárjogot nyert általános magyarosítási láz a „nemzeti állam“ és „nemzeti közművelődés“ jelszavainak hirdetésével a szociális nyugtalanság nyomán keletkezett mozgalmak és szenvedélyek levezető csatornájaul szolgált, mellyel sikerült is átmenetileg háttérbe szorítani a földkérdés rendezésére vonatkozó terveket, a kivándorlás ügyét, az új társadalmi osztály: a munkásság érdekvédelmét, a magyarság és a haladó külföld kapcsolatait, egyszóval mindazt, ami 1848 Magyarországot Európához és a világhoz kötötte.

A kiegyezési Magyarország nemzetiségi politikájának elferdüléséhez hozzájárult az is, hogy az ellenzéken nemcsak Simonyi Ernők, Irányi Dánielek vagy Mocsáry Lajosok állottak, hanem egész sora a közepes tehetségű, sovinizmusra és hamis fajelméletekre hajlamos politikusoknak, akik ellenzékiességük leple alatt valóságos tervhadjáratot indítanak a nemzetiségekkel „paktáló“ szélsőbal és a másajkúak iránt „gyengéséget tanúsító“ dualizmuseleji kormányok ellen. Ezek a hangulati politikusok okozták, hogy Eötvös időelőtt visszavonul a közvetlen tárgyalásoktól, hogy Lónyay felhívása nyílt kudarccal végződik s, hogy a későbbi függetlenségi párt már 1879-ben, a népiskolai törvény tárgyalásakor megtagadja alapító elnökét, Mocsáryt. Jászi jellemző példaként idézi ennek a felszínes, magyarkodó ellenzékiességnek „sajtófőnökét“, a Beksicsek és Rákosi Jenők szálláscsinálóját, Csernátorny Lajost, aki 1870 július 3-án az Ellenőr hasábjain — Mocsonyi Sándornak a törvényhatósági javaslatot bíráló beszédével kapcsolatban — így nyilatkozik a nemzetiségi közeledés ügyéről:

— „Legyen meggyőződve Mocsonyi Sándor, hogy pártunk (t. i. a balközép) ismeri már ezt a tréfát... s nem szedhet már többé rá senkit, ha éssen van. Mai napság tudja már maga népünk is, hogy azért rémítgetik románnal, szerbvel és a többi nemzettel, hogy hallgatagon viselje

magát, sőt éppenségesen érdekében történnék vegye, ha szabadsága megszorítottatik, jogai megnyirbáltatnak, terhei növeltetnek.“

Ilyen „ellenzéki támogatással“ — s Csernátony felfogása nem elszigetelt jelenség az úgynevezett „mérsékelt polgári ellenzék“ soraiban — természetesen nem lehetett tető alá hozni a függetlenségi-nemzetiségi egyezményt, melynek megvalósulásán minden bizonnyal Magyarország jobb jövője fordult. A nemzetiségek visszariadtak a kezdeményezéstől és mint annyiszor történelmünk során, a társadalmi és politikai visszasságok keresztül húzták a reális számításokat.

Az elmondottak egyben élesen rávilágítanak arra a körülményre, hogy a kiegyezés utáni társadalmi szabadverseny valósággal kiütötte a hatalmat az 1868. évi nemzetiségi törvény létrehívóinak kezéből s amiként a társadalmi politika egészen másképpen alakult, mint azt Deák elképzelte, épp úgy Eötvös elvei sem érvényesülhettek többé a gyakorlatban; annál kevésbé, mert Eötvös 1871 elején meghalt s felfogását a kormányzatban többé senki sem képviseli. Ezért oly kivételes jelentőségű az 1870 tavaszán kötött függetlenségi-nemzetiségi paktumnak az iskola-kérdésre vonatkozó tétele, mely még az erőviszonyok teljes eltolódása előtt biztosítani igyekezett a nemzetiségek legfontosabb létkövetelését. E törvényjavaslat megvalósulása esetén, természeteszerű folytatása lett volna az 1868:XXXVIII. tc.-nek, melyet a kiegyezési kor iskola-törvényeinek bemutatásakor részletesebben ismertetünk. Az a körülmény viszont, hogy a nemzetiségi képviselők, még pedig a radikális nemzetiségi politika előharcosai hozzájárulnak a közhivatali alkalmazásban lévő, illetve közszolgálatba lépő alkalmazottak kötelező magyar nyelvismeretéhez, mint közszolgálati alapelvhez, bizonyítja, hogy ezt a kívánalmat, melyet később nemzetiségi részről a magyarosítás egyik jellemzőjeként tüntetnek fel, eleinte maguk a nemzetiségi vezetők is természeteszerű kívánalomnak tekintették.

A függetlenségi-nemzetiségi törvényjavaslat sajátoskép nem került a törvényhozás elé s eleinte a nyilvánosságot is csak annyiban foglalkoztatta, hogy a Deák-párti lapok közölték s a függetlenségi nem cáfolták az egyezményt. Kétségtelen, hogy az „Alaptörvény“ magyar aláírói mindent elkövettek a paktumban foglaltak érvényesítése érdekében. Így röviddel az egyezmény nyilvánosságra kerülését követően a függetlenségi képviselők (ezidőtájt még pártonkívüli függetlenségi, mivel a függetlenségi párt csak 1874 őszén alakul meg) hosszabb cikksorozatban népszerűsítik eszméiket lapjuk, Böszörményi elárvelt Magyar Ujságja hasábjain, ahol 1870 május 1-én a következőképp fejtegetik az új magyar nemzetiségi politika gondolatát:

„. . . A demokratikus állami intézmények hazánkban is elvénnek a nemzetiségi kérdés mérgét. Ott, hol valódi szabadság, valódi jogegyenlőség van, ott alig fog fogékonyságra találni az izgatás, mely az átalakíthatóság államaiban, a számbeli többségben lévő nemzetiségeket a kisebbségben levő uralkodó nemzetiség járma alól felszabadítani igéri. Nyujtsunk kezét egymásnak. Segítsük megmenteni ezredéves alkotmányunk emberszerető fejlesztése által a valódi szabadságot, valódi jogegyenlőséget, a demokráciát hazánkban és nemcsak a magyarság jövőjét fogjuk maradandó alapra fektetni, hanem hazánk összes nemzetiségeit, a nép millióit fogjuk megszabadítani közös ellenségétől.“

Ne felejtjük azonban, hogy ez a függetlenségi tábor, mely Mocsonyival, Mileticcsel és a többi nemzetiségi vezetővel a bemutatott törté-

nelmi megállapodást kötötte, maga is kisebbségi sorsból védte a magyar nép igazát a kiegyezés után felszínre került álszabadelvű irányzattal szemben. Ennek tulajdonítható, hogy az első függetlenségi politikusok, akik a dualizmus korának meddő közjogi vitájánál előbbre helyezték Magyarország elsőszámú létkérdését, a nemzetiségi kérdést, nem rendelkeztek azokkal a politikai erővel, melyek révén a magyar belviszonyok alakulását befolyásolhatták volna. Kezdetben ugyanis, tehát 1867 őszén — mint Gratz is megállapítja —, 201 deákpárti képviselővel szemben a Tisza—Ghiczy-féle balközép 94, a szélsőbal ellenben csupán 20 képviselővel rendelkezett s ezt a kormánytöbbséget az únió végleges kimondása után a Deák-párt soraiba özőnlő erdélyi képviselők még növelték. Igaz ugyan, hogy 1868 tavaszán a harminckét Deák-párti kerületben bekövetkezett „szélsőbaloldali“ győzelem — miután a balközép mindenütt megtartotta mandátumait — alig 80 főnyi többségre szorította le a kormánypárt fölényét, ez a számarány azonban csak látszólagos politikai egyensúlyt jelent. Tisza Kálmán pártja ugyanis csak közjogi tekintetben tanúsít ellenzékiiséget, társadalompolitikailag együtt-haladt a kiegyezési kormányzattal. A pártvezér már 1868 március 17-én a bihari pontokat nyilvánosságra hozó váradi értekezleten kifejezetten arra törekszik, hogy szembetűnő különállást biztosítson a balközépnek a kossuthiánus szélsőballal szemben. Tisza a bihari pontokban meg akarja szüntetni a delegációkat, közös minisztériumot és vámterületet, önálló hadsereget, pénzügyi, kereskedelmi és iparpolitikát és valamelyes diplomáciai függetlenséget igényel, egyébként azonban elfogadja a kiegyezési alapot annak minden etatista járulékaival együtt. A szélsőbal viszont egyelőre maga sem tudja, mit kezdjen a kossuthi hagyatékkal, melyből a keretet: a Bécs elleni közjogi harcot és a magyar függetlenségi gondolat hirdetését átveszi, de a lényegét: a szociális rendezést s a délkelet-európai vagy szűkebb értelemben vett magyarországi föderatív gondolatot egyszerűen kifelejt.

E függetlenségek közül, akik 1874 végén Mocsáry Lajos vezetésével megalapítják a függetlenségi pártot, alig néhányan — valóban csak a kiválasztottak, mint Simonyi Ernő és Irányi Dániel — érzik át a magyar függetlenségi politika tulajdonképpeni hivatását. Ők interpellálnak 1870 október 31-én és 1871 február 18-án Franciaország megmentése és a tisztességes francia béke ügyében a képviselőházban, szoros fegyverbarátságban a szerb nemzetiségi párt vezérszónokával, Stratirović Györggyel, aki 1871 január 20-án megrázó beszédet mond a Haza függetlenségének védelméről a németbarát külpolitika veszélyeivel kapcsolatban. Mert — s e kettősség van az eszményi magyar függetlenségi politika középpontjában — a belső és külső függetlenségi politika érdekei egymástól egyidőben sem választhatók szét. A magyar függetlenségi álláspont pedig egyaránt előírta a nemzetiségi kérdés korszerű megoldását, mint a német orientációtól való tartózkodást, mely Andrassy külügyminiszterségével elsőrendűen időszerű lett.

Hangoztatnunk kell, hogy Deák és Andrassy felfogása e kérdésben élesen eltérő volt. Deák szükségtelennek tartja, hogy a magyarság a kiegyezésben foglaltakon túlmenő, külpolitikai természetű kötelezettséget vállaljon. Andrassy ellenben már 1871 augusztusában a salzburgi császártalálkozón — mint azt Kónyi „Beust és Andrassy“ című kiváló tanulmányában elmondja — valósággal felkéri Bismarckot, hogy Hohenzwart ellenében beavatkozzék a csehek s ezen keresztül a dunai népek

ügyébe. Andrásynak 1871 október 20-án sikerül a koronatanácsban megbuktatni Hohenwart föderalista tervét s ezen az áron három héttel később a Monarchia külügyminiszteri székébe emelkednie. A cseh kiegyezés kudarca s a németbarát irányzat felszínre jutása viszont egyet jelent úgy a függetlenségek és föderalisták külpolitikai elnémitásával, mint a deáki mértéktartó, be nem avatkozási elv radikális megváltoztatásával. Ettől az időtől kezdve ugyanis a „königräzti reváns gondolat“ Beusttal együtt eltűnik a Monarchia külpolitikájából, mely lépésről-lépésre halad a magyarság sorozatos katasztrófáit okozó Zweibund-politika megvalósítása felé. A rendkívüli veszélyre és a Csehországban keletkezett országos elkeseredésre még a balközép is rezonál. Helfy 1871 október 28-án, Tisza október 30-án interpellálnak Andrásyhoz, magyarázatot kérve

„egy testvérnemzet belügyeibe való avatkozás ügyében, mely végkövetkezményeiben igen súlyos veszélyeket hozhat hazánkra“.

De hasztalan a felismerés, Andrásy külön kiegyezése érvényesül az 1867: XII. tc. felett, sőt annak ellenére; hogyan ne érvényesíthetné tehát akarát a laza összetételű ellenzéki táborral szemben, melynek egyik fele, a „balközép“, útban van a bihari pontok feladása felé, másik fele, az ú. n. „szélsőbal“ pedig még önmagában sem tisztázta a függetlenségi programot.

Mindezt el kell mondanunk annak megvilágítására, miért nem sikerült törvényhozási úton érvényesíteni a nemzetiségi vezetőkkel kötött függetlenségi paktumot. Nem kevésbé pedig annak megokolására, hogy a magyar nemzetiségi kérdés korabeli rendezését nem Deák és közvetlen környezete akadályozták, mint azt a századforduló román közírója, Branisce Valér véli a Drapelulban, hanem a kormánypártnak Andrásyval tartó frakciója, mellyel az 1875-ben uralomra jutott szabadelvű párt mind kül-, mind belpolitikailag érdekszövetséget köt a Magyarországot Európától izoláló németbarát politika és az osztályérdekből fogant nyelvi és közigazgatási hegemonia kérdéseiben. Így következett el a kiegyezési korszak második évtizedében a magyarországi népek megbékélését akadályozó és a nemzetiségi kérdést zsákutcába szorító „álszabadelvű nemzeti állam“ ideje, melynek elhatalmasodását leginkább az iskolatörvények mérlegén érzékeltethetjük.

Említettük már, hogy a magyar iskolatörvények sorát az az alap-törvény vezeti be, melyet 1868 december 6-án az 1868:XXXVIII. tc. formájában cikkelyeztek be „A népiskolai közoktatás tárgyában“ címmel. Ez a törvénycikk a magyarországi iskolaügy egészét kívánja rendezni, olyképpen, hogy annak teljes szerkezetét a modern államnak megfelelő korszerű alapokra helyezi. Nemzetiségpolitikai szempontból több olyan szakasza van a törvénycikknek, mely nyilvánvalóan igazolja, hogy Eötvös a nemzetiségi érdekek szemelőtt tartásával állította össze a magyar kultúrpolitika e jelentős alkotását. A törvénycikk 11. §-a kimondja a hitfelekezetek egyetemes jogát a saját erejükből állított és fenntartott nyilvános „népoktatási tanintézetekre“ vonatkozóan, a 16—21. §-ok megállapítják a magánosok és társulatok által felállított népoktatási tanintézetek (elemi és felső [polgári] népiskolák és tanítóképezdék) széleskörű működési lehetőségeit. Az 57. §. kimondja a községi elemi népiskolák hitfelekezeti oktatásának jogát, az elvi fontosságú 58. §. pedig — mint

említettük — a következőkép intézkedik a népiskolai oktatás nemzetiségi jogvédelméről:

Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyesajkú községben ez okból oly tanító alkalmazandó, aki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, ahol többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, amennyire a község ereje engedi, különböző ajkú segédtanítók is választandók.

Helyesen állapítja meg Lahmann a nemzetiségi oktatásügy fejlődéséről szóló tanulmányában, hogy a népiskolai alaptörvény idézett szakasza valóban az oktatási nyelv kérdésének megoldására törekedett s ezt közmegegyezésre igyekezett tisztázni. Azonban az 1868: XXXVIII. tc. a dualizmus korának fentiekben ismertetett és egymással összefüggő kül- és belpolitikai fejleményei következtében a gyakorlatban csak 1879-ig érvényesült; ettől kezdve a helytelenül értelmezett „magyar nemzeti állam“ iskolatörvényei az irányadók, s nyomukban bekövetkezik a magyarországi nemzetiségi kérdés végzetes válsága.

8. A válság évei

Ez a válság az 1879 május 22-én szentesített új iskolatörvénnyel kezdődött, mely a Törvénytarban 1879: XVIII. tc., „A magyar nyelv tanításáról a népoktatási intézetekben“ címmel szerepel. Ha elfogadjuk azt a nemzetiségi részről, Botto, Babes, majd Hodža Milán által felállított tételt — melyben egyébként sincs okunk kételkedni —, hogy a nemzetiségi törvény érvényét a balközép és a Deák-párt 1875. évi végleges fúziója törte meg, úgy ebben a törvénycikkben kell látnunk a Tisza Kálmán kezdeményezte álszabadelvű korszak téves állásfoglalását a nemzetiségi kérdésben. Az 1868: XLIV. tc. részletes vizsgálatok rámutattunk arra, hogy a nemzetiségi törvény alkotói nagy következetességgel ügyelnek a nemzetiségi iskolaügy jogrendjének széleskörű megállapítására. Az 1879. évi iskolatörvény — ezzel szemben — első állomása annak a sajnálatos útnak, melyen a szabadelvűpárt elindítja a nemzetiségi iskolajogok korlátozásának folyamatát. Az 1879: XVIII. tc. parlamenti tárgyalása arra is rávilágít, hogy az új áramlat már a függetlenségi pártot is elérte, mely Mocsáry Lajos és néhány hívének éles tiltakozása ellenére magáévá teszi a részletes vitában ezt a törvényjavaslatot, sőt azt éppen Madarász József, az 1870. évi függetlenségi-nemzetiségi megállapodás egyik aláírója jelenti be a Házban. Mocsáry 1879 április 30-án az elvű függetlenségiiek nevében így nyilatkozik a készülő törvényjavaslatról:

Nagyfontosságúnak tartom a szönyegen fekvő kérdést, mert kétségtelen, hogy bármiként igyekezzenek is ezen törvényjavaslat jelentőségét csökkenteni s lehetőleg szelíd alakban előállítani: az mégis szoros összefüggésben áll a nemzetiségi kérdéssel. Én pedig a nemzetiségi kérdést oly nagyfontosságúnak tartom, hogy azt az Ausztriával fennforgó nagy közjogi kérdések mellé sorozom. Nem kevesebbről van itt szó, mint arról, hogy a magyar állam (értsd: az államhatalom gyakorlói) akciót szándékozik indítani a magyar nyelv terjesztésére, az állam hatalmában lévő eszközökkel.

Hogy mit értünk ezen szó alatt „a nyelv terjesztése“, erre nézve a

törvényjavaslat indokolása szerint nem érthetnénk egyebet, minthogy az ország nem magyarajkú polgárainak alkalom adassék arra, hogy a magyar nyelvet, mint az állam nyelvét elsajátítsák és hogy ezért az állam nem magyarajkú polgárai az állam iránt csakis hálával tartozhatnak. En ezen állításban, megvallom, oly naivitást látok, mely senkit sem fog félrevezetni, sőt ki kell mondanom, hogy az őszinteségnek ilyen hiányát sem a magyar fajhoz, sem az államhoz méltónak nem tartom. Mert köztudomású mindnyájunk előtt, hogy mi a magyar nyelv terjesztése alatt nem értünk egyebet, mint azt, hogy lehetőleg segítsünk azon a nagy bajon, hogy az a 15 millió ember, ki ezt a hazát lakja, nem mind tősgyökeres magyar. Hanem hát ezt a szándékot igen jól felfogják a nem-magyarajkú nemzetiségek is. És miután kétségtelen, hogy a magyar faj létszámát nem lehet másként szaporítani, mint a többi nemzetiségek létszámának rovására: nagyon természetes, hogy a többi nemzetiségek ezen törekvésben, ezen irányban lehetetlen, hogy saját létük alapjának megtámadását ne lássák. Aminek ismét lehetetlen, hogy más legyen a következése, mint az, hogy ismét visszahozzuk azon 1848 előtti sajnálatos időket, melyekben egy rossz s végül oly veszedelmes irányt vettek a nemzetiségi villongások. Nem jelent egyebet ezen akció, mint szakítást azon politikával, melyet a nemzetiségi kérdés tárgyában a magyar nemzet az abszolút rendszer és a provisorium idejében, midőn általános kibékülés jött létre e hazában — a nemzetiségek közt, adoptált. Szakítást azon politikával, mely az 1868-i nemzetiségi törvényben nyert kifejezést. Ezen törvénynek — melyet a legbölcsebb törvénynek tartok valamennyi között, mely tizenkét év óta létrejött Magyarországon, alapelve, hogy az ezen hazában élő minden nemzetiség egyenjogú, hogy mindenkinek megengedtetik, hogy nemzeti individualitását fenntarthassa, fejleszthesse s ezen nemzeti individualitás alapján emelkedhessék kulturális téren; a magyar nyelvnek pedig csak azon szempontból adatnak előjogok, amennyiben az államkormányzat szempontjából multhatatlanul szükséges . . . Meglehet, azt fogják mondani némelyek, hogy a szőnyegen levő törvényjavaslat nem áll ellentétben az 1868-i nemzetiségi törvénnyel, mert hiszen azt egyáltalán nem támadja meg . . . Én azt hiszem, hogy ezen állításban éppoly kevésbé volna őszinteség, mint a törvényjavaslat indokolásában. És azt hiszem, hogy ezen törvényjavaslat egyenes ellentétben áll a nemzetiségi törvénnyel, (mely szerint) egyáltalában nincs szükség arra, hogy az ország minden nemzetiségű lakosai a magyar nyelvet elsajátítsák, mert hiszen a törvényben gondoskodás történik arra vonatkozólag, hogy a közügyekben saját nyelvükön eljárhassanak. Ellenben most már, ezen törvény életbeléptetésének következtében — talán fictioval — de (el) lehet mondani, hogy íme most már alkalom adatott mindenkinek a magyar nyelv megtanulására, tudni kell most már magyarul mindenkinek, tehát nincs szükség arra, hogy a közügyek kezelésénél más nyelv, mint a magyar használtassék . . . Én bátor vagyok azt kérdezni, hogy tanácsos-e nekünk szakítani az 1868-ban kifejezést nyert nemzetiségi törvénnyel? . . . Vajjon célszerű-e felbolygatni a nemzetiségi kérdést, célszerű-e az államnak, a magyarságnak magára vonni azon kétségtelenül felébresztendő ódiomot, provokálni azon veszélyeket, amelyek — szerény véleményem szerint — (ennek) természetes következményei lesznek. Nekünk arra kell törekednünk, hogy minden nemzetiség, mely e hazát lakja, itthon érezze magát s a szabadságnak, a jólétnek részükre való biztosításával kell őket e hazához erősen láncolni, úgyhogy ennek élvezetében ne jusson eszükbe

kalandos politikát követni és idegen istenekhez folyamodni. Nemzetiségi politika tekintetében feladatunk belterjes politikát űzni, őrizkedni a germanizációtól, mert hogy a németiség, illetőleg az osztrák germanizáció sokkal veszélyesebb ellenségünk, mint valamenyi nemzetiség, mely e hazában van. Tanácsos (végül) a nemzetiségi viszályt felébreszteni most, midőn a legnagyobb szükségünk van arra, hogy e hazának minden lakosa, egy szívvel, egy lélekkel legyen azon, hogy ezen ország fenntartassék?

Szükségesnek véltük, hogy a kor nagy magyar nemzetpolitikusa-
nak nézetét a szóbanlévő törvénycikk indítékával kapcsolatban bemutas-
suk. Nemcsak azért, mert ez a megnyilatkozás híven igazolja, hogy a
magyar parlamentarizmusban — a politikai erőviszonyok eltolódása elle-
nére is — elevenen élnek 1849, 1861 és 1868 hagyományai, de főként
azért, hogy érzékeltesük azt a veszélyt, melyet e törvénycikk joggal
sérelemzhető szakaszaival — a magyar államiságra felidézett.

E szakaszok — a törvénycikk bevezetésével együtt — a következő-
kép hangzanak:

*Szükséges lévén, hogy a magyar nyelvnek, mint az állam nyelv-
nek elsajátításában minden állampolgárnak kellő mód nyujtassék, e vég-
ből a következő intézkedések állapíttatnak meg:*

1. Minden akár felekezeti, akár másnemű oly tanítóképző intézet-
ben, amelyben a tanítás nyelve nem a magyar, a magyar nyelv, mint
már az 1868 : XXXVIII. tc. rendelete szerint is ez intézetekben köteles
tantárgy, oly óraszámmal tanítandó, hogy azt az egész tanfolyam alatt
minden tanítójelölt beszédben és írásban elsajátíthassa.

2. A jelen törvény hatálybaléptét követő három évi tanítóképző-
intézeti tanfolyam eltelte után, vagyis 1882 jún. 30-tól kezdve tanítói ok-
levelet senki sem nyerhet és a képezdei tanfolyamot akár magánúton,
akár tanintézetben 1882-re vagy azután végzett egyének közül tanítóul
vagy segédtanítóul senki sem alkalmazható, aki a magyar nyelvet beszé-
ben és írásban annyira el nem sajátította, hogy azt a népiskolákban
taníthassa.

3. . . . Oly községekben, hol magyar és nemmagyarajkúak vegye-
sen laknak, akár községi, akár felekezeti, akár egyéb nyilvános népisko-
lákbán, az 1883. évtől fogva úgy rendes, mint segéd- vagy ideiglenes
tanítóul csak oly egyének alkalmazandók, kik a magyar nyelvet tanítani
képesek . . .

4. A magyar nyelv az összes bárminemű nyilvános népiskolákban
a köteles tantárgyak közé ezennel felvételik. Azonban mindaddig, míg a
magyar nyelv tanítására alkalmas kellőszámú tanító fog rendelkezésre
állni, ezen törvény fennebbi rendelete csak fokozatosan, következőleg
léptethető életbe:

*minden oly elemi népiskolában, melynek tannyelve nem magyar,
de oly tanító van alkalmazva, ki annak tanítására képes, a magyar nyelv,
mint köteles tantárgy, már a jelen törvény hatálybaléptét követő tanév-
ben; azon elemi népiskolákban pedig, amelynél ily tanító alkalmazva
nincs, mihelyt a 2. és 3. §§-ok értelmében a magyar nyelv tanítására
képes tanító alkalmazva leend, azonnal tanítandó.*

A magyar nyelv ezen köteles tanítását az összes községi népisko-
lákbán a vallás- és közoktatásügyi miniszter külön rendeletben szabá-
lyozza.

5. A jelen törvény intézkedései kiterjesztetnek az 1868:XXXVIII. tc. 16—22. §§-ai értelmében fennálló és felállítandó nemmagyar tan nyelvű tanintézetekre is.

A magyar nyelv népiskolai oktatásáról szóló törvény — az álszabadelvű korszake sajnálatos jelensége — nagy mértékben hozzájárult a nemzetiségi politikusok passzivitása után a nemzetiségi társadalmak elzárkózásához, aminek okát a következőkben látjuk:

1879-ig — a korábbi függetlenségi és hivatalos (Lónyay-féle felhívás) kezdeményezések elsikkadása ellenére is — joggal bízhattak a nemzetiségek a nemzetiségi törvényben, mint Magyarország honpolgárainak nyelvi és faji egyenjogúságát szentesítő jogalkotásban. Az 1879. évi népiskolai törvény határozatai következtében ez a bizalom megrendült s a magyarországi nemzetiségek politikája ettől az időponttól kezdve kettős irányt vesz. Egyrészt küzd — a magyar nemzetszemlélet legtisztább képviselőivel egyetértésben — az 1868:XLIV. tc. megtartásáért, másrészt, többirányú ösztönzésre, olyan eszközöket és harcmódot alkalmaz a kormányzatgyakorolta nemzetiségi politikával szemben, mely a nemzetiségi pörökön és külső propagandán túl elkerülhetetlenül szakításra, a dunai gazdasági államtest széthullására kellett vezetessen.

A törvénycikk negatív jelentőségét vizsgálva, nem szabad elfelednünk, hogy olyan időben keletkezett, amikor a hivatalos magyar nemzetiségi politika egyre-másra követi el a szinte jóvátehetetlen intézkedéseket (1874: a szlovák gimnáziumok bezárása, 1875: a turócszentmártoni Matica megszüntetése, 1876: Miletić jogtalan elfogatása és bebörtönzése, illetve az újvidéki Omladina egylet betiltása). Mindennek következtében a hetvenes évek végén a magyarországi nemzetiségek körében az a megokolatlan nézet terjedt el, hogy a „nemzeti állam“ beolvasztásukra törekszik, holott valójában 1879-ig — e kétségtelen túlkapásokon kívül — nincs másról szó, mint a magyar hivatali nyelv elsajátításának kötelezővé tételéről és az ú. n. közművelődési egyleteknek — melyek káros tevékenységére még visszatérünk — terjeszkedéséről. Azonban ez is elegendő ahhoz, hogy egyes nemzetiségi politikusok — érvénytelenítve az 1870. évi megállapodást, melyben Mocsnyi, Miletić és Hodoşiu maguk is hozzájárultak a kötelező magyar hivatali nyelvtudáshoz — tervszerű magyarosításról adjanak hírt a külföld felé.

Az 1879: XVIII. tc. tehát olyan légkörben jött létre, amikor egyrészt az Andrássy-féle külpolitika és a Tisza Kálmán-féle álszabadelvű irányzat „nemzeti“ kinövéseinek, másrészt a nemzetiségi vezetők fokozódó bizalmatlanságának ellensúlyozására megszorítás helyett jogkiterjesztésre, a nemzetiségi törvény régóta esedékes végrehajtási utasítása kiadására s e törvényen túlmenő, kollektív nemzetiségi jogok megállapítására lett volna szükség. Nem kétséges, hogy a függetlenségi párt, melyet 1874—78 között maga Mocsáry irányít, az 1870. évi megállapodás és a nemzetiségi kérdésben tanúsított megértő békepolitika szellemében általános társadalmi mozgalmat indított volna, ha a bekövetkezett sajnálatos események: az erdélyi román passzivitás újabb, gyulafehérvári deklarációja (1872), a szabadelvű pártfuzió választási törvénye (1874) nyomán megnyilatkozó erdélyrészi és magyarországi román passzív ellenállás, a szlovák gimnáziumok és a Matica megszüntetése, az 1876. évi szerb-török háború alkalmával állítólagos magyarországi szerb toborzással vádolt nemzetiségi vezér: Miletić elítélése s az Omladina betiltása, végül

Bosznia és Hercegovina okkupációja után erre reális lehetőség nyílt volna.

Mikó, a kiegyezés utáni évtized nemzetiségi politikájával foglalkozva, úgy véli, hogy a nemzetiségi törvényt az 1868: XLIV. tc.-kel beérő nemzetiségek, így elsősorban a magyarországi németiség révén kellett volna megerősíteni; nyilvánvaló utalásként a magyarországi németiség korabeli politikusának, Steinacker Ödönnek 1871-ben a nemzetiségi törvényről tett „lojális“ nyilatkozatára. Anélkül, hogy a súlyosan téves megállapításnál hosszabban időznénk, nagy vonásokban s a konkrét tények alapján vázoljuk, miért nem támaszkodhatott a magyarság a kiegyezés utáni időszakban a létérdekeivel ellentétes célkitűzésű hazai német nemzetiségre.

A magyarországi németiség a XIX. század utolsó harmadában rohamos asszimilálódása mellett is faji alapon maradt s ezt a polgárságon keresztül kívánja megvédeni. Így maga Steinacker is a „polgári és német érdekek azonosságát“ hirdeti 1874 elején a Pressburger Zeitungban közölt cikksorozatában (Das Bürgerthum in politischen Leben Ungarns). Sőt egy évvel később a Kassán megjelent „Pannonia“ című kiadványban ezen az „alapon“ követeli a magyarországi német polgárpárt alapítását (Zur Idee einer Bürgerpartei). A német faji tudatnak azonban már ezidőtájt ismeretes az a kíméletlen, imperialista jellege is, mely a legújabbkori magyar nemzeti katasztrófának egyik legfőbb előidézője lett. Az úgynevezett nagy-német gondolat már az 1880 április 2-án alapított bécsi „osztrák“ Schulverein megalakulása előtt hat évvel feltűnik a Dunántúl németisége, de kivált az erdélyi szászok körében. Bauszner Guidó szász országgyűlési képviselő ekkor adja ki Franz Löher müncheni egyetemi tanár, „a külföldi németiség vizsgálójának“ előszavával a magyarországi német nemzetiség „megfojtása“ ellen írt hirhedt röpiratát (Das Erwürgen der deutschen Nationalität in Ungarn, 1874), melyet évtizeddel később a Szent István-napján rendezett nagyszabedni Schulverein-tüntetés és Bergner Rudolf Siebenbürgen-je, az „erdélyi ősi német települések könyve“ követ. Évtizeddel az „alldeutsch“ (Alldeutscher Verband, 1893) propagandatérképek, könyvek és ismeretterjesztő füzetek áradata előtt, Hermann Ottó 1882 február 16-án a Schulverein-ügynökök veszélyes aknamunkája miatt interpellál, hónapokkal később pedig — mintegy válaszként — a Schulverein intéz feliratot a berlini parlamenthez a készülő magyar középiskolai törvény ellen. Így lesz a Schulverein előkészítője a magyarországi alldeutsch-mozgalomnak, ez pedig szálláscsinálója az ú. n. „magyarországi német népcsoporttal“ kapcsolatos későbbi agitációknak. Az új század első éveiben még nyilvánvalóbb az összefüggés. 1906-ban megalakul a „magyarországi népi érületű németiség“ politikai pártja, az Ungarländische Volkspartei s néhány hónappal később Bécsben megkezdí működését a délkeleteurópai németiség „megtartását és öntudatosítását hirdető Verein zur Erhaltung des Deutschtums“ nevű szervezet. A vázolt tényekből nyilvánvalóan kitűnik, milyen végzetes következményekkel járna a korabeli „lojális“ hazai német nemzetiség továbbbi, jogosulatlan előnyökben való részesítése a többi nemzetiséggel és az állammal szemben. Az első világháború előtti kormányok — sajnos — valóban ezzel a megbízhatatlannak bizonyult nemzetiséggel igyekeznek „alátámasztani“ a nemzetiségi törvényt; az eredmény az 1868: XLIV. tc. elsikkadása lett.

Visszatérve a hetvenes évek végének magyar nemzetiségi politiká-

jához, nem hallgathatjuk el, hogy röviddel az 1879. évi népiskolai törvény tárgyalása előtt a magyar büntetőtörvénykönyvről szóló törvény-cikkben (1878 : V. tc.) két igen fontos szakasszal találkozunk, melyek a gyakorlatban feltétlenül kihatottak a korabeli nemzetiségi mozgalmakra. Említett szakaszok ugyanis a felekezeti és osztályvizgatással kapcsolatban — elsősorban a magyar jogszolgáltatásban — kitérnek a nemzetiségi izgatás kritériumára is, alábbi módon:

171. §. *Aki valamely gyülekezeten nyilvánosan (azaz) szóval, vagy aki nyomtatvány, irat, képes ábrázolás terjesztése vagy közszemlére kiállítása által, büntett vagy vétség elkövetésére egyenesen felhív, ha a büntett vagy vétség elkövetett, mint felbujtó büntetendő. Ha pedig a felhívás eredménytelen maradt — amennyiben az a jelen törvény külön rendeletei alá nem esik, két évig terjedhető államfogházzal és 2000 forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntethető.*

172. §. *Aki a 171. §-ban meghatározott módon a törvény ellen vagy aki a hatóságoknak törvényes hatáskörükben kiadott rendelete, meghagyása, határozata ellen engedetlenségre egyenes felhívást intéz vagy terjeszt, két évig terjedhető államfogházzal és 1000 forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntethető. Ugyanezen büntetés éri azt, aki a 171. §-ban meghatározott módon valamely osztályt, nemzetiséget vagy hitfelekezetet gyűlöletre izgat a másik ellen . . .*

Az idézett utóbbi szakasz laza fogalmazása és általánosító jellege okozta, hogy ezt a „büntetőjogi határozat“-ot a gyakorlatban eredeti céljától eltérően alkalmazták. Nevezetesen azért, mert az idézett szakasz a nemzetiségellenes izgatást oly általánosságban állapítja meg, hogy ebben a szövegezésben az erélyesebb hangú nemzetiségpolitikai nyilatkozatok bármelyikére alkalmazható. Nyilvánvaló, hogy a törvény alkotójának célja e szakasz megszerkesztésével éppen a különböző ajkú népek, osztályok és felekezetek közötti izgatás jelenségeinek elhárítása volt, azonban a kérdéses szakasz végül is minden közelebbi meghatározás nélkül állapítja meg a „nemzetiségi izgatás“ kritériumát, ami a kor politikai pöröknek döntéseire közvetlenül kihatott. Az úgynevezett „nemzetiségi pörök“-ben (Memorandum-pör, Vajanský pöre, csernovai és zágrábi pörök, izai és máramarosi skizmapörök) ismételten visszatérő motívumként találkozunk ezzel a szakasszal, mely sajnálatosképp igen bő teret biztosított az egyéni, érzelmi megítélésnek.

E pörökkel kapcsolatban azonban külön is hangoztatni kívánjuk, hogy a passzivitás kezdetén a magyar törvényhozás kifejezetten ellenzi nemzetiségi politikusok, általában nemzetiségi egyének bárminemű politikai pörbefogását. Így 1869 július 9-én a képviselőház éppen Ghiczey Kálmán javaslata alapján utasítja el Miletić Svetozár kiadatását, három nappal a Ház a mentelmi bizottság külön elbírálására bízva a korábban bemutatott Alessandru Roman, a pesti Federațiunea szerkesztőjének ügyét, akit a helybeli sajtóbírótság jogerős ítéletének kitöltése végett kikér az országgyűléstől. A világháborúig tartó nemzetiségi politikai pörök voltaképpen Miletić első pörével kezdődnek, melyben bizonyos államellenes, külföldi kapcsolatot vélt fölfedezni a korabeli közvélemény. E hiedelem — mint tudjuk — Miletić esetében megokolatlan volt. Ez viszont nem jelenti egyezsersmind azt, hogy a politikai körök bizonyos százalékában, ahol nyilvánvaló államellenes izgatás, nemzetellenes külföldi politikai kapcsolat és a dunai népek közötti egyenetlenség szándékos elmérgesítésének vádja for-

gott fenn, nem lett volna megokolt az állam védekezése azokkal szemben, akik részletmegoldások érdekében a dunai megbékélést hosszú évtizedekre lehetetlenné tették. E pörök közelebbi vizsgálatát viszont éppen e napjainkig ható politikai vonatkozások miatt, természetesen nem tekinthetjük feladatunknak.

Annál inkább idetartozik a századvég nemzetiségtörténetét oly kedvezőtlenül befolyásoló iskolatörvények újabb fázisa, mely „a középiskolákról és azok tanárainak képzéséről“ szóló 1883: XXX. tc.-ben, az 1883 május 27-én kihirdetett ú. n. középiskolai törvényben látott napvilágot. Ennek a nemzetiségek által sérelmezett szakasza (I. fej. 7. §.) a következőképp hangzik:

A hitfelekezetek maguk határozzák meg az általuk fenntartott középiskolák tannyelvét és amennyiben ez nem a magyar, kötelesek a tannyelven és irodalmán kívül a magyar és irodalmának történelme, mint rendes tantárgy tanításáról is gondoskodni és pedig oly óraszámban, mely annak kellő elsajátítását lehetővé tegye. Ennek ellenőrizhetése végett kötelesek a magyar nyelv és irodalmának történelmére vonatkozó tantervet és órabeosztást a vallás- és közoktatásügyi miniszternek előlegesen bemutatni stb.

E törvénycikk ellen is az az alapvető kifogás, mely a népiskolai törvényt a nemzetiségi vidékeken országszerte ellenszenvessé teszi: a nemzetiségi törvénnyel való jogi ellentmondása. Az 1868: XLIV. tc. alapján ugyanis nem lehetett követelni a magyar nyelv és irodalomtörténet magyarnyelvű tanítását, viszont ugyanezen törvény alapján elképzelhető lett volna fenti tanárgyaknak a nem magyarajkú iskolákban az illető nemzetiség nyelvén való oktatása. Ez a megoldás kétségtől sokkal több elvi és gyakorlati eredményt biztosítana, hiszen a nemzetiségi nyelveken megszólaló magyar irodalomtörténet a dunai kultúracsere fontos láncszeme lehetett volna, ha az 1883:XXX. tc.-t megszavazó országgyűlés és az azt elfogadó kritikátlan közvélemény nem bíznék oly vakon a magyar nyelv és művelődés kulturális térhódításában, mint annakidején a reformkor társadalma.

Az 1883. évi középiskolai törvénytől az újabb iskolatörvényekig (1891:XV. tc. a kisdévodávról, 1893:XXVI. tc. a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanító és tanítónők fizetésének rendezéséről) közel egy évtized telt el és ezt az évtizedet az álszabadelvű irányzat a közművelődési egyletek révén a magyar nemzetpolitikai felfogással és érdekekkel ellentétes nyelvi és kulturális terjeszkedésre használta fel. Mocsáry, aki 1886 február 8-án, egyik legnagyobb elvi beszédében megrázó szavakkal mutat rá a nemzetiségi törvényről való letérésre, külön röpiratban („x. y.: A közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés“) foglalkozik a gombamód terjedő egyletekkel, melyeket a magyar állam jövője s a magyarországi népek egymásközi viszonya szempontjából végzetesen aggályosnak mond. Mocsáry, mint korábban, ekkor sem tévedett: a „kulturális egység“ felszínes jelszavát hirdető közművelődési egyletek végleg megakadályozták a reális közeledés lehetőségeit.

Ezt a téves politikát Grünwald Béla zólyomi alispán, országgyűlési képviselőnek „A felvidék“ című füzeté (1878) indította meg, mely füzetben a szerző valóságos „összeesküvéssel“ vádolja a kulturális központjuktól (Matica) és középiskoláitól megfosztott szlovák értelmiséget. Hasztalan írja mértéktartó válaszáat M. Mudroň, hiába bizonyítja a sokáig névte-

len szerzőként emlegetett Héya Mihály, hogy a szlovák kulturális és nemzetiségi mozgalom főhibájaként felrótt állítólagos „pánszlávizmus“ pusztágyrém és földrajzi képtelenség (1883), a rémhírek nyomán keletkezett társadalmi visszahatást nem lehetett többé feltartani. Annál kevésbé, mert a közművelődési egyletek peremvidéki alapítói a nyelvi hegemonia sürgetése körül kellő politikai érzék híján ugyanazokat a helyrehozhatatlan hibákat követték el, mint apáik a negyvenes években.

Az első közművelődési egylet, a „Sáros megyében a magyarságot és népnevelést terjesztő egyesület“ már nyíltan megvallja a célt: „a brutalitást és az immoralitást kivéve, minden megengedett törvényes eszközzel törekedni a magyarság visszahódítására“ — mint azt az 1881 augusztus 22-én tartott eperjesi alakulóülés jegyzőkönyvében olvashatjuk. 1882 májusában a csángók első kudarcba fullt telepítési akciója alkalmával Csángó-Magyar Egyesületet alapítanak, 1882 november 20-án pedig megalakul a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület. A „Femke“, a nyitri alakuló értekezleten jóváhagyott alapszabályzat szerint a nemzetiségi megyékben élő „nem magyarok lakosságát magyar nemzeti szellemben fenntartani, nevelni, a magyar nyelvet, mint az állam nyelvét terjeszteni kívánja“. Röviddel később Szatmárban, Temesvárott, Oravicán, majd Zemplénben, Barsban, Hontban és Máramarosban keletkeznek újabb közművelődési egyletek és 1885 augusztus 31-én Kolozsvárott megalakul az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület, az EMKE. Ezzel megindul a társadalmi küzdelem a nemzetiségi vidékek magyar és másoké értelmisége között. A közművelődési egyesületek céljaik érdekében számos népiskolát, kisdedővót, kultúrházat építenek, többnyire olyan vidékeken, ahol a magyar iskola vagy kultúrház csupán arra alkalmas, hogy meggyorsítsa a nemzetiségi elzárkózást. Ennek a tragikus zárszámadással járó egyesületi politikának következménye az említett két további iskolatörvény és a végzetes 1907:XXVII. tc. „a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól s a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságáról“. Ezek a törvény-cikkek, akár csak az egykori nyelvtörvények, nemzetpolitikai tekintetben jóvátehetetlen hibát jelentettek s árukat a nemzeti öntudatukra ébredő nemzetiségek helyett a későbbi, kisebbségi sorsba kerülő magyar társadalmak adják meg.

Lássuk tehát, melyek e törvények súlyosan sérelmes szakaszai, melyek végső fokon felidézik a szakítással végződő magyarországi nemzetiségi vizályt.

Az 1891:XV. tc., vagyis a kisdedővásról szóló, az év május 5-én kihirdetett törvény II. fej. 8. §. 4. bekezdésében ezeket olvassuk:

A kisdedővódákban és gyermek-menedékházakban a nemmagyar anyanyelvű gyermekek foglalkoztatása összekötendő a magyar nyelv, mint államnyelv ismeretébe való bevezetéssel.

Az 1893:XXVI. tc., vagyis a községi és felekezeti népiskolai tantervek fizetésének rendezéséről szóló törvény a következőképp intézkedik az államellenes irányzatok leszereléséről:

Államellenes iránynak tekintendő különösen minden cselekmény, mely az állam alkotmánya, nemzeti jellege, egysége, különállása vagy területi épsége, továbbá az állam nyelvének a törvényben meghatározott alkalmazása ellen irányul: — történt legyen az akár tanhelyiségben, akár azon kívül... élőszóval, írásban, nyomtatvány, képes ábrázolás, tankönyvekben egyéb taneszközök által (13. §. 6. bek.).

Ugyanennek a törvénycikknek 15. §-a a következő kivételes rendszabályt lépteti életbe:

Ha valamely községi vagy felekezeti iskolának egymásután két tanítója mozdítottatott el állásából a 13. §. 4. bekezdése (tehát: közigazgatási bizottság) útján hozott fegyelmi ítélettel, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek jogában áll a községi vagy felekezeti iskolát megszüntetni és helyébe állami iskolát állítani.

Ezt a gondolatsort zárja le a nyelvi és kulturális terjeszkedés érdekében hozott, időrendben legutolsó s már a nemzetiségi aktivitás éveire eső 1907:XXXII. tc., melyet 1907 júl. 2-án szentesítettek. Az Apponyi Albert gróf kultuszminiszter megbízásából szerkesztett, lex-Apponyi néven ismeretes törvénycikk (A nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól) megokolásában megállapítja:

Eme törvényjavaslatnak kettős célja van: egyrészt rendezni kívánja a községi és hitfelekezeti tanítók fizetését akképp, hogy képzettségük és állásuk igényeinek megfelelő, tisztességes megélhetésük biztosítva legyen, másfelől biztosítani törekszik a különböző jellegű iskoláknál az állami és nemzeti érdekek megóvását.

Az idézett szakasz tehát szociális mezbe kívánja öltöztetni a törvénycikket, viszont a törvény sarkalatos pontjait alkotó, elvi jelentőségű 18. és 19. §-ok, melyek a magyar nemzetiségi kérdés másfél százados történelmének legsajnálatosabb s az 1868:XLIV. tc.-kel élesen ütköző utasításait tartalmazzák, kifejezetten a nyelvi hegemonia leplezetlen céljait szolgálják. Az idevágó rendelkezések a következőképp hangzanak:

18. Az 1868:XLIV. tc. 14. §-ának az a rendelkezése, mely szerint az egyházközségek iskoláiban az oktatás nyelvét tetszés szerint határozhatják meg, akkép értelmezendő, hogy szabadságukban áll oktatási nyelvvül vagy az állam nyelvét, vagy a gyermekek anyanyelvét megállapítani, fennmaradván természetesen ez utóbbi esetben a magyar nyelvnek tanítására vonatkozó törvényes intézkedések feltétlen érvénye és hatálya. Ahol magyar tannyelvű iskola nincs, ott az olyan hitfelekezeti elemi iskolában, amelyekben állandóan vannak magyar anyanyelvű növendékek, vagy olyan nem magyar anyanyelvűek, akiknek magyarnyelvű oktatását atyjuk vagy gyámjuk kívánja: a vallás- és közoktatásügyi miniszter elrendelheti, hogy ezek számára a magyar nyelv használtassék, mint tannyelv, ha pedig a magyar anyanyelvűek száma a huszat eléri, vagy az összes beírt növendékek 20%-át teszi, számukra a magyar nyelv, mint tannyelv, okvetlenül használandó. Ha pedig a beírt tanulóknak legalább fele magyar anyanyelvű, a tanítási nyelv a magyar; de az iskolafenntartó gondoskodhat arról, hogy a nem magyarul beszélő növendékek anyanyelvükön is részesüljenek oktatásban. Minden oly népoktatási tanintézetben azonban, amelyekben az állam nyelve van egyedül tanítási nyelvvül bevezetve, ez az állapot többé meg nem változtatható. Az összes elemi népiskolák ismétlődő tanfolyamában a tanítás nyelve a magyar. Ezek az intézkedések érvényesek a községi elemi népiskolákban is.

Továbbá fenti rendelkezés kiegészítéseként: {

19. A nem magyar tanítási nyelvű elemi iskolákban akár részesülnek állami segélyben, akár nem, a magyar nyelv a mindennapi tanfolyam

valamennyi osztályában a vallás- és közoktatásügyi miniszter által (a hitfelekezeti iskolafenntartó meghallgatásával) megállapított tanítási nyelv szerint és kijelölt óraszámban oly mérvben tanítandó, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul előszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni.

Egy 1908 januárjában megjelent magyarnyelvű nemzetiségi röpirat („Argus: Nemzetiségi politikánk hibái és bűnei), melynek szerzőjeként a kor ismert román nemzetiségi politikusát, V. Babeş-t véljük fel-fedezni, a következőképp összegezi a nemzetiségek — s joggal mondhatjuk a haladó magyar értelmiség elutasító bírálatait is — a „Lex-Apponyi” rendelkezései felett:

Ebből megállapíthatja mindenki — írja a röpirat szerzője — azon nyílt magyarosítási tendenciát, miről a nem magyar ajkúak panaszkodnak és amelyet ily hiteles bizonyság mellett bajos is eltagadni. De konstataálhatja mindenki azt is, hogy ezen rendelkezések nyílt ellentétben a nemzetiségi törvényben garantált felekezeti tanzabadsággal — szakítást jelentenek azon szabadelvű irányelvvel, melyet az 1868. évi alaptörvény szabott.

A nyelvi és kulturális terjeszkedés érdekében hozott iskolatörvények tehát, mint azt az írói álnevet használó, illusztris nemzetiségi szerző megállapítja, amilyen mértékben eltértek a nemzetiségi törvény szellemétől, éppen olyan arányban megtagadták a magyar nemzetiségi politika erkölcsi alapelveit. Igaz, hogy bármerre nézünk a XIX. század utolsó harmadának Európájában, mindenütt az államnyelvek kíméletlen harca zajlik a nemzeti kisebbségek nyelve ellen (lásd pl. a schleswigi, poznani, ir stb. kérdéseket). Az erkölcsi és természeti jogok, a nemzetiségek iskolai és művelődési szabadsága ellen elkövetett vétkek azonban egyazon súllyal esnek latba, bármely társadalom nevében követik el azokat és kihatásaikban egyformán katasztrófálisak.

Ahhoz, hogy a magyar nemzetiségtörténet végső megítélésében kialakíthassuk azt a véleményünk szerint elfogadható és időtálló erkölcsi álláspontot, nem elegendő rámutatnunk arra, hogy a kiegyezési korszak nemzetiségi politikájában — mint Albrecht Ferenc írja „A kiegyezési korszak nemzetiségi politikájának értéktétele” című tanulmányában — a hetvenes évektől kezdve a Tisza Kálmán, Bánffy Dezső és Apponyi Albert nevéhez fűződő uralmi és az Eötvös, Mocsáry, Csávolszky és Jászi felfogásában megnyilatkozó kompromisszumos irányzatok birkóznak, mert nem beszélhetünk két egyforma erejű nemzetiségpolitikai irányzat küzdelméről, amikor a valóságban az uralmi politika híveinek túlnyomó fölényével szemben a megegyezés hirdetői a nyolcvanas évektől kezdődően — sajnos — egyre reménytelenebb defenzívába szorúlnak. A nemzetek közötti béke és szellemi közeledés előfeltétele a pártatlan tény-megállapítás és kölcsönös őszinte beismerés, mely határokon innen és túl a pártatlan dunatáji történeti, kritikai vizsgálódás alapjait lerakhatja. Ennek az eszmei tisztázásnak jegyében valljuk, hogy elsősorban e korszak nemzetiségpolitikai tévedéseinek, akárcsak a későbbi ú. n. „utód-államok” egyes iskolai és kulturális rendelkezéseiben mutatkozó visszas-intézkedések és tévedések belátása vezethet az elmúlt idők viszállyainak gyökeres felszámolásához, ami nélkül igazi együttműködés az érdekelt népek között bajosan képzelhető el.

A századvégi passzivitás korára visszatérve, elmondhatjuk, hogy a magyarságnak a nemzetiségekhez való viszonyára ezek a törvények rendkívüli káros kihatással voltak. Viszont egyoldalúság lenne e korszakot csupán a bemutatott sérelmes rendelkezések szemszögéből tekinteni, hiszen ok és okozat, mint az előző korokban, most is egymásból következnek a hazai nemzetiségi kérdésekben. A nemzetiségek nem fogadják el az 1868:XLIV. tc.-t, az álszabadelvű államhatalom pedig a kompromisszumos politika kudarcán felbátorodva, megalkotja a hazai irredentizmus új indítékát, az 1879. évi népiskolai törvényt. A nemzetiségek, mint később a szerb és szlovák, de kivált a román nemzetiségi fejleményekből látjuk, viszonzásul eddig nem tapasztalt, államellenességig fokozódó élességgel támadják a magyar társadalmat, mely — mint ismeretes — újabb törvényekkel válaszol. Az akciónak és reakciónak ez az egyre elviselhetetlenebb hangzavara valósággal kizárja a közvetítő megoldások felvetésének lehetőségét. Mocsonyi Sándort, aki 1866-ban a nemzetiségek nemzeti egyenjogúsításának előharcosa és Miletić-csel együtt a szerb-román kisebbségi javaslat egyik szerzője volt, 1893 nyarán, a hatodik nagyszebeni konferencián, mint a „mérsékelt román párt“ vezérét, valószínűleg megbízhatatlannak nyilvánítják s a „mérsékelték“ lapja, a temesvári Dreptatea rövidesen megszűnik a Tribuna támadásai következtében. Mocsáryt a magyarosításról és a közművelődési egyesületekről mondott országgyűlési beszédei miatt 1887-ben kizorítják a parlamentből. 1891-ben, midőn a karánsebesi román választók bizalmából még egyszer mandátumhoz jut, politikai élőhalottként kezelik a magyar közéletben. Egyeztető kísérletekről tehát a passzivitás korában alig számolhatunk be s a korszak nemzetiségi tervezetei sem utalnak ilyenekre. E határozatokból, többnyire román javaslatokból s az 1895. évi közös magyarországi nemzetiségi programmból inkább az egyes nemzetiségek gravaminális (séreلمي) politikájára következtethetünk. E határozatokból eleve hiányzik az a szintetikus jelleg, mely 1861 és 1868 között a nemzetiségi kérdés tárgyában készített magyar és nemzetiségi előterjesztéseket jellemezte. A magyarországi nemzetiségek létküzdelme feltarthatatlanul bekövetkezett s a napi politika harcai kilátástalanná teszik azok munkáját, akik egyik vagy másik oldalon — mint Wład vagy Mocsonyi, illetve Mocsáry, majd később Jászi — küldetésszerűen vállalkoznak az akuttá vált ellentétek áthidalására. Ugyanakkor azonban a passzivitás korának nemzetiségi határozatai új nemzeteszméket sejtetnek, melyek szemszögéből a hazai nemzetiségi kérdés bármiféle kompromisszumos megoldása érdektelen.

Ezt a belső nacionalizálódási folyamatot kivált a századvégig hangadó nemzetiség, az erdélyi románság politikai határozataiban tapasztalhatjuk. A korszak erdélyi román nemzetiségi politikájának egyik vizsgálója (Dániel: Visszapillantás a románok kisebbségi munkájára. M. Kisebbség, 1935 máj.) így jellemzi az erdélyi román politikában végbe ment változást:

— „Kétségtelen, hogy az erdélyi román nép életében lélektani fordulópontot jelentett I. Károly király trónralépése 1866 május 10-én és Romániának, mint szabad és független királyságnak 1881 május 10-én történt elismerése. A nemzetiségi mozgalom vezetőiben megingott a meggyőződés, hogy a magyar törvényeknek alkalmazása és azoknak alkotmányos, törvényhozási úton történő esetleges reformja a nemzeti-

ségek legfőbb biztosítéka legyen. Hogy a Romániában megtörtént alkotmány- és közjogi változások, valamint az erdélyi román nép nemzetiségi mozgalmának kifejlése között bizonyos lélektani kapcsolatok tagadhatatlanul léteztek, azt a kérdéssel foglalkozó román történészek és írók is elismerik. Azonban erre engednek következtetni a román nemzetiségi politikában tapasztalható mélyenszántó változások is“.

E változásokat a par excellence politikai események mellett gazdasági, kulturális és publicisztikai jelenségekben is érzékelhetjük, melyekben időnként bizonyos párhuzamosságot tapasztalunk a Kárpátok két oldalán élő románság fejlődésében. Így 1872-ben Visarion Roman Nagyszébenben megalapítja az Albinát, egy évvel később Bukarestben létrehívják az első nagy román bankot, a Creditul Funciar Romant, 1880-ban megkezdí működését a román jegybank (Banca Nationala a Romaniei), ezzel egyidőben óriási lendületet vesz az erdélyi román gazdasági szervezkedés. 1888-ban már 18 erdélyi román bank működik, 2 millió forint alaptőkével. 1892-ben 40 erdélyi román bankot jelez a statisztika, 1899-ben a román pénzüzetek száma Erdélyben eléri a 73-at, közel 9 millió korona alaptőkével. 1901-ben megjelenik az erdélyi román gazdasági élet magas színvonalú szemléje, a Revista Economica s 1903-ban megalapítják a Solidaritateat, az erdélyi román bankok szövetségét. 1903 és 1912 között, a prosperity éveiben a kiváló szakértelemmel megszervezett erdélyi román pénzüzetek révén az itteni románság 166.394 kat. hold földet vásárol — magyaroktól s 1914-ben, a háború kitörésekor már 152 román bankot találunk Erdélyben. Ezek a kétségtelen tények — minden külön kommentár nélkül — arra utalnak, hogy a magyar kormányzat szabadelvű gazdaságpolitikája nem gördített akadályokat az erdélyi románság anyagi szervezkedése elé, sőt gyakran ugyanazok, akik nyilvánosan a „kulturai terjeszkedés“-nek hódolnak, szívesen egyezkednek a nemzetiségi földvásárlókkal.

Hasonló fejlődést tapasztalunk szellemi téren is. Az erdélyi román kultúrpolitika felvirágzását az Astra felfelé ívelése jelzi, míg a politikai publicisztika Ion Slavici 1884-ben Nagyszébenben alapított lapjában, a Tribunában kap új kifejezést. Joggal mondhatjuk, hogy a Tribuna indulásának korszakos jelentősége van. Innen számíthatjuk az erdélyi román nemzeti politika korát, mely nemzetiségi engedmények helyett konkrét nemzeti célokért harcol. Ez a törekvés jellemzi tehát a passzivitás korának erdélyi román politikai történetét, melynek elvi fordulópontján Nicolai Popea nagyszébeni görögkeleti vikárius és Gh. Barițiu, az „erdélyi román kultúrpolitika atyja“ összehívják az 1881. évi nagyszébeni román konferenciát.

Az 1881 máj. 12—14-ike között tartott nagyszébeni konferencia valósággal a Magyarország területén élő románság „nemzeti parlamentje“ lett, melyen az erdélyi és magyarországi nemzetiségi választókerületekből 153 delegátus jelent meg. E kongresszus elvi döntései, mint a külön kötetben kiadott programm érvekkel és okiratokkal támogatott erdélyi román nemzetszemlélete, az erdélyi autonómiáért vívandó harc és a román nemzeti párt megalakulásának bejelentése mutatják, hogy a kongresszuson a radikális nemzeti irányzat döntő fölénybe került a Babeș—Mocsonyi-csoport mérsékelt nemzetiségi álláspontjával szemben. A kongresszus követeléseai ugyanis a kiküldött bizottság által 1882-ben közzétett emlékirat hiteles szövege szerint — a következőkép hangzanak:

A jogok, melyeknek törvényes úton leendő megszerzéséért a román nemzeti párt közrehatni kíván:

1. Erdély autonómiájának helyreállítása.
2. Minden a románok által lakott vidékre nézve a román nyelv használatának úgy a közigazgatás, mint az igazságszolgáltatás terén leendő törvényes behozatala.
3. Behozatala annak, hogy a románok által lakott kerületekben román hivatalnokok, vagy a nemrománok soraiból csak olyanok alkalmaztassanak, kik románul beszélni és írni képesek, s kik a román nép szellemét ismerik; a jelenlegi gyakorlat pedig, mely szerint a román nép előtt ismeretlen s azt nem ismerő hivatalnokok alkalmaztatnak, megszüntetessék.
4. A nemzetiségek egyenjogúságáról szóló törvénynek, ezek javára leendő revisioja s egyáltalában az összes törvényeknek lojális és tényleges keresztülvitele.
5. Az egyházak és felekezeti iskolák, mint tisztán nemzeti természetű ügyek autonómiájának kiküzdése és fenntartása; a román iskolák és egyéb nemzeti művelődési intézeteknek az állami kincstárból leendő segélyezése, azon pénzbeli és véráldozatok arányához képest, melyeket a román nemzetiség a hazának tesz; félretétele azon törvényeknek és rendeleteknek, melyek a nemzeti fejlődésnek útjában állanak.
6. Egy új választási törvénynek alkotása, mely az általános szavazati jogon alapuljon, vagy legalább szavazati jogot adjon minden oly állampolgárnak, ki egyenes adónak alá van vetve.
7. Miután az állam jólétének alapfeltétele összes polgárainak megelégedése, s ha az egyik nemzetiség előnyökben részesül s a másik elnyomva van, ez által elégedetlenség támad, az állampolgárok békéje megzavarva lesz, kölcsönös gyűlölet tápláltatik: ennél fogva a nemzeti párt, minden az állam közegei részéről, közvetlenül, vagy közvetve nyilvánított magyarosítási törekvést hazafiatlan cselekedetnek tekintvén, lehetőleg ellensúlyozni fogja.
8. A közszabadság kérdéseire nézve — általában véve —, valamint a közigazgatás terén szükséges reformok, legkivált pedig a gazdasági és pénzügyi helyzet vagy illetőleg majdnem elviselhetetlen közterhei tekintetében, a nemzeti párt testvériesen mindazokkal együtt fog működni, kik legjobban szívükön viselik az egész nép érdekeit és jólétét.
9. A dualismus kérdése ezúttal napirenden nem lévén, a nemzeti párt fenntartja magának, hogy erről annak idejében nyilatkozzék.

A nagyszebeni program és memorandum szerkesztője a konferencián választott román komité megbízásából Barițiu lett, aki az országos értekezlet emlékiratát 1882 tavaszán egy, e célra kiküldött bizottság bevonásával magyarul is megjelentette. Babeș, alkotmányos aggályokra hivatkozva, nem vett részt az emlékirat munkájában és később is tartózkodást tanúsít a radikálisokkal szemben. Önkénytelenül is az ó- és új cseh pártra emlékeztet a „szebeniek“ és a „mérsékelték“ vitája, azzal a különbséggel, hogy Mocsonyi vagy Babeș álláspontja, mely pártkeretben nem nyert kifejezést, jóval korszerűbb, mint Riegeré a Grégr-fivérekkel, az új cseh párt alapítóival szemben. Az elvi különállásnak volt azonban egy történeti és táji okokból leszűrődő magyarázata is: Popea és Barițiu erdélyiek voltak, Mocsonyi és Babeș magyarországi románok. Átmenetileg akadt ugyan még egy, magát mérsékeltnek mondó töredék-frakció is,

melynek vezetője, a későbbi Astra-mozgalmakból ismert Corneliu Diacovici „Viitorul“ címmel Pesten kiadja a „mérsékelt párt“ értesítőjét, de mind a lap, mind pedig a pártkísérlet rövidesen elhallgatott.

A későbbi konferenciák sorra a nagyszebeni programra hivatkoznak, mint a román nemzeti párt alapvető kívánságait tartalmazó határozatokra. 1884 májusában a konferencián — melynek színhelye ezentúl állandóan Nagyszeben, a Tribuna városa lesz — kimondják, hogy egyelőre várakozó magatartást tanúsítanak a fennforgó kérdésekben. 1887-ben ismét megerősítik az első kongresszus határozatait és az uralkodóhoz felterjesztendő memorandum megvitatása érdekében Baritiu elnökletével 11 tagú központi bizottságot választanak, mely hosszas tárgyalások után a „mérsékelték“ (Mocsonyiék) szívós ellenzése miatt későbbi időpontra halasztja az emlékirat elkészítését.

A következő, sorrendben negyedik nagyszebeni konferencián (1890 okt. 27—28) a két felfogás átmenetileg találkozik, amennyiben Babeş résztvesz a 25 tagra kibővített komité munkájában. Ez a „pártközi“ megegyezés jótékonyan érezteti hatását a konferencia határozatain, melyek a nemzetiségi szolidaritás felvetése mellett a magyar-román, sőt az egyetemes dunatáji közeledés szempontjából elsőrendűen kívánatos javaslatot is tartalmaznak. Így az 1890. évi határozatok 6. és 7. pontja a következő reális előterjesztést teszi:

6. *Miután a konferencia azt óhajtja, hogy Ausztria-Magyarország egyesüljön a gazdasági téren Romániával, helyteleníti ezen két állam között felállított vámsorompókat.*

7. *A konferencia azt óhajtja, hogy a Monarchia és Románia között állandó jóbaráti viszony tartassék fenn és szívesen venné, ha két állam között katonai megegyezés jönne létre. Ez azonban csak akkor lenne megvalósítható, ha meg fognak szüntettetni a magyarországi románok sérelmei.*

Bizonyára Babeş indítványára kerülhetett az új programba a magyarországi nemzetiségek megbékélésére vonatkozó szakasz, mely a következőképp hangzik:

9. *Miután a Monarchia nyugati felében a kormány kezdeményezésére és kölcsönös engedmények folytán mind nagyobb tért hódít a nemzetiségek kibékülésének eszméje: a konferencia azt óhajtja, hogy kölcsönös engedmények folytán Magyarországon is béküljenek ki a nemzetiségek.*

A Memorandum 1884 óta halogatott átadását az 1892 január 20-ára összehívott ötödik nagyszebeni konferencia végül is elhatározza. 1892 májusának végén Raşiu, a román nemzeti komité elnöke, 300 tagú küldöttség élén utazik Bécsbe, hogy azt az uralkodónak átnyujthassa. Mint ismeretes, Ferenc József a memorandum-küldöttséget nem fogadta és az emlékiratot Szapáry Gyula magyar miniszterelnök útján — visszaküldte a román komiténak. Feltételezhető, ha Bécsben meghallgatják a küldöttséget s az udvar közvetítésével egyeztető tárgyalások indulnak a magyar kormányzat és a román nemzetiségi vezetők között, a román nemzetiségi politika hajlandó lett volna bizonyos engedményekre. De Bécs merev elutasítása, nemkevésbé pedig Szapáry beavatkozása, mely éppen úgy a helyzet félreértésére vall, mint Andrássy barátságtalan fellépése a cseh kiegyezés ellen, végleg elmérgesítették a helyzetet, melynek antipólusain a bukaresti Liga Culturală és a kolozsvári EMKE amúgy is sikerrel élesztik a faji indulatok tüzét.

Az 1892. évi erdélyi román emlékirat tárgyalási alap lehetett volna, az elutasított Memorandum végleges román nemzetpolitikai programmá vált. 1893 júliusában a hatodik nagyszebeni határozat ünnepi nyilatkozatban azonosítja magát a Memorandummal és „újonnan kifejezi azt az óhaját, hogy a hazai románok a politikai téren, együttesen és egyetértően haladjanak a román nemzeti párt programja alapján a hazai nem magyar nemzetiségekkel“. Mivel ugyanitt arról is értesülünk, hogy a többi nemzetiségek vezetőivel a komité már létesített kapcsolatot, feltételezhető, hogy a román-szerb-szlovák nemzetiségi összefogás közvetlen előzményei ide nyúlnak vissza. A konferencián egyedül Mocsonyi Sándor és hívei fordulnak szembe az ez alkalommal hozott sérelmi határozatokkal, de tiltakozásuk a magyarországi román főiskolások „Replika“-pöre és az ú. n. Memorandum-pör közötti időben pusztán lélektani okok miatt sem lehetett eredményes.

A Memorandum-pör az egész román nemzetiségi társadalmat egyggyé kovácsolja. A kolozsvári esküdtszék 1894 május 25-én a Memorandum „szerkesztői és terjesztői“, az erdélyi román nemzetiségi politika és a komité ismert nevei felett ítélik, akik közül Ion Rațiu két-évi, illyésfalvi Papp Györgyöt egyévi, Nicolai Cristeát nyolchavi, Mihali Tivadart két és félévi államfogházzal sújtja. Ferenc József ugyan 1895 szeptemberében — állítólag a magyar kormány előterjesztésére — kegyelmet ad a Memorandum-pör elítélteinek, a megkésett amnesztia már mitem változtat a világgá kürtölt méltánytalan ítélet nyomán bekövetkezett magyar-nemzetiségi viszályon. Kivált, hogy 1894 június 16-án Hieronymi Károly belügyminiszter Szeben vármegye főispánjához intézett utasításában feloszlatja a román nemzeti pártot és betiltja a komitét. Hieronymi önkényes rendelete, mely „jogforrásként“ a nemzetiségi és a haladó magyarság által joggal ostromozott népellenes választási törvényre hivatkozik, Thalmann Gusztáv szebeni főispán átiratában a következőket tartalmazta:

A választási 104. pontja értelmében pártalakulások és gyűlések csak az országos képviselőválasztások idejére vannak megengedve, míg olyan pártok és egyesületek, melyek nem kizárólag a választások idejére alakultak, nem lehetnek érvényesek. A román nemzeti párt léte és működése nem alapulhatván a választási jogon, nem bírhat törvényes alappal sem. Ezért fentemlített párt további működését betiltom s e párt, mint „román nemzeti párt“ többé nem szerepelhet.

A román komité több tagja az 1894 november 28-án megnyílt hetedik nagyszebeni konferencián a román nemzeti párt betiltását alkotmányellenesnek minősíti és teljes egészében fenntartja az 1881. évi első szebeni programot, melynek szellemében a résztvevők a magyarországi nemzetiségek egyetemes értekezletének összehívását javasolják. Hieronymi ekkor újabb rendeletet adott ki, melyben a „román nemzeti párt vagy komité“ további üléseit törvény által üldözendőnek nyilvánítja és az ezeken megjelenő személyek ellen büntetőjogi eljárást helyez kilátásba. A vonatkozó belügyi rendelet 1895 január 6-án jelent meg s végső ösztönzést adott a nemzetiségek ezévi politikai kongresszusának összehívására. E kongresszust, mint a passzivitás korának legfontosabb nemzetiség-történeti eseményét, az ez alkalommal elfogadott közös román-szerb-szlovák „szövetségi“ határozatokkal együtt a korszak egyéb nemzetiségi mozgalmainak felvázolása után ismertetjük.

A passzivitás utolsó tíz évében, 1895—1905 között a román komité elnökének, Rațiunak 1902-ben bekövetkezett halálán és néhány aktivista jellegű lap-alapításon (Tribuna Poporului 1896-ban, Libertatea 1901-ben, Aradon, illetve Szászvároson) s a Tribuna 1903 tavaszán történt megszűnésén kívül jóformán semmi jelentős eseményt nem jegyezhetünk fel. Minden jel arra mutatott, hogy az erdélyi román nemzetiségi politikusok, mint az 1884. évi nagyszebeni konferencia alkalmával, most is várakozási alapra helyezkednek. De ez a várakozás nem volt egyéb kényszerű veszteglésnél, melynek tartama alatt politikai erőiket összpontosították és új, ifjú tehetségekkel felfrissített élgárdát neveltek az aktivitás idejére, amikor megindul a nemzetiségek egységes jogvédő küzdelme a Bánffy-rezsim által végsőkig elmérgesített helyzet radikális megváltoztatására.

Miközben az erdélyi román nemzetiségi politika a magyarországi nemzetiségi kérdés irányító tényezőjévé emelkedett, a magyarországi szerbség politikai köreiben is jelentős események zajlottak le. A passzivitás kezdeteinek bemutatásakor beszámoltunk az 1869. évi nagybecskereki szerb nagykonferenciáról, melynek programja kisebb-nagyobb módosításokkal az első világháborúig bezárólag hivatalos álláspontja maradt a hazai szerbségnek. Mindaz, ami közben történt, csupán e program elmélyítését szolgálja vagy részleteinek enyhébb, vagy erélyesebb módosítását célozza. A közfelfogás azonban mindvégig a becskerek program és Miletic lapjának, az újvidéki Zasztavának szelleméhez igazodik, amint hogy Miletic elvi radikalizmusával és egyéni tekintélyével fölébe nő minden egyházi vagy szabadelvű irányzatnak.

Az országgyűlési irományokat vizsgálva, a nagybecskereki program évében, egy országgyűlési szerb felirattervezettel találkozunk, melyet 1869 május 13-iki kelettel Miletic, mint a basahidi kerület képviselője készített. Ebben a szerb nemzetiség vezére, akit Vásza Stáic a szerbek Kossuthjának, Milutinovic Nikola a szerb Mazzininek s mindketten a legnagyobb szerb föderalistának mondanak, a következőképp fejegeti a magyarországi szerb álláspontot:

A szerb nemzet nem keresi történelmi jog alapján, amely jog egyszermind alapja a magyar koronának és a magyar állami szuverenitásnak, azt, ami neki természeti jog szerint és a nemzetek egyenjogúsága alapján jut (jár), s ami az ország területi épségével és az állam politikai egységével megegyezik...

A szerb nemzet viszont Magyarországbán el nem állhat tulajdon nemzetjogaitól s azért csak azon reménnyel nyugtatja magát, hogy Felsőged a kérdést a feledékenységtől meg fogja óvni és kormányát oda utasítani, hogy erről alkalmas javaslatot tegyen a Háznak és azt Felsőged sanctiója alá juttassa. Magát a katonai örvidék megszűnését és Magyarországhoz való kapcsoltatását, mi az örvidékiek alkotmányos élete érdekében oly kívánatos lenne, csak akkor látnák a szerbek aggodalom nélkül keresztülvittnek, hogyha előbb vagy ezen alkalommal a szerb nemzetiség és a szerb nyelv a katonai örvidék s tartományainak rokon megyéiből és kerületeiből alakított vidékein biztosítva lenne.

Míg (a nemzetiségek jogegyenlőségére vonatkozó) ezen államjogi kérdések a birodalomnak mind Lajtán innen, mind pedig azontúli összes nemzetek kielégítésére meg nem oldatnak, addig a belreformokból csekély siker várható. Azért azt tartjuk, hogy mindenekelőtt szükséges az arra vonatkozó törvényeket revisió alá venni, akár Felsőged kormányza, akár az országgyűlés kezdeményezésével...

Ez a soha fel nem terjesztett felirati tervezet mintegy a nagybecskereki program megokolásának számít. Miletić ezentul sem tesz egyebet, mint hősies elvhúséggel védelmezi e programot, mely a nyelvi és „kulturális“ terjeszkedést célzó kormányzati törekvések folytán egyre nagyobb antagonizmusba kerül a kiegyezési kor magyar nemzetiségpolitikájával. Ha végigtekintünk a szerb nemzetiségi párt vezérének mozgalmas életén, azt tapasztaljuk, hogy a modern szerb nemzetiségi politika, — mely függetleníteni képes magát az egyházi befolyástól —, 1866 február 22-én, a Zásztava indulásakor kezdődött. Ebben az új politikai szemléletben a föderáció gondolata — kivált kezdetben — elsőrendű szerepet játszott, Miletić az 1869. évi választásokon még büszkén vallja magát föderalistának. A hazai szerb nemzetiségi mozgalom vezére egyszerre támadja a kiegyezést, az erdélyi uniót, a nemzetiségi törvényt és a szerb egyházat, melynek sematizmusával és a kiváltságok korából átmentett anyagi politikájával szemben erélyes szerb nacionalizmust, de kiegyensúlyozott népi demokráciát hirdetett. Ez okozta, hogy az elvi döntés évében, 1875-ben egyszerre szakít a magyarság felé vonzó kompromisszumos irányzattal, mint ez az év áprilisában a Nemzeti Színház meghitelezése tárgyában mondott éleshangú beszédéből kitűnik, de ugyanakkor a konzervatív és autokrata szerb egyházi körökkel is, amint ezt 1875. nyarán a szerb egyházi-nemzeti kongresszusnál tett bejelentése igazolja, melyben véglegesen visszavonul a kongresszus munkájától, ahol másfél évtizeden át az ellenzék irányítója volt. Egy közelmúltban készült politikai karcolat (Miletić Szvetozár, a szerb Kossuth. Csuka János tanulmánya, Kallangya 1943. máj.) így jellemzi Miletić e formakereső, válságos korszakát: „A megbékélést és megegyezést kereső szerb politikus (ekkor) irányt változtatva, éles támadásba megy át, mely kétszer is börtönbe juttatja. A szerb nép, amely felsorakozottan mögötte áll, megtorpan, s pártjának keretei repedeznek. A papság, mely mindig idegenkedett Miletićtől, erősítést nyert azokban az entellektüelekben, akik cserben hagyták őt, amikor politikája (látszólag) kudarcot vallott. A papság, mely Miletićben a vallás ellenségét látta, impulzív politikája helyett az engedékenység hagyományos módszereit választotta“. De ez az engedékenység, mint a századvég szerb egyházi politikájából kiviláglik, csupán az egyház jól felfogott érdekeit szolgálta, melynek társadalmi helyzete kivételes és vagyona az 1905. évi egyházi sematizmus szerint, megközelíti a 98 millió forintot. Ezzel a túlhaladott, klerikális „kiváltsági“ politikával szemben Miletić mindvégig radikális nacionalista maradt, stentori bírálója a kiegyezésnek, nemzetiségi törvénynek és a „magyar nemzeti“ politikának. Miletić a körülmények következtében nem érkezhett el a magyar-szerb-román reunió felvetéséhez, mely délkelet-európai szövetség formájában a kor másik nagy nemzetiségi doktrinerjét, Barišit már 1843-ban, illetve 1847-ben (Foaiá) foglalkoztatta. A kényszerű körülmények védekezésre és támadásra szorították Miletićet, tünődnie csak visszavonultsága idején lehetett, amikor a szerb nemzetiségi radikálizmus már elveti a délkelet-európai szövetkezés gondolatát. Miletić maga is lemondóan sejteti a szemléleti változásokat utolsó parlamenti beszédében, 1882. február 22-én, s a magasabb politikai érdekek megóvása céljából az okkupált tartományok azonnali kiürítését ajánlja. Mégis — bármilyen paradoxonként tünjék egyébként —, minden szenvedélyessége ellenére is az ő politikája volt az a fékező erő, mely a századvégen egyensúlyban tartotta a megrendült magyar-szerb viszonyt. Amikor 1901 február 4-én meghal, a szerb nem-

zeti radikálisok eddig lefojtott érzelmi törekvései akadálytalanul érvényesülnek a Miletić által invokált öntudatos és észszerű radikalizmus felett. A Zásztavában, melyet később fia, Miletić Szlavkó és veje Tomić Jáša szerkesztenek, a szerb nemzetiségi politika új alapvetése helyett egyhúru sérelem-politika születik, mint azt Jáša Tomić egykorú röpirata (Döntés előtt, 1905.) is mutatja. A szerb nemzeti radikális párt (régi nemzetiségi párt) keserű nézeteit egy laikus közíró, Ilijć Branko, újvidéki ügyvéd röpiratában (A magyar kül- és belpolitika tévútjai, 1904) következőképp összegezi:

Az érvényben lévő nemzetiségi törvény szerint... az egyes nemzetiségeknek, hitfelekezeteknek és testületeknek meg van a joguk, hogy olyan elemi népiskolákat állítsanak fel, melyekben az ő nyelvükön folyik a tanítás. De nemcsak ennyiben van a dolog: az államnak kötelessége is olyan elemi és középiskolákat állítani a nemzetiségek lakta vidékeken, mely iskolák tannyelve az illető nemzetiség nyelve volna. Sőt törvényes biztosíték van arra nézve, hogy a nemzetiségek nyelve és irodalma számára az egyetemen külön tanszékek fognak felállíttatni.

De hát kicsoda törődik ma a nemzetiségi törvénnyel? Papiroson maradt az egész. A Magyarország és Ausztria közötti kiegyezésben szó sincs a nemzetiségekről. Az 1868-iki nemzetiségi törvénynek biztosítékul kellett volna szolgálnia a hazánkban lakó nemzetiségek jogainak megvédésére; nagyon csekély biztosíték ez az egész törvény, de az a kevés is, ami benne van, csak papiroson maradt.

Talán kedvezőbb fordulatot vesz a magyarországi szerb nemzetiségi kérdés, ha Miletić mellett s a fiók-radikálisokkal szemben a kor másik neves hazai szerb politikusa, a kiegyezés előtti megnyilatkozásaival kapcsolatban már említett Polit-Desančić Mihály kellő teret nyer. De Politot, aki hazai szerb részről már 1862-ben kifejti az új nemzetiségpolitika fejlődéstörténeti szükségleteit (Die Nationalität und ihre staatliche Begründung) sem az országgyűlésen, ahol izgága kezdők zavarják a nagy veteránt, sem a délvidéki szerb közéletben, melynek 1884 után különvált szabadelvű frakcióját vezette, nem hallgatták meg. Lapja, a Branik, a Zásztavával szemben másodsorba szorul, akárcsak szerkesztője amannak szerkesztőjével szemben. Ez a magyarázata annak, hogy a századvég hazai szerb nemzetiségpolitikájában — a szabadelvű koráramlat sodrása ellenére — miért kerül oly döntő fölénybe a politikai radikalizmus a békülékenyebb liberális irányzattal szemben.

A szlovák nemzetiségi politika is nehezen bontakozik ki e korban a reakényszerített védekező állásból. Találunk ugyan korai kísérleteket, melyek a magyarság nélküli, sőt azzal szembenálló nemzetiségek közti összefogást sürgetik, mint Hurban 1870 szeptemberében a zágrábi egyetemen, Trefort jelenlétében tartott előadása a szlovák-horvát együttműködésről, de még ezek a kísérletek is szórványosak és erőtlenek voltak s nem járultak hozzá a szlovák politikai elszigetelődés valamelyes feloldásához. A magyar-szlovák viszony pedig a szlovák középiskolák és a Matica betiltása után egyre feszültebb lett. A közművelődési egyletek felelőtlen akciói, a laikus röpiratok (Felvidék—Thébusz: Protestántizmus és pánszlávizmus, Kostensky: Nemzeti politika a Felvidéken stb.) mindinkább kilátástalanná teszik a megbékélést. A szlovák politikai értelmiség nehéz helyzetében több irányban tájékozódik, de egy alkalommal sem a haladó függetlenségiek, vagy a századfordulón a magyar demokrata körök felé. A nemzetiségi múlt hagyományait őrző turócszent-

mártoniak az 1894-ben reaktivált szlovák nemzetiségi pártot — mint az Vajanský számos vezércikkéből kiderül —, szláv hivatástudattal igyekeznek áthatni; a századvégen előretörő „ifjú-szlovákok“ (Šrobár és társai) — kivált a prágai Československa Jednota (Csehszlovák egység 1896) megalakulása után a cseh és szlovák viszony közelítésén fáradoznak. A két irányzat között a magyarsággal való együttműködést kívánó szlovák értelmiségiek teljesen felmorzsolódnak, csalódottan félreállnak vagy asszimilálódnak, holott még 1861-ben is nagy tábora volt az őszinte megegyezésre hajlamos felfogásnak. S kivált ezek helyzetét teszi lehetetlenné az a szűk látókörű nemzetiségellenes politika, mely ismételten megakadályozza a betiltott gimnáziumok és Matica újbóli engedélyezését. A félreértéseknek ebben a fázisában avatkozik a szlovák nemzetiségi kérdésbe a cseh politikai irodalom, élén Masarykkal és a természettudományos, realista iskola, a Naše doba (A mi korunk, Masaryk szemléje) íróival. A két csoport: a romantikus-naturalista turócszentmártoniak és a realista „csehofilek“ között eleinte valóságos kultúrpolitikai versenyfutás fejlődik. Az 1893. évi Kollár centenárium turócszentmártoni zártkörű ünnepségeire a cseh-szlovák barátkozás hívei 1895-ben a prágai néprajzi kiállítással válaszolnak, miként 1888-ban katolikus szlovák küldöttség utazik az orosz kereszténység kilencszázadik évfordulóján rendezett kievi Szent Vladimir ünnepségekre és ismét más delegáció vesz részt a Cseh Tudományos és Művészeti Akadémia alapító ünnepségein (1890). A legfontosabb fejlemény egyelőre kétségtelenül az, hogy a Prágában tanuló szlovák főiskolások közreműködnek a cseh-szlovák együttműködést célzó itteni ifjúsági politikai egyesületekben (Detvan).

A kilencvenes évek elején kétízben — az egyetemes evangélikus zsinat vitájában (1891—93) és az 1894. évi nemzetiségi-néppárti megegyezés megkötésekor — komoly lehetőség mutatkozott a fennálló ellentétek egy részének elsimítására. Azonban 1893 végén a túlzók keresztülviszik, hogy a dunáninneri evangélikus egyházkerület hivatalos nyelve a magyar legyen, a néppárti-nemzetiségi megállapodás viszont a közös választási kudarc miatt válik tárgytalanná. Pedig abból a körülményből, hogy az induló néppárt az 1868. évi nemzetiségi törvény rendszeres végrehajtását követeli — komoly összefogás esetén — kialakulhatott volna egy szlovák-magyar pártpolitikai együttműködés.

A szlovák értelmiségnek nagyobb része volt az 1895. évi budapesti nemzetiségi kongresszus előkészítése körül, mint ezt az előzményekből gondolnók. A szlovák nemzetiségi vezetők ugyanis a 80-as évek elejétől ismét keresik az egyéb nemzetiségekkel való kapcsolatokat, amire a szerb Polit Mihály már 1882 május 15-én példát adott, amikor interpellációt intéz Treforthoz a „politikai okokból“ kitiltott szlovák tanulóifjak érdekében. E nemzetiségközi kapcsolatok az ú. n. nemzetiségi pörök idején mind szorosabbra szövődnek. Szvetozár Hurban Vajanskýt, a turócszentmártoni Národnie Noviny szerkesztőjét, politikai sajtópere és elítéltetése alkalmából a román nők sokszáz aláírással ellátott emlékkönyvvel üdvözlik, ugyanakkor a Memorandum-pör román vádlottait szlovák ügyvédek: Štefanovič, Dula és Fajnor védik. A közös nemzeti ségi kongresszus tervét már az 1892. évi nagyszebeni román konferencián megvitatják a vendég szlovák delegátusok jelenlétében s a kezdeményezésnek megfelelően a magyarországi nemzetiségek három évvel később rendezett közös értekezletén a szlovák Pavel Mudroň elnököl.

A budapesti nemzetiségi kongresszus után, melyre később visz-

szatérünk, a szlovák nemzetiségi politika megélénkül. 1896 áprilisában a nemzetiségi kongresszus budapesti végrehajtóbizottsága tiltakozik a millenniumi ünnepségek ellen. 1897 januárjában a szlovák nemzetiségi párt a kultuskormányzattól a túrócszentmártoni gimnázium megnyitását kéri. 1898 januárjában a szlovák nemzetiségi párt résztvesz a nemzetiségi kongresszus végrehajtóbizottságának a város és községnevek magyarosítása ellen rendezett budapesti tiltakozó gyűlésén. S rövidebb később megindul az „újszlovák“, azaz prágai orientációjú szlovák politika szemléje, a Hlas (Hang) — V. Šrobár szerkesztésében. 1899-ben Mudroň és Francisci szlovák kultúrpolitikusok emlékirattal fordulnak a kormányhoz a Matica Slovenska, a szlovák nemzetiségi párt pedig a túrócszentmártoni gimnázium újbóli megnyitása érdekében. De Széll Kálmán, mint a belügyminisztérium vezetésével megbízott miniszterelnök, elutasítja a szlovák kérelmeket s 1900 elején a szlovák sajtó három árnyalatában, a Vajanský szerkesztette túrócszentmártoni Národníe Novinyban, a Hlinka szerkesztésében megjelenő, katolikus népi irányú szakolcai Ludové [Novinyban s a Hodža által kiadott budapesti agrár-szociálista Slovenský Denníkben elszánt sajtókampány indul a kormányzat ellen.

1901 júliusában a szlovák nemzetiségi párt feladja a passzivitást és közzéteszi 18 pontból álló programját, az 1861 óta első, konkrét szlovák javaslatot. A program, melyre később visszatérünk, többek között a nemzetiségi törvény általános életbeléptetését és végrehajtásának ellenőrzését, a szociális kérdések rendezését, községi és járási önkormányzatot, valamint az egyházpolitikai törvények újbóli elbírálását kéri. Ezzel megkezdődik a szlovák nemzetiségi politika új fejezete, melyet a szlovák szakirodalom a világháborúig tartó „kis forradalom“ (malá revolucia) korának nevez. Ezekben az években (1901—1905) a szlovák nemzetiségi mozgalom mindinkább szociális, demokratikus jellegű lesz: Pesten Hodža Milán 1903-tól Slovenský Tyždenník (Szlovák hetilap) néven a haladó értelmiség számára új hetilapot indít. A következő évben, Pozsonyban megindul a szlovák szociálista (szociáldemokrata) párt hetilapja, a Robotnické Noviny (Munkás Ujság), mely merőben új és fegyelmezett, szociálista gondolkodást hoz a szlovák nemzetiségi politikába. Az aktivitás terén tehát a szlovák nemzetiségi párt négy évvel megelőzi az erdélyi román nemzeti pártot s az 1902 május 21-i liptói megyegyűlésen Hlinka — hat évvel a szerb demokrata párt alakulása előtt —, alapfeltétellé teszi a nyelvjogok politikai érvényesítését a nemzetiségi törvény értelmében. A szlovák nemzetiségi politikát ilyképen előnyösen befolyásolták a magyarországi nemzetiségekkel való közvetlen kapcsolatai a maga politikai aktivitásának elindításában. E kapcsolatok elvi gyökere pedig az 1895. évi budapesti kongresszusra nyúlik vissza, mely egyben a passzivitás korának legkiemelkedőbb nemzetiségpolitikai eseménye volt.

A magyarországi nemzetiségek politikai kongresszusát a román, szerb és szlovák közéleti férfiak 1893 január elején tartott bécsi értekezletükön határozták el, majd az év november 14-én Budapesten „előértekezletet“ tartottak, melyen kimondották, hogy az erdélyi román vezető politikusok elítéltetése miatt későbbi időpontban rendezik meg a találkozót. Végül is 1895 nyarán hat nemzetiségi politikus és szellemi vezetőember, névszerint Mangra Vazul és Petroviciu Stefan, Pavel Mudroň és Samo Daxner, illetve Nikola Joximovici és Gavrilla Emil egybehívják a magyarországi nemzetiségek kongresszusát, Budapest székhellyel.

A kongresszuson, melynek elnöke a szlovák Pavel Mudroň, alelnökei illyésfalvi Papp György és Polit Mihály voltak, 1895 augusztus 10-én a következő lényeges határozatokat hozták:

1. A szerb-szlovák-román szövetség kijelenti, hogy fenn fogja tartani a Szent István koronájához tartozó országok integritását.

2. A kongresszus megállapítja, hogy Magyarországnak nem lehet nemzeti állam jellege, mert Magyarországnak, mint államnak jellegét azon népek összessége adja meg, amelyek az államot alkotják.

3. A magyar állam természete nem engedi meg, hogy egy nép, amely még a lakosság többségét sem képezi, azt követelje a maga számára, hogy egymagában államot alkothasson. Csakis Magyarország népei összességének van meg az a joga, hogy azonosítsa magát az állammal, amit különben a fennálló törvények is kifejezésre juttattak . . .

4. A románok, szlovákok és szerbek, fenntartva eddigi saját nemzeti programjait, szövetséget kötnek arra nézve, hogy minden törvényes eszközzel megvédhessék nemzetiségüket és azon reményüknek adnak kifejezést, hogy ebben a szövetségbe a rutének és a németek (!) már annyival is inkább be fognak lépni, mivel ezen szövetség arra törekszik, hogy Magyarországot természetes alapra helyezze. Természetes alapul pedig: a megyei beosztások keretébeni nemzeti autonómia tekintendő.

5. A nemzetiségeknek ez a szövetkezése nem zárja ki azt, hogy az egyes nemzetiségek körülményeiknek megfelelőleg ne törekedjenek saját fejlődésükre. E tekintetben a szövetkezett nemzetiségek kölcsönösen fogják egymást támogatni.

6. Magyarország nem magyar népeinek, nyelvek határainak megfelelőleg, adassék teljes szabadság, mégpedig olyaténképen, hogy az illető autonóm területeknek (megyéknek, városoknak, községeknek) a közigazgatási és igazságszolgáltatási hatóságoknál használt nemzeti nyelv által adassék meg az illető terület nemzetiségi jellege. Olyan területen azonban, ahol több nyelv van, a közigazgatás megkönnyebbítése céljából a vármegyék a nyelv határai szerint osztassanak be.

7. A románok, szlovákok és szerbek ebből a szempontból kiindulva, nem elégedhetnek meg az úgynevezett 1868-iki nemzetiségi törvénnyel. Ezt a törvényt, úgylátszik, csak azért hozták, hogy a külfölddel hitessék el, hogy a nemzetiségek iránt türelemmel viseltetnek (!), holott ezt a törvényt nem tartják meg és az teljesen illuzórius. Amíg ez a törvény érvényben van, addig azt a románok, szlovákok és szerbek tiszteletben fogják tartani (!), de megkövetelik az államhatalomtól, hogy az nemcsak tiszteletben tartsa azt, hanem, hogy az egyenjogúság értelmében bővítse ki a nemzetiségek érdekében.

8. Az igazságtalan választási törvény következtében ennek rendezéséig a románok, szerbek és szlovákok, mint pártok egyelőre kénytelenek távol tartani magukat a parlamenti választásoktól.

9. Ezzel kapcsolatban a nemzetiségek ezen szövetkezete követeli az általános, közvetlen és titkos szavazat behozatalát, a választókerületek igazságosabb beosztását, követeli, hogy a közigazgatási hatóságok ne avatkozzanak a választásokba s hogy helyeztessék hatályon kívül az a törvényhozási intézkedés, hogy az, aki adójával hátrányban van, nem szavazhat.

10. Miután Magyarországon a szabad gyülekezésre és szövetke-

zésre vonatkozólag semmiféle törvény sem létezik (!) . . . a nemzetiségek szövetkezete követeli, hogy a szabad gyülekezési és szövetkezési jogot illetően, világos és demokratikus törvények hozassanak.

11. Miután a kormánynak önkényes beavatkozása által a törvényben biztosított egyházi és iskolai autonómiák illuzóriusokká váltak, a nemzetiségek szövetkezete követeli, hogy az egyházi és iskolai autonómiák ne csak tiszteletben tartassanak, hanem az autonómia fogalmának megfelelőleg kibővítettessenek.

12. Miután Magyarországon az esküdtszéki liberális intézmény csakis a sajtóperekre hozatott be és miután ezek az esküdtszékek olyan helyeken állítatnak fel, ahol a nem magyarok esküdtszéki ügyeiben . . . magyarok ítélkeznek: a nemzetiségek szövetkezete követeli, hogy ezen esküdtszékek olyan helyen állíttassanak fel, ahol a tolmács mellőzésével lehetővé fog tételni, hogy a tárgyalás az inkriminált sajtótermék nyelvén tartassék meg, vagy pedig, ha ez nem volna lehetséges, úgy követeli az esküdtszéki intézmények megszüntetését és a sajtóügyeknek a rendes törvényszékek hatáskörébe való utalását.

13. Miután Erdélyben a sajtóügyekre vonatkozólag egy kivételes törvény van érvényben, Magyarországon pedig a sajtószabadság a kaució letétele által van korlátozva, a nemzetiségek szövetkezete követeli, hogy a sajtószabadság érdekében egységes törvény hozassék.

14. Miután a nemzetiségek szövetkezete minden téren szabadságot követel: elsősorban a fennálló vallásfelekezetek szabadságáért küzd. Eppen azért a nemzetiségek szövetkezete az összes törvényes eszközökkel harcolni fog az egyházpolitikai törvények revíziójáért, mert ezek a törvények az egyes népek nemzeti élete ellen vannak irányítva.

15. A magyarországi nemzetiségek követelik, hogy érdekeiket egy, a korona által kinevezett miniszter képviselje, amiként képviselve van Horvátország egy tárcanélküli miniszterrel.

16. A most elősorolt célok elérésére és az egységes vezetés lehetővé tételére, a románoknak, szerbeknek és szlovákoknak e szövetkezett egy bizottság fogja képviselni, melyben minden egyes nemzet 4—4 taggal lesz képviselve.

17. Ez a bizottság intézkedni fog egy életrevaló szervezésről (szervezetről), hogy a magyarosítás ellen időről-időre minden alkalommal óvás emeltessék.

18. A bizottság gondoskodni fog arról is, hogy az egyes nemzetiiségek között az egyetértés fenntartassék.

19. A bizottság arról is fog gondoskodni, hogy az európai nagyközönség Magyarország nemzetiségi viszonyairól az európai sajtó útján tájékoztassék.

20. A kongresszus elhatározza, hogy időközben össze fog ülni és hogy a bizottságra bizza az összehívandó kongresszus helyének és idejének meghatározását, valamint annak összehívását is.

21. A bizottságnak a legközelebb összehívandó kongresszusra egy, Ő Felségéhez felterjesztendő memorandumot kell kidolgoznia, amely a szövetkezett nemzetiségek nevében teljes valójában fel kell tárja a nemzetiségek helyzetét.

22. Abban az esetben, ha a kiküldött bizottság összejövetele meg hiúsíttatnék, a románok, szlovákok és szerbek nemzeti politikájának irányítására az eme programmban foglalt elvek fognak szolgálni.

A magyarországi nemzetiségek budapesti politikai kongresszusa — mint ez a felsorolt, lényegbevágó határozatokból kitűnik — a sérelempolitikai követeléseken kívül több olyan alapvető állapotot megállapít, melyek részben az 1867. évi kisebbségi javaslatokhoz kapcsolódnak, másrészt azonban teljesen új alapot helyeznek a magyarországi nemzetiségek politikájához. Előbbire emlékeztetnek a nyelvhatárok szerinti vármegyei rendezést (korábbi kikerekítési elv új változata!) célzó határozatok, továbbá az egyházi és iskolai önkormányzatokra és a vallásfelekezeti jogi helyzetének és szabadságjogainak biztosítására vonatkozó szakaszok. A magyarországi nemzetiségek politikai felfogásának radikalizálódását jellemzik azok a kategorikus megállapítások, melyek az 1868. évi nemzetiségi törvényre, a gyülekezési és szabadságjogok hiányára és a külföldre irányuló sajtó és közvélemény-tájékoztatásra vonatkoznak. E kérdésekben az 1895. évi nemzetiségi kongresszus résztvevői végleg eltérnek az 1868-ban vagy korábban vallott felfogástól. A nemzetiségi törvény tárgyalásakor ugyanis a radikális (Mocsonyi—Miletić) javaslat hívei elvi vitát folytatnak az egyéni elbánás és a személyi szabadságjogok elvéről, nemkevésbé a „politikai nemzet“ elmélet alapjára helyezett törvényjavaslattal szemben. Ezt — mint a 24 román és szerb képviselő kivonulása előtt Mocsonyi és Miletić külön megindokolják — elvi okokból, igaz, elutasítják, de egyikük sem merné vádolni az 1868:XLIV. tc. szerzőit. Nem mintha az államhatalomtól tartanának — a nyolcvanas évekig par excellence nemzetiségi ügyeket nem ismer a magyar igazságszolgáltatás —, hanem, mert maguk sem hajlandók ilyen értelmezést tulajdonítani Eötvös és Deák együttes alkotásának. Sem akkor, sem a következő negyedszázadban azok részéről, akik a nemzetiségi törvény vitájában a nemzetiségi álláspontot védték, egyetlen olyan nyilatkozatot nem olvasunk, mely ilyen indítékot tulajdonítana az 1868:XLIV. t. c.-nek. Ellenkezőleg: az álszabadelvű nacionalizmus korában a nemzetiségek s a magyar reformerek e törvény végrehajtásától teszik függővé a hazai nemzetiségek megbékélését s erre, mint közigazgatási, kulturális, egyházi, gyülekezési és törvényelötti szabadságjogokat biztosító erkölcsi alapot hivatkoznak. E nyilatkozók jól tudják, hogy a nemzetiségi törvény a magyarországi nemzetiségek nemzeti egyenjogúsításával, a kulturális önkormányzat megadásával és az ezzel összefüggő közigazgatási rendezéssel adós maradt. Azonban nem felejtik el, hogy a nemzetiségi törvény az ország polgárainak személyi és nemzetiségi szabadságjogait messzemenően tiszteletben tartja s azok teljes biztosítására törekszik. Ezt a méltányos és bölcs belátást, mely Mocsonyi Sándort vagy Babeş Vincét a nemzetiségi törvény reális mérlegelésekor eltölti, a nemzetiségi pörök és a rossz választójogi törvény árnyékában üléselő nemzetiségi kongresszus nem ismeri többé. Ezért nem hajlandók belátni, hogy a gyülekezési és szövetkezési jog teljes hiányáról a hivatalos magyar nemzetiségi politika mélypontján, Bánffy Dezső kormányelnöksége alatt, az ország szívében rendezett kongresszus alkalmából alapvető ellentmondás nélkül nem lehet beszélni. Hiszen az a pusztán körülmény, hogy ez a kongresszus Budapesten, a magyarságnak és az együttélő magyarországi népeknek együttműködését mindinkább megnehezítő sovíniszta kormányzat idején egybegyűlhetett, szövetségre léphetett és határozatait meghozhatta, feltétlen bizonyítéka annak, hogy még az álszabadelvű korszak „nemzeti állam“ elképzelésén is át tudott törni a korábbi nemzetpolitikai felfogás s a nemzetiségi törvény egyéni szabadságszemléletének sugara.

A magyar nemzetiségi kérdés viszont ekkor már az európai érdeklődés előterébe került a nemzetiségi pörök és a propaganda-irodalom követteztében. 1894 szeptemberében egy hágai nemzetközi politikai konferencián erdélyi román politikusok jelenlétében tárgyalnak „a többnyelvű államokban a nemzetiségeket megillető kérdésekről”. Ezen a kongresszuson 25 nemzet képviselője előtt ismertették a magyarországi és erdélyi románság önkormányzatára vonatkozó tervezeteket, a magyar álláspontot azonban, mint a világháborúig általában, sem a „kultúrai terjeszkedést” hirdető kormányzat, sem a haladó reformerek részéről nem képviseli senki. A külföld ettől kezdve közel egy negyedszázadon át csak a radikális nemzetiségi politika szűrőjén keresztül értesül a magyar nemzetiségi viszonyokról, amint ezt az európai közvélemény rendszeres tájékoztatására vonatkozó kongresszusi határozat előírja. Jellemző, hogy a magyarországi nemzetiségek budapesti kongresszusa — bár a határozatok szövegében az együttélő népek nemzeti érdekeit hangsúlyozza —, a nemzeti egyenjogúság elvét, az 1868. évi ellentét közvetlen okát nem is említi többé. A szövetkezett nemzetiségek reális érdeklődése a kulturális és közigazgatási önkormányzatok és a választójogi reform kivívására irányul, mint a nemzetiségi érdekvédelmi harc előfeltételeire. Az aktivitás küszöbén a magyarországi nemzetiségi álláspont képviselőit egyedül és kizárólag saját nemzetiségük, illetve nemzetiségeik érdekkörének biztosítása és kiterjesztése vezérli. A magyarországi népeknek a magyarság közreműködésével elképzelt szövetkezése, mely gondolat Miletićig bezárólag a század annyi neves nemzetiségi politikusát foglalkoztatta, reális elképzelésként nem merül fel többé.

9. Az aktivitás éveit és az utolsó egyeztető kísérletek (1905—1918)

Az új század első éveiben a passzivitás ereje fokról-fokra csökkent és a nemzetiségi pártok egymásután határozzák el a budapesti parlamentbe és a magyar közéletbe való visszatérést. Elsőként a szlovák nemzetiségi párt szakít a passzivitással, említett, 1901 júliusában közzétett, 18 pontból álló programjával, mely az alábbi nemzetiségi és szociális megállapításokat tartalmazta:

1. *Valljuk magyar hazánk egységét, oszthatatlanságát és függetlenségét.*

2. *Követeljük a szlovák nyelvnek az iskolákban, bíróságok és hatóságok előtt való elismerését és egyenjogúsítását, kiváltképpen az 1868:XLIV. t.-c. életbeléptetését.*

3. *Követeljük az egyházpolitikai törvények revízióját.*

4. *Követeljük az egyházak számára az önkormányzati jogot.*

5. *Követeljük, hogy az állam a népiskolaügy előmozdításáról — természetes alapon — tőle telhetőleg gondoskodjék.*

6. *Követeljük a gazdaság, kisipar és kereskedelem fellendítését célzó törvények és intézkedések behozatalát, miért is megkívánjuk, miszerint az általunk lakott vidékeken a közönség kívánalmainak megfelelő anyanyelvi alappal bíró gazdasági, ipari és kereskedelmi iskolák állíttassanak.*

7. *Szükségesnek tartjuk, hogy a paraszt kisbirtokok szabad feloszthatósága korlátoztassék. Törvényileg határozottassék meg a megélhetésre szükséges minimális birtoktest, melyet a tulajdonostól sem elvenni, sem pedig végrehajtás útján eladni nem szabad.*

10. Követelünk egy megfelelő cselédtörvényt.

11. Követeljük a szabad iparnak különös képzettség által való korlátozását, úgyszintén, hogy az állam az iparost és munkást a nagytőke elleni küzdelmében megvédje (!!); amiért is a munkaadó és munkás közötti viszonynak szabályozását, nemkülönben a munkás és családja anyagi, erkölcsi, egészségi érdekének gyámolítását célzó törvények meghozatalát követeljük.

15. Követeljük a községi és járási önkormányzatot.

17. Követeljük a választási kerületek igazságos felosztását és az általános, egyenlő szavazati jogot, községenkénti titkos szavazással.

18. Követeljük a szabad gyülekezési és társulási jogot.

A szlovák nemzetiségi párt, melynek végleges megalakulását a választások után rendezett turócszentmártoni értekezleten tették közzé, ezzel a méltányos és felvilágosult programmal lépett a választási küzdelembe. Nemzetiségi programja, melyet a négy megválasztott mérsékelt politikus (Ružiak, Valašek, Veselovský és Martin Kollár) a turócszentmártoniakkal szövegezett, egyetlen pontjában sem tartalmaz olyan feltételt, mely nem lenne teljesíthető. Nyilvánvaló, hogy ez a program nem tartalmazta a szlovák nemzetiségi követelések egészét, csupán körvonalait vázolta annak a békülékeny politikának, mellyel a szlovák nemzetiségi párt parlamenti bemutatkozásakor jelentkezett. A budapesti kongresszusi határozatokhoz viszonyítva ez a program rendkívüli haladást mutat a magyarsággal való megegyezés felé s ugyanezt mondhatjuk egyetemes vonatkozásban is annak szociális szelleméről. E két körülmény következtében a szlovák nemzetiségi párt 1901. évi programjának kivételes fontossága van: ez az első nemzetiségi program, mely a passzivitás óta a nemzetiségi törvényt méltatja és életbeléptetését követeli s ugyancsak ez az első szociális nemzetiségi program, mely a megoldatlan társadalmi kérdések rendezését és a dolgozók érdekvédelmét hirdeti. Bizonyos, hogy korábban is találkoztunk — elvértve bár — szociális utalásokkal a nemzetiségi javaslatokban, de ez az első tényleges szociális lelkületű program, mely éppen ezért a népek közeledését és megértését célozza. A későbbiek folyamán — az 1910. évi határozatok kivételével — szlovák részről további nemzetiségi programmal nem találkozunk. 1910 után pedig a szlovák nemzetiségi kérdésben ismét a sérelempolitikai szempont, a nemzeti öncélúság eszméje és a külső behatások veszik át az irányítást. A „kis forradalom“-ból (malá revolutia) szinte észrevétlenül siklik át a nemzeti ellenállás korszakába a szlovák nemzetiségi kérdés, Hlinka katolikus népi mozgalma, a Šrobár-féle szlovák szociáldemokraták és Hodža agrárszociálistái révén.

Kezdetben a gazdasági szempont is elhatározó szerepet játszik a századvég szlovák politikájában. Az 1868-ban alakult első turócszentmártoni szlovák pénzügyintézet után 1885-ben Rózsahelyen szlovák takarékpénztár, 1886-ban pedig az egész területre kiterjedő hálózattal általános szlovák hitelintézet (Tatra banka) alakul, melyet 1906 tavaszán Hlinka rózsahelyi népbankjának (Ludová Banka) alapítása követ. Ez a gazdasági szervezkedés azonban az anyagi erőforrások szerény volta miatt, annak ellenére, hogy a századfordulótól az amerikai szlovákság is jelentékeny támogatásban részesíti betétjei és adományai révén e pénzügyintézeteket, meg sem közelíti az erdélyi román, vagy magyarországi szerb nemzetiségi gazdaságpolitika színvonalát.

1905 elején, a Tisza István első kormánya által tartott választásokon a szlovák nemzetiségi párt súlyos vereséget szenved. Egyedül Hodža Milán került be a képviselőházba, ő is a kulpini kerületből, bácsbodrogi szlovák parasztok révén. Ez a választás azonban nem befolyásolhatta a szlovák nemzetiségi mozgalom jövőjét, annál kevésbé, mert ez az országgyűlés a valóságban nem is működött s az 1906. évi választásokon a szlovák nemzetiségi párt szívós szervező munkája eredményeként 7 mandátumot szerzett. Az új képviselők első ténykedésükként belépnek a román és szerb képviselőkkel együtt — az 1895. évi kongresszus szellemében — létrehívott Nemzetiségi Klubba és teljes szolidaritást vállalnak nemzetiségi képviselőtársaikkal.

A háború előtti szlovák nemzetiségi politika egyik legmozgalmasabb évében, 1907-ben átmenetileg pártközi együttműködés jön létre a Hlinka kezdeményezte szlovák nemzeti néppárt (Slovenská národná ľudová strana) és a szlovák szocialista (szociáldemokrata) párt között, amit Hlinka és Šrobár 1907 október 10-én a rózsashegyi népgyűlésen hoztak nyilvánosságra. Hodža, aki ezidőtájt öntudatosító nyelvi-nemzetiségi mozgalmat (za tu našu slovenčinu) szervez, nagy figyelmet szentel a trónörökös személyéhez fűződő trialista-föderalista terveknek, melyek először 1905 januárjában a Ferenc Ferdinánd által jóváhagyott Kristóffy-féle javaslatban (A magyar politika jövő feladatairól) láttak napvilágot. Miután e tervek Prágában nagy visszhangot keltettek, nem véletlen, hogy Hodžán kívül egyes magyar politikusok, mint Ugron, Láng és Csávolszky közvetve, vagy közvetlenül szintén tájékozódnak ezirányban. Ugron Gábor még a századfordulón megbízást ad Rimler Gyula függetlenségi közírónak, hogy Párisban és Szentpétervárott megbeszéléseket folytasson egy, a szláv állásponthoz közelebb, s a politikai izoláltságból kivezető gazdaságpolitikai kapcsolat ügyében. Láng Lajos a kilencszázas évek elején a parlamentben több ízben megemlékezik a Monarchia szláv népeivel való összefogás szükségéről, Csávolszky Lajos pedig 1907 folyamán konkrét tervet készít egy osztrák-magyar-cseh monarchiára vonatkozólag. Ez a magyar részről kezdeményezett közeledési kísérlet sajnálatosan csaknem egybeesett a „nemzetiségi izgatás” miatt még 1906-ban elítélt, de ideiglenesen szabadlábra helyezett szlovák néppárti vezér, Andrej Hlinka rózsashegyi plébános cseh-morvaországi előadókörútjával, majd az 1907 október 27-én lezajlott véres csernovai incidenssel, mely végleg forradalmasítja a szlovák nemzetiségi politikát. Ezért mult el visszhangtalanul az egyetlen jelentős korabeli szlávbarát közeledési kísérlet, mely Pest és Prága között hidat akart verni a Monarchia népeinek megbékélése jegyében. Pedig egy monarchikus jellegű föderációs elképzelés ezidőtájt még kétségtelenül élt a cseh közvéleményben. Beneš disszertációs tanulmánya (La probléme autrichien et la question tchéque, 1908) például hosszan foglalkozik Ausztria föderalizálásával a „nemzetiségek nemzeti önkormányzata” alapján.

A csernovai sortúz után Magyarország felé a tiltakozás áradata zúdult. Elhangzanak Björnson és Tolsztoj ismeretes megnyilatkozásai, rövidesen megjelenik Seton Watson könyve (Racial problems in Hungary), mely a szlovák nemzetiségi kérdés külföldi propagandájának kútforrása lett. Ebben a túlhevített érzelmi légkörben a kisebb jelentőségű megbékélési kísérletek is a Csávolszky-terv sorsára jutnak. 1909 elején Justh Gyula nemzetiségi békeprogramját elutasítják a túrócszentmár-

toniak s az év márciusában a cseh orvosok egyesülete a „szlovák nemzetiségi sérelmek“ miatt lemondja a budapesti nemzetközi orvoskongresszuson való részvételét.

Ilyen előzmények után került sor a turócszentmártoni „ó-szlovákok“ (szlovák nemzetiségi párt) második programjának 1910 március 9-én történt közzétételére, mely a magyarság ellenfeleinek általános meglepődésére alábbi, békülékeny kivánságokat tartalmazta:

1. A szlovák nemzetiségi párt a magyar állam egysége és függetlensége alapján áll. Követeli:
2. Az 1868:XLIV. t.-c. végrehajtását, mely szerint a szlovák nyelv egyenjogú az állam többi nyelvével. Követeli ezen elv teljes érvényesítését az iskolákban, bíróságoknál és a többi hivatalokban.
3. Az általános, egyenlő, községenkénti választói jogot.
4. Az egyesülési jog teljes épségben tartását.
5. A mezőgazdaság, a kisipar és kereskedelem támogatását és a kereskedelmi törvény megváltoztatását.
6. Szlováknyelvű iskolák (értsd: középiskolák) felállítását.
7. A közigazgatás reformját.

Ez a program a fokozódó politikai feszültség rövid viharszünetében méltón jellemzi, hogy a megegyezésnek még az európai magyar-ellenes hírverés forrponjtján is megvolt a reális lehetősége, amit egyébként szociális és irodalmi adalékok is bizonyítanak. Hodža hetilapja (Sl. Tyždennik) már 1908 szeptemberében beszámol a szlovák nemzetiségi párt első parasztyűléséről, melyet vándorgyűlések követtek az ország különböző nemzetiségi tájain. A békéscsabai magyar-szlovák parasztyűlésről, Áchim András pátriájából így tudósít a Tyždennik 1908 szeptember 20-iki száma:

Azért voltak képviselőink a magyar parasztokkal Békéscsabán, hogy azon az összes nemzetiségek egyesülését előkészítsék . . . Ezért volt képviselőink politikája az országgyűlésen olyan, hogy sok szintén fontos ügyet félretettek és másról nem is beszéltek, mint az általános választói jogról . . . Csak egy gyógyszer van és ez az elnyomottak összes pártjainak egyesítése: ezek a pártok a mi nemzetiségeink, a magyar parasztpárt és a nemzetközi munkásság.

S a szociális egymásratalálás hónapjaiban megszólalnak a kor nagy költői is. Ady ezidőtájt dalol a „magyar, oláh, szláv“ közös bánatról, a hatvanéves Hviezdoslav, a szlovákság legnagyobb epikus költője „hajnalodó idők hírnökeként“ szólítja összefogásra a dunai népeket.

A politika azonban erősebbnek bizonyult a népi összefogás és a szellemi egymásratalálás hangjainál. A szlovák nemzetiségi párt 1910 nyarán ismét felveti a magyarországi nemzetiségek kongresszusának tervét (Bazovsky-javaslat), mely pontosan összegezné a nemzetiségi sérelmeket, melyek jegyzékét „a király, a kormány, az osztrák politikai pártok és az egész művelt világ elé kell terjeszteni“ — a javaslat szerkesztője szerint. Az újabb nemzetiségi kongresszus eszméje a szerbeknél és románoknál igen gyér visszhangot keltett. A Tribuna és a Branik ugyan foglalkoznak a kongresszus gondolatával, de mindkét lap várakozási álláspontra helyezkedik, nem akarván elébe vágni a magyar-román közleledési kísérleteknek, illetve a szerb radikálisok és magyar függetlenségi folyamatok tárgyalásainak. Sőt a szlovák szociálista (szociáldemo-

krata) párt is ellenzi a nemzetiségek kongresszusának tervét; Šrobárek tiltakoznak az ellen, hogy a „védett rétegekből alakult ó-szlovák nemzeti-ségi párt beavatkozzék a magyarországi nemzetiségi kérdés jövőjének alakításába“. Šrobár egyébként 1911 augusztus 13-án a cseh-szlovák politikai kölcsönöség jegyében tartott hodonini (Göding, T. G. Masaryk szülőhelye) konferencián éles megkülönböztetést tesz szlovák „haladók“ és „klerikálisok“ között, ami a szintén jelenlévő, Hlinka által vezetett néppárti küldöttség tagjaiban általános visszatetszést kelt. Ez volt az az időpont, amikor felvilágosult és szociális kormányzati politikával még meg lehetett volna teremteni a két nép közötti közeledést, amire a szlovák nemzetiségi párt 1911 júniusában benyújtott emlékirata, melyben a Matica felújítását és a szlovák tannyelvű középiskolák újbóli engedélyezését kéri — kiváló lehetőséget nyújtott. Azonban Khuen-Héderváry, a balkezes horvát politikájáról ismert egykori bán, miniszterelnöki minőségében kitérő választ ad a memorandumot átnyújtó szlovák küldöttségnek.

1912 tavaszán még egyízben kéri a turócszentmártoniak a Matica engedélyezését, vagyona visszaadását és a szlovák középiskolák megnyitását — az 1868. évi nemzetiségi törvény 17. §-a alapján. Azonban ez a kérelem is elintézetlen marad. A sorozatos kudarcok, nemkevésbé pedig a szlovák nemzetiségi mozgalom belső átalakulása következtében az egykori vezető szlovák párt helyett Šrobár és Hlinka pártjai veszik kezükbe az irányítást, s a világháborúig tartó tüntetések, gyűlések, kongresszusok és ifjúsági találkozók egyre szorosabb fegyverbarátságot teremtenek Masaryk „realistái“ és Šrobár szociálistái, illetve a cseh és szlovák katolikus néppártok között. Így érkezett el a magyarországi szlovák nemzetiségi mozgalom az első világháborúhoz, a Cseh Maffiához, melynek tagjai között szlovák szociálisták, agrárok és demokraták (Šrobár, Hodža, Dérer, Medveczky) is szerepelnek, a külföldi cseh-szlovák politikai tárgyalásokhoz és egyezményekhez (szentpétervári tárgyalások 1914 augusztusában, moszkvai cseh-szlovák deklaráció 1915 május 16-án, clevelandi előzetes egyezmény az Amerikai Szlovák Liga és a cseh nemzeti tanács között 1915 október 27-én, kievi jegyzék 1916 augusztus 10-én, pittsburgi szerződés 1918 május 30-án és a cseh-szlovák egyesülést kimondó turócszentmártoni szlovák nemzeti gyűlés deklarációja 1918 október 30-án), melyek vizsgálata természetesen kívül esik jelen tanulmányunk körén.

Az eseményektől zsúfolt szlovák politikával szemben szerb részről az aktivitás éveiben kevés feljegyezni valónk van. A radikális nemzetiségi párt (Miletić egykori szerb nemzetiségi pártja) és a szabadelvűek helyi versengésébe 1908-tól időnként beleszól a Szerb Demokrata Párt néven ismert új pártalakulás, mely 1908 nyarán teszi közzé a korszak egyetlen magyarországi szerb nemzetiségi programját. E program jelentősége, hogy közvetítő szerepet kívánt betölteni a magyar haladó pártok és a hazai szerb közvélemény között azzal, hogy egyrészt elfogadja tárgyalási alapul a nemzetiségi törvényt, másrészt pontosan megállapítja az alapvető nemzetiségi kívánalmakat. A Szerb Demokrata Párt azonban, mint ismeretes, mindvégig töredékpárt maradt és a magyarországi szerb nemzetiségi politika végső kialakulására befolyása nem volt.

A Szerb Demokrata Párt programjának közzététele idején a szerb radikálisok sorozatos megbeszéléseket folytattak a függetlenségiékekkel. Ekkor jelenti be Holló Lajos az „új“ függetlenségiékek nevében, hogy pártja hajlandó részletesen megvitatni a szerb radi-

kális kívánságokat (tehát az 1869. évi nagybecskereki programot), amennyiben a radikálisok felveszik programjukba az önálló vámterület követelését, ami később meg is történt. Így állván az ügyek, a szerb radikális párt által eleve elutasított szerb demokraták a függetlenségekkel nem lehettek kapcsolatban. Annál inkább a magyar radikális demokratákkal, akik elsőként közlik programjukat s a következő megjegyzést fűzik a Szerb Demokrata Párt indulásához: „Az eddigi nemzetiségi politikának fő jellemvonása az ú. n. „egységes magyar állameszmének“ kategorikus tagadása és a nemzetiségi törvénynek, mint elégtelennek és ki nem elégítőnek elvetése volt. Ezzel a politikai iránnyal az újonnan alakuló Szerb Demokrata Párt teljesen szakított. Ez a szerb párt politikai alapjául nem államjogi elméleteket vesz, hanem egy fennálló tételes törvényt: az 1868. évi XLIV. tc.-t, a nemzetiségi törvényt. Elfogadja ezt a törvényt s megelégszik vele. Elfogadja és kibékül az ezen törvény által statuált egységes magyar politikai nemzet és egységes magyar állam eszméjével, ámde csak oly értelemben, amilyent ezen törvény és megalkotói tulajdonítottak annak, nem pedig abban az értelemben, amilyenben az ma — igen tévesen és a törvény szavaival és szellemével ellenkezően — használtatik.“ J. Radonić, a párisi békekonferencia jugoszláv szakdelegátusa, úgy véli, hogy a magyarországi szerbség egységesen elutasította a végre nem hajtott nemzetiségi törvényt. A demokratapárti szerb program ennek ellenkezőjéről győzi meg a kutatót. A statisztika adatai pedig arról tanuskodnak — legalább is közoktatási tekintetben —, hogy a magyarországi szerbség iskolaügye a nemzetiségi törvény szellemében rendezettnek volt tekinthető. A világháború előtt a hazai szerbségnek (a társországi szerb tannyelvű iskolák leszámításával) az önkormányzati joggal rendelkező karlócai gimnáziumon és zombori tanítóképzőn kívül két felsőkereskedelmi szakiskolája és 179 önálló népiskolája volt, utóbiákban 716 elemi népiskolai osztállyal és 592 kebelbeli szerb nemzetiségű tanerővel.

Ez a tanszabadság a magyarországi szerb egyházi autonómiából következett, miután az iskolák túlnyomórészt felekezeti alapításúak voltak. A szerb nemzeti radikális párt egyik korabeli tényezője, Simonović Radivoj még évtizedekkel később is elismeri a „Vojvodjanin“ (Vajdasági) c. lapban: „A szerb nemzeti egyház Magyarországon eszményi önkormányzattal rendelkezett, mely lehetővé tette, hogy a szerb nemzetiség teljesen szabadon határozhasson az egyházra és az iskolaügyre vonatkozó összes kérdésekben és a nagy egyházi alapok felhasználásáról“.

De ez az egyházi és kulturális védettséggel párosult gazdasági jólét sem befolyásolhatta a szerb nemzetiségi politika útját, mely a magyarországi nemzetiségi mozgalom és a balkáni szerb kérdés változásaihoz igazodott. A hazai szerb radikálisok megérik a kettős monarchia vajúdo államjogi válságát, melyből — szerintük — a táj új politikai arculata, de legalább is új alkotmány születik. Vizsgálódásaik során már az aktivitás első évében elérkeznek a népek önrendelkezési joga felvetéséhez, amint ezt Tomićnál tapasztaljuk. A népek történelmi fejlődés eredményei — írja a Zásztava új szerkesztője — léteznek, itt vannak s ha már itt vannak és léteznek, joguk van az élethez. Létjogosultság pedig jogot ad a fejlődésre is. Ezt sem figyelmen kívül hagyni, sem pedig eltörölni nem lehet . . . Igaz, lehet ködben is élni, de nem örökösen.

Kezdetben, tehát 1905—1906 táján ügylátszott, hogy a magyar nemzetiségi kérdés felvilágosult közirói — így mindenekelőtt maga Mocsáry Lajos — megteremthetik a magyar-szerb kultúrhidat. A Zásztava (1905. 238. sz.) idézi Mocsárynak a Kossuth-párt hivatalos lapjában, az újvidéki Határőrben megjelent cikkét a méltányos szerb kiválmak, a „szerb közös óhajok“ teljesítéséről. A lap szerint „már régen létrejött volna a megértés és a közös munka, ha a magyar nemzetnek olyan széles látókörű politikusai lennének, mint Mocsáry. Sajnos, ez eddig nem volt így, de előbb-utóbb meg kell egymást értenünk és közösen dolgoznunk, mert erre kényszerítenek majd minket a kegyetlen sors és az események“. 1906 folyamán négy nagy cikkel találkozunk a lap hasábjain, melyek Mocsáry kapcsán a szerb-magyar viszony rendezésére vonatkoznak. A Zásztava hálásan veszi a nagy függetlenségi politikus üdvözlő táviratát a lap fennállásának 40. évfordulója alkalmából (Zásztava 1906. 178. sz.), külön foglalkozik Mocsárynak a magyarországi szerb egyetem felállítását célzó elképzelésével (1906. 9. sz.) és 1906 január 10-én, az újvidéki nemzetiségek társadalmi és kulturális közleléséről szólva, megállapítja: „A szerbiai szerbek is nagy figyelemmel kísérik a németiséggel veszélyeztetett Magyarország harcát Ausztriával szemben. A „Slovenski Jug“ belgrádi lap lelkesedéssel fogadja egy magyar-szerb szövetség tervét“.

Ezt a léghört Bosznia és Hercegovina annexiójának bejelentése (1908 okt. 5) egy csapással szétrobbantotta. Csak évtizeddel később vált nyilvánvalóvá, mennyire igaza volt Szilágyi Dezsőnek, aki már 1878 június 21-én a következő szavakkal utasítja el a nemzet nevében a kormány okkupációs politikáját:

— „A kormány — mondotta Szilágyi — politikájával eljátszotta a nemzet bizalmát, amely ellene volt és ellene lesz az okkupációnak. E bekebelezés annexióra vezet, pénzügyi romlásba sodorhat, megbonthatja államszerkezetünket. A Balkán népei most bennünk fogják látni az elnyomót, mint azelőtt a törökben látták. Viszály, romlás és szétbomlás követheti ezt a lépést.“

Mindez sorra bekövetkezett. A magyarság akarata ellenére elfoglalt tartományok már a megszállás első idejében, mint Spalajković ismert tanulmányában megállapítja („La Bosnie et l'Hercegovine“, 1904) rendkívüli érdekelletét okoztak a magyarok és délszlávok között. Az annexió pedig engesztelhetetlen viszályt szított, melynek átmenetileg a magyar-szerb jóviszony is áldozatul esik. J. Cvijić már 1908 decemberében ki mondja („L'annexion et la question serbe“) a szerb álláspontot:

— „Szerbia nem mondhat le Boszniáról, mert az nemzeti központja és követeléseinek minimuma. Ha nem engedik, hogy Bosznia nemzeti alapon fejlődjék, úgy Európa a szerb népet az erőszak útjára utasítja és ez a legelső alkalmat meg fogja ragadni, hogy legnagyobb nemzeti kérdését Ausztria-Magyarországgal elintézzze.“

Ha végigtekintünk a századeleji magyar-délszláv kapcsolatokon, megállapíthatjuk, hogy a magyarországi szerbség irányítása — alkalmas politikai vezetőréteg híján — szinte észrevétlenül átcsúszott a horvátországi és az anyaországi szerbség kezébe. A magyarsággal való viszonyt a Monarchia és Szerbia közötti külpolitikai kapcsolat egyébként is jelentékenyen befolyásolta. Az 1905-ös esztendő e két vonatkozás szemszögéből elsőrendű fontosságú a hazai szerb történetben. Ez év október 3-án az ú. n. fiúmei rezolúcióban elhatározzák a társországi horvát-szerb koalíciót,

néhány héttel később a Szerbia felé elrendelt behozatali határárral megkezdődik az ú. n. „sertésháború“. Ettől kezdve évente újabb és újabb bizonyodalmak fokozzák a magyar-délszláv válságot. 1906 júliusában Szerbia elrendeli az „ellenvámháborút“, mely 1908 szeptemberéig tart. 1907 tavaszán Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszter magyar vasúti pragmatikája ellen tüntet egész Horvátország. Hónapokkal később Belgrádban a Monarchia balkáni politikája elleni tiltakozásul létrejön a Délszláv Forradalmi Szervezet. 1908 januárjában Aerenthal közös külügyminiszter tapintatlan „szandzsák-vasút“ tervét Belgrádban újabb kihívásnak minősítik. S amikor az év október 5-én Ferenc József „a magyar szentkorona alkotmányos jogaira“ való hivatkozással bejelenti Bosznia-Hercegovina annexióját, teljes a szakítás a Monarchiához sorolt magyarság és a délszlávok között.

Zágrábban az annexiót ugyan tartózkodással fogadják, de a Rauch Pál bán által a horvátországi szerb rezolucionisták ellen megrendezett 1909. évi zágrábi nemzetiségi pört már a sokszázados magyar-horvát viszony „legsúlyosabb elválasztó jelenségének“ minősítik, amint azt Masaryk, a zágrábiak védője is megállapította. Pedig a felsorolt eseményekhez a magyarságnak közvetlen köze nem volt, mert nem is lehetett. Belgrád és Zágráb mégis elsősorban Magyarországot okolták a következményekért. A kor egyik higgadt szerbiai politikusa, az ó-radikális Protić Sztojan a kivezető utat az expanziós nagyhatalmi politika feladásában látja:

— „Köztünk és Ausztria-Magyarország között — mondotta 1909 január 2-án a skupstinában — csak akkor lehet béke és jószomszédság, ha a Monarchia feladja nagyhatalmi állását és rászánja magát arra, hogy keleti Svájcnak rendezkedjék be.“

Miután pedig a gyakorlatban ez megvalósíthatatlan volt, Szerbia Magyarországot a Ballhausplatz elővédjének tekintette, mely ellen ugyanazokkal az eszközökkel kívánt küzdeni, mint a múlt század első harmadában a török birodalom ellen.

A szerbiai közvéleménynek ezt a végzetes félreértését igazolni látszik olykor egy-egy magyarországi szerb nyilatkozat is, mely a magyar-szerb viszony romlásáról tanuskodik. Effajta nyilatkozatok az annexió és az első világháború közötti években hangzanak el, többnyire a szerb szabadelvű párt soraiból, miután a radikálisok a koalíció tartama alatt hallgatólagos érdektelenséget tanúsítanak, a demokraták pedig a nemzetiségi törvény ellenében hajlandók a lojális együttműködésre. A korszak egyik legfontosabb ilyen nyilatkozata 1911 január 17-én a szerb szabadelvű párt vezérének, Polit Mihálynak a tollából jelent meg — a román nemzeti párt hivatalos lapja, az aradi Románul hasábjain. A cikk, mely becses egykorú adaléka a világháború előtti nemzetiségi összefogásnak, erősen sérelempolitikai jellegű és kivált a függetlenségi koalíció nemzetiségi politikájának bírálatát adja.

— „A koalíció győzelemre jutásával — írja Polit — azt hittük, hogy nagyobb számban juthatunk be a parlamentbe. De még a választásokon meggyőződünk arról, hogy a magyar koalíció sem átalja ellenünk azt a kormányomást gyakorolni, amelynek évtizedek során voltunk kitéve. A parlamentben is a legélesebb módon harcolt ellenünk a koalíció. Nem akartak elismerni bennünket, mint pártot sem. Nem kaptunk egyetlen jegyzői állást és négy év alatt egyetlen nemzetiségi képviselőt sem választottak be a delegációba. A koalíciós kormány így a nemzetiségekkel szemben ellenségesebb volt valamennyi előző kormánynál.“

Ez a beállítás történeti távlatból és teljes elfogulatlansággal tekintve az eseményeket, nem állja meg helyét. A koalíció idején ugyanis 25 nemzetiségi képviselő került a parlamentbe, míg azelőtt a passzivitás következtében alig volt nemzetiségi törvényhozója a képviselőháznak. És kétségtelen, hogy Tisza Kálmán vagy Bánffy Dezső kormányelnöksége, Hieronymi vagy Széll Kálmán belügyminisztersége alatt jóval kedvezőlenebb helyzetben voltak a nemzetiségek, mint a koalíció éveiben, bár elismerendő, hogy a választójogi reformot a koalícióban hatalomra jutott „újfüggetlenségek” sem tudták negyedszázados vesztegléséből kikökeníteni. Polit úgy véli, hogy „az általános, titkos, közvetlen és községenkénti szavazati jog a vármegyei reform nélkül nem hatályos”. E reform megvalósítása érdekében viszont nem kereste a kapcsolatot a magyar haladó pártokkal, melyek már a század elejétől a vármegyei közigazgatás reformjában jelölték meg a magyar társadalmi rendezés első állomását. Ez a merrev passzivitás, mely az anyagilag és kulturális tekintetben ellátott szerb nemzetiséget jellemzi, okozza, hogy a hazai szerbek szociális fejlődése Miletich halálakor megtorpant. Csak a világháború nagy megpróbáltatásai nyomán, illetve már a jugoszláv állam keretében jut felszínre e táj különböző népeinek gondolatvilágában és lelkületében a szociális kérdés, melyet más tájakon már a századfordulón sem lehet elválasztani a nemzetiségi kérdésektől.

Az a nemzetiség, melyhez az első világháború előtti évek utolsó egyeztető kísérletei fűződnek, a románság volt. Tanulmányunk más helyén vázoltuk azokat a körülményeket, melyek a politikai pörök, illetve az 1895. évi budapesti nemzetiségi kongresszus után a román passzivitást betetőzték. A század elején — közvetlenül a szlovák aktivitás bejelentése után — mégis találkozzunk román mandátummal: Wład Aurélt 1903-ban nemzetiségi programmal megválasztják a dobrai kerületben. Viszont ahhoz, hogy az aktivitást általánosan elhatározzák és az új korszak nemzetiségi programját körvonalazzák, a Román Nemzeti Párt alapszabályzata értelmében konferenciái határozatra volt szükség. Ennek a kívánalomnak megfelelően az 1905. január 10-én összeült nagyszabenyi nemzeti konferencia — annak előrebocsátásával, hogy az új helyzet sem engedi meg a párt eddigi programjától és kongresszusi határozataitól való eltérést — a következőkben állapítja meg a Román Nemzeti Párt új programját:

1. *Mulhatatlanul követelik a román nép államalkotó személyiségének elismerését.*

2. *Ragaszkodnak a közös hadsereg egységének érintetlen fenntartásához a vezérletben, belsejében és a vezényleti nyelvben, másrészt azonban kérik az egyes ezredek nyelvének tiszteletben tartását.*

3. *A nemzeti program értelmében nemcsak újból követelik az egyenjogúsításról szóló törvény (1868:XLIV. tc.) érvényre emelését és tiszteletben tartását, hanem követelik felülvizsgálását és ilyen értelemben való módosítását is mindazon utólag hozott törvényeknek, melyeknek rendelkezései ellentétben vannak ezen alaptörvény elveivel. Ennélfogva követelik, hogy a hazai népek nyelvének használata a közigazgatásban, bíraskodásban és közoktatásban törvényileg biztosíttassék oly mértékben és oly módon, hogy minden hazai nép saját nyelvén bíraskodjék, igazgattassék s taníttassék s ennek folytán minden egyes országrész köztisztviselői az ott lakó népek köréből választassanak vagy neveztesse ki.*

4. Követelik az összes hitfelekezetek önkormányzatát és arányos segélyezését oly mértékben, hogy az elemi oktatás az egész országban ingyenes legyen. Úgyszintén követelik, hogy azon állami és községi elemi iskolákban, hol a lakosság többsége román, a tanítás nyelve román legyen.

5. Követelik a községek és közigazgatási kerületek teljes önkormányzatát, valamint azok kikerekítését, különös tekintettel a hazai népek nyelvi határaitra.

6. Követelik az általános választói jog alapján alkotott választási törvényt, a választókerületek kikerekítését a választók számának egyenlő megállapításával, a jegyzői székhelyeken egy mozgó bizottság előtt gyakorlandó titkos választást és a kisebbségek parlamentáris képviselőt az országgyűlésen. Úgyszintén követelik, hogy minden megszákítás nélkül törvényileg biztosítsák a gyülekezési és erkölcsi jog, valamint a sajtószabadság gyakorlása.

7. Kéri az adózási rendszer gyökeres módosítását, a földadó leszállítást és mindenekfelett a progresszív adókulcs behozatalát, a létminimum adómentességét és a nélkülözhetetlen táplálkozási cikkeknel a fogyasztási adó alóli mentességet.

8. Követelik a hitbizományok eltörlését, az állami birtokoknak parcellázás útján és kedvező eladási feltételek mellett a felmerülő szükséghez képest a földművesek részére való eladását. Kéri a birtokminimumoknak elidegenítési tilalmát és oszthatatlanságát és követelik, hogy telepítések esetén a románok lakta részeken kizárólag románok telepíttessenek, valamint, hogy a munkásság érdekei munkájuk arányában méltányos módon megvédessenek, nehogy azok kitéve legyenek a vállalkozók kizsákmányolásának. Hozassék be a kötelező állambiztosítás betegség és agkori munkaképtelenség esetére s ennek költségeihez járuljon hozzá az állam, a vállalkozó és az, aki a munkást alkalmazza. Nemkevesébbé követelik a közegészségügy államosítását is.

A Román Nemzeti Párt 1905. évi programja befejezésül megállapítja:

A nemzeti programban, a nemzeti értekezlet határozataiban és a fentiekben felállított követelmények kivívása érdekében a román nép élni fog az alkotmányosság minden eszközével és igyekszik útjából eltávolítani az elébe állított összes mesterséges akadályokat.

A politikai aktivitást kimondó fenti programmal szemben az erdélyi és erdélyrészi románság jelentős százaléka — mint az a brassói Gazetta Transilvaniei, a kolozsvári Ravasul és a lugosi Drapelul egykorú híradásaiból kitűnik — passzivitásban maradt. Ennek ellenére a képviselőválasztásokon 8 mandátumot szereztek az aktivisták és sorozatos tárgyalások révén elérik, hogy 1906 április 27-én, a brassói értekezleten — a kolozsvári román frakciót kivéve — az erdélyi és magyarországi románság egységesen feladja a passzivitást. Egy hónappal később — az újabb országos választásokon — 50 románlakta kerületben 16 mandátumot sikerül biztosítaniok. 1906 májusának végén Budapesten a szlovák és szerb nemzetiségi képviselőkkel együtt megalakítják a már említett Nemzetiségi Klubot, melynek elnöke a román Mihali Tivadar lett.

A koalíciós korszakban egyetlen jelentős román nemzetiségi megmozdulásról tudunk. A nemzetiségi képviselők és az 1905. évi szebeni kongresszus végrehajtóbizottságának tagjai 1908 január 19—20-án Buda-

pesten konferenciát tartanak, melyen elhatározzák a Román Nemzeti Párt országos szervezését s a Nemzetiségi Klub román szakosztályának felállítását. E szakosztály titkáráként mutatkozik be később a magyarországi nemzetiségi politikában Vajda Voivod Sándor, az utolsó évek román politikai radikalizmusának vezérszónoka. Az 1908. évi budapesti kongresszuson még egy határozati javaslatot fogadnak el, mely szerint ezentúl a Román Nemzeti Párt szervezési központja Arad lesz, ahol külön központi bizottságot szerveznek. Ez a terv azonban a gyakorlatban oda módosult, hogy létrejött ugyan az aradi központi bizottság Nicolai Oncu elnökletével, valamint J. Suciú, L. Goldiş (nem tévesztendő össze az 1909-ben beiktatott I. Goldiş aradi gör. kat. püspökkel) és Pop C. István képviselők közreműködésével; a román nemzetiségi politika székhelye azonban továbbra is Nagyszeben maradt. Itt mondják ki 1910 április 5-én az ú. n. „választói konferencián“ J. Maniu javaslatára a román nemzetiségi politika alábbi elvi határozatait:

1. A választói konferencia változatlanul fenntartja az 1881. évi politikai programot, illetőleg az akkor hozott határozatokat.

2. Helyesli és támogatja az 1905. évi konferencián dekretált parlamenti aktivitást.

3. Kimondja a legszigorúbb szolidaritás szükségességét a román nép összes politikai ténykedéseiben és elitéli kárhozatos működését a román nemzet ama eltévedt fiainak, akik eszközeivé lesznek politikai ellenségeinknek.

4. Kimondja a politikai szolidaritás szükségességét ama együttélő népek összes politikai szervezeteivel, amelyek ugyanazon politikai célokat szolgálják, valamint a harmonikus együttműködés szükségességét ama pártokkal, amelyek az ország demokratizálása érdekében őszintén harcolnak.

5. Tiltakozik a magyarosítási törekvések és különösen az utóbbi évek kormányai által kezdeményezett iskolai-egyházi politika ellen.

6. A választási küzdelmek vezetésére 30 tagú választási bizottságot jelölnek ki.

7. A választási konferencia kimondja az eddigi önálló politikai szervezet (értsd: Román Nemzeti Párt) további fenntartását és ünnepélyesen tiltakozik ama összes törvény- és alkotmányellenes intézkedések ellen, amelyek akadályokat gördítenek e politikai szervezet működése ellen.

8. A választói konferencia végül helyesli és jóváhagyja azon román képviselők parlamenti működését, akik tagjai a nemzetiségek parlamenti klubjának és hívei a programnak. A konferencia felhívja őket, hogy harcoljanak a jövőben is e programért, különösen a községenkénti, általános, közvetlen és titkos választói jognak haladék nélküli törvénybe iktatásáért.

Az 1910. évi szebeni „választói program“, melynek kivált a haladó pártokkal való együttműködésre és a modern választói jogra vonatkozó megállapításai figyelemre méltóak, voltaképp az utolsó, világháború előtt közzétett nemzetiségpolitikai programnak tekintendő. Ezenkívül ugyanis csupán két nyilvánosságra nem hozott nemzetiségi javaslattal találkozunk, melyek Tisza második kormányelnöksége idején, az általa kezdeményezett román nemzetiségi tárgyalások alkalmából készültek a Román Nemzeti Párt részéről. E javaslatokat, miután az ú. n. Tisza-féle román tárgyalá-

soktól el nem választhatók, azok keretében ismertetjük. E tárgyalásokat sem kívánjuk kiemelni korukból, mint a magyar nemzetiségi kérdések eddigi vizsgálói tették, hanem ezekkel párhuzamosan bemutatjuk a magyar nemzetiségpolitikai törekvéseket is, melyek ezidőtájt a hazai progresszív folyóiratok (Huszadik Század, Igazság, Szabadgondolat, stb.) körül bontakoztak ki.

Elöljáróban ki kell jelentenünk, hogy mind Tisza, mind pedig a demokrata körök kezdeményezéseiket arra a békülékeny közhangulatra alapozták, mely a koalíciós korszak végén román részről megnyilvánult. V. Babeş (Argus) már 1908 januárjában figyelmeztet:

— „A románok közt megindult békemozgalom néppszichológiai jelenség, melyet élesen meg kell figyelni és minden erőnkkel támogatni. S ha megéretnék fogjuk találni a helyzetet arra, hogy a nemzetiségi kérdést nagy céljainak megfelelő módon rendezhessük és talán véglegesen is megoldhassuk: ezen most kínálkozó alkalmat semmiesetre sem szabad elszalasztanunk.“

De Babeş nemcsak figyelmeztet, hanem tevékenyen közreműködik olyirányban, hogy a magyar haladószellemű mozgalom vezetői közvetlen közelről megismerjék a nemzetiségi kívánságokat. Könyvében írja, hogy még 1907 végén megküldötte Batthyány Tivadarnak Jászi Oszkár cikkét a nemzetiségi kérdés megoldásáról, s e tervet alkalmas kiindulópontnak tartja a nemzetiségekkel, kivált a románsággal való közvetlen tárgyalások megkezdésére. A Huszadik Század fejlődését figyelemmel kísérve megállapíthatjuk, hogy 1908 után e folyóirat egyre több szállal kapcsolódik a nemzetiségi kultúrpolitikába. Állandó cikkírója a szlovák Štefanek Antal, több kevésbé ismert román és délszláv publicista társaságában. Ugyanakkor a folyóirat több munkatársa foglalkozik a hazai nemzetiségek történetével. Aradi Viktor, az erdélyi románság által oly nagyrabecsült magyar társadalomtörténész tanulmányaiban rendszeresen foglalkozik az erdélyi román nemzetiségtörténet adalékainak feldolgozásával. A Gazetta Transilvaniei 1913 április 15-én és 16-án ismételten megemlékezik az író Varga Katalin tanulmányáról és a „Doamna noastră“ szerzőjét, valamint a Huszadik Század szerkesztőjét olyan egyéniségeknek mondja, akiknek közreműködését hálásan fogadja az erdélyi román közvélemény.

Jászi és a román nemzetiségi mozgalom egyre mélyülő, szívélyes kapcsolatára jellemző a szebeni Telegráful Roman szerkesztőjével folytatott gyakori levelezése, melyből a tízes évek elejének magyar demokrata nemzetiségszemléletére vonatkozóan számos egyedülállóan érdekes adatot meríthetünk. Ugyanez a lap 1912 október 1-én közli Jászinak az elvi tisztázódás érdekében a Telegráful Roman szerkesztőjéhez intézett tervezetét. Az ebben foglaltak oly híven tükrözik a világháború előtti évek magyar progresszív felfogását a nemzetiségi kérdésben, hogy e tervezet elvi fontosságú részeit szükségesnek tartottuk a magyarországi nemzetiségi kérdés megoldására vonatkozó javaslatok között ismertetni.

„A nemzetiségek közötti béke — írja Jászi — csak akkor fog helyreállani, hogyha az összes kérdésekben tisztán és őszintén kifejezzük és megértetjük egymással politikánk ideáljait és azok eszközeit. Éppen ezért a legnagyobb őszinteséggel válaszolok a szerkesztőség kérdéseire:

1. Első kifogásuk az, hogy a radikálisok a latifundiumok ellen harcolnak, nem pedig a kapitalizmus ellen, amely a közszabadságoknak éppen olyan ellensége, mint a feudalizmus. Ezt készséggel elismerem én

is, már azért is, mert a bankárok azok, akik panamáik ellenértéke fejében megtöltik a mindenkori kormányok választási pénztárait.

2. Második kifogásuk az egyházra vonatkozik és ezt illetőleg azt kérdezték, vajjon a radikalizmus nem ellensége-e a nemzeti egyházak autonómiájának? Erre az a válaszuk, hogy a mi antiklerikalizmusunk nem az egyház vallásos élete, hanem annak kapitalizmusa ellen irányul.

3. A harmadik kifogásuk az iskolára vonatkozik, mégpedig azért, mert Önök szerint mi a felekezeti iskolákból állami iskolákat akarunk csinálni, ez pedig a románokra nézve nagy veszedelem volna, mert nemzeti egyházakon kívül iskoláik voltak védbástyáik. Mi az iskolák államosítását nem a nemzetiségek ellen, hanem ellenkezőleg az ő érdekükben akarjuk. Mi nemzetiségi vidékeken nem akarunk magyar és magyarosítási iskolákat, hanem olyan tisztességes jó és modern iskolákat akarunk, amelyekben az illető nemzetiség nyelvén tanítsanak és amelyek karolják fel a nép összes kulturális érdekeit. Természetes, hogy ezekben az iskolákban tanítani fogják az állam nyelvét is, de mindig a nép nyelvén és sohasem úgy, hogy a magyar nyelv tanítását más fontosabb ismeretek rovására erőszakolják. Ilyen körülmények között az iskolák államosítását csakis a népoktatás közössége teszi szükségessé... Ismerve a mai viszonyokat, értem és tudom méltányolni a nemzetiségeknek az állami iskolákkal szembeni bizalmatlanságát és ellenállását. Hogyha a nemzetiségek kultúrájuknak megfelelőleg lesznek képviselve a parlamentben, ha a vármegyék a nép autonóm szervei lesznek, ha egy magyar demokrata, antifeudális és antisovén párt fog alakulni, ha teljes gyülekezési és sajtószabadságunk lesz, akkor majd követelhetjük, hogy nemzetiségi testvéreink segédkezet nyujtsanak nekünk a népnevelés fényes palotájának felépítéséhez, amely teljesen emancipált legyen az állam és a felekezetek befolyása alól."

E nyilatkozatból félreérthetetlenül kitűnik, hogy a magyar radikálisok és demokraták, másrészt a nemzetiségi vezetők között az egyházi autonómia s a felekezeti iskolák kérdésében mélyreható elvi ellentét volt, melyet a magyar radikálisok nem tudtak eloszlatni. Nemzetiségi részről ezzel a radikális progresszióval szemben éppoly tartózkodást tanusítanak, mint az államföderalista elképzelések iránt, melyekkel a magyar demokrácia hívei Magyarországot a dunai szövetkezett nemzetek államává akarták volna átalakítani. Polányi Károly, a Szabadgondolat szerkesztője már a világháború küszöbén úgy látja (A magyar hegemonia és a nemzetiségek — Szabadgondolat, 1914 március), hogy alapvető strukturális különbségek választják el a magyar haladó értelmiséget és a nemzetiségeket, éppen a demokrácia tekintetében. „A nemzetiségek — írja — szívesen feláldozzák a magyar demokráciát, csak hogy a kormányzati hegemonia nyomása alól felszabaduljanak.“ Ez okozta, hogy 1918-ban Jászi elképzelései nem érvényesülhetnek a hatványozott erővel feltörő nacionalista erőkkel szemben, amint erre még visszatérünk.

Miközben a magyar haladó gondolat rendkívüli erőfeszítésekkel kísérli a magyarországi nemzetiségi béke helyreállítását, a magyar kormányzati politika részéről is támadt egy külsőleg hasonló jellegű, de indítékában és célkitűzéseiben egészen más célzatú törekvés, mely Tisza István második kormányelnöksége idején annak román tárgyalásai körül alakult ki. Az utóbbi negyedszázadban e tárgyalások kapcsán tudományos irodalmunkban ismételten hivatkoznak Tisza „nemzetiségi politikájára“, mely — e kutatók szerint — mintegy a korszak utolsó kísérlete volt

az itt élő másjókúaknak a magyar kormányzattal való megbékítése érdekében. Tisza ebben a megvilágításban a nemzetiségi béke utolsó nagy védelmezőjének tűnik fel, akinek elképzeléseit távolabbi szeparatista céljaik érdekében elgáncsolták a nemzetiségek. Tárgyalásai körül valóságos folyóirat-irodalom sarjadt s egyik méltatója (Albrecht Ferenc) benne látja a nemzetiségekkel való megegyezés, az ú. n. „kompromissziumos irányzat“ huszadikszázadi vezéralakját.

Jelen tanulmánynak, mint az tárgyalásmódjából bizonyára kitűnik, nem a szellem- és nemzetiségtörténeti vagy éppen az időszerű politikai újjáértékelés a célja, hanem a magyar nemzetiségi kérdésre vonatkozó tárgyi anyag kritikai bemutatása a fejlődés sorrendjében. Ez a páratlan vizsgálódás teszi kötelességünkké, hogy érdemben megvizsgáljuk Tisza román tárgyalásainak anyagát, annál inkább, mert e tárgyalások kétségtelenül hatottak a Monarchia utolsó éveinek magyar nemzetiségi politikájára.

Tisza a nemzetiségi kérdés bizonyosmértvű megoldását az államhatalom, a „magyar nemzeti állam“ megerősítése érdekében tartotta szükségesnek. Ennek következtében a nemzetiségi kérdés megoldására vonatkozólag csupán arra szorítkozik, hogy a kisebb engedmények politikájával leszerelje a nemzeti mozgalommá nőtt legnagyobb hazai nemzetiségi kérdést. Úgy véli, hogy a magyar-román békepaktumot ezzel az „engedményes“ politikával meg lehet valósítani, mely paktumra Magyarországnak belpolitikailag, a Monarchiának a hármasszövetség érdekében mulhatatlanul szüksége van. Tisza ismételten hivatkozik arra, hogy nemzetiségi tárgyalásait, minden külső behatástól függetlenül, a helyzet reális felismerése alapján kezdeményezte, azonban éppen ebben a megállapításban szervesen benne foglaltatik, hogy e tárgyalások legfőbb célja nem annyira az erdélyi románság, mint Románia megnyerése volt. Azok az érvek, amelyeket Tisza 1893-tól 1915-ig, illetve 1910 és 1914 között ennek érdekében felvonultat, a maguk korában sem voltak alkalmasak erősen autokrata álláspontjának rokonszenvenessé tételére. Kulturális engedményekre hivatkozik, melyek a két nép szellemi világát közelebb hoznák, de nem hajlandó az 1907:XXVII. tc. (lex Apponyi) módosítására sem. Beszél a politikai szabadságjogok kiszélesítéséről, miközben éppen a döntő tárgyalások idején hozzájárul az új választókerületi „rendezéshez“, mely 42-ről 27-re szorítja le a román többségű választókerületek számát. A nemzetiségi egyenjogúság biztosítását hirdeti, azonban még a nemzetiségi törvény egyes határozatait sem tartja keresztülvihetőnek, mint ezt 1914 február 20-án mondott beszédében nyíltan beismeri. Ismételten hivatkozik a román-magyar történelmi egymásraultaltságra a szláv Délkelet-Európában, mely érv a szláv nemzetiségekkel politikai együttműködésre lépett és a délkeleteurópai szláv parasztdemokráciákkal azonos célkitűzéseket valló Román Nemzeti Párt felé hatástalannak mutatkozott, sőt ellenkező hatást keltett. Végül a polgári szabadságjogok tudatos védelmét ígéri, de elszánt küzdelmet folytat a választójogi reform ellen, melynek megvalósítása a nemzetiségi programok alapvető célkitűzése az első nagyszabedű program (1881) óta. Mindehhez hozzájárul, hogy Tisza román tanácsadói közömbösek vagy ellenszenvesek a Román Nemzeti Párt szemében. Főbizalmasa, Hosszú László kolozsvári görögkatolikus püspök sem tudta megszerezni a szebeniek bizalmát, a „magyarosító“ hírből álló Goldis József aradi püspököt pedig kimondottan „renegátnak“ tartották a nemzetiségi vezetők.

Tisza nemzetiségi tárgyalásai 1910 nyarán kezdődtek. Előbb is találunk ugyan néhány nyilatkozatot, melyben személyi kérdésekkel foglalkozik, (Pavel nagyváradi görögkatolikus püspök védelme Biharvármegye közgyűlésén 1893 szeptember 20-án, Goldiş érdekében Meţianu akkori aradi püspökhöz intézett levele 1896 október 12-én és Goldiş beiktatásakor, 1899 augusztus 1-én mondott beszéde) vagy a nemzetiségi probléma egészét mérlegeli (kormányelnöki bemutatkozó beszéde 1903 nov. 20-án, nyilatkozata a költségvetési vitában 1904 június 30-án). De ezekből a megnyilatkozásokból csupán az tűnik ki, hogy Tisza a „magyar nemzeti állam“ föltétlen hívének vallja magát, aki egyszersmind ellene van a Román Nemzeti Párt formális elismerésének is. Mégis 1910 júliusában Khuen-Héderváry miniszterelnök hozzájárulásával ismételten tárgyal Ion Mihival, a Román Nemzeti Párt ideiglenes megbízottjával, aki szeptember 12-én — az illetékes román tényezőkkel folytatott eszmecsere után — emlékirat formájában megküldi Tiszának a román követeléseket. A Mihuféle emlékirat (ú. n. „felkenyéri pontok“) az alábbi kívánságokat tartalmazta:

1. Az erdélyi román vezetők önálló román politikai párt szervekedésének elismerését követelik.
2. Az egyenlő választójog legmesszebbmenő kiterjesztését.
3. A választások tisztaságának biztosítását.
4. Ötven olyan választókerület alakítását, melyben a nemromán választók minimális számban legyenek beosztva.
5. A román nyelv használatát az igazságszolgáltatásban és közügyekben.
6. A gyülekezési és egyesülési jog elismerését.
7. A görögkeleti egyház autonómiájának tiszteletbentartását és a görögkatolikus egyház önkormányzatának törvénybeiktatását.
8. Román tisztviselők alkalmazását a román többségű vidékeken.
9. Három görögkeleti püspökség (Várad, Temesvár, Kolozsvár) szervezését.
10. A növendékek anyanyelvi vallásoktatásának biztosítását.
11. Méltányos államsegélyt az egyházaknak.
12. A kongrua-törvény módosítását.
13. A népoktatásnak a tanulók anyanyelvén való vitelét, mely mellett nem ellenzik a magyarnak tanítását.
14. Az 1907. évi XXVII. tc. hatályonkívül helyezését.
15. Három állami jellegű román tannyelvű gimnázium felállítását és a brádi görögkeleti gimnázium kiegészítését.
16. Az ösztöndíjak igazságos kiosztását.
17. Az állam gazdasági segélyakcióinak kiterjesztését a román ságra.
18. A telepítési törvény revízióját.
19. A nép anyagi helyzetének javítására létesített értékesítési és fogyasztási szövetkezetek, továbbá mezőgazdasági és iparfejlesztési egységek állami támogatását.
20. Az asszimilációs törekvések megszüntetését.
21. Amnesziát a politikai elítélteknek.
22. Követelik a nemzeti színek használatát.

Ezzel egyelőre meg is szakadtak a Mihuféle tárgyalások, olyanmódra, hogy folytatásukra többé nem is került sor. Állítólag a Román

Nemzeti Párt belső válsága is hozzájárult a tárgyalások megszakadásához, a lényeges ok azonban nyilvánvaló: Tisza elfogadhatatlannak ítélte a felkenyéri pontokat és szükségtelenné a további tárgyalásokat. Több mint két évvel később a Magyar Figyelőben így indokolja meg magatartását:

— „A helyes nemzetiségi politikának Janus arca van. Kérlelhetetlen következetességgel kell gyöngítenie, visszaszorítania, ha kell megfékeznie a nemzeti egységre veszélyes törekvéseket, teljes erővel támogatni a hazafias irányzatot s megtenni mindent az egész vonalon, ami megszünteti a félreértéseket, orvosolja a sérelmeket, tényekkel bizonyítja, hogy a románság boldog és szabad lehet e hazában“.

Román részről még a Mihú-féle tárgyalások idején Mihali Tivadar, a párt elnöke, a következő, átfogó jellemzését adja a modern nemzetiségi mozgalomnak:

— „A nemzetiségi kérdés épp úgy, mint a szocializmus, egyetemes, világtörténelmi mozgalom, határozott történelmi előfeltételekből s gazdaságpolitikai okokból eredő.“

Nem kétséges, hogy e két egymást kizáró felfogás egyezésre nem juthatott. Pedig 1913 decemberében Tisza István, a miniszterelnök meghívására a Román Nemzeti Párt küldöttsége élén éppen Mihali adja át Tiszának a végleges román követeléseket, melyeket a tárgyalások meg-hiusulása után 1914 március 6-án a képviselőházban is felolvasott.

A Román Nemzeti Párt 1913—14. évi javaslatának lényeges pontjai az alábbiak voltak:

1. A tanszabadság elvének megfelelően ismertessék el joga és biztosíttassék lehetősége annak, hogy a román nép a közoktatás minden fokán a saját nyelven művelődhessék úgy az állami, alapítványi és községi, mint a felekezeti tanintézetekben.
2. A vallásszabadság és a felekezeti egyenjogúság megvalósítása céljából biztosíttassék és tartassék tiszteletben úgy egyházi és iskolai, mint alapítványi és belső ügykezelési téren a görögkeleti román egyház autonómiája és létesíttessék önkormányzat a görögkatolikus román egyház számára.
3. Biztosíttassék a sajtószabadság és szüntettessék be a román sajtótermékek politikai okokból való üldözése.
4. A román nép faji sajátosságainak és etnikai jellegzetességeinek fenntartása és fejlesztése, valamint társadalmi fejlődésének lehetővé tétele céljából ismertessék el a szabad egyesületi és gyülekezési jog.
5. Ismertessék el a Román Nemzeti Párt szervezkedési és ténykedési szabadsága és szüntettessenek be azon intézkedések, melyek ezen pártszervezkedési szabadságot gátolni törekednek.
6. A románok által tömegesen lakott vidékeken a román nép román nyelven közigazgattassék és vezettessék be ezen vidékeken intézményesen a román nyelv a közigazgatási életbe.
7. Ott, ahol a románok tömegesen laknak, a járásbíróságoknál és törvényszékeknél vitessék be intézményileg a román nyelv használata, fogadtassanak el a román beadványok és okmányok, a tárgyalási jegyzőkönyvek román felekkel románul vétessenek fel és a bírói határozatok ezen a nyelven adassanak ki.
8. Az állam részesítse az egyes román vidékeket abban a gazdasági támogatásban, amelyben a többi vidékeket részesíti és nyújtson az

összes román intézményeknek aránylagosan oly anyagi segélyt, mint amilyent a nemromán intézményeknek nyújt. Létesítsen a románok által tömegesen lakott vidékeken román tannyelvű gazdasági, ipari és kereskedelmi tanintézeteket és támogassa jóakaratólag a hasontermészetű román intézményeket, valamint a különféle gazdasági törekvéseket.

9. Az állam szüntesse be a románok ellen irányuló telepítési akciókat (?!).

10. A románoknak az állam közigazgatási és igazságszolgáltatási tevékenységében való részvétele céljából, valamint azon elv lehető érvényrejuttatása érdekében, hogy a román nép saját fiai által közigazgattassék, intézményileg biztosíttassék az, hogy úgy a közigazgatás, mint az igazságszolgáltatás terén, valamint a többi állami funkciókban a románok által tömegesen lakott vidékeken románok fognak alkalmaztatni és ezek hiányában csak olyanok, akik hitelesen, esetleg egy e célból kiküldött bizottság előtt bizonyíthatni fogják, hogy a román nyelvet szóban és írásban bírják.

11. Biztosíttassék állandó módon a román nemzetnek politikai érvényesülése és befolyása. Ezen célt szemelőtt tartva, létesíttessék a választójogi reform is.

A Román Nemzeti Párt az általános, egyenlő, titkosan és községenként gyakorlandó választói jog alapján áll. Amennyiben azonban a jelenlegi politikai helyzetben ez most keresztül nem vihető, létesíttessék egy olyan választójogi reform, mely a választójogosultság, választói eljárás, kerületek beosztása és a választások feletti bírászkodás tekintetében oly intézkedéseket tartalmaz, melyek kellőképpen és állandóan biztosítsák azt, hogy Magyarország képviselőházába küldendő képviselők egyhatodrészt románok legyenek.

Tisza 1914 február 20-án egy órát meghaladó beszédben ismertette a képviselőházban a román nemzetiségi politikusokkal folytatott tárgyalásait. Beszédét az 1910. évi emlékirat („felkenyéri pontok”) egyes szakaszainak válaszaként építette fel, ugyanakkor azonban kitért a Mihali-féle kívánságokra is. Elmondotta, hogy a tárgyalások során román részről két konkrét kívánság merült fel: a romántöbbségű területek részbeni román közigazgatása és a romántöbbségű választókerületek számának emelése érdekében. Az elsőt „a limine”, megokolás nélkül elutasítja, a választókerületekre vonatkozólag pedig kijelenti, nagy csalódás vár a román nemzetiségi politikusokra, mivel már a tárgyalások megkezdése előtt elkészült az ú. n. anyagi választói jog, melynek következtében „hátramaradottabb kulturális állapotuknál fogva egyelőre jóval kevesebb román választó lesz, mint amennyi a román népesség szerinti arálynak megfelel”. Így jött létre később a román többségű választókerületek számának 42-ről 27-re való leszállítása, a Román Nemzeti Párt egyik legfájdóbb korabeli sérelme.

Még megokolatlanabb e tárgyalási beszámolóinak az 1907. évi ú. n. Apponyi-törvényre vonatkozó megállapítása:

— „A helyzet érett megfontolása után — mondotta ekkor Tisza — kijelentettük, hogy e törvény revíziójára hajlandók nem vagyunk. Tettük ezt különösen abból az okból, mert e törvénynek az intenzívebb állami felügyeletet a fegyelmi jog terén is érvényesítő rendelkezéseihez úgyis ragaszkodunk, ezeket helyeseknek tartjuk, ezektől eltérni úgysem akar-

nánk. Így, amit a legélesebben kifogásoltak a Román Nemzetiségi Párt részéről, azokat a rendelkezéseket úgy sem változtatnók meg“.

Ezek után felsorolja az általa, illetve a kormány által kilátásba helyezett kedvezményeket:

Törvények és a románok által tömegesen lakott vidékeken a nagyközönséget érdeklő hirdetések román nyelven is meg fognak jelenni, amint hogy eddig is megjelentek. A községek és törvényhatóságok jegyzőkönyvi nyelvére vonatkozó törvényes rendelkezések változatlanul fenntartatnak. Románok által tömegesebben lakott vidékeken, az állami tevékenység minden ágában, azon tisztviselőknek és közegeknek, akik a néppel való közvetlen érintkezésre hivatottak, a román nyelvet annyira ismerniök kell, hogy a néppel anyanyelvén érintkezhessenek. Ezen cél elérésének biztosítása végett megfelelő intézkedések fognak történni, hogy a közigazgatási pályára lépő egyének a román nyelvet elegendő számban megtanulják. Azon átmeneti idő alatt, amíg ezek a rendelkezések a kívánt cél elérését teljesen biztosítanák, a kormány lehetőség szerint olyanokat fog a románok által tömegesebben lakott vidékeken alkalmazni, akik a román nyelvet bírják.

A továbbiakban megállapítja, hogy az 1907. évi népnevelési törvény (1907:XXVII. tc.) sérelmesnek minősített 18. §-át oda igyekeznek módosítani, hogy a 20 százalékot meghaladó magyar tanulók számára külön iskolák alapítását helyezik kilátásba. A 19. §-ra vonatkozólag pedig kijelenti, hogy „az semmiesetre sem tartalmaz többet annál, hogy a magyar nyelv a hivatalos tanterv szerint taníttassék“. Ugyanakkor hangoztatja, hogy az állami népiskolák magyar tanítási nyelvét olyan alapelvek tekintik, melyen, nézete szerint, „nem lehet rést ütni“. De nem zárkozik el az elől, hogy a nemzetiségek nyelvéből vett magyarizációkkal megkönnyítsék a magyar nyelvi oktatást, ami a gyakorlatban a román nyelv kiegészítő nyelvként és segédanyagként való bevezetését jelentené a román többségű területek népiskoláiban. A gyulafehérvári és fogarasi görögkatolikus egyházak külön önkormányzatának követelését elutasítja, de hozzájárul a román tanítási nyelvű brádi görögkeleti gimnázium felső négy osztályának megnyitásához.

Ezeket az engedményeket az erdélyi románság nem tekintette komoly engedményeknek és ennél fogva azokat tárgyalási alapul sem fogadta el. Még kilátástalanabbá tette a helyzetet, hogy Tisza, beszéde végén, az 1868:XLIV. tc. egyes rendelkezéseit végrehajthatatlannak minősítette a következő megokolással:

A nemzetiségi törvény „az alkotmányos szabadságának szabad gyakorlatát visszanyert magyar nemzet emelkedett hangulatának idealisztikus megnyilatkozása volt. Az 1868-iki törvényeket meghozta a magyar nemzet abban a hitben, hogy a testvériségnek ez a majdnem önfeledt (?) megnyilatkozása hasonló visszhangra fog találni; hogy ez ország nem magyarajkú polgárai hálás örömmel fogják e törvényes alapot megragadni, hogy el lesz temetve minden gyűlölség és a magyar állam területi és a magyar nemzet politikai egysége ellen irányuló minden támadás. Az eredmény keserű csalódás volt. Ezt a törvényt becsmérelték, zsarnoki törvénynek szidták, azzal szemben a legmesszebbmenő izgatás és agitáció terére léptek az ország nem magyarajkú polgárai közül számosan . . . Hát lehetett volna-e azokat a rendelkezéseket öngyilkosság nélkül életbe léptetnie a magyar nemzetnek, amelyeket

szerető testvérekre akart alkalmazni és nem ádáz ellenségekre? Más irányban kellett tehát mennünk, erősebben kellett az intézmények terén is kidomborítani a magyar állam nemzeti jellegét, meg kellett alkotni a bíraskodásban és a közigazgatásban azt a magyar jellegű szervezetet, amely szükségszerű alkotása ennek a félszázados fejlődésnek, amelynek be kellett következnie, mert az ellenkező irányban összes premisszái hamisaknak bizonyultak és mert örület és öngyilkosság lett volna a magyar állam, a magyar nemzet részéről végrehajtani törvényeket, amelyek ezen hamis premisszákon épültek fel“.

Ehhez a beismeréshez szükségtelen kommentárt fűznünk, s megérthető, minő érzelemmel fogadták e váratlan kormányelnöki vallomást azok a nemzetiségi képviselők, akik röviddel előbb beható tárgyalásokba bocsátkoztak Tiszával a nemzetiségi kérdés rendezése végett.

Az 1914 február 20-án elmondott kormányelnöki beszámolót nagyszabású vita követte, melyben 6 román, 4 szász és 1 szlovák képviselő is résztvett. A vitát, melynek során Mihali bemutatta az elutasított nemzetiségi követeléseket, Jakabffy Elemér közvetítő határozati javaslata zárta le, mely szerint

a képviselőház a magyar nemzet évezredes tradícióihoz hiven az állam egységéhez és nemzeti jellegéhez tántoríthatatlanul ragaszkodik. Emellett a hazának nem magyarajkú polgárait nemcsak a jogegyenlőség jótéteményeiben részesíteni, de minden olyan óhajuk elérésében készségesen támogatni hajlandó, amely az egységes nemzeti állam alapelveivel összefér.

Így végződött a világháború kapujában álló Magyarország utolsó hivatalos nemzetiségpolitikai kezdeményezése, melynek kudarcáért kivüli mértékben meggyorsította az erdélyi román elzárkózást és elszakadási irányzatot. Egyes kutatók (Albrecht, Flachbarth) úgy vélik, hogy Tisza román politikája korántsem mondott csődöt 1914 tavaszán, sőt „további eredményekre“ vezetett. Ennek igazolására felhozzák Ion Meşianu nagyszabasi érsekmitropolita 1914 szeptember 25-én Tiszához intézett üdvözlő válaszirátát, valamint a miniszterelnöknek 1915 júniusi román programját, melyben valóban tesz bizonyos engedményeket. Viszont a szóban lévő Meşianu-levél a kényes háborús helyzetben diplomáciai gesztusnál többnek nem volt tekinthető. Az ú. n. Tisza-féle „végső román program“ pedig 1915 június 18-án — Berlinben — annak a jegyzéknek függelékeként született, mely a román beavatkozás esetén előálló helyzettel kapcsolatos intézkedésekről rendelkezik. Tisza tehát csak ha Románia a központi hatalmak oldalán belép a háborúba, hajlandó hozzájárulni a magyarországi román nemzetiséget illető engedményekhez:

1. A választójog revíziójához, mely a román többségű választókerületek számát 35—40-re emelné fel.

2. A román elemeknek a hivatali állások elnyerésénél való figyelembevételéhez.

3. A román középiskolák további fejlesztéséhez, melyeknek román tannyelve biztosíthatnák.

4. A két román egyház államsegélyének emeléséhez.

5. A román nyelvhasználat jogának a közigazgatási hatóságok és bíróságok előtti kiterjesztéséhez.

E kilátásba helyezett engedmények az ismeretes háborús fejlemények következtében nem valósultak meg s ezekkel együtt elsikkadt a magyar-román megegyezés nagy gondolata is, melyben az 1914. évi „paktum-tárgyalások“ felvetésekor — utolsó cikkének tanúsága szerint — még az aggastyán Mocsáry is bizakodott. (A paktumról, Szabadgondolat 1914 febr. 15.). Mihali Tivadar 1915 december 7-én, az első, háború alatti román megnyilatkozásban keserűen állapítja meg:

— „Sérelmeink orvoslás nélkül maradtak. Azok a csekélyértékű félrendszabályok, amelyekkel a jelenlegi kormány kevés óhajunkat figyelembe venni megkísérelte, a teljes nyíltság és határozottság hiányában szintén célt tévesztettek. Még egyetlen jelét sem tapasztaltuk az olyan állami politikának, amely Magyarország területi és államjogi integritásának körülményeit és a román nép nemzeti létfeltételeit egymással összhangzásba tudná hozni“.

Huszonhat hónappal később, 1918 január 30-án a választójogi törvényjavaslattal kapcsolatban ugyanő állapítja meg, hogy Tisza távo-zása sem változtatott a helyzeten, a javaslat nem elégíti ki az erdélyi román nemzetet. Négy hónappal később, 1918 május 5-én Pop Csicsó István erdélyi román képviselő úgy véli, hogy a választójogi reformnak már nincs is jelentősége. És 1918 október 18-án Vajda, a következő napon Juriga követelik a magyarországi nemzetiségek számára a wilsoni elvek alapján az önrendelkezési jog megadását.

Tisza csak 1918 szeptemberében, amikor Károly király a helyzet reális felismerése végett „homo regius“-ként az annektált tartományokba küldi és szeptember 23-iki szarajevói előadásáról a bosnyák politikusok tüntetőleg eltávoznak, döbben rá a szláv probléma körül támadt végzetes félreértésre és nemzetiségi politikája elhibázott voltára. De Tisza beismerése már egybeesett a Monarchia összeomlásával, melynek nemzetiségi területei röviddel később új államalakulatok fennhatósága alá kerülnek.

Ilyen hagyatékot vett át Jászi Oszkár, a magyar népköztársaság nemzetiségi minisztere. Egy beválthatatlan nagy terv álmódásából ébredt a tragikus valóságra. Jászi 1918 november 12 és 15-ike között eredménytelenül tárgyal a román nemzeti komité megbízottaival, Goldis Lászlóval és Maniuval, Aradon. Román részről, annak ellenére, hogy Jászi a legvégsőkig elment, az öncélú szuverénítás mellett döntöttek. Pedig Jászi 1918 november 13-án a következő végleges javaslatot tette a Román Nemzeti Komiténak:

1. *Román impérium mindenütt, ahol román többség van.*
2. *A román impérium kiküldöttje helyet foglal a magyar kormányban minden közös ügy intézésénél.*
3. *A régi törvények átmenetileg megmaradnak, de újakat csak a román impérium hozzájárulásával lehet hozni.*
4. *A főispánok és kormánybiztosok kivételével megmarad a régi hivatalnoki kar. A régi tisztviselők megfelelő védelemben részesülnek, rendes fegyelmi eljárás nélkül senki sem mozdítható el.*
5. *A nemzeti kisebbségeknek kölcsönösen biztosítani fogjuk az 1868. évi XLIV. tc.-ben lefektetett védelmet.*
6. *A román nemzeti tanács garantálja a személyi és vagyonbiztonságot.*

7. A provizórikus román impérium, a román királyság katonai erejét nem veheti igénybe.

8. A magyar kormány és a román komité egy kormánybizottságot tervez az új rend életbeléptetésére.

9. A felmerülő vitás kérdésekben öttagú bíróság dönt, melybe két tagot a magyar nemzeti tanács, kettőt a román nemzeti tanács és egyet a magyar kormány küldene ki.

10. Ez a megállapodás a béketárgyalásokig érvényes és azon túl miben sem köti a feleket.

11. E megállapodás betartása a két nemzet becsületének védelmére alá helyeztetik.

Jászi eredménytelenül tért vissza Aradról és hasonlóképpen végződött a Szlovák Nemzeti Tanáccsal 1918 november 27 és 28-án folytatott tárgyalása. Időközben 1918 október 30-án Turócszentmártonban kimondják a szlovák nemzeti tanács csatlakozását a két nappal előbb deklarált csehszlovák államhoz. November 25-én az újvidéki szerb népgyűlés elhatározza a Szerbiával való egyesülést és december 1-én a gyulafehérvári nemzeti gyűlésen a Román Nemzeti Tanács bejelenti a Romániához való csatlakozást. Miután 1918 december 1-én a Horvát Nemzeti Tanács kiküldöttei Belgrádban csatlakoznak a szerb-horvát-szlovén (SHS) királysághoz és 1919 január 8-án a medgyesi rezolúcióban a szászok is követik a román példát, a nemzetiségi Magyarország sorsa beteljesedett.

Ebben a reménytelen időszakban Jászi három nemzetiségi jellegű néptörvény alkotását rendelte el, melyek közül egyet maga állított össze, kettő pedig 1919 elején készült el. E néptörvények „a rutén nemzet autonómiájáról” (1918:X. tc.), a „magyarországi német nép önrendelkezési jogáról” (1919:VI. tc.) és a „Slovenska Krajina (Szlovák terület) önkormányzatáról” (1919:XXX. tc.) szóltak. Mindhárom néptörvény a wilsoni tervek alapján teljes nemzetiségi önkormányzatot biztosít olyan széles elvi alapokon, mint sem azelőtt, sem később, az európai nemzetiségi, illetve a nemzetközi kisebbségi jogban.

Ezekkel a törvényekkel lezárul a magyarországi nemzetiségek történeti korszaka, mely a nemzetiségi érzület jelentkezésétől a nemzetiségi nemzeteszmék dunatáji forradalmáig tartott. A páriszkörnyéki békeszerződések a kisebbségi kérdések létrehívásával új fejezetet nyitottak a dunai népek történetében, melynek tudományos feldolgozása az itt élő nemzetek egymásközti viszonyának végleges rendezése előtt nem lehetséges.

JEGYZETEK

„A magyar nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében” című tanulmányhoz

Bevezetés. A „nemzetiség” fogalmára vonatkozó meghatározást l. Jászi-nál (A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés, Bp., 1912. 2. l.) vö. ellentétével: Réz, A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából, Miskolc, 1925. 5. l.

1. *A magyarországi nemzetiségi kérdés politikai kezdetei.* Az 1791:XVI. tc. latinnyelvű hiteles szövegét közli *Szekfü*, Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez (Magyarország újabbkori történetének forrásai, Bp., 1926) 229. l. A törvénycikk méltatására vonatkozólag bőv. *Szekfü*, Iratok 50—51. l., illetve *Mikó*: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Kolozsvár, 1944. 24. l. A magyar államnyelvi vita történeti kialakulására von. fentiekén kívül l. *Mikó*: A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790—1825. Erdélyi Tudományos Füzetek 160. sz. Kolozsvár 1943 c. összefoglalását. — A horvát követek által benyújtott deklaráció (Declaratio) eredeti szövegét l. *Declaratio ex parte nuntiorum regni Croatiae* etc., M. Nemz. Múz. Könyvt. (Hung. h 187 i). — A bemutatott Obradović-idézetet közli *Hadrovics*: A szerb nacionalizmus kialakulása és a magyarországi szerbség. é. n. 4 l. vö. O. művei teljes kiadása előszavával Dela Dositeja Obradovića, Beograd, 1911). — Az első szlovák hírlapírókról és a Presspurske Noviny szerkesztőinek (Tállyai, Leška, Vyskydenský) felvilágosultságáról közelebbi adalékokat közöl *Vigh*: A tizenkilencedik század szlovák hírlaptörténete, Bp., 1945. 6—7. l. — A *Supplex libellus Valachorum* keletkezésére von. l. *Gyárfás* hasoncímű tanulmányát (Kolozsvár, 1929. Erdélyi Tudományos Füzetek 15. sz. (7—15. l.) A *Supplex libellus* zárókérelmének hiteles szövegét *Gyárfás* i. m. 9—10. l. és *Jakabffy* (Kérelmek, határozatok, tervek, javaslatok és törvényes intézkedések az erdély nemzetiségi kérdések megoldására másfél évszázad alatt, kiny. a M. Kisebbség 1940. évi 3—8. számaiból. Lugo (Lugos), 1940. 1—2 l. gyűjtését (a továbbiakban Kérelmek) nyomán közöljük. Z. *Paclisanu* idézett 1923. évi bukaresti székfoglalója a Román Akadémia történeti sorozatában (Academia Romăna. Memoriile Sectiunii Istorice, Ser. III. Tom. I. Mem. 2, Bucuresti, 1923) jelent meg.

2. *A nyelvi küzdelem kora.* Az 1807. évi diétai határozatok és előzményeire von. l. *Szekfü*, Iratok 78—80. l. — *Gentz* konföderációs levelét összegyűjtött iratai IV. kötetében közli (Friedr. von Gentz Schriften, herausgegeben von Schlesier. IV, 247) vö. *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig, Genf, 1864. I. 12. l.) — A horvát megyék, elsősorban Zágráb és Varasd 1830. évi diétai utasításáról közelebbi adalékokat közöl *Szekfü*, Iratok 135. l., továbbá *Hadrovics*, Horvátország története (kéziratban) 10. l. és *Miskolczy*: A horvát kérdés története és irományai (Magyarország újabbkori történetének forrásai, Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez sorozatban, Magy. Tört. Társ. Bp., 1927. I. 117. és 121. l. — Az 1830. évi országgyűlés diétái kívánságait l. *Horváth* i. m. 233. l. — A közigazgatási, bíraskodási, iskolai és törvényhozási magyar nyelvet elrendelő, 1844 nov. 12-én elfogadott 1843—44:II. tc. (A magyar nyelv és nemzetiségről) teljes szövegét l. *Szekfü*, Iratok 612—613. l., méltatását u. o. 162—163. l. — Az 1847:I (erdélyi) tc. (I. cikkely. A magyar nyelvről) jelen tanulmányunkban közölt szövegét vö. *Szekfü*, Iratok 622. l.

3. *A pozitív nemzetiségi programok.* *Békesy* (Tomašek) Rizner szerint *Tomašik Pál* röpiratának A nyelvbéke Magyarországon, Lőcsén, 1843. Werthmüller János (betűivel) idézett szakaszai a röpirat 41—43. lapjain olvashatók. — Az 1845. évi négy (valójában hét „illyr”-pontot tartalmazó, horvát tartománygyűlési törvényjavaslat eredeti szövegét l. *Miskolczynál* (i. m. 390. l., vö. *Hadrovics* i. tan. 15. l. — *Mažuranić* Ivan, későbbi horvát bán röpirata magyar és horvát nyelven (A horvátok a magyaroknak, Felelet az 1848 mártiusi és áprilisi hirdetményekre, Zágráb 1848) jelent meg. — Az 1848. évi lipótszentmiklósi szlovák népgyűlés részletes programját közli M. M. Hodža Der Slowak (Beiträge zur Beleuchtung der slawischen Frage in Ungarn, Slawische Zentralblätter, Prag 1848) c. tanulmánya függelékében (Petitionen der slow. Nation, 73—76. l.) A lipótszentmiklósi program tanulmányunkban közölt kivonatát vö. *Steier*: A tót kérdés, I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története, Lipótszentmiklós 1912, 35—36. l. — *Ergović* Uroš pesti szerb publicista egykorú röpiratában (Szerb szózat a magyar nemzethez), Budán 1848 közli a tamásvasárnapi gyűlés tizenhét pontjának kritikáját, 4. l. — Az 1848 máj. 10—14-iki karlócai szerb kongresszus határozatait *Thim* József műve (A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés tör-

ténete. Magyarország újkori történetének forrásai, Bp., 1940. I. 88—94. l.) és Mikó átvétele (Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika, 46. l.) alapján közöljük. — A szerb Vajdaság és temesi Bánság 1849 utáni népességi adatait az 1860. évi temesvári helytartótanácsi összeírás tartalmazza. Ennek adatait a Srpski Let (továbbiakban: Let.) 1863. 108. köt. 104—148. l. tartalmazza (vö. Margalits: Szerb repertórium. A Magyar Tudományos Akadémia tört. bizottságának megbízásából, Bp. 1918. A szerb Vajdaság (Vojvodina) lakossága vallás- és nemzetiség szerint, 258—261. l. — A szerbeknek 1848 november 28-án felajánlott magyar békefeltételek hiteles szövegét l. *Thim* i. m. I. 246—247. l. — A magyarországi német nemzetiségre vonatkozó XIX. századi adalékokra l. H. Herrschaft *Das Banat* c. művét. — A magyarbarát erdélyi szász mozgalom publicistáját, Friedrich *Hannt*, a szebeni Transylvania szerkesztőjét, aki 1848 április 21-én lapjában üdvözli a közelgő uniót („Das Sachsenvolk tritt frei zur Union, Will Freiheit, Fürst- und Völkerliebe haben“), 1848 május 5-én eltávolítják a laptól. — St. L. *Roth* életrajzára és munkásságára von. l. Fr. *Obert*: *Stephan L. Roth. Sein Leben und seine Schriften*, Wien, 1896. I—II., továbbá *Connerth* János: Az erdélyi szászok forradalmi vértanuja Erd. Múz. 1898. évf. A szász Univerzítás 1848 ápr. 3-iki határozatát román forrás nyomán (*Dragomir—Silviu*: *Contribuțiuni istorice privitoare la traciutul Românilor de pe pamântul craiesc*, 1913. XI—XII. l. a Mikó által átvett szöveg (Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika, (51. l.) alapján közöljük. — Az 1848. évi balázsfalvi román nemzetgyűlés határozatainak szövegét *Jakabffy* fordításában (Kérelmek stb. 2—4. l.) közöljük, hasonlóképpen *Jakabffy* hiteles szövegekölése alapján tesszük közzé a Wesselényi-féle és az 1848. évi magyar országgyűlési bizottság által készített román nemzetiségi törvényjavaslatokat (Kérelmek, 4—6 l.). — Az 1848 május 21-én Pesten megtartott román kongresszus határozatait teljes egészében megtaláljuk az egykorú országgyűlési Irományokban (vö. 1848. évi orszgy. Irományok 90. sz.) Az 1849 február 25-én, Olmützben átadott román emlékiratok *Jakabffy* kivonata (Kérelmek, 34 l.) alapján közöljük. Az egész emlékiratot l. *Böhm* Lénárt: Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme é. n. II. 331. és köv. l. Az 1849. évi *Dragos*-levélben foglalt *Kossuth*-féle magyar-román béketervezetet teljes szövegében közli *Jancsó* (Szabadságharcunk és a dako-román törekvések, Bp., 1895. 141—143. l. vö. *Mikó*: *Kossuth Lajos és a nemzetiségi kérdés* (továbbiakban: *Kossuth*) *Kisebbségi Közl.* 1944. 139—140. l. — A „projekt de pacification“ hiteles szövegét l. *Ghica* nyomán (Amintiri din pribegia după 1848. Bucuresti 1889, 172—174. l.) közli *Mikó*: *Kossuth* 141—143 l.) — *Balcescu* és *Boliac* közvetítő szerepéről l. *Ghica* i. m. 371—372. l.) Az 1849 július 28-án szentesített szegedi nemzetiségi törvény (A kisebb nemzetiségekről) hiteles szövegét l. *Horváth* Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848-ban és 1849-ben, Genf, 1865. III., 359—360. l., vö. *Pap* Dénes: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez* Pest, 1869. II. 626—627. l., *Asztalos* i. m. 147—148. *Mikó*: *Kossuth* 143—144. és *Nemzetiségi jog* stb. 65—70. l., valamint *Jakabffy*: *Kérelmek* 7—8. l. — A szerb Vajdaság önkormányzatát kilátásba helyező uralkodói manifesztum szövegét l. *Let.* 1850. 81. köt., 97—98. l. — *Rajačić* 1848—49-iki levelezését teljes egészében közli a *Let.* 1866. évf., 111. köt. 136—216. l. vö. *Margalits*: Szerb rep. (Adalékok a szerb nemzeti mozgalomhoz 1848-ban) 271—395. l. — A Vojvodina felállításáról szóló törvénytervezet (VII. tj. a szerb Vojvodinának a három megye királysággal való kapcsolatáról (szövegét l. *Pejaković*: *Aktenstücke zur Gesch. des kroat. slawon. Landtages und der nation. Bewegung vom Jahre 1848*. Wien 1861. 34—35. l.

4. Az alkotmány nélküli korszak nemzetiségi javaslatai. Kuzmány és Kollár tanszékeiről, utóbbi lapengedélyéről bőv. *Steier* i. m. 38. l. — A ruszin sajtókisérletekről *Böör* György: A ruszin időszaki sajtó, Kolozsvár, 1943. — Az 1852-ben A. Roman által alapított nagyváradi olvasókör (Societatea de Leptura) jelentőségére *Gáldi László* egy. tanár hívta fel a szerző figyelmét. A „lepturisták“-ról l. A váradi hídverés (Román-magyar szellemi együttműködés) Bp. 1946. 26—29. l. — A tanulmányunkban említett Széchenyi és Teleki nekrológok a *Let.* 1860. évfolyamában (101. köt. 208—210., ill. 102. köt. 229—231. l.) jelentek meg. — A Teleki Lászlóhoz intézett *Kossuth*-levél konföderációs tervezetének feldolgozását l. *Deák* Imre: Az első magyar-román konföderációs tervek. *Kossuth* Lajos konföderációs elgondolása, M. Kisebbség 1932. évf. 376—392. l. — Az 1852 július 9-én New Yorkban kelt *kossuthi* horvát proklamáció (Nyilatkozat a horvát és szlávön nemzetéhez) hiteles szövegét l. *Hentaller*, A balavásári szüret, Bp., 1894. 108—109. l. — A „kutahyai alkotmány“ vonatkozó nemzetiségpolitikai szövegét *Mikó* idézett tanulmánya (158—160. l.) alapján az ú. n. *Irányi—Chassin*-féle szöveg nyomán közöljük. — Az emigráció szerb-magyar tárgyalásaira von. l. *Jovan Ristić*: *Spoljasni odnosaji*

Srbije, é. n. (Szerbia külügyi viszonyai) Beograd. E tárgyalások részleteire *Thim József* hívta fel szerző figyelmét. — Az 1860 szeptember 15-én kelt kossuthi „turini emlékirat“ vonatkozó elvi szakaszait *Kónyi* nyomán (Deák Ferenc beszédei V. köt. 41—42. l.) közöljük, (vö. Kossuth levele gróf Károlyi Györgynéhez, *Kónyi* i. m. 68—69. l. s a turini emlékirattal kapcsolatban *Jászi*: Magyarország jövője és a dunai egyesült államok. Bp., 1918. 47—48. l.)

5. A nemzetiségi törvény kora. Az első deáki felirat nemzetiségi nyilatkozatát l. az 1861. évi országgyűlés képviselőházának naplója (továbbiakban: *Napló*) I. 108. l. és *Irományok* 16. sz. 53. l. — Az 1861. évi nemzetiségi bizottmány jelentésének teljes szövegét l. *Irományok* 48. sz. 345—348. l. — Az 1861 jan. 13—16. közötti szebeni nemzeti kongresszus határozatát *Joan Lupas* könyve (Mitropolitul Andreiu Saguna, Sibiu 1911, 197. l.) alapján *Mester*, Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863—64. évi nagyszebeni országgyűlésen (továbbiakban: Az autonóm Erdély) Bp. 1936, szövegezésében (i. m. 77. l.) közöljük. — Az 1861 február 11-iki gyulafehérvári értekezlet által jóváhagyott szebeni választási törvénytervezet tanulmányunkban közölt hiteles szövegét l. T. V. *Pacașian*: *Cartea de Aur* II. 204—205. l., vö. *Mester*: Az autonóm Erdély 79. l. — Suluțiu gyulafehérvári beszédének határozati javaslatát l. *Mester* i. m. 102. l. — Az 1861. évi szobenszéki román követelések pontos szövegét l. T. V. *Pacașian* i. m. II. 612—613. l. vö. *Mester* i. m. 115—116. l. — Az 1862 március 12-iki szász határozatot a Kolozsvári Közlöny március 20-iki számában közzétett szöveg alapján *Jakabffy* gyűjtése (Kérelmek, 11. l.) nyomán közöljük. — Az 1863—64-iki szebeni országgyűlés egyházpolitikai törvényjavaslatának (Törvényjavaslat a román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülvételéről) teljes szövegét l. 1863—64. évi erdélyi országgyűlés *Irományok* 199—200. l., vö. *Mester* i. m. 161—162. l. — *Cipariunak* 1863—64-iki szebeni országgyűlés egyházpolitikai törvényjavaslatának vitájában elmondott beszédét l. orszgy. *Napló* IX. 151—153. l., vö. *Mester* i. m. 164—165. l. — A szebeni országgyűlés nyelvi-közigazgatási törvényjavaslatának (Törvényjavaslat a három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben) teljes szövegét l. *Mester* i. m. 225—228. l. — Az 1861 áprilisában tartott karlócai szerb nemzetiségi kongresszus határozatainak az 1865—68. évi magyar országgyűlés nemzetiségi bizottságához becsatolt hiteles szövegét l. *Irományok* II. 258—261. l. — Az 1861. évi túrócszentmártoni szlovák nemzetiségi program teljes szövege u. o. 251—257. l. A túrócszentmártoni gyűlés tanácskozásaira és a szlovák tartomány (Okolie) tervezetere von. l. *Vájlok*: A túrócszentmártoni szlovák memorandum, Rozsnyó, 1941. 15—22. l. — A Dobrynsky-féle 1861. évi rutén nemzetiségi tervezet vázlatos bemutatását l. *Mikó*: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika 108—109. l. — A Wład—Popović-féle 1861. évi kisebbségi javaslat teljes szövegét l. *Irományok* II. 269—272. l., vö. *Mikó* 146—149. l.

6. A nemzetiségi törvény. *Hodosiu* határozati javaslatát (1867 június 24.) l. 1865—68. évi orszgy. *Irományok* II. 244. l., a Bukovszky-féle rutén javaslatot *Irományok* II. 264—269. l. — A *Thull*-féle röpirat (Egyéni nézetek a nemzetiségi kérdés megoldása tárgyában, Pest 1867) jelentőségére *Mikó* figyelmeztet i. m. 50. l. — A nemzetiségi albizottság javaslatát l. *Irományok* II. 272—276. l. — Az 1868: IX. tc.-t (A görögkeleti vallásúak ügyében) l. 1865—67. és 1868. évi Törvények gyűjteménye (kiadja a m. kir. Belügymin., Bp., 1908) 107—109. l. — *Márfy* részletes ismertetése a „horvát-szlavón tc.“ (1868: XXX. tc.) előzetes tárgyalásairól l. Horvát-Szlavón és Dalmátországok autonómiája s a magyar államiság (Bp., 1914) 29—33. l. — *Kmetty* téves érvelését a horvát bán, mint „magyar királyi főtiszttség“ szerepéről l. *Kmetty*: A magyar közjog tankönyve, Bp., 1907. 472. l., vö. *Márfy* 56. l. Hasonlóan téves nevezetnek a horvát-szlavón-dalmát miniszterről vallott közjogi felfogása i. m. 478. l., vö. *Márfy* 127. l. — *Ferdinándynak* a bán és a horvát-szlavón-dalmát miniszter viszonyáról szóló véleményéről l. *Márfy* 124—125. l. — R. *Zlatarović* nyilatkozatát l. *Pliverič*: Beiträge zum ung.-kroat. Bundesrechte, Zágráb, 531. l., u. o. *Pliverič* nyilatkozata az 1868: XXX. tc. elleni obstrukcióról i. m. 401. l. — A nemzetiségi bizottság javaslatát l. *Irományok* VI. 130—134. l. *Mikó* i. m. 156—164. l. a központi bizottság javaslatával párhuzamosan közli, szerintünk indokoltabb a *Mocsonyi—Miletic-féle* kisebbségi javaslattal párhuzamosan bemutatni. Utóbbi l. *Irományok* VI. 261—264. l., vö. *Mikó* 137—140. l. — A *Mocsonyi-féle* ellenjavaslat (Az 1868. évi nemzetiségi törvény képviselőházi tárgyalása alkalmából a nemzetiségi képviselők által előterjesztett ellenjavaslat szövegét l. *Jakabffy*, *Kérelmek* 43—44 l. — Az 1868 nov. 24-én előterjesztett Deák-javaslat szövegét l. 1865—68. évi orszgy. képviselőházi napló XI. k. 6. és köv. l., vö. *Mikó* i. m. 185—186 l. — Az 1868: XLIV. tc. hiteles szövegét l. 1865—67. és 1868. évi Törvények gyűjteménye 352—361. l., vö. *Jakabffy*, *Kérelmek* 15—20. l.

(Folytatása a 479. oldalon)